

SVJETSKI BESTSELER

Colleen McCullough

»Jedna od najboljih
knjiga godine.«
PEOPLE MAGAZINE

PRVI ČOVJEK RIMA
PUT SLAVE

znanje

COLLEEN McCULLOUGH

PRVI ČOVJEK RIMA

PUT SLAVE

*Fredericku T. Masonu,
dragom prijatelju, vrsnom kolegi
i iskrenom čovjeku — s ljubavlju i zahvalnošću*

Napomena čitatelju: da bi se bolje rasvijetlio život drevnoga Rima, ovoj je knjizi priloženo nekoliko karata. Gdje se one nalaze — pogledajte na stranici *vii*. Popis glavnih likova počinje na stranici *xvii*. Želite li saznati više o povijesnoj pozadini *Prvoga čovjeka Rima*, okrenite stranicu 235. na kojoj se nalazi rječnik s objašnjenjem nekih latinskih riječi i nepoznatih pojmova.

POPIS KARATA I ILUSTRACIJA

KARTE

Grad Rim (<i>Roma Urbs</i>)	viii-ix
Rimski svijet (<i>Mundus Romanus</i>)	xi
Središnji dio Rima (<i>Pars Mediana Romae</i>)xii-xiii Galija Komata i rimska provincija (<i>Gallia Comata et Provincia Romana</i>)	28
Afrika u odnosu na sredozemni svijet u vrijeme Gaja Marija	52
Italija	228

ILUSTRACIJE

Kvint Sertorije	2
Publije Rutilije Ruf	38
Aurelija	82
Aurelijina insula	134
Druzova kuća	146

ROMA URBS oko 30. g. pr. Kr.

VRATA U SERVIJEVIM ZIDINAMA

1. TRIGEMINA — Vrata Rima
2. LAVERNALIS — Via Ostensis
3. RAUDUSCULANA — Via Ostensis
4. NAEVIA — Via Ardeatina
5. CAPENA — Via Appia i Via Latina
6. CAELIMONTANA — Via Tuscolana
7. QUERQUETULANA — Via Praenestina
8. ESQUILINA — Via Labicana i Via Praenestina
9. VIMINALIS — Via Collatina i Via Tiburtina
10. COLLINA — Via Nomentana
11. QUIRINALIS — Via Salaria Vetus
12. SALUTARIS — Via Flaminia
13. SANQUALIS — Via Lata i Campus Martius
14. FONTINALIS — Campus Martius
15. TRIUMPHALIS — samo za trjumbfalne povorke
16. CARMENTALIS — Circus Flaminius
17. FLUMENTANA — Circus Flaminius

HRAMOV I DRUGA VAŽNA MJESTA

1. MAUZOLEJ JULIJA CEZAROVACA (hipotetski srušeni)
2. Hram VENUS VICTRIX (iznad Pompejeva auditorija)
3. POMPEJEVO KAZALIŠTE
4. POMPEJEV PORTIK s kolonadom od stoltnu stupova
5. DVORANA POMPEJEVA KOMPLEKSA (mjesto Cezarova umorstva)
6. Hram HERCULIS MUSARIUM (Herkula i devet moza)
7. } ČETIRI HRAMA ? Juno Curtis (Junona sastanaka)
8. } NASLONJENA NA ? Fortunae Huiusce Dei (današnja sreća)
9. } KOMPLEKS ? FERONIA (sloboda robovima)
10. } POMPEJEVA KAZALIŠTA ? Lares Permarini (Lari pomoraca)
11. STARI MINUCIJEV PORTIK NA CIRCUSU FLAMINIUSU
12. } HRAMOV ? Vulcan (vatra, potresi, kovači)
13. } NA CIRCUS ? Hercules Custos (Čuvar cirkusa)
14. } FLAMINIUSU ? Mars Invictus (Nepobijedeni Mars)
15. PORTIK OBITELJI METEL
16. Hram APOLONA SOSIANUSA (medicina i liječenje)
17. Hram BELLONA I NEPRIJATELJSKI TERRITORIJ (ratovi u stranim zemljama)
18. Hram JUNONE REGINE (Junona kraljica)
19. Hram JUPITERA STATORA (zaustavlja neprijatelje u bijegu s bojnog polja)
20. a) MOGUĆE MJESTO MINUCIJEVA PORTIKA — ILI POMPEJEVE VILE
20. b) MOGUĆE MJESTO NOVOG MINUCIJEVA PORTIKA — DJANIN HRAM
21. ČETIRI HRAMA — PIETAS, JANUS, SPES (nada), JUNO SOSPIA
22. } DVA HRAMA FORTUNIN (čednost i djevičanstvo)
23. } SAVEZNIČKIH KULTOVA Hram MATER MATUTA (začće djeteta)
24. PORTUNUSOV hram (luke i lučka trgovina)
25. JANUSOV hram (vrata, ulasci i izlasci, počeci i krajevi)
26. } TRI SREDIŠTA HERCULES OLIVARIUS (maslinari)
27. } ŠTOVANJA ARA MAXIMA HERCULIS (Veliki oltar)
28. } HERKULA HERCULES INVICTUS (Nepobijedeni Herkul)
29. CERERIN hram (pijen) — sjedište pučkih edila
30. FLORIN hram (Vegetacija)
31. } DVA HRAMA SAVEZNIČKIH JUNO REGINA za ŽENE
32. } KULTOVA SLOBODNIH GRABANA JUPITER LIBERTAS za MUŠKARCE
33. SVETI OKRUG ARMILUSTRIUMA (Mars, vojska, Salii)
34. DJANIN hram (zaštitnica robova)
35. Hram boginje LUNE (Mjeseć)
36. Hram boginje JUVENTAS (sazrijevanje rimskih muških građana)
37. MERKUROV hram (trgovina, sjedište caha trgovaca)
38. Hram VENERE OBSEQUENS (zaštitnica prostitutka i preljubnica)
39. Hram Dobre boginje (BONA DEA, Zaštitnica žena) i SAXUM SACRUM (tajna stijena)
40. Hram HONOS ET VIRTUS (kult vojnih zapovjednika)
41. CURIAE VETERES — DREVNE DVORANE ZA SASTANKE
42. RODNO MJESTO GAJA OKTAVIJA, KASNIJE AUGUSTA (hipotetsko)
43. Hram JUPITERA STATORA (zaustavlja neprijatelje u bijegu s bojnog polja)
44. LUPERCAL (špilja vučice koja je došla Romula)
45. OKRUGLA RÖMULOVA KÖLIBA (pomno sačuvana)
46. MUNDUS (prolaz u podzemni svijet)
47. Hram MAGNAE MATER (najviša azijska božica)
48. BASILICA JULIA (zamijenila je bazilike Sempronija i Opimija)
49. FORUM JULIUM
50. Hram SEMO SANCUS DIUS FIDIUS (zakletve i sporazumi)
51. KUĆA TITA POMPONIJA ATIKA (hipotetska)
52. Hram SALUS (dobro zdravlje)
53. Hram QUIRINUS (građani Rima)
54. Hram boginje TELLUS (rimska boginja zemlje)
55. Hram JUNONE LUCINE (registar rimskih poroda)
56. Hram VENERE LIBITINE (registar rimskih smrti) — hipotetski
57. ASKLEPIJEV hram (medicina) i BROD na području INSULA
58. IZLAZ KANALA ZA QUIRINAL I CAMPUS MARTIUS (R. Petronia)
59. CLOACA MAXIMA — izlaz kanala za SUBURU (R. Spinon)
60. IZLAZ KANALA ZA ESQUILIN, CIRCUS itd. (R. Nodimus)
61. TIGILLUM (Jaram), oltari JUNONE SORORIE (djevojački pubertet) i JANUSA CURATIUSA (dječački pubertet) — mjesto je hipotetsko

ROMA URBS legenda

PRIJEVOD LATINSKIH TERMINA

(KAKO SE OVDJE RABE)

CAMPUS — polje, poljana, ravnica
COLLIS — brdo
FAUCES — klanac, tješnac u ulicama kuda se jedva može prolaziti
FLUMEN — rijeka
MONS — brežuljak ili greben
FALUS — močvarno područje s mnogim izvorima
VALLIS — udolina
HORTI — vrtovi
MAIOR/MAJOR — nešto veće
MAXIMUS/MAXIMA — najveće
MINOR — nešto manje
NOVUS/NOVA — novo
VETUS — staro
CLIVUS — brežuljak, strmina, strma ulica
DIVERTICULUM — cesta koja se križa s glavnim cestama

SCALAE — stubište
VIA — glavna cesta ili ceste
VICUS — ulica ili aleja
CLOACA — kanal
AGGER — dvostruki jarak Eskvilina
AQUA — vodeni kanal iznad zemlje ili ispod nje
BASILICA — bazilikalno osvijetljena dvorana za sudjenja ili poslove
CIRCUS — zatvoreni prostor za utrke kočija i igre
EMPORIUM — lučka zgrada za trgovinu
FORUM — otvoreni prostor za javne poslove
MACELLUM — otvoreni prostor za kioske ili štale
NECROPOLIS — prostor za ukope ili kremacije
PONS — most
PORTICUS — javni prostor za sklapanje poslova s kolonadom
SAEPTA — prostor za glasanje u centurijskim skupštinama

PARS MEDIANA ROMAE

legenda slijedi...

PARS MEDIANA ROMAE — legenda

PRIJEVOD LATINSKIH TERMINA

ASYLIUM — SVETO MJESTO ILI UTOČIŠTE
BASILICA — OSVJETLJENO MJESTO ZA DRŽAVNE POSLOVE ILI TRGOVINU
CAMPUS — POLJE, POLJANA, RAVNICA
CIRCUS — ZATVOREN PROSTOR ZA UTRIKE KOČIJA ILI IGRE
CLIVUS — BREŽULJAK, STRMA ULICA
DOMUS — GRADSKA KUĆA JEDNE OBITELJI (od jednog do četiri kata)
DOMUS PUBLICUS — DRŽAVNA ZGRADA U KOJOJ SU STANOVALI VISOKI SVEĆENICI ILI FLAMEN
FORUM — OTVORENO OKUPLJALUŠTE ZA DRŽAVNE POSLOVE ILI PRIVATNU TRGOVINU
HORREA — SKLADIŠTE, TAKODER I ŽITNICA
INSULA — ZGRADA ZA VIŠE STANARA (visoka između tri i dvanaest katova)
MACELLUM — otvorena tržnica s kioscima i štalama
MURUS — OBRAMBENI ZID
PADIUM — VISOKA PLATFORMA NA KOJOJ SE NALAZIO HRAM, UNUTAR NJE POSTOJAO JE ISKORISTIV PROSTOR

PORTA — VRATA U OBRAMBENOM ZIDU
PORTICUS — PROSTOR S KOLONADOM ZA JAVNA OKUPLJANJA I TRGOVINU
SCALAE — STUPEŠTE
VALLIS — UDOLINA
VIA — GLAVNA ULICA ILI CESTA
VICUS — MANJA ULICA ILI CESTA
VILLA — VELIKA LADANJSKA KUĆA

VRATA

CARMENTALIS, TRIUMPHALIS I FONTINALIS — U SERVLEVIJEM ZIDINAMA
MUGONIA, ROMULANA I CACANA — U DREVNIH ZIDINAMA PALATINA, ROMULOVA GRADA

HRAMOV I ZANIMLJIVE ZGRADE U SRCU RIMA

- KUĆA GAJA MARIJA (točno mjesto je nepoznato)
- Hram JUNONE MONETE (davateljica pravodobnih dobitaka), UNUTAR NJEZINA PODIJA NALAZIO SE PROSTOR
- Hram VENERE ERUCINE (zaštitnica prostitutka)
- Hram boginje MENS (boginja ispravnog rimskog razmišljanja)
- ZATVOR LAUTUMIAE
- TULLIANUM ILI CARCER
- Hram CONCORDIAE (miroljubiv suživot klasa)
- SENACULUM (dvorana za prijam ambasadora)
- TABULARIUM (spremište zakona i zapisa)
- Hram VEDIOVISA (mladi Jupiter, bog razočaranja)
- PORTICUS DEORUM CONSENTIUM (dvanaest bogova)
- Hram JUPITERA FERETRISIA (sporazumi i ugovori)
- Hram JUPITERA OPTIMUSA MAXIMUSA
- Hram FORTUNE PRIMIGENIE (zaštitnica prvorođenih)
- Hram HONOS ET VIRTUS (kult vojnih zapovjednika)
- Hram OPS (obilje) UNUTAR PODIJA NJEZINA HRAMA BILA JE SMJEŠTENNA ZALUHA ZLATNIH POLUGA ZA HITNE SLUČAJEVE
- TARPEJSKA STIJENA
- Hram boginje FIDES (dobra vjera)
- Hram boginje BELLONE (rat sa stranim snagama)
- «NEPRIJATELJSKI TERITORIJ»
- Hram APOLONA SOSIANUSA (medicina i liječenje)
- Hram MATER MATUTE (majke i začecje)
- FORTUNIN hram (djevice i prepubertetske djevojčice)
- JANUSOV hram (vrata, počeci i krajevi)
- Svetište GENIUS LOCI (prokreativne snage)
- ŠPILJA LUPERCAL (vučica koja doji)
- KUĆA LUCIJA SERGIJA KATILINE (točno mjesto nije poznato)
- KUĆA KVINTA HORTENZILJA HORTALA (mjesto je poznato)
- OKRUGLA ROMULOVA KOLIBA
- Hram MAGNAE MATER (azijska vrhovna božica)
- MUNDUS (prolaz u podzemni svijet)
- KUĆA 1) MARKA LIVIJA DRUZA, 2) MARKA LICINIJA KRASA, 3) MARKA TULLIA CICERONA — TOČNO MJESTO JE HIPOTETSKO
- KUĆA 1) GNEJJA LUCIJA DOMICILJA AHENOBARBA — MJESTO JE POSVE IZMIŠLJENO
- Hram JUPITERA STATORA (ubojica vojske koja se povlači)
- KUPALIŠTA (privatna) — SENIJSKA KUPALIŠTA
- Hram PENATA (javni penali)
- KONJANIČKI KIP CLOELIE
- DOMUS PUBLICUS REKA SACRORUM — «KRALJEVA KUĆA» (mjesto približno određeno)
- PRENOČIŠTE
- Hram LARA PRAESTITESA (javni Lari)
- DOMI PUBLICI TRI GLAVNA FLAMENA — FLAMEN DIALIS,
- FLAMEN MARTIALIS, FLAMEN QUIRINALIS
- (mjesto su posve izmišljena)
- BASILICA AEMILIA (poslovne i trgovačke prostorije, neke javne aktivnosti, trgovine)
- Hram VENERE CLOACINE (pročišćenje voda)
- JANUSOV hram (vrata, počeci i krajevi)
- IZVOR COMITIE i njezinih pritoka a) LAPIS NIGER i b) ROSTRA
- URED I PRIĐRUŽENI DOMU SENATA
- CURIA HOSTILIA (dom senata)
- BASILICA PORCIA (poslovne i trgovačke prostorije, posebno bankarstvo — ovdje je sjedište inak skup pučkih tribuna)
- SATURNOV hram (nepromjenjiv prosperitet rimske države); ispod i unutar podija nalazila se RIZNICA (Aerarium)
- OLTAR VOLCANALA (tresaca zemlje)
- BASILICA OPIMIA (trgovine, poslovni prostori, sudovi)
- TRIBUNAL RAZLIČITIH MAGISTRATA
- SVETA STABLA I KIP SATIRA MARSIJALA
- LACUS CURTIUS (bazen Kurcije)
- BASILICA SEMPRONIA (trgovine, sudovi, poslovni prostori)
- Oltar VOLUPE I kip DIVE ANGERONE
- GROBNICA (oltar) LARENTIE
- TRIBUNAL GRADSKOG PRETORA — SJEDIŠTE MAGISTRATA
- Hram CASTORA I POLLUXA (unutar podija bile su smještene standardne mjere i utezi; bilo je to i drugo sjedište pučkih tribuna)
- FONS JUTURNA (sveto vrelo Juturne)
- HRAM KULTA I KIP JUTURNE
- SOBE KOJIMA SU SE SLUŽILI HODOČASNICI JUTURNE
- VESTINI hram (plamen koji pokreće državu)
- REGIA (uredi PONTIFEX MAXIMUSA)
- HRAM KULTA I KIP VESTE
- ATRIUM VESTAE DOMUS PUBLICI (dom Vestalki)
- DOMUS PUBLICUS PONTIFEXA MAXIMUSA
- PORTICUS MARGARITARIA (draguljari, prodavači bisera, proizvođači parfema, raskošne trgovine i štale)

PRVI ČOVJEK RIMA PUT SLAVE

GLAVNI LIKOVI

CEPION

Kvint Servilije Cepion, konzul 106. g. pr. Krista
Krista Kvint Servilije Cepion Mlađi, njegov sin
Servilija Caepionis, njegova kći

CEZAR

Gaj Julije Cezar, senator

Marcija iz kraljevske Obitelji Marcijevaca, njegova žena njihova djeca:

Sekst Julije Cezar, stariji sin Gaj Julije Cezar Mlađi, mlađi sin Julija Major (Julija), starija kći Julija Minor (Julila), mlađa kći

DEKUMIJE

Lucije Dekumije, čuvar kluba (sveučilišta) u Suburi u Rimu

DRUZ

Marko Livije Druz Cenzor, konzul 112. g. pr. Krista, cenzor 109. g. pr. Krista (umro na tom položaju)

Kornelija Scipionis, njegova rastavljena supruga njihova djeca:

Marko Livijc Druz, njegov stariji sin

Mamerko Emilije Lepid Livijan, njegov mlađi sin, dan na usvajanje kao dijete

Livija Družila, njegova kći

GLAUCIJA

Gaj Servilije Glaucija, pučki tribun, 102. g. pr. Krista, pretor 100. g. pr. Krista

JUGURTA

Jugurta, kralj Numidije, nezakoniti Mastanabalov sin Bomilkar, njegov polubrat i vojvoda

KOTA

Marko Aurelije Kota, pretor (nepoznat datum)

Rutilija, njegova žena; njezin prvi suprug: njegov brat Lucije Aurelije Kota, konzul 118. g. pr. Krista (umro odmah iza toga)

Aurelija, njegova pokćerka i nećakinja

Lucije Aurelije Kota, njegov posinak i nećak

Gaj, Marko i Lucije Aurelije Kota, njegovi sinovi s Rutilijom

MARIJE

Gaj Marije

Granija iz Obitelji Puteoli, njegova prva žena Marta od Sirije, proročica

METEL

Lucije Cecilije Metel Dalmatik, vrhovni svećenik, konzul 119. g. pr. Krista

Kvint Cecilije Metel Numidski, konzul 109. g. pr. Krista, cenzor 102. g. pr. Krista

Kvint Cecilije Metel Pij, sin Kvinta Numidskog

Cecilija Metela Dalmatika, nećakinja i štićenica Kvinta Numidskog, kći Dalmatika

RUTILIJE RUF

Publije Rutilije Ruf, konzul 105. g. pr. Krista

Livija iz Obitelji Druz, njegova pokojna supruga, sestra Marka Livija Druza Cenzora

Rutilija iz Obitelji Ruf, njegova sestra, udovica Lucija Aurelija Kote, supruga Marka Aurelija Kote

SATURNIN

Lucije Apulej Saturnin, pučki tribun 103. i 100. g. pr. Krista

SKAUR

Marko Emilije Skaur. *princeps senatus*, konzul 105. g. pr. Krista, cenzor 109. g. pr. Krista.

Marko Emilije Skaur Mlađi, njegov sin iz prvoga braka

SERTORIJE

Kvint Sertorije, kadet i vojni tribun

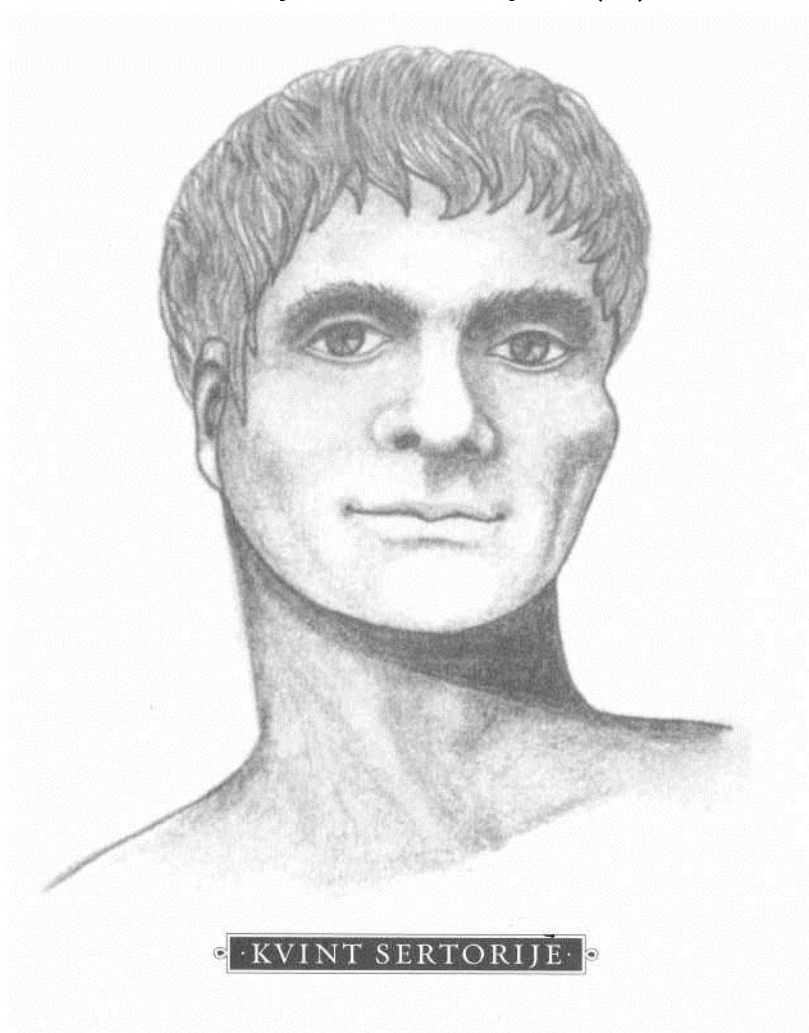
Ria iz Obitelji Marijevaca, njegova majka i rođakinja Gaja Marija

SULA

Lucije Kornelije Sula, kvestor 107. g. pr. Krista, legat Klitumna iz Umbrije, njegova pomajka, teta Lucija Gavija Stiha Nikopolis, oslobođena ropkinja, njegova ljubavnica Metrobije, dječak-zvijezda komedije

**GODINA ČETVRTA
(107. G. PR. KR.)
U DOBA KONZULATA LUCIJA KASIJA
LONGINA I
GAJA MARIJA (I.)**

NIKADA NIJEDAN KONZULAT nikome nije značio toliko koliko je Marijev prvi konzulat značio njemu. Ustoličenje koje se održavalo na Silvestrovo dočekaao je siguran u spoznaji da je noću besprije korno tražio znamenje i da se bijeli bik našderao otrovane stočne hrane. Svečan i suzdržan, Marije je stajao izgledajući baš poput konzula, veličanstveno visok, itekako se ističući među onima koji su ga okruživali na svježemu ranojutarnjem zraku.

Lucije Kasije Longin bio je nizak i zdepast, nije ulijevao poštovanje u togi i mlađi sudrug sasvim ga je zasjenio.

Tada je ušao Lucije Kornelije Sula kao senator, sa širokom grimiznom prugom na desnome ramenu tunike, prateći svojega konzula, Marija, u ulozi kvestora.

Iako nije imao snop pruća sa sjekirom za siječanj jer je on, vezan grimiznom vrpcom, bio vlasništvo višega konzula Kasija, do prvoga dana veljače, Marije je ipak za sutradan sazvao sastanak senata.

»U ovom trenutku«, rekao je okupljenim senatorima, a gotovo svi su odlučili doći jer nisu vjerovali Mariju, »Rim očekuje ratovanje na najmanje tri bojišta, i to ne računajući Hispaniju. Trebamo trupe kako bismo se suprotstavili kralju Jugurti, Skordiscima u Makedoniji i Germanima u Galiji. Međutim, u petnaest godina nakon smrti Gaja Grakha izgubili smo *šezdeset tisuća* rimskih vojnika koji su poginuli na brojnim bojištima. I još tisuće njih više nisu sposobne za vojnu službu. Ponovit ću vremensko razdoblje, senatori – petnaest godina! Ni pola naraštaja.«

Svi su šutjeli. Među onima koji su ondje sjedili bio je i Marko Junije Silan koji je prije manje od dvije godine izgubio više od trećine tog broja i još je izmicao optužbama za izdaju. Dosada se još nitko u senatu nije usudio izgovoriti ukupan broj žrtava, a ipak su svi nazočni vrlo dobro znali da je pravi iznos možda i veći od onoga koji je Marije naveo. Omamljeni zvukom brojeva izgovorenih Marijevim seoskim naglaskom, senatori su slušali.

»Ne možemo pozivati pod oružje«, nastavio je Marije, »iz jednoga uvjerljivog razloga – više nemamo dovoljno ljudi. Manjak rimskih državljana i muškaraca iz pokrajina s latinskim pravima zastrašujući je, ali još je strašniji manjak Italika. Čak i da provedemo prisilno novačenje u svim krajevima južno od rijeke Arno, ne možemo unovačiti trupe koje ove godine moramo razmjestiti u borbama. Pretpostavljani da će se afrička vojska, koja broji šest legija, osposobljena je i opremljena, vratiti u Italiju s Kvintom Ceeilijem Metelom i tla t e je iskoristiti moj cijenjani sudrug Lucije Kasije u Galiji preko Alpa. Makedonske legije također su prikladno opremljene i imaju veteranski status pa sam siguran da će nastaviti napredovati pod Markom Minucijem i njegovim mladim bratom.«

Marije je zastao kako bi udahnuo, a članovi senata nastavili su slušati. »No

ostaje problem nove afričke vojske. Kvint Cecilije Metel na raspolaganju je imao šest punokrvnih legija. Očekujem da ću, budem li to morao učiniti, uspjeti smanjiti njihov broj na četiri legije. Međutim, Rim *nema* četiri legije u pričuvi! Nema čak ni *jednu* legiju u pričuvi! Kako bih vas podsjetio, pružit ću vam točan uvid u sve što sadržava vojska sastavljena od četiri legije.«

Nije bilo potrebno da Gaj Marije provjerava bilješke. Jednostavno je stajao ondje, na konzulskome uzvišenom podiju, malo ispred svojega kurulskoga stolca od slonovače, i izbacio podatke. »U punoj snazi: 5120 pješaka po legiji te 1280 slobodnih neboraca i još 1000 neboraca robova po legiji. Zatim imamo konjicu: 2000 konjanika i još 2000 slobodnih neboraca i robova koji čine pozadinsku snagu. Dakle, čeka me zadatak da pronađem 20 480 pješaka, 5120 slobodnih neboraca, 4000 neboraca robova, 2000 konjanika i 2000 neboraca koji čine pozadinsku snagu konjice.«

Pogledom je preletio preko okupljenih. »E, sada, neborce nikada nije bilo teško unovačiti, pa neće biti ni ovog puta, nadam se. Oni ne moraju imati ništa u svojem vlasništvu da bi se mogli unovačiti. Mogu biti siromašni kao napoličari s pobrđa. Ni konjicu neće biti teško unovačiti jer je mnogo naraštaja prošlo otkad je Rim novačio konjanike rimskoga ili italskog podrijetla. Kao i obično, ljude koje želimo pronaći ćemo u zemljama poput Makedonije, Tracije, Ligurije i Galije, a oni će sa sobom dovesti vlastitu pozadinsku snagu i konje.«

Malo dulje je šutio, primjećujući određene ljude: Skaura i neuspješnoga kandidata za konzula Katula Cezara, Metela Dalmatika, *pontifexa maximusa*, Gaja Memija, Lucija Kalpurnija Pizona Cezonina, Scipiona Naziku, Gneja Domicija Ahenobarba. Na koju god stranu ovi ljudi skoče, senatorske ovce poći će za njima.

»Senatori, naša je zemlja štedljiva. Kada smo izbacili kraljeve, ukinuli smo koncept raspoređivanja vojske čije troškove većinom plaća država. Zbog toga smo ograničili oružane snage na one koji imaju dovoljno posjeda da sami sebi kupe oružje, zaštitne oklope i ostalu opremu. To je vrijedilo za sve vojnike – rimske, latinske, italške, bez razlike. Čovjek koji ima posjede mora te posjede braniti. Opstanak države i njegova posjeda njemu su bitni. Voljan je srčano ući u borbu. Zbog toga smo nevoljko stvarali prekomorsko carstvo i stalno iznova pokušavali izbjeći vlasništvo nad provincijama.

No nakon Perzejeva poraza nismo uspjeli u našem hvalevrijednom pokušaju da uvedemo samoupravu u Makedoniji jer Makedonci nisu shvaćali nijedan sustav vladavine osim autokracije. Stoga smo morali preuzeti Makedoniju kao rimsku provinciju jer nismo mogli dopustiti da barbarska plemena upadaju na zapadnu obalu Makedonije, tako blizu istočne obale naše Italije. Poraz Kartage prisilio nas je da upravljamo kartažanskim područjem u Hispaniji, kako se ne bismo izlagali opasnosti da ga neka druga zemlja uzme u posjed. Veći dio afričke Kartage dali smo kraljevima Numidije i u ime Rima zadržali samo malu provinciju oko Kartage, kako bi nas štitila od možebitnog ponovnog punskog buđenja – a ipak, pogledajte što se dogodilo zbog toga što smo toliko toga dali kraljevima Numidije. Sada smo se našli u situaciji da moramo preuzeti Afriku kako bismo zaštitili vlastitu malu provinciju i satrli ekspanzijsku politiku jednoga čovjeka – Jugurte. Jer, senatori, dovoljan je samo

jedan čovjek i mi smo gotovi! Kralj Atal ostavio nam je nakon smrti Aziju i mi još pokušavamo izbjeći svoje provincijske zadaće ondje! Gnej Domicije Ahenobarb otvorio je cijelu galsku obalu između Ligurije i Bliže Hispanije, tako da smo za svoje vojske između Italije i Hispanije imali siguran, potpuno rimski prolaz - ali zbog toga smo bili prisiljeni stvoriti još jednu provinciju.«

Pročistio je grlo – kakva tišina! »Naši vojnici sada bojuju izvan Italije. Odlaze na dugo vremena, njihovi zemljišni posjedi i domovi ostaju zapušteni, supruge nevjerne, djeca nerođena. Zbog toga imamo sve manje i manje dobrovoljaca i sve smo više prisiljeni pozivati muškarce pod oružje. Nijedan čovjek koji obrađuje zemlju ili vodi posao ne želi biti daleko od svojega posjeda pet, šest ili čak sedam godina! A kada i dobije otpust, smiju ga ponovno pozvati u vojsku onoga trenutka kada se dobrovoljci ne jave.«

Duboki glas postao je sumoran. »Ali najgore od svega, toliko je tih muškaraca u proteklih petnaest godina *poginulo!* I nisu zamijenili sami sebe. U čitavoj Italiji nedostaje ljudi koji imaju potrebnu količinu posjeda da bi tako oblikovali rimsku vojsku prema tradicionalnom kalupu.«

Glas se ponovno promijenio, podignuo kako bi odjekivao golim zabatnim gredama stare dvorane, izgrađene u doba kralja Tula Hostilija. »E, pa još od vremena drugoga rata protiv Kartage oni koji su provodili novačenje morali su zažmiriti na jedno oko kada je u pitanju imovinska valjanost. A nakon gubitka vojske Karbona Mlađega prije šest godina, primili smo u vojsku čak i ljude koji nisu sebi mogli dopustiti da sami kupe oklop, a kamoli da se potpunije opreme. No to se radilo potajno, nije bilo odobreno i uvijek se rabilo kao posljednje sredstvo.

Ti su dani prošlost, senatori. Ja, Gaj Marije, konzul senata i građana Rima, obavještavam članove ovoga doma da namjeravam *unovačiti* svoje vojnike, a ne ih prisilno vojačiti. Želim voljne vojnike, a ne ljude koji bi radije bili kod kuće! A gdje ću pronaći dvadesetak tisuća dobrovoljaca, pitate? Pa, odgovor je jednostavan! Potražit ću ih među siromašnim pukom, potpunim dnom društvenoga sloja, među onima koji su previše siromašni da bi ih se primilo u jednu od pet klasa. Potražit ću dobrovoljce među onima kojima nikada dosada nije ponuđena mogućnost da se bore za svoju zemlju, da se bore za Rim!«

Začulo se mrmljanje, sve glasnije i glasnije, dok cijeli senat nije počeo grmjeti: »Ne! Ne! Ne!«

Ne pokazujući ljutnju, Marije je strpljivo čekao, iako se bijes jasno ocrtavao oko njega u stisnutim šakama i na ljubičastim licima, u škripanju više od dvjesto stolaca koje su muškarci u togama, skočivši na noge, odgurnuli po starom kamenom podu, izlizanom stoljetnim koracima.

Naposljedku je žamor zamro. Premda su se razbjesnjeli, znali su da još nisu sve čuli, a znatiželja je moćna sila, čak i kada je čovjek bijesan.

»Možete vrištati, i vikati, i zavijati do sudnjega dana!« zaderao se Marije kada su ga svi mogli čuti. »Ali ja vas upravo obavještavam o tome što namjeravam napraviti. I ne treba mi vaše dopuštenje da to učinim! Na pločicama ne piše zakon koji kaže da to ne mogu učiniti - ali za samo nekoliko dana na njima će biti zapisan zakon koji kaže da *moгу!* Zakon koji kaže da svaki zakonito izabran viši magistrat kojemu je potrebna vojska ima pravo vojnike

potražiti među onima koji nemaju ništa među siromašnim pukom. Jer ja ću, senatori, iznijeti svoj zahtjev pred narod!«

»Nikada«, viknuo je Dalmatik.

»Samo preko mene mrtva!« povikao je Scipion Nazika.

»Ne! Ne! Ne!« gromoglasno su vikali svi okupljeni.

»Čekajte!« začuo se samotan Skaurov glas. »Čekajte, čekajte! Dajte da ga opovrgnem!«

No nitko nije čuo. Kurijska Hostilija, dom senata od osnivanja Republike, tresla se do temelja od zaglušujuće buke koju su stvarali bijesni senatori.

»Hajde!« rekao je Marije, pa odjurio iz zgrade. Za njim su pošli njegov kvestor Sula i pučki tribun, Tit Manlije Mancinije.

Forumska gomila okupila se na prve znakove oluje i amfiteatar komicija već je bio pun Marijevih pristaša. Niza stube kurijske do govornica poredanih u stražnjem dijelu komicija, stupali su konzul Marije i pučki tribun Mancinije. Kvestor Sula, patricij, ostao je stajati na stubama doma senata.

»Čujte i počujte!« zaorilo se iz Mancinijeva grla. »Sazivam plebejsku skupštinu, *contio!* Otvaram pripremljenu raspravu!«

Za govorničko postolje, koje se nalazilo na prednjem dijelu govornice, došao je Gaj Marije i djelomice se okrenuo prema komiciju, a dijelom prema otvorenom prostoru donjega Foruma. Oni koji su sjedili na stubama doma senata uglavnom su mu vidjeli leđa, a kada su se svi senatori, osim nekoliko patricija, počeli spuštati niz redove komicija, prema dnu, odnosno mjestu s kojega su mogli gledati ravno u Mariju i gnjaviti ga, redovi njegovih podanika i pristaša, koji su pozvani u komicij u pripravnost, iznenada su se postavili ispred njih i nisu im dopustili da prođu. Bilo je naguravanja i udaraca, pokazali su se zubi, razbjesnili se ljudi, ali marijevski redovi nisu popustili. Još je samo devetorici tribuna dopušteno da odu do govornice gdje su u kutu stajali strogih lica i tiho raspravljali o tome hoće li biti moguće uložiti veto i preživjeti.

»Građani Rima, kažu mi da ne mogu učiniti ono što je potrebno da bi se osigurao opstanak Rima!« viknuo je Marije. »Rimu su potrebni vojnici! Rimu su očajnički potrebni vojnici! Okruženi smo neprijateljima na svim bojištima, a ipak, plemeniti senatori, kao i obično, više su zaokupljeni očuvanjem svojih naslijeđenih prava da vladaju, nego time da osiguraju opstanak Rima! Oni su ti, građani Rima, koji su posisali svu krv Rimljana, Latina i Italika svojim nemarnim iskorištavanjem onih klasa ljudi koji su tradicionalno bili rimski vojnici! Jer, kažem vam, tih ljudi više nema! Oni koji nisu poginuli na kakvome bojnopolju, zbog pohlepe, oholosti i gluposti nekoga konzularnog zapovjednika, ili su osakaćeni i više ne mogu biti vojnici, ili trenutačno služe u legijama!

No, postoji drugi izvor vojnika, izvor spreman i željan dobrovoljno služiti Rimu u vojne svrhe! Govorim o siromašnom puku, građanima Rima ili Italije koji su previše siromašni da bi imali pravo glasa na centurijatskim izborima, previše siromašni da bi posjedovali zemlju ili vodili kakav posao, previše siromašni da bi kupili vojničku opremu! No vrijeme je, građani Rima, da se tisuće i tisuće tih muškaraca pozovu da učine za Rim više od toga da samo

čekaju u redu kad god se ponudi jeftino žito, da se za blagdane naguravaju na ulazu u cirkus u kojemu traže zadovoljstvo, začinjaju sinove i kćeri koje ne mogu prehraniti! To što ne posjeduju nikakve vrijednosti ne bi ih trebalo činiti bezvrijednima! I ne vjerujem da išta manje vole Rim od bogatih ljudi! Zapravo, vjerujem da je njihova ljubav prema Rimu puno čišća od ljubavi koju pokazuje većina cijenjenih članova senata!«

Marije se još više uspravio u sve većem ogorčenju, raširivši ruke kako bi, činilo se, zagrljio cijeli Rim. »Stojim ovdje dok mi skupština pučkih tribuna puše za vratom, kako bih od vas, naroda, zatražio mandat koji mi senat ne želi dati! Od vas tražim pravo da iskoristim vojni potencijal siromašna puka! Želim pretvoriti muškarce siromašna puka iz beskorisnih i nevažnih u vojnike rimskih legija! Želim muškarcima iz siromašna puka ponuditi unosan posao – zanimanje, a ne zanat! - budućnost za njih i njihove Obitelji, uz čast i ugled te mogućnost napredovanja! Želim im ponuditi svijest o dostojanstvu i vrijednosti, priliku da imaju veliku ulogu u daljnjem napretku moćnoga Rima!«

Zastao je. Promatrali su ga u dubokoj tišini. Sve su oči bile prikovane za njegovo razjareno lice, oči iz kojih je sijevalo, nepopustljivo izbačenu bradu i prsa. »Senatori uskraćuju tim tisućama i tisućama ljudi njihovu priliku! Uskraćuju priliku meni da iskoristim njihove usluge, njihovu vjernost, njihovu ljubav prema Rimu! A zbog čega?

Zbog toga što senatori vole Rim više od mene? Ne! Zato što sebe i svoju klasu vole više od Rima ili bilo čega drugoga! I zato se obraćam vama, narodu, kako bih od vas zatražio da meni – i Rimu! – date ono što senat ne želi! Daj mi najsiromašniji puk, narode Rima! Dajte mi najponiznije, najniže! Dajte mi priliku da ih pretvorim u tijelo građana kojima će se Rim moći ponositi, u tijelo građana koje Rim može iskoristiti, a ne samo podnositi, tijelo građana koje će opremiti, osposobiti i platiti država kako bi joj, kao vojnici, služili dušom i tijelom! Hoćete li mi dati ono što tražim? Hoćete li dati Rimu ono što mu treba?«

Prolomila se vika, kliktanje, udaranje nogama o pod, glasno prekidanje tradicije stare deset stoljeća. Devet pučkih tribuna međusobno se postrance pogledalo i šutke dogovorilo da neće uložiti veto jer svima im je život bio mio.

»Gaj MARIJE«, rekao je Marko Emilije Skaur u domu senata kada je donesen *Lex Manila* koji je sadašnjim konzulima dao pravo da traže dobrovoljce među siromašnim pukom »je grabežljivi, ulizivački, podivljali odmetnik! Gaj Marije je opasan čir na tijelu ove kuće! Gaj Marije je najočitiiji razlog zbog kojega bismo, senatori, trebali zbiti redove protiv pridošlica i ne dopustiti im čak ni mjesto u kutu ove prečasne građevine! Što, pitam vas, Gaj Marije zna o prirodi Rima, neuništivim idealima njegove tradicionalne vlasti?

Ja sam *princeps senatus* – glava senata – i svih ovih mnogih godina koje sam proveo kao član toga tijela koje volim i smatram utjelovljenjem duha Rima, što ono i jest, nikada nisam upoznao pod- muklijega, opasnijeg, više razbojničkog pojedinca od Gaja Marija! Dvaput je u posljednja tri mjeseca uzeo svete povlastice senata i razbio ih o neuglađen oltar naroda! Najprije je poništio naš senatorski edikt, davši Kvintu Ceciliju Metelu prošireno zapovjedništvo u

Africi. A sada je, kako bi zadovoljio vlastite težnje, iskoristio neznanje naroda ne bi li sebi priskrbio moć da unovači vojnike koji su neprirodni, nesavjesni, nerazumni i neprihvatljivi!«

Sastanak je bio itekako posjećen: od tristo živućih senatora više od dvjesto osamdeset došlo ih je na ovaj skup u zgradi senata. Iz kuća, pa čak i bolesničkih kreveta, izvukli su ih Skaur i drugi vođe. I sjedili su tako na malim preklopnim stolcima u tri uzdignuta reda s obiju strana kurije I lostilijc, poput golema jata snježnih kokosi koje sjedeći spavaju. Samo su grimizom obrubljene toge viših magistrata ublažavale tu zasljeplujuću bjelinu bez sjene. Deset pučkih tribuna sjedilo je na svojoj dugačkoj, drvenoj klupi u prizemlju zgrade, preko puta jedinih magistrata kojima je također dopušteno da se odvoje od glavnoga tijela – dva kurulska edila, šest pretora i dva konzula – svi su sjedili na prelijepo izrezbarenim bjelokosnim stolcima, smještenim na uzvišenim podijima na drugom kraju dvorane, nasuprot golemim brončanim vratima kroz koja se ulazilo u odaju.

Na tom uzvišenom podiju sjedio je Gaj Marije, pokraj višega konzula Kasija, ali malo iza njega. Marije je izgledao smireno, zadovoljno, gotovo poput mačka, i slušao je Skaura bez nevjerice, bez ljutnje. Djelo je učinjeno. Imao je mandat. Mogao je sebi dopustiti da bude velikodušan.

»Senat mora učiniti sve što može kako bi ograničio moć koju je Gaj Marije upravo dao siromašnom puku. Zato što siromašan puk mora ostati ono što je oduvijek i bio – beskorisna skupina gladnih usta za koja se mi, koji smo povlašteniji, moramo brinuti, hraniti ih i podnositi – ne tražeći ništa zauzvat od njih. Jer dok ne rade ništa za nas i dok su beskorisni, nisu ništa drugo doli običan podanik, supruga Rima koja ne radi, nema utjecaja i nema pravo glasa. Ne može od nas tražiti ništa što nismo voljni dati jer ništa ne čini. Samo postoji.

No zahvaljujući Gaju Mariju, sada smo suočeni sa svim problemima i nakaznošću onoga što sam sada prisiljen nazvati vojskom profesionalnih vojnika – ljudi koji nemaju drugoga izvora prihoda, nikakva drugog načina da se prehrane, ljudi koji će željeti ostati u vojsci od pohoda do pohoda, ljudi koji će državu stajati goleme svote novca. I, senatori, ljudi koji će tvrditi da sada imaju pravo glasa u rimskom vođenju države jer Rimu čine uslugu, rade za Rim. Čuli ste narod. Mi iz senata, koji upravljamo riznicom i razdjeljujemo državna sredstva, moramo zaroniti u riznice Rima i pronaći novac kojim ćemo vojsku Gaja Marija opremiti oružjem, oklopima i svom ostalom ratnom opremom. Narod nam je također naložio da tim vojnicima plaćamo redovito, a ne na kraju vojnoga pohoda, kada ugrabljenim ratnim plijenom možemo podmiriti taj izdatak. Trošak razmještanja vojska siromašnih ljudi financijski će slomiti leđa države, u to nema nikakve sumnje.«

»Glupost, Marko Emilijo!« ubacio se Marije. »U rimskoj riznici više je novca nego sto je Rimu potrebno – zato što ga, senatori, nikada ne trošite! Samo ga gomilate.«

Začula se buka, na licima nekih počele su izbijati pjege, ali Skaur je podignuo desnu ruku, tim pokretom zatraživši tišinu. I dobio ju je. »Da, rimska je riznica puna«, rekao je. »Tako bi i trebalo biti! Čak i unatoč troškovima javnih radova koje sam uveo dok sam bio cenzor, riznica je i dalje puna. No postojala su

vremena kada je bila uistinu prazna. Tri rata koja smo vodili protiv Kartage dovela su nas tlo ruba novčane propasti. I zato, pitam vas, što ima loše u tome da se pobrinemo da se to više nikada ne ponovi? Dok je riznica puna, Rim je bogat.«

»Rim će biti još bogatiji zato što će ljudi iz siromašna puka sada imati novac koji mogu potrošiti«, rekao je Marije.

»To nije istina, Gaju Marije!« viknuo je Skaur. »Siromašan puk potratit će novac — on će nestati iz optoka i nikada se neće oploditi.«

Maknuo se od stolca pokraj kojega je stajao, u prvome redu, i stao do velikih brončanih vrata gdje su ga obje strane senata mogle i vidjeti i čuti.

»Kažem vam, senatori, da se svim silama moramo oduprijeti kada se ubuduće neki konzul pozove na *Lex Manila* i unovači ljude iz redova siromašna puka. Narod nam je naredio da platimo upravo za vojsku Gaja Marija, ali u zakonu nigdje ne piše da smo dužni platiti za opremanje neke sljedeće vojske siromaha! I to je smjer u kojemu moramo poći. Neka budući konzul bira siromahe koliko god hoće kako bi njima popunio redove svojih legija, ali kada od nas — skrbnika rimskoga novca — zatraži sredstva kojima će platiti i opremiti svoje vojnike, moramo ga odbiti.

Jednostavno je — država sebi ne može dopustiti vojsku siromaha. Siromašan puk je nemoćan, neodgovoran, bez poštovanja prema vlasništvu ili opremi. Hoće li čovjek koji je oklop dobio besplatno jer je za njega platio senat, paziti na taj oklop? Ne! Naravno da neće! Ostavit će ga na slanom zraku ili na kiši da zahrđa, ostavit će ga u taboru i zaboraviti ponijeti sa sobom, prebaciti preko ruba kreveta neke strane kurve i onda se čuditi zašto ga je tijekom noći ukrala i dala svojemu momku iz plemena Skordiska! A što će biti kada ti siromasi više ne budu u stanju služiti legijama? Naši tradicionalni vojnici vlasnici su posjeda, imaju domove u koje se mogu vratiti, uloženi novac, malo čvrste, opipljive vrijednosti za njih! S druge strane, veterani iz redova siromaha bit će prava napast — jer koliko će njih uštedjeti ista od onoga što im država plaća? Koliko će njih uložiti svoj dio ratnoga plijena? Ne, na kraju plaćene službe naći će se bez domova u koje se mogu vratiti, bez ičega od čega mogu preživjeti. No, da, čujem vas kako kažete: ali što je tu čudno za njih? Oni oduvijek žive od danas do sutra. Međutim, senatori, ti vojni siromasi naviknut će se na to da ih država hrani, odijeva, osigurava im stanovanje. I kada, nakon što se umirove, sve to nestane, počet će gundati, baš kao što svaka žena koju su razmazili počne gundati nakon što nestane novca. Hoće li se tada od nas tražiti da osiguramo i mirovinu za te siromašne veterane?

Ne smijemo dopustiti da se to dogodi! Ponavljam, sudrugovi članovi senata kojim ja predsjedam, da naša buduća taktika mora biti takva da otežamo onim ljudima koji su toliko besavjesni da unovačuju ljude iz siromašna puka tako što ćemo odlučno odbiti dati im čak i jedan sestercij za pokrivanje troškova njihove vojske!«

Gaj Marije ustao je da odgovori. »Kratkovidniji i besmisleniji stav teško bi bilo pronaći i u haremu partskoga satrapa, Marko Emi- lije! Kako ne razumiješ? Ako Rim namjerava zadržati ono što je u ovome trenutku rimsko, onda mora uložiti svoje ljude, uključujući i one koji nemaju pravo glasa u skupštini! Time

što zemljoradnike i vlasnike malih zanata šaljemo u borbu, gubimo ih. Posebno kada ih obdarimo glupim nesposobnjakovićima poput Karbona ili Silana – o, zar si ovdje, Marko Junije Silane? Oprosti!

Što je loše u tome da se poslužimo uslugama vrlo velikoga dijela našega društva koji do ovoga trenutka nije nimalo koristio Rimu? Ako je jedina zamjerka koju uspijevamo pronaći to da ćemo morati biti malo slobodniji kada je riječ o sadržaju riznice koji je ionako već počeo pljesniviti ondje, onda smo jednako toliko glupi koliko i kratkovidni! Ti, Marko Emilije, uvjeren si da će se ljudi iz siromašna puka pokazati kao loši vojnici. E, pa ja mislim da će biti izvrsni! Hoćemo li nastaviti jadikovati zbog toga što im moramo plaćati? Hoćemo li im uskratiti mirovinu kao nagradu na kraju aktivne službe? To je ono što ti želiš, Marko Emilije!

Ali ja bih želio da se država odrekne jednoga dijela rimskih javnih dobara, tako da nakon umirovljenja vojnik iz siromašna puka može dobiti mali komad zemlje koji će obrađivati ili prodati. Neka vrsta mirovine. I priljev toliko potrebne nove krvi u više nego desetkovane redove naših malih zemljoposjednika. Kako to može biti loše za Rim? Gospodo, gospodo, zašto ne želite vidjeti da se Rim može još više obogatiti samo ako je voljan podijeliti svoje bogatstvo sa sitnim ribama u svojem moru, a ne samo s kitovima?«

No svi su skočili na noge u divljemu metežu, pa je Lucije Kasi- je Longin, viši konzul, odlučio da treba uvesti razboritost. Stoga je zaključio sastanak i raspustio senatore.

MARIJE I SULA uputili su se u potragu za 20 480 pješaka, 5120 slobodnih neboraca, 4000 neboraca robova, 2000 konjanika i 2000 neboraca koji čine pozadinsku snagu konjice.

»Ja ću uzeti Rim, a ti možeš Lacij«, rekao je Marije ulagujući se. »Iskreno sumnjam da će ijedan od nas dvojice morati ići tako daleko da dođemo do Italije. Krećemo, Lucije Kornelije! Unatoč svemu najgoremu što su mogli napraviti, mi krećemo. Zadužio sam Gaja Julija, našega tasta, za tvornice i proizvođače oružja i oklopa, i poslao po njegove sinove u Afriku – dobro će nam doći. Držim da ni Sekst ni Gaj Mlađi nisu pogodni za istinske vođe, ali izvrsni su podređeni, jednako marljivi i pametni koliko i odani.«

Odveo ga je u svoju radnu sobu u kojoj su ih čekala dva muškarca. Jedan je bio senator u srednjim tridesetima čije je lice Suli bilo mutno poznato, a drugi momak od otprilike osamnaest godina.

Marije ih je predstavio svojem kvestoru.

»Lucije Kornelije, ovo je Aul Manlije kojega sam zamolio da bude jedan od mojih viših legata.« To je bio senator. Jedan od patricijskih Manlijevaca,

pomislio je Sula. Marije je zaista imao prijatelje i podanike u svim slojevima.

»A ovaj mladić je Kvint Sertorije, sin moje rođakinje Marije iz Nersije koju su svi oduvijek zvali Rija. Prebacujem ga u vlastiti radni kadar.« Sabinjanin, pomislio je Sula. Čuo je da su oni vrlo važni u vojsci – pomalo nepravovjerni, nevjerojatno hrabri, neukrotiva duha.

»U redu, vrijeme je da se bacimo na posao«, rekao je poduzetan čovjek, čovjek koji je čekao više od dvadeset godina da u djelo provede svoje zamisli o tome kako bi trebala izgledati rimska vojska.

»Podijelit ćemo dužnosti. Aule Man lije, ti si zadužen za skupljanje mazga, kola, opreme, neboraca i svega potrebnog od hrane do topništva. Moji šurjaci, dva Julija Cezara, trebali bi stići za koji dan i oni će ti pomoći. Želim da do kraja ožujka budeš spreman isploviti za Afriku. Osigurat ću ti svu preostalu pomoć za koju misliš da ti je potrebna, ali smijem li ti predložiti da započneš s tim da pronađeš neborce i odabereš najbolje među njima da se putem prihvate posla zajedno s tobom? Tako ćeš uštedjeti novac i istodobno ih početi osposobljavati.«

Momak Sertorije promatrao je Marija, očito očaran, a Sulu je više očaravao on nego Marije jer se dosada već naviknuo na Marija. Nije da je Sertorije bio seksualno privlačan, ne, ali zračio je nekom snagom, neobičnom u tako mlade osobe. Tjelesno je obećavao da će biti nevjerojatno snažan kada sazrije i možda je to pridonijelo dojmu koji je ostavio na Sulu – jer, iako je bio visok, već je bio toliko mišićav da se činio niskim. Imao je četvrtastu glavu, jak vrat i divne oči, duboko usađene, svijetlosmeđe, prodorne.

»Ja namjeravam isploviti krajem travnja, s prvom skupinom vojnika«, nastavio je Marije, zagledan u Sulu. »Ti si taj, Lucije Kornelije, koji će trebati nastaviti s ustrojstvom preostalih legija i pronaći mi pristojnu konjicu. Ako sve to uspješ dovršiti do kraja *quintilisa*, bit ću sretan.« Okrenuo se prema mladome Sertoriju i široko nasmiješio. »A ti, Kvinte Sertorije, budi uvjeren da ću uvijek pronaći nešto čime ću te zaposliti! Ne želim da se govori kako moji rođaci ništa ne rade.«

Momak se nasmiješio, polagano i zamišljeno. »Volim biti zaposlen, Gaju Marije«, rekao je.

SIROMAŠAN PUK pohrlio je prijaviti se u vojsku. Rim još nije vidio ništa tomu slično niti je senat očekivao takav odgovor od onoga dijela zajednice o kojemu nikada nije ni razmišljao, osim u vremenima kada nije bilo dovoljno žita i kada je bilo mudro opskrbiti siromašan puk jeftinim žitom kako bi se izbjegle mučne pobune.

Za koji dan broj dobrovoljaca, samo iz redova rimskih građana, dosegnuo je broj od 20 480, ali Marije je odbio prestati novačiti nove vojnike.

»Ako se nude, uzet ćemo ih«, rekao je Suli. »Metel ima šest legija, ne vidim zašto ih i ja ne bih toliko imao. Posebno ako uzmemo u obzir da država pokriva sve troškove! Ako je vjerovati dragome Skauru, to se više neće ponoviti, a predosjećaj mi govori da Rimu mogu koristiti te dodatne dvije legije.

Ove godine ionako nećemo uspjeti pripremiti dobar napad, pa će biti bolje da se usredotočimo na osposobljavanje i opremanje vojnika. Dobro je što će tih šest legija činiti samo rimski građani, bez italskih pomoćnih trupa. To znači da ćemo sljedećih godina imati italskih stanovnika najniže klase koje ćemo moći unovačiti te još mnogo rimskoga siromašna puka.«

Sve je išlo prema planu, što i nije bilo čudno kada je Gaj Marije zapovjednik, mislio je Sula. Do kraja ožujka Aul Manlije bio je na putu od Napulja do Utike. Transportni brodovi bili su mu puni mazga, katapulta, oružja i još tisuću i jedne stvari koja je neku vojsku činila moćnom. Čim se on iskrcao u Utici, transportni su brodovi otplovili natrag u Napulj i preuzeli Gaja Marija koji je plovio sa samo dvije od svojih šest legija. Sula je ostao u Italiji kako bi opremio preostale četiri legije i doveo ih u red. I pronašao konjicu. Na kraju je otišao na sjever, do provincije italske Galije na drugom kraju Pada gdje je unovačio veličanstvene konjanike galsko-keltskog podrijetla.

Bilo je u Marijevoj vojsci i drugih promjena osim sastava siromašna puka. Jer, to su bili ljudi koji nisu znali što znači služiti u vojsci niti što to donosi sa sobom. I stoga se ničemu nisu protivili. Niz godina stara se taktička jedinica, koja se nazivala manipulom, pokazivala premalom da se suprotstavlja golemim, nediscipliniranim vojskama protiv kojih su se legije često morale boriti i u praksi su je postupno počele zamjenjivati kohorte koje su bile tri puta veće od nje. Ipak, nitko nije službeno prerasporedio legije u kohorte, umjesto manipula. No Gaj Marije jest – toga proljeća i ljeta prve godine svojega konzulata. Osim kao lijepa jedinica za vojne parade, manipul je službeno prestao postojati, a kohorta je postala glavnom jedinicom.

Međutim, postojali su nepredviđeni nedostaci u novačenju vojske koju su činili pripadnici najniže klase. Tradicionalni rimski vojnici, ljudi koji su imali neki posjed u svojem vlasništvu, uglavnom su bili pismeni i znali su računati, pa su s lakoćom prepoznavali zastave, brojeve, slova, simbole. Marijeva je vojska bila uglavnom nepismena i jedva su znali računati. Sula je uveo program prema kojemu je u svakoj jedinici od osam ljudi koji su dijelili šator i provodili vrijeme zajedno bio barem jedan koji je znao citati i pisati. Budući da je bio nagrađen nadređenim položajem nad svojim sudrugovima, zauzvrat ih je morao naučiti sve o brojevima, slovima, simbolima i, ako je bilo moguće, trebao ih je naučiti pisati i čitati. No napredak je bio polagan. Na potpunu pismenost morat će čekati do zime, kada će kiša u Africi ratovanje učiniti nemogućim.

Marije je osobno osmislio jednostavno, vrlo uzbudljivo zbornu mjesto za svoje legije i pobrinuo se da su u sve činove usađeni praznovjerno strahopoštovanje i divljenje prema novome zbornom mjestu. Svakoj je legiji dao prelijepoga srebrnog orla raširenih krila, postavljena na vrlo visoko posrebreno koplje. Orla je trebao nositi stjegonoša – muškarac kojega su držali najboljim pojedincem u vlastitoj legiji, a koji je bio posebno odjeven u lavlju kožu i nosio srebrni oklop. Orla je, rekao je Marije, za legiju simbolizirao Rim i svaki je vojnik morao položiti užasnu zakletvu da će radije umrijeti nego dopustiti da legijin orla padne u neprijateljske ruke.

Naravno, Marije je točno znao što radi. Nakon pola životnog vijeka u vojsci

– is obzirom na to da je bio čovjek kakav je bio – stvorio je čvrsta mišljenja i mnogo više znao o stvarnim pojedinačnim vojnicima koji su postali časnici, nego ijedan drugi aristokrat. Neplemenito podrijetlo stavilo ga je u savršen položaj da promatra, a natprosječna razboritost u savršen položaj da donosi zaključke iz onoga što je primijetio. Njegovi osobni uspjesi bili su podcjenjivani, a njegove neosporne sposobnosti uglavnom su se rabile za napredovanje njegovih nadređenih. Gaj Marije jako je dugo čekao na svoj prvi konzulat i cijelo to vrijeme je razmišljao, razmišljao, razmišljao.

PONAŠANJE Kvinta Cecilija Metela, izazvano golemim prevratom koji je Marije učinio u Rimu iznenadila je čak i njegova sina jer su svi mislili da je Metel razuman čovjek koji uvijek može sam sebe nadzirati. Međutim, kada je čuo da su mu oduzeli zapovjedništvo u Africi i dali ga Mariju, poludio je, i to u javnosti, plačući i jaučući, čupajući kosu, grebući se po prsima – sve na tržnici u Utici, a ne u privatnosti svojega ureda, na veliko zaprepaštenje punskoga stanovništva. Čak i kada ga je prošao prvi šok tuge, a on se povukao u svoju rezidenciju, samo spomen Marijeva imena bio je dovoljan da izazove novu glasnu navalu suza, mnogih nerazumljivih mišljenja o Numanciji, o nekakvu triju i o nekim svinjama.

Međutim, pismo koje je primio od Lucija Kasija Longina, višega konzula, silno ga je razvedrilo i proveo je nekoliko dana pripremajući demobilizaciju svojih šest legija, dobivši pristanak da se ponovno prijavi u službu kod Lucija Kasija onoga trenutka kada stignu u Italiju. Jer, kao što mu je Kasije napisao u pismu, on je mislio da će mu biti mnogo bolje u Galiji preko Alpa gdje će se boriti protiv Germana i njihovih saveznika Volka Tektosaga, nego skorojeviću Mariju u Africi bez trupa.

Ne znajući za Marijevo rješenje njegova problema (zapravo, za njega je saznao tek kad se vratio u Rim), Metel je otišao iz Utike krajem ožujka, povevši sa sobom svih šest legija. Odlučio je otploviti do luke Hadrumentuma, više od sto pedeset kilometara jugoistočno od Utike, i ondje se durio dok nije čuo da je Marije stigao u provinciju kako bi preuzeo zapovjedništvo. U Utici je ostavio Publija Rutilija Rufa da čeka Marija.

Stoga je, kada je Marije uplovio, Rutilije bio taj koji ga je dočekao na pristaništu i formalno mu predao provinciju.

»Gdje je Smrdljivko?« upitao je Marije dok su hodali prema namjesničkoj palači.

»Bjesni dolje u Hadrumentumu, zajedno sa svim svojim legijama«, rekao je Rutilije uzdahnuvši. »Zarekao se Jupiteru Statoru da te neće vidjeti ni razgovarati s tobom.«

»Budala«, rekao je Marije i nacerio se. »Jesi li dobio moja pisma o siromašnu puku i novim legijama?«

»Naravno. I dalje me malo bole uši od silnih hvalospjeva koje Aul Manlije pjeva o tebi otkada je došao ovamo. Izvrsno si to smislio, Gaju Marije.« No kada je pogledao Marija, Rutilije se nije nasmiješio. »Priatelju stari, platit ćeš im zbog te smjelosti. Još kako ćeš im platiti!«

»Neću, znaš. Doveo sam ih u položaj u koji želim i kunem se svim bogovima da će tako ostati dok ne umrem! Uništit ću senat, Publije Rutilije.«

»Nećeš uspjeti. Na kraju će senat uništiti tebe.«

»Nikada!«

Rutilije Ruf nije ga mogao pokolebati u tom mišljenju.

Utika je bila u najljepšem ruhu: ožbukane zgrade, svježe okrečene nakon zimskih kisa, svijetao i čist grad srednje visokih zgrada, drveća u cvatu, lijene vrućine, šareno odjevenih ljudi. Maleni trgovci bili su načičkani uličnim štandovima i zalogajnicama; na sredini tih trgova rasla su krošnjata stabla; ulice popločane kamenom bile su čiste i pometene. Kao i većina rimskih, jonskih i plinskih gradova, i Utika je imala dobar kanalizacijski sustav, javna kupališta za narod i dobru opskrbu vodom koju su akveduktom dovodili do grada s predivnih brežuljkastih planina koje su ga okruživale.

»Publije Rutilije, što ćeš učiniti?« upitao je Marije kada su došli do namjesnikove radne sobe i ondje se smjestili, zabavljajući se time kako su se nekadašnji Metelovi sluge sada klanjali i ulizivali Mariju. »Želiš li ostati ovdje kao moj legat? Nisam Aulu Manliju ponudio najviše mjesto u službi.«

Rutilije je odlučno odmahnuo glavom. »Ne, Gaju Marije, idem kući. Budući da Smrdljivko odlazi, i moj je mandat istekao, a već mi je dosta Afrike. Da budem sasvim iskren, ne bih želio vidjeti jadnoga Jugurtu u lancima, a sada, kada si ti zapovjednik, tako će završiti. Ne, za mene su Rim i malo odmora – prilika da malo pišem i više se posvetim prijateljima.«

»Što bi se dogodilo kada bih te u ne tako dalekoj budućnosti zamolio da se natječeš za mjesto konzula, a da drugi konzul budem ja?«

Rutilije ga je zbunjeno, ali gorljivo pogledao. »Kakve sada planove kuješ?«

»Prorečeno je, Publije Rutilije, da ću biti rimski konzul najmanje sedam puta.«

Svatko drugi u tom bi se trenutku nasmijao, ili podrugljivo otpuhnuo, ili bi jednostavno odbio povjerovati ono što je čuo. Ali ne i Publije Rutilije Ruf. On je poznavao svojega Marija. »Divna sudbina. Izdiže te iznad sebi ravnih, a ja sam previše Rimljanin da bih to odobravao. No ako je to put kojim će poći tvoja sudbina, ne možeš se boriti protiv toga, kao što to ni ja ne mogu. Bih li želio biti tvoj konzul? Da, naravno, bih! Stjecanje plemićkoga naslova za svoju obitelj držim dužnošću. Samo, sačuvaj me za godinu kada ćeš me trebati, Gaju Marije.«

»Uistinu i hoću«, zadovoljno je zaključio Marije.

KADA JE VIJEST o Marijevu promaknuću u ratnoga zapovjednika došla do dvojice afričkih kraljeva, Bokh se prestravio i odmah pobjegao kući u Mauretanju, ostavivši tako Jugurtu samoga da se, bez ikakve potpore, suoči s Marijem. No Jugurtu nije preplašila tastova odluka, kao ni Marijev novi položaj; unovačio je vojnike iz plemena Getuljana i čekao, prepustivši Mariju da napravi prvi korak.

Do kraja lipnja četiri od njegovih šest legija bile su u provinciji Africi i Marije je bio dovoljno zadovoljan njihovim napretkom da ih odvede u Numidiju. Usredotočivši se na pljačkanje gradova i obradivih površina, i na borbu u manjim bitkama, okrvavio je ruke svojih priprostih vojnika i od njih napravio moćnu malu vojsku. Međutim, kada je Jugurta vidio veličinu rimske sile i shvatio što znači činjenica da je u njezinu sastavu siromašan puk, odlučio se izložiti opasnosti od mogućnosti bitke i ponovno osvojiti Cirtu.

No Marije je stigao prije nego što je grad mogao pasti, pa Jugurta nije imao drugu mogućnost osim bitke, tako da se vojnicima iz siromašna puka napokon pružila prilika da zaprepaste rimske kritičare. Radosni Marije poslije je pisao senatu da su se njegove siromašne trupe ponašale veličanstveno, ništa manje hrabro ili entuzijastično od onih koji u Rimu imaju vlastite posjede. Zapravo Marijeva vojska siromašna puka tako je temeljito porazila Jugurtu da je i sam morao odbaciti koplje i štit kako bi pobjegao prije nego što ga zarobe.

Kada je kralj Bokh čuo za to, poslao je poruku Mariju, preklinjući ga da mu dopusti da ponovno bude među rimskim podanicima, a kada Marije nije odgovorio, poslao je još poruka. Naposljetku je Marije pristao primiti njegovo izaslanstvo koje je pohitalo kući javiti kralju da Marije ne želi s njim imati nikakva posla. I tako je Bokhu preostalo jedino gristi nokte do krvi, pitajući se zašto je uopće podlegao Jugurtinu laskanju.

Marije je, pak, bio sasvim zaokupljen time da od Jugurte očisti svaki četvorni kilometar naseljena numidskog područja. Cilj mu je bio da kralju onemogući novačenje i skupljanje zaliha u bogatim riječnim udolinama te na obalnim područjima njegova carstva. Samo među Getuljanima i Garamantima, barbarskim plemenima iz unutrašnjosti zemlje, mogao je Jugurta računati na to da će naći zaklon i vojnike te da će njegovo naoružanje i bogatstvo biti sigurni od Rimljana.

JULILA JE u lipnju, u sedmom mjesecu trudnoće, rodila boležljivu djevojčicu, a krajem *quintilisa* njezina sestra Juliju, nakon devet mjeseci trudnoće, donijela je na svijet zdrava dječacića, maloga brata za mladoga Marija. Ipak, Julilina nejak kći je preživjela, a Julijin snažni drugi sin umro kada su smrdljiva ljetna isparavanja *sextilisa* zavukla zloćudne pipke među rimske brežuljke i izazvala epidemiju trbušnog tifusa.

»I curica može proći, pretpostavljam«, rekao je Sula supruzi, »ali prije nego što pođem u Afriku, ponovno ćeš ostati trudna i ovoga ćeš puta roditi dječaka.«

I sama nesretna zbog toga što je Suli podarila cmizdravu djevojčicu koja stalno povraća, Julila se s velikim zanosom bacila na stvaranje dječaka. Začudo, prvu trudnoću i rođenje sićušne djevojčice mnogo je bolje preživjela nego

njezina sestra Julija, iako je bila mršava, slabašna i stalno uzrujana. S druge strane, Julija, koja je bila bolje građe i osjećajno jača u bračnim olujama i problemima s majčinstvom, tog drugog puta bila je teško pogođena.

»Barem imamo djevojčicu koju ćemo moći udati za nekoga tko nam bude potreban kada dođe pravi trenutak za to«, rekla je Julila Juliji najesen, nakon smrti drugoga Julijina sina, kada je već znala da je ponovno trudna. »Nadam se da će ovo dijete biti dječak.« Nos joj je curio pa je šmrknula i potražila platneni rupčić.

Još tugujući, Julija je imala manje razumijevanja i suosjećanja za sestru nego prije i napokon je shvatila zašto je njihova majka, Marcija, mrko rekla da je Julila trajno oštećena.

Kako neobično, mislila je sada, da možeš odrastati s nekim, a ipak ne shvaćati što mu se događa. Julila je ubrzano starila – ne fizički, ne čak ni mentalno – prije je to bio nekakav duhovni proces, iznimno samouništavalački. Izgladnjivanje ju je na neki način iscrpilo i nije više bila sposobna sretno živjeti. Ili je možda ova sadašnja Julila uvijek postojala ispod hihotanja i budalastosti, čarobnih djevojačkih trikova kojima je tako očaravala ostatak Obitelji.

Čovjek želi vjerovati da je bolest izazvala tu promjenu, tužno je pomislila; želi pronaći vanjski uzrok, inače bi morao priznati da je slabost oduvijek postojala.

Uvijek će biti lijepa, Julila, s onom čarobnom kosom boje meda, gracioznim pokretima, savršenim crtama lica. No ovih dana ispod velikih očiju nastali su podočnjaci, dvije bore već su se raspuknule između obraza i nosa, a udubljeni se kutovi usana objesili. Da, izgledala je iscrpljeno, nezadovoljno, nemirno. U govor joj se uvukao slabašan, ali ipak čujan prizvuk jadanja i još je onako silno uzdisala. Bilo je to nesvjesno, ali vrlo, vrlo razdražujuće ponašanje. Kao i to što je stalno šmrkala.

»Imaš li vina?« iznenada je upitala Julila.

Julija je preneraženo zatrepkala, svjesna da ju je pitanje zateklo i pomalo sablaznilo, i bijesna na sebe zbog tako snobovske reakcije. Naposljetku, žene sada piju vino! To se više nije držalo nemoralnim, osim u krugovima za koje je Julija mislila da su odvratno netrpeljivi i licemjerni. No kada te mlađa sestra, koja ima jedva dvadeset godina i odgojena je u kući Gaja Julija Cezara, ujutro upita imaš li vina, a ne jedete i niste u društvu muškaraca – da, onda to zaista jest strašno!

»Naravno da imam vina«, rekla je.

»Voljela bih popiti jednu čašu«, odvratila je Julila koja se silno trudila ne postaviti to pitanje. Znala je da će Julija izreći svoje mišljenje o tome i nije joj bilo ugodno izložiti se neodobravanju starije, snažnije, uspješnije sestre. Međutim, nije se uspjela suzdržati od toga da zamoli čašu vina. Razgovor je bio težak, osobito zato što je došao prekasno.

Ovih dana Julila nije imala strpljenja sa svojom Obitelji, nisu je zanimali, bili su joj dosadni. Posebno Julija kojoj su se svi divili i koja je vrlo brzo postajala jedna od najcjenjenijih mladih matrona Rima. Nikada nije griješila, takva je bila Julija. Sretna s onim što ima, zaljubljena u svojega groznoga Gaja Marija. Uzorna žena, uzorna majka. Kako dosadno!

»I inače piješ vino ujutro?« upitala je Julija najusputnije što je mogla.

Slijeganje ramenima, mahanje rukama i gorljiv pogled koji je davao do znanja da je osjetila ubod tih riječi, ali odbila ga je shvatiti ozbiljno. »Pa, Sula pije, a voli da mu netko pravi društvo.«

»Sula? Zoveš ga nadimkom?!«

Julila se nasmijala. »O, Julija, ti si tako staromodna! Naravno da ga zovem nadimkom! Ne živimo u domu senata, znaš! U posljednje vrijeme u našim se krugovima svi služe nadimcima, to je otmjeno. Osim toga, Sula voli da ga se tako zove. Kaže da se osjeća kao da mu je tisuću godina kada ga zovu Lucije Kornelije.«

»Onda se usuđujem reći da sam staromodna«, rekla je Julija, trudeći se zvučati opušteno. Iznenadan osmijeh razlio joj se licem. Možda zbog svjetla, ali izgledala je mlade i ljepše od sestre. »Ali pazi, ja imam ispriku! Gaj Marije nema nadimka.«

Stiglo je vino. Julila ga je natočila u čašu, zanemarujući bjelokosni vrč s vodom. »Cesto sam razmišljala o tome«, rekla je i otpila velik gutljaj. »Sigurno će nakon što je porazio Jugurtu uzeti neko zaista dojmljiv nadimak. Možemo biti sigurni da će onaj ukočen, mrzovoljan Metel nagovoriti senat da mu dopusti proslaviti pobjedu i uzeti nadimak Numidski! Taj je nadimak trebalo sačuvati za Gaja Marija!«

»Metel Numidski«, rekla je Julija predano se držeći činjenica, »zaslužio je svoje slavlje, Julija. Ubio je dovoljno Numidžana i donio kući dovoljno plijena. I ako se htio nazvati Numidskim, a senat mu je to dopustio, onda je to gotova stvar, zar ne? Osim toga, Gaj Marije uvijek govori da je jednostavno latinsko ime njegova oca dovoljno dobro za njega. Samo je jedan Gaj Marije, a Cecilija Metela ima na desetke. Pričekaj samo, mojemu suprugu neće biti potrebno nešto tako umjetno kao što je nadimak da se razlikuje od gomile. Moj će suprug biti prvi čovjek u Rimu – i to zahvaljujući svojim nadmoćnim vještinama i sposobnosti, ničemu drugom.«

Julili je bilo odvratno slušati kako Julija do neba uzdiže ljude poput Gaja Marija. Njezini osjećaji prema šurjaku bili su mješavina prirodne zahvalnosti zbog njegove velikođušnosti i prezira koji je osjećala pod utjecajem novih prijatelja koji su ga prezirali kao skorojevića, a zbog toga su prezirali i njegovu suprugu. Julila je ponovno napunila čašu i promijenila temu.

»Ovo nije loše vino, sestro. Marije ima novca da si ugodi, rekla bih.« Otpila je, ali manji gutljaj nego iz prve čaše. »Jesi li zaljubljena u Marija?« upitala je, odjednom shvativši da zaista ne zna.

Pocrvenjela je! Bijesna što se odala, Julija je zvučala kao da se brani kada je odgovorila: »*Naravno* da sam zaljubljena u njega! I užasno mi nedostaje, zapravo. U tome sigurno nema ništa loše, čak ni u tvojim krugovima. Zar ti ne voliš Lucija Kornelija?«

»Da!« odgovorila je Julila koja je sada zvučala kao da se brani. »No ne nedostaje mi kada ga nema, u to možeš biti sigurna! Za početak, ako ga ne bude dvije ili tri godine, neću ponovno ostati trudna čim se ovo dijete rodi«, zašmrkala je. »Ne zamišljam sreću kao geganje i težinu veću od one koju bih trebala imati. Volim lebdjeti poput pera, *mrzim* kad se osjećam *teškom!* Otkada sam se udala stalno sam ili trudna ili se nosim s

posljedicama trudnoće. Uh!«

Julija je ostala mirna. »Tvoj je posao da budeš trudna«, hladnokrvno je rekla.

»Zašto žene nemaju pravo birati posao?« upitala je Julila, osjećajući kako joj suze naviru.

»O, ne budi smiješna!« naljutila se Julija.

»Pa, odvratno je tako živjeti!« buntovno je odgovorila Julila, napokon osjećajući utjecaj vina. I od toga se razvedrila. Svjesno se potrudila i nasmiješila. »Nemojmo se svađati, Julija! Dovoljno je loše sto mama ne uspijeva biti pristojna prema meni.«

To je istina, priznala je Julija samoj sebi. Marcija nije oprostila Julili njezino ponašanje u vezi sa Sulom, iako je ostalo tajna zašto je tako. Njihov se otac samo nekoliko dana držao hladno, a nakon toga se prema Juliji ponašao toplo i radosno – onako kako se i osjećao kada je vidio da se počinje oporavljati. No njihova majka nije prestala biti hladna. Jadna, jadna Julila! Je li Sula zaista volio da ujutro pije vino s njim, ili je to bila isprika? Sula, zaista! U tome nije bilo poštovanja!

SULA JE STIGAO u Afriku krajem prvoga tjedna u rujnu s dvije posljednje legije i dvije tisuće veličanstvenih keltskih konjanika iz italske Galije. Marija je zatekao kako priprema veliki oružan pothvat u Numidiju. Radosno je dočekan i odmah zaposlen.

»Jugurtu sam natjerao u bijeg«, veselo je rekao Marije, »čak i bez pune vojske. Sada, kada si ti došao, Lucije Kornelije, čekaju nas pravi pothvati.«

Sula mu je dao pisma Julije i Gaja Julija Cezara, a onda je skupio hrabrost da mu izrazi sućut zbog smrti drugoga sina kojega Marije nije ni vidio.

»Zao mi je zbog smrti tvojega malenog Marka Marija«, rekao je s nelagodom, svjestan da njegova mišolika kći, Kornelija Sula, uporno nastavlja preživljavati.

Sjena je preletjela preko Marijeva lica, a onda ju je odlučno obrisao.

»Zahvaljujem ti, Lucije Kornelije. Imam vremena napraviti novu djecu, a imam i mladoga Marija, Moju ženu i mladoga Marija ostavio si u dobru zdravlju?«

»Vrlo dobru. A i svi Juliji Cezari su dobro.«

»Odlično!« Osobne su stvari riješili. Marije je stavio postu na stolic koji je stajao sa strane i prišao svojem radnom stolu na kojemu je bila raširena karta, nacrtana na posebno obrađenoj telećoj koži. »Došao si točno navrijeme da iz prve ruke okusiš Numidiju. Za osam dana krećemo u Kapsu.« Prodornim smeđim očima prelazio je preko Sulina lica koje se gulilo i bilo mrljavo. »Lucije Kornelije, predlažem da odeš na utičke tržnice i pronađeš zaista čvrst šešir sa što je moguće širim obodom. Očito je da si u Italiji cijelo ljeto bio na otvorenom, ali sunce je u Numidiji još snažnije i okrutnije. Izgorjet ćeš poput šibice.«

To je bilo točno. Sulin besprijekoran svijetli ten, dosada zaštićen životom provedenim većinom u zatvorenome, patio je za mjeseci provedenih u putovanju po Italiji, uvježbavanju trupa, ali i učenju u najvećoj tajnosti. Ponos mu nije dopuštao da se skriva u hladu dok su ostali prkosili suncu, a ponos je nalagao i da nosi atičku kacigu, karakterističnu za njegov visoki stalež, koja mu nije čuvala kožu od sunca. Najgore opekline dosada su već prošle, ali imao je

tako malo pigmenta da mu koža nije tamnjela, a zacijeljena područja i ona koja još zacjeljuju bila su bijela kao uvijek. Ruke su mu prošle bolje od lica – bilo je vjerojatno da će mu nakon dovoljno izlaganja ruke i noge uspjeti preživjeti napad sunca. Ali lice? Nikada!

Nešto od toga Marije je osjetio dok je promatrao Sulinu reakciju na njegov prijedlog da nabavi šešir. Sjeo je i pokazao na pladanj na kojemu je bilo vino. »Lucije Kornelije, otkad sam se sa sedamnaest godina pridružio legijama, ismijavali su me zbog svega. Najprije zbog toga što sam bio previše mršav i zakržljao, a zatim zbog toga što sam bio prevelik i nespretan. Bio sam Italik, a ne Rimljanin. Stoga razumijem poniženje koje osjećaš zbog toga što imaš nježnu, bijelu kožu. Ali za mene, tvogega zapovjednika, važnije je da ostaneš dobroga zdravlja i da ti bude udobno, nego da za svoje drugove predstavljaš sliku onoga što osobno držiš pravilnim. Kupi taj šešir! Veži ga ženskim šalom, ili vrpcama, ili zlatnogrimiznim uzetom ako je to jedino što uspiješ naći. I smij *im* se! Prikaži to kao svoju ekscentričnost. I uskoro, vidjet ćeš, nitko to više neće ni primjećivati. Također ti preporučujem da pronađeš nekakvu must ili kremu, dovoljno gustu da smanji utjecaj sunca na kožu i time se namazi. A ako ona prava miriše na parfem, pa što onda?«

Sula klimne i nasmije se od uha do uha. »U pravu si. To je izvrstan savjet. Poslušat ću te, Gaju Marije.«

»Dobro.«

Zavladala je tišina. Marije je bio nervozan, nemiran, ali to nije imalo veze sa Sulom, Marijevim kvestorom, bilo je jasno. Odjedanput, njemu je postalo jasno o čemu je riječ – nije li i njega mučila ista stvar? Nije li i čitav Rim trpio zbog toga?

»Germani«, rekao je Sula.

»Germani«, potvrdio je Marije pa posegnuo prema vrču punom dobro razvodnjena vina. »Odakle su došli, Lucije Kornelije, i kamo idu?«

Sula je zadrhtao. »Idu na Rim, Gaju Marije. To svi osjećamo u kostima. Odakle dolaze – to ne znamo. Možda su znak zle kobi. Znamo samo da nemaju dom. Strahujemo od toga da naš dom namjeravaju učiniti svojim.«

»Bili bi glupi kada to ne bi željeli«, sumorno primijeti Marije. »Upadi u Galiju bili su samo pokusni, Lucije Kornelije – oni čekaju, skupljaju hrabrost. Možda su barbari, ali i najobičniji divljak zna da se, ako se želi naseliti igdje blizu Srednjega (Sredozemnoga) mora, najprije mora suočiti s Rimom. Germani će doći.«

»Slažem se. No ti i ja nismo sami. Ovih dana tako se osjećaju svi u Rimu. Strašna briga, još strašniji strah od neizbježnoga. A naši porazi ne pomažu«, rekao je Sula. »Sve se urotilo da pomogne Germanima. Ima onih, čak i u Rimu, koji hodaju naokolo i govore o našoj propasti kao da se to već dogodilo. Neki govore da su Germani kazna božja.«

»Nisu kazna. Iskušenje.« Odložio je vrč i prekrižio ruke. »Ispričaj mi što znaš o Luciju Kasiju. Službeni poslanici ne daju mi dovoljno obavijesti, silno su se prorijedili.«

Sula je napravio grimasu. »Pa, uzeo je šest legija koje su se vratile iz Afrike s

Metelom – usput, kako ti se sviđa *Numidski*? – i poslao ih sve do Narbona, preko Vie Domitije. Čini se da je u Narbon došao otprilike početkom *quintilisa*, nakon osam tjedana na putu. Bile su to fizički spremne trupe, ali nitko ne krivi Lucija Kasija što ih je štedio na početku nečega što će, bilo je izgledno, biti težak pohod. Zahvaljujući odlučnosti Metela Numidskog da u Africi no ostavi nikoga, sve su Kasijeve legije imale dvije kohorte više od onoga sto je uobičajeno, što je značilo da ima gotovo četrdeset tisuća pješaka i veliku konjicu koju je putem pojačao pitomim Galima – skupio ih je otprilike tri tisuće. Velika vojska.«

Marije je zagundao. »Bilo je to dobro ljudstvo.«

»Znam. Zapravo, vidio sam ih dok su marširali kroz dolinu Pada prema prolazu Mons Genava. U to vrijeme novačio sam konjicu. Iako će ti možda biti teško povjerovati u to, Gaju Marije, nikada dotad nisam vidio rimsku vojsku kako maršira, čin za činom, svi naoružani i opremljeni kako treba, i s pristojnom karavanom. Nikada neću zaboraviti taj prizor!« Uzdahnuo je. »U svakom slučaju, čini se da su se Germani dogovorili s Volcima Tektosagima koji tvrde da su njihovi rođaci, i dali im zemlju sjeverno i istočno od Toloze.«

»Priznajem da su Gali gotovo jednako tako tajanstveni kao Germani, Lucije Kornelije«, rekao je Marije nagnuvši se naprijed, »ali prema izvješćima, Gali i Germani nisu iste rase. Kako Volci Tektosagi mogu Germane nazivati svojim rođacima? Naposljetku, Volci Tektosagi nisu čak ni dugokosi Gali – živjeli su naseljeni oko Toloze još prije nego što smo mi zauzeli Hispaniju, govore grčki i trguju s nama. Dakle, *zašto?*«

»Ne znam. Čini se da nitko ne zna«, rekao je Sula.

»Oprosti, Lucije Kornelije, prekinuo sam te. Nastavi.«

»Lucije Kasije pošao je od obale kod Narbona po našoj cesti koja je u pristojnom stanju, a koju je izgradio Gnej Domicije, i poveo je svoju vojsku na posljednju pripremu za borbu na dobrome mjestu nedaleko od Toloze. Volci Tektosagi udružili su se s Germanima do kraja, tako da smo se suočili s moćnom silom. Međutim, Lucije Kasije naveo ih je na bitku na dobrome mjestu i sasvim porazio. Pravi divljaci, nisu se zadržavali u blizini nakon što su izgubili. I Germani i Gali bježali su iz Toloze i spašavali se od naše vojske.«

Zastao je, namrštivši se, otpio još vina i odložio vrč. »To mi je ispričao Popilije Lenas glavom. Vratili su ga iz Narbona preko mora, nešto prije nego što sam ja isplovio.«

»Jadnik, bit će žrtveno janje senata«, rekao je Marije.

»Naravno«, odvratio je Sula, izvivši riđe obrve.

»Glasnici javljaju da se Kasije uputio za odbjeglih divljacima«, potaknuo je Marije razgovor.

Sula klimne. »Tako je. Spustili su se niz obale rijeke Garumne prema oceanu. Kada ih je Kasije vidio kako odlaze iz Toloze bili su u potpunom rasulu što se moglo i očekivati. Usudio bih se reći da ih je prezirao i držao priprostim, blesavim divljacima jer se nije potrudio ni postaviti vojsku u pravilnu postrojbu kada je pošao za njima.«

»Nije postavio vojsku u obrambenu pohodnu postrojbu?« upitao je Marije s nevjericom u glasu.

»Nije. Prema progonu se odnosio kao da je uobičajeno marši- ranje i ponio je

svu prtljagu sa sobom, uključujući i sav plijen koji je uzeo kada su Germani pobjegli ostavivši karavanu kola za sobom. Kao sto znaš, cesta koju smo izgradili mi, Rimljani, prestaje kod Toloze pa je napredak niz Garumnu u strano područje bio polagan, a Kasije se najviše brinuo o tome da karavana bude prikladno zaštićena.«

»Zašto nije ostavio karavanu u Tolozi?«

Sula je slegnuo ramenima. »Izgleda da nije vjerovao Volcima Tektosagima koji su ostali u Tolozi. Uglavnom, kada je preko Garumne prodro do Burdigale, Germani i Gali dobili su barem petnaest dana da se oporave od poraza. Zavukli su se u Burdigalu koja je, čini se, mnogo veća od uobičajenih galskih *oppiduma* i dobro utvrđena, silno naoružanje da i ne spominjemo. Pripadnici mjesnih plemena nisu željeli rimsku vojsku na svojoj zemlji pa su pomagali Germanima i Galima kako god su mogli, od davanja novih trupa do toga da su im ponudili Burdigalu. A onda su napravili vrlo mudru zasjedu Luciju Kasiju.«

»Ta budala! « rekao je Marije.

»Naša se vojska utaborila istočno od Burdigale, ali blizu, i kada je Kasije odlučio napasti sam grad, ostavio je karavanu u taboru, pod nadzorom otprilike pola legije – oprost, mislio sam reći pet kohorta - nadam se da ću uskoro svladati tu terminologiju!«

Marije se uspio nasmiješiti. »Hoćeš, Lucije Kornelije, jamčim ti. No, nastavi!«

»Čini se da je Kasije bio uvjeren da ga neće dočekati organiziran otpor pa je pošao s vojskom prema Burdigali, a da nije ni redove zbio ili stavio ljude da marširaju u četverokut. Nije čak ni izvidnicu

poslao. Cijela, naša vojska pala je u savršenu stupicu i Germani i Gali doslovno su nas uništili. Kasije je pao u bitci, kao i njegov viši legat. Sve u svemu, Popilije Lenas procjenjuje da je kod Burdigale poginulo trideset pet tisuća rimskih vojnika«, rekao je Sula.

»Ako sam dobro shvatio, njega su ostavili da čuva karavanu i tabor?« upitao je Marije.

»Tako je. Čuo je galamu s bojišta, naravno, vjetar je puhao prema njemu i nosio urlike kilometrima daleko. No da se katastrofa dogodila shvatio je tek kada se u taboru pojavila samo šačica naših ljudi koji su dotrčali do tabora pokušavajući se spasiti. I iako je čekao i čekao, više se nitko od naših nije vratio. Umjesto njih stigli su Germani i Gali. Rekao je da su ih stigle tisuće i tisuće i da su se razmiljeli po taboru poput miševa na gumnu. Barbari su preplavili bojno polje, trčeći u pobjedničkom zanosu, izvan sebe od oduševljenja, mašući glavama Rimljana nabodenima na koplja i urlajući bojne poklike. Svi su bili divovi, kosa im je stršila u zrak kruta od gline, ili im je u dugačkim, plavim pletenicama padala na ramena. Zastrajući prizor, rekao je Lenas.«

»I prizor koji ćemo u budućnosti viđati sve češće, Lucije Kornelije«, zaključio je Marije mrko. »Nastavi!«

»Točno je da im se Lenas mogao suprotstaviti. No *sto* bi time postigao? Činilo mu se mudrijim da spasi onaj bijedan ostatak naše vojske, kako bi ga se moglo iskoristiti u budućnosti. To je i učinio. Podignuo je bijelu zastavu i osobno otišao do njihovih vođa, koplja okrenuta nadolje i praznih korica u kojima je prije bio mač. I poštedjeli su ga. Njega i sve naše preživjele. A zatim, želeći nam pokazati koliko misle da smo pohlepni, čak su nam ostavili i karavanu! Uzeli su samo svoje blago koje im je Kasije bio oteo.« Udahnio je. »Međutim, ujarmili su Popilija Lenasa i ostale. Nakon toga su ih sve otpratili do Toloze i pobrinuli se da odu u Narbon.«

»Posljednjih godina prečesto nas ujarmljuju«, rekao je Marije stisnuvši šake.

»Pa, to je sigurno glavni razlog za opće ogorčenje i bijes prema Popiliju Lenasu u Rimu«, zaključio je Sula. »Bit će optužen za izdaju, ali prema onome što mi je rekao, sumnjam da će ostati čekati suđenje. Mislim da namjerava skupiti svu pokretnu imovinu koju ima i odmah otići u dobrovoljan izgon.«

»To je razuman potez, tako će od propasti spasiti i barem nešto. Bude li čekao suđenje, država će mu sve uzeti.« Marije je prstima lupnuo po karti. »No sudbina Lucija Kasija neće biti i naša sudbina, Lucije Kornelije! Poštenim ili nepoštenim sredstvima porazit ćemo Jugurtu, a onda ćemo se vratiti kući i od naroda zatražiti dopuštenje da pođemo u borbu protiv Germana!«

»E, pa, Gaju Marije, u to ime ću popiti«, rekao je Sula podignuvši vrč.

ORUŽAN POHOD protiv Kapse bio je uspješan iznad svih očekivanja, ali — kao što su svi priznali — samo zahvaljujući Marijevu izvršnom vođenju tog pohoda. Njegov legat, Aul Manlije, čijoj konjici Marije nije sasvim vjerovao jer je u svojim

redovima imala neke Numiđane koji su tvrdili da su rimski i Gaudini ljudi, prevario je svoju konjicu navevši ih da misle kako je Marije u pljačkaškome pohodu. Tako da su vijesti koje je Jugurta dobivao bile sasvim obmanjujuće.

Stoga je, kada se Marije pojavio pred Kapsom sa svojom vojskom, kralj mislio da je još stotinama kilometara daleko. Nitko nije dojavio Jugurti da su se Rimljani opskrbili vodom i žitom kako bi prešli sušno i neplodno područje između rijeke Bagradas i Kapse. Kada se naizgled neosvojiva tvrđava našla okružena morem rimskih kaciga, njezini su se stanovnici predali bez borbe. No Jugurta je ponovno uspio pobjeći.

Vrijeme je da Numiđani, a posebno Getuljani, nauče lekciju, odlučio je Gaj Marije. I tako je, unatoč tomu što mu Kapsa nije pružila otpor, dopustio svojim vojnicima da je opljačkaju, siluju i spale. Poubijali su sve odrasle, i muškarce i žene. Sve blago i Jugurtine silne zalihe novca natrpali su u svoja kola. Nakon toga je Marije bez opasnosti izveo svoju vojsku iz Numidije i odveo je u zimski tabor pokraj Utike mnogo prije nego što su počele kiše.

Njegove trupe, koje su činili ljudi iz siromašna puka, zaslužile su odmor. Osjećao je silan užitak kada je senatu napisao ljupko pismo (koje će naglas pročitati Gaj Julije Cezar) u kojemu hvali duh, hrabrost i moral svoje vojske siromašna puka. I nije uspio odoljeti a da ne doda kako će nakon vrlo lošega vodstva njegova višeg sudruga Lucija Kasija Longina, Rim sigurno trebati još vojnih postrojba sastavljenih od siromašna puka.

Pred kraj godine Publije Rutilije Ruf pisao je Gaju Mariju:

O, koliko crvenih lica! Tvoj je tast zadivljujuće gromoglasno pročitao tvoju poruku, tako da su čak i oni koji su prekrili uši bili prisiljeni slušati. Metel Smrdljivko – ovih dana poznat i kao Metel Numidski – izgledao je kao da će nekoga ubiti. A i mogao bi – njegova stara vojska leži razbacana mrtva uz obale Garumne, a tvoja fukara pretvorila se u živuće heroje. »Nema pravde!« rekao je poslije, na što sam se ja okrenuo i vrlo umiljato odvratio: »To je točno, Kvinte Cecilije. Jer kada bi bilo pravde, ti se ne bi nazivao Numidskim!« Nije mu to bilo smiješno, ali Skaur je prasnuo u smijeh, naravno. Reci što god hoćeš o Skauru, ali taj čovjek ima najzajedljiviji smisao za humor – a neumjesnost da i ne spominjem – nego itko drugi koga poznajem. Budući da to ne mogu reći ni za jednoga od njegovih sudrugova, katkada se pitam ne bira li ih on možda kako bi potajno mogao ismijavati njihovo prenemaganje.

Ono što me ne prestaje zapanjivati, Gaju Marije, jest sjaj kojim sja tvoja sretna zvijezda. Znam da nisi bio zabrinut, ali sada ti mogu reći da sam bio uvjeren kako ti nizašto na svijetu neće produžiti mandat u Africi na još jednu godinu. I što se onda dogodi? Lucije Kasije pogine, a zajedno s njim izgine i najveća i najiskusnija rimska vojska što je onemogućilo senat i njegovu upravljačku frakciju da ti se suprotstavi. Tvoj pučki tribun Mancinije obratio se skupu plebejaca i bez imalo problema omogućio ti plebiscit kojim ti se produljuje namjesništvo u Africi. Senat je šutio, čak je i njima bilo više nego jasno da ćeš im biti potreban. Jer Rim je ovih dana vrlo nemirno mjesto. Prijetnja u liku Germana nadvila se nad njim poput pokrova propasti, a mnogi kažu da se neće izdignuti nitko tko bi bio sposoban spriječiti tu propast. Gdje su novi Scipion Afrički, Emilije Paul, Scipion Emilijan?

– pitaju. Ali ti imaš četuo odanih sljedbenika, Gaju Marije, i od Kasijeve smrti sve glasnije i glasnije govore da si ti čovjek koji će se izdignuti i obraniti nas od navale Germana. Među njima je i optuženi legat iz Burdigale, Gaj Popilije Lenas.

Budući da si ti italski seljačić koji ništa ne zna, ispričat ću ti jednu priču.

Nekoć davno živio je vrlo zločest i gadan sirijski kralj koji se zvao Antioh. Budući da nije bio ni prvi ni najveći sirijski kralj (njegov se otac istaknuo među ostalima, nazvavši se Antiohom Velikim), imao je broj iza imena. Bio je Antioh IV., četvrti sirijski kralj Antioh. Iako je Sirija bila bogato kraljevstvo, kralj Antioh IV. žudio je za susjednim kraljevstvom Egiptom kojim su zajedno vladali njegovi rođaci Ptolemej Filometor, Ptolemej Euerget i Kleopatra (kako je ona bila druga Kleopatra, i ona je imala broj iza imena pa je bila poznata kao Kleopatra II.). Volio bih da mogu reći kako su složno vladali, ali nisu. Braća i sestra, muž i žena (da, u istočnjačkim kraljevstvima incest je bio dopustiv) godinama su se međusobno borili i gotovo su uspjeli uništiti lijepu i plodnu zemlju u dolini velike rijeke Nila. Stoga je, kada je sirijski kralj Antioh IV. odlučio pokoriti Egipat, mislio da će mu to lako poći za rukom zbog svađa između njegovih rođaka, dvojice Ptolemeja i Kleopatre II.

No, nažalost, čim je okrenuo leđa Siriji, nekoliko ga je neugodno buntovnih sukoba natjeralo da se okrene i vrati kući kako bi odsjekao nekoliko glava, raskomadao nekoliko tijela, iščupao nekoliko zuba i vjerojatno izvadio nečiju utrobu. Prošle su četiri godine prije nego što je dovoljno glava, ruku, nogu, zuba i utrobe odvojeno od njihovih vlasnika, a kralj se Antioh IV. mogao drugi put uputiti pokoriti Egipat. Ovoga puta Sirija je u njegovoj odsutnosti ostala vrlo tiha i poslušna pa je on napao Egipat, zarobio Peluzij, spustio se niz deltu Nila do Memfisa, osvojio i njega pa se počeo uspinjati s druge strane delte prema Aleksandriji.

Kako su uništili zemlju i vojsku, braća Ptolemeji i njihova sestra – supruga Kleopatra II. nisu imali drugog izbora doli zatražiti pomoć Rima u borbi protiv kralja Antioha IV. jer je Rim bio najbolji i najveći među svim narodima i veliki junak. Da spasi Egipat, senat i narod rimski (koji su se tada slagali bolje nego što bismo danas mogli vjerovati – ili tako barem priče kažu) poslali su svojega plemenitog, hrabrog konzula Gaja Popilija Lenasa. E, sad, svaka druga zemlja svojem bi junaku dala čitavu vojsku, ali senat i narod Rima Gaju Popiliju Lenas u dali su samo dvanaest liktora i dvojicu službenika. Međutim, kako je riječ bila o stranoj misiji, liktori su smjeli nositi crvene tunike i staviti sjekire u svoje snopove pruća tako da Gaj Popilije Lenas nije bio sasvim nezaštićen. Otplovili su na malom brodu i u Aleksandriju došli upravo u trenutku kada je kralj Antioh IV. marširao uza kanopski rukavac Nila prema velikom gradu u kojemu su se skupili Egipćani.

Odjeven u grimizom obrubljenu togu i s dvanaest liktora koji su, odjeveni u grimizne toge i sa sjekirama u snopovima pruća, hodali ispred njega, Gaj Popilije Lenas izišao je iz Aleksandrije kroz Sunčana vrata i nastavio hodati prema istoku. Nije bio mladić i dok je hodao naslanjao se na dugačak štap te spokojno koračao. Spokojno mu je bilo i lice. Budući da su samo hrabri, herojski i plemeniti Rimljani gradili pristojne ceste, ubrzo se našao u gustoj prašini. No je li to omelo Gaja Popilija Lenasa? Nije! Nastavio je hodati sve dok blizu golema hipodroma na kojemu su Aleksandrijci voljeli gledati utrke konja nije naletio na zid koji su činili

sirijski vojnici pa je morao stati.

Istupio je sirijski kralj Antioh IV. i došao se upoznati s njim.

»Rim nema što tražiti u Egiptu!« rekao je kralj, strašno se mršteći.

»Ni Sirija nema što tražiti u Egiptu!« odgovorio je Gaj Popilije Lenas, umiljato i smireno se smiješeći.

»Vratite se u Rim«, rekao je kralj.

»Vratite se u Siriju«, rekao je Gaj Popilije Lenas.

No nijedan se nije pomaknuo ni milimetra.

»Vrijedate senat i narod rimski«, progovorio je Gaj Popilije Lenas nakon što je neko vrijeme zurio u kraljevo bijesno lice. »Naređeno mi je da vas natjeram da se vratite u Siriju.«

Kralj se smijao kao lud. »A kako ćete me natjerati da se vratim kući?« upitao je. »Gdje vam je vojska?«

»Nije mi potrebna vojska, kralju!« rekao je Gaj Popilije Lenas. »Sve što Rim jest, sve što je bio i sve što će biti upravo stoji pred vama. Ja sam Rim, ništa manje nego najveća rimska vojska. I u ime Rima ponovno vam kažem: idite kući!«

»Neću«, odvratio je kralj Antioh IV.

Tada je Gaj Popilije Lenas zakoračio naprijed i, mirno se krećući, krajem štapa napravio krug u prašini oko kralja Antioha IV. koji se našao unutar tog kruga.

»Prije nego što iskoračiš iz ovoga kruga, kralju Antioše IV., savjetujem ti da ponovno razmisliš«, rekao je Gaj Popilije Lenas. »A kada iskoračiš, okreni se prema istoku i vrati kući u Siriju.«

Kralj nije ništa rekao. Nije se pomaknuo. Šutio je i Gaj Popilije Lenas. Ni on se nije pomaknuo. Kako je Gaj Popilije Lenas bio Rimljanin i nije morao skrivati lice, njegov umiljat i smiren izgled vrlo se dobro vidio. A kralj Antioh IV. sakrio je lice iza kovrčave brade, ali ni to nije uspjelo sakriti bijes koji se na njemu ocrtavao. Vrijeme je prolazilo. A onda, još stojeći u krugu, moćan kralj Sirije okrenuo se prema istoku i izišao iz kruga te se zajedno sa svojim vojnicima vratio u Siriju.

E, sad, na putu do Egipta napao je i pokorio otok Cipar koji je pripadao Egiptu. Egiptu je Cipar trebao jer je davao drva za izgradnju brodova i nastamba te žito i bakar. Stoga je, nakon što je u Aleksandriji ostavio razdragane Egipćane, Gaj Popilije Lenas otplovio do Cipra u kojemu je zatekao sirijsku okupatorsku vojsku.

»Idite kući«, rekao im je.

I otišli su.

Gaj Popilije Lenas vratio se u Rim gdje je vrlo milozvučno, smireno i jednostavno opisao kako je sirijskoga kralja Antioha poslao kući i spasio Egipat i Cipar od okrutne sudbine. Volio bih da mogu ovu priču završiti tako što bih ti rekao da su Ptolemeji i njihova sestra Kleopatra II. do kraja života vladali u slozi, ali nisu – nastavili su se međusobno boriti, ubili su nekoliko bliskih rođaka i nastavili uništavati zemlju.

Zašto ti, u ime svih bogova – čujem te kako pitaš

- pričam priče za djecu? Jednostavno je, dragi moj Gaju Marije. Koliko si puta, sjedeći na majčinu koljenu, čuo priču o Gaju Popiliju Lenasu i krugu iscrtanome oko nogu sirijskoga kralja?

Pa, možda u Arpinu majke ne pričaju tu priču. Ali u Rimu je uobičajena. Od

najbogatijega do najsiromašnijega, svako rimsko dijete čuje priču o Gaju Popiliju Lenasu i krugu iscrtanome oko nogu sirijskoga kralja.

I kako je onda, pitam te, prapraunuk aleksandrijskoga heroja mogao otići u progonstvo ne izlažući opasnosti sve što ima odlaskom na suđenje? Dobrovoljan odlazak u progonstvo znači priznavanje krivice, a ja, primjerice, mislim da je naš Gaj Popilije Lenas pametno postupio kod Burdigale. Posljedica toga bila je da je naš Popilije Lenas ostao i odgovarao pred sudom.

Pučki tribun Gaj Celije Kald (djelujući u ime senatorske klike koju neću imenovati, ali smiješ pogađati o kome je riječ; klika koja je bila odlučna da krivnju za Burdigalu svali na tuđa leđa, a ne na Lucija Kasija, naravno) zakleo se da će se pobrinuti da Lenasa osude. Međutim, kako je jedini sud specijaliziran za slučajeve izdaje ograničen na one koji imaju veze s Jugurtom, suđenje se moralo održati na centurijatskoj skupštini. Sve je to bilo itekako javno, tim više što je predstavnik svake centurije izvikivao presudu svoje jedinice tako da svi čuju. »CONDEMNO!« »ABSOLVO!« Tko bi se, nakon što je od majke čuo priču o Gaju Popiliju Lenasu i krugu oko nogu sirijskoga kralja, usudio viknuti: »CONDEMNO!«?

No je li to zaustavilo Kalda? Nikako. Iznio je prijedlog na skupu plebejaca da se tajno glasovanje na izbori ma počne primjenjivati i na suđenjima za izdaju. Tako bi centurioni koji bi bili pozvani na glasovanje mogli biti sigurni da ničije mišljenje neće biti javno izrečeno. Prijedlog je prošao, sve se činilo u najboljem redu.

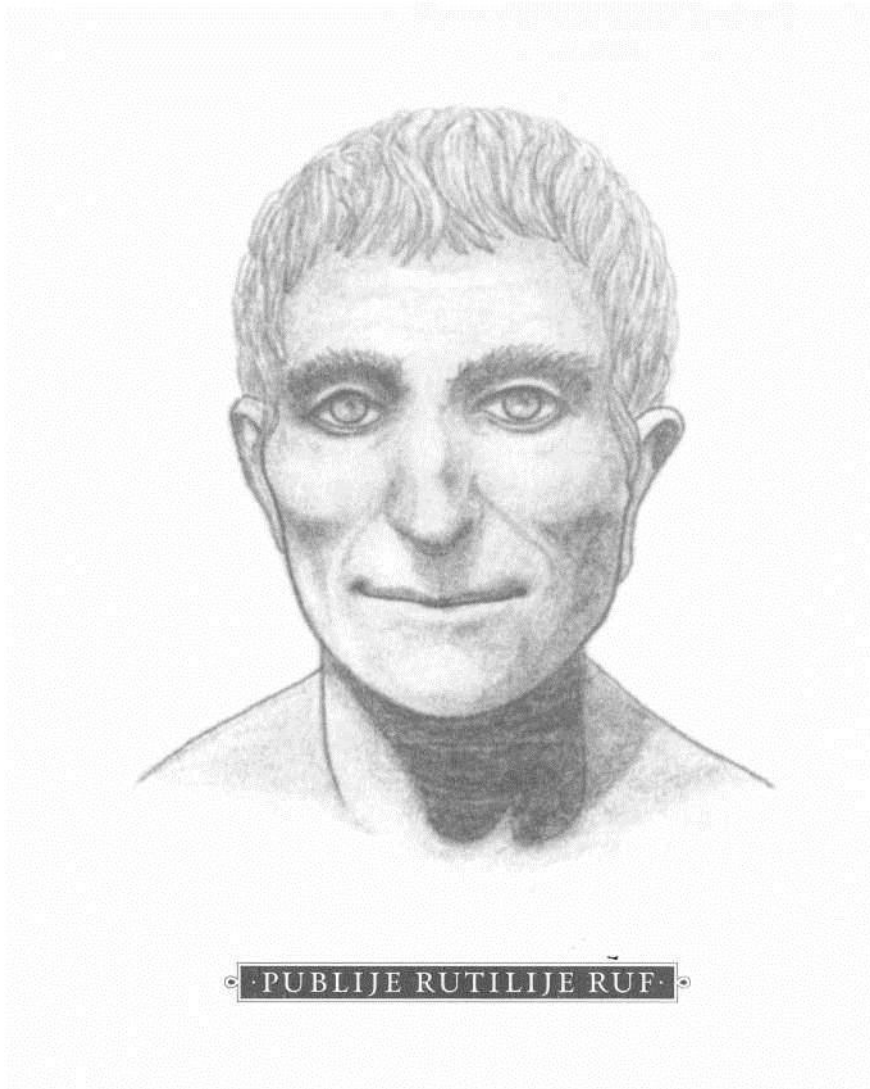
Početkom prosinca na centurijatskoj skupštini počelo je suđenje Gaju Popiliju Lenasu zbog izdaje. Glasovanje je bilo tajno, baš kako je Kald želio. No bilo je potrebno samo da se nas nekoliko uvuče među divovsku porotu i šapne: »Nekoć davno živio je plemeniti, hrabri konzul koji se zvao Gaj Popilije Lenas...« i to je bio kraj.

Kada su prebrojili glasove, na svima je pisalo: »AB- SOLVO.«

I tako, može se reći da je, ako je pravda zadovoljena, to bilo samo zahvaljujući priči za djecu.

**GODINA PETA
(106. G. PR. KR.)
U DOBA KONZULATA KVINTA
SERVILIJA CEPIONA
I
GAJA ATILIJA SERANA**

KADA JE KVINT SERVILIJE CEPION dobio nalog da pođe u pohod protiv Volka Tektosaga i njihovih germanskih gostiju - sada sretno naseljenih blizu Toloze – bio je svjestan da će taj mandat dobiti. Dogodilo se to prvoga dana nove godine, tijekom sastanka senata u hramu Jupitera Optimusa Maximusa nakon proslave ustoličenja. Držeći prvi govor kao novi viši konzul, Kvint Servilije Cepion objavio je okupljenima da se neće poslužiti novom vrstom rimske vojske.

»Uzet ću tradicionalne rimske vojnike, a ne siromahe iz siromašna puka«, rekao je kroz kliktanje i glasni pljesak.

Naravno, bilo je i senatora koji nisu klikitali. Gaj Marije nije bio sam među potpuno neprijateljskim senatom. Dobar broj običnih zastupnika bio je dovoljno prosvijetljen da vidi logiku u Marijevu stavu koji se protivio uvriježenome mišljenju, a čak je i među slavnim obiteljima bilo nekoliko slobodoumnih ljudi. No konzervativnu kliku, koja je sjedila u prednjem redu senata okupljena oko Skaura, vođe senata, činili su muškarci koji su nametali senatorsku politiku – kada su oni klikitali, senat je kliktao, a kada su oni glasovali na određen način i senat je tako glasovao.

Toj je kliku pripadao Kvint Servilije Cepion i upravo je njezino djelovanje u njegovu korist potaknulo senatore da mu odobre vojsku od osam punih legija koja će mu pomoći da Germanima pokaže kako nisu dobrodošli u zemljama Srednjega (Sredozemnoga) mora, a toloskim Volcima Tektosagima da se njima (Germanima) nije isplatilo pružiti dobrodošlicu.

Oko četiri tisuće trupa Lucija Kasija vratilo se iz Afrike u takvu stanju da su mogli i dalje služiti vojsci, ali su svi osim nekoliko nebo- raca u Kasijevoj vojsci izginuli zajedno s trupama, a konjica koja je preživjela raštrkala se u svoje domovine, uzimajući sa sobom svoje konje i svoje neborce. Stoga se Kvint Servilije Cepion suočio sa zadatkom da pronađe 41 000 pješaka, 12 000 slobodnih neboraca i još 8000 neboraca te 5000 konjanika i 5000 neboraca koji čine pozadinsku snagu konjice. I sve to u Italiji lišenoj muškaraca koji su imali imovinsku valjanost, bilo rimskoga, bilo latinskoga, bilo italskoga podrijetla.

Način na koji je Cepion novačio bio je grozan. No on osobno nije sudjelovao u tome niti se uopće trudio doznati kako će ljudi biti pronađeni – platio je stožer i postavio na čelo svojega kvestora, a on se bavio drugim stvarima, stvarima dostojnijim jednoga konzula. Pri silno novačenje provedeno je nemilosrdno. Muškarci su unovačivani ne samo bez pristanka, nego i kao žrtve otmice, a veterane su, htjeli ne htjeli, izvlačili iz njihovih domova. Zrelijega četrnaestogodišnjeg sina nekoga maloposjednika kojega su prisilno unovačili također su prisilili da pođe u vojsku, kao što su to učinili i njegovu šezdesetogodišnjem djedu koji je izgledao mlađahno. A ako takva obitelj ne bi mogla skupiti dovoljno novca da naoruža i opremi svoje prisilno unovačene članove, netko je bio pri ruci da zapiše cijenu opreme i umjesto novca uzme gospodarstvo kao sredstvo plaćanja. Kvint Servilije Cepion i njegovi pristaše u posjed su dobili mnogo zemlje. No kada, uza sve to,

među rimskim i latinskim građanima nisu uspjeli prikupiti ni blizu dovoljno ljudi, počeli su bezdušno progoniti italske saveznike.

Na kraju je Cepion dobio četrdeset jednu tisuću tradicionalnih pješaka i dvanaest tisuća slobodnih neboraca što je značilo da država ne mora platiti njihovo oružje, oklope ili opremu, a prevaga italskih savezničkih legija više je financijski opteretila italske države saveznice nego Rim. Zbog toga je senat održao službeni govor zahvale Cepionu i s oduševljenjem razriješio kesu te mu dao onoliko novca koliko je bilo potrebno da bi se unajmili konjanici iz Trakije i dviju Galija. I dok je Cepion izgledao još oholije nego inače, konzervativna strana o njemu je pohvalno govorila gdje god i kada god je mogla.

Ono čemu se Cepion osobno posvetio dok su se njegovi odredi za prisilno novačenje povlačili po italskome poluotoku, bilo je vraćanje moći senatu. Jer, senat je trpio još od vremena Tiberija Grakha, a to je bilo prije gotovo trideset godina. Najprije on, pa Fulvije Flak, pa Gaj Grakho, a poslije njih mješavina novih ljudi i reformističkih plemenitaša postupno su, ali sigurno, krnjili senatorsko sudjelovanje u radu glavnih sudova i donošenju zakona.

Da nije bilo nedavnih napada Gaja Marija na senatorske povlastice, Cepion možda ne bi tako gorljivo i odlučno pristupio ispravljanju stanja. No Marije je taknuo u senatorsko osinje gnijezdo i rezultat je tijekom prvih tjedana Cepionova konzulata bilo veliko nazadovanje plebejaca i vitezova koji su nadzirali plebs.

Cepion, koji je bio patricij, sazvao je skup plebejaca iz kojega nije bio izbačen, i oduzeo vitezovima sud za protuzakonito utjerivanje što su ga bili dobili od Gaja Grakha. Ponovno su u redove porote toga suda mogli biti izabrani samo članovi senata i moglo se sa sigurnošću očekivati da će oni štititi svoje. Bila je to žučljiva bitka na skupu plebejaca u kojoj je zgodni Gaj Memije predvodio moćnu skupinu senatora protiv Cepionova zakona. No Cepion je pobijedio.

I budući da je pobijedio, krajem ožujka viši je konzul poveo osam legija i veliku konjicu prema Tolozi, glave pune snova, ne toliko o slavi koliko o nešto osobnijim zadovoljstvima. Jer Kvint Servilije Cepion bio je pravi Servilije Cepion – što je značilo da mu je mogućnost da se još više obogati služeći kao namjesnik bila puno privlačnija od obična vojnog bogatstva. U Daljoj Hispaniji bio je pretor-namjesnik u doba kada je Scipion Nazika odbio to mjesto i bio je vrlo uspješan u tome. Sada, kada je bio konzul-namjesnik, očekivao je da će biti još uspješniji.

Da je bilo moguće po ustaljenim pravilima slati trupe iz Italije do Hispanije preko mora, onda Gnej Domicije Ahenobarb ne bi trebao otvoriti kopneni put uz obale Galije s onu stranu Alpa, ali prevladavajući vjetrovi i morske struje činili su prijevoz preko mora previše opasnim. I tako su Cepionove legije, kao i one Lucija Kasija godinu prije toga, morale pješice prijeći više od tisuću i pol kilometara od Kampanije do Narbona. Legijama hodanje nije smetalo – baš svaki od vojnika mrzio je more i bojao ga se. Mnogo ga je više užasavala pomisao na sto milja jedrenja nego stvarnost prelaženja hodanjem tisuću i pol kilometara. Za početak, njihovi su mišići od rođenja tako izgrađeni da mogu podržavati brzo i beskrajno dugo hodanje i ono je bilo najudobniji oblik kretanja.

Cepionove su legije prešle put od Kampanije do Narbona za malo više od sedamdeset dana što je značilo da su u prosjeku dnevno prelazili manje od 25 kilometara. Bio je to spor tempo, iako ih nije usporavala velika karavana, nego

mnoge životinje, vozila i robovi koje su tradicionalni rimski vojnici, oni koji su bili imovinski valjani, smjeli povesti sa sobom kako bi sebi osigurali udobnost na putovanju.

U Narbonu, maloj luci koju je Gnej Domicije Ahenobarb preustrojio da služi potrebama Rima, vojska se odmarala dovoljno dugo da se oporavi od dugog marširanja, ali ipak nedovoljno dugo da ponovno omekša. U rano ljeto Narbon je bio predivan, a bistro more puno škampa, malih jastoga, velikih rakova i raznih riba. Na dnu morskih mlaka oko ušća rijeke Ataksa i grada Ruscinona nije bilo samo kamenica nego i blatnih cipala. Od svih riba koje su rimske legije popisale po cijelome svijetu ta je držana najukusnijom. Okrugli i plosnati poput tanjura, s oba oka na jednoj strani onih smiješnih, tankih glava, skrivali su se u blatu i moralo ih se iz njega iskopati, a tada bi ih naboli na koplje dok su se koprcali pokušavajući se ponovno zavući u mulj.

Legionarove noge nisu bile izranjavane. Bio je naviknut na hodanje, a sandale debelih potplata bile su potkovane čavlima kako bi ublažile udarce i amortizirale stopalo te ga još malo više podignule i kako mu kamenčići ne bi upadali u cipele. Ipak, bilo je predivno plivati u moru oko Narbona, opustiti bolne mišiće. Onih nekoliko vojnika koji su dosada uspjeli izbjeći da ih se nauči plivati, ovdje su otkriveni i to je ispravljeno. Mjesne djevojke nisu bile drukčije od svih ostalih djevojaka na svijetu — i one su bile lude za odorama. U roku od šesnaest dana Narbon je bruji od bijesnih očeva, osvetnički raspložene braće, hihoćućih djevojaka, pohotnih legionara i tučnjava u gostionicama zbog čega su zapovjednici vojne policije stalno imali posla, a vojnički tribuni bili loše rasploženi.

Tada je Cepion skupio svoje momke i izveo ih iz grada po izvrsnoj cesti koju je Gnej Domicije Ahenobarb izgradio između obale i grada Toloze, tamo gdje je rijeka Ataks skretala pod pravim kutom, tekući od Pireneja prema jugu, a zlokobna tvrđava Carcasso mrgodila se s visina. Odande su se legije uputile na marš preko brežuljaka koji su dijelili manje pritoke goleme rijeke Garumne od kratkih rječica koje su utjecale u Srednje (Sredozemno) more i tako je naposljetku došao do bujnih i plodnih toloskih ravnica, nastalih naplavlivanjem.

Kao i obično, Cepion je imao nevjerojatnu sreću. Germani su se silno svađali sa svojim domaćinima, Volcima Tektosagima, i toloski kralj Kopil naredio im je da napuste to područje. I tako je Cepion shvatio da su jedini neprijatelji s kojima se njegovih osam legija mora boriti nesretni Volci Tektosagi koji su bacili samo jedan pogled na vojnike u žicanim košuljama kako se spuštaju niz brežuljke poput beskonačne zmije i odlučili da je razboritost puno bolja strana hrabrosti. Kralj Kopil i njegovi ratnici uputili su se prema ušću Garumne, kako bi ondje uzbunili plemena koja su živjela na tom području i čekali da vide jeli Cepion jednako budalast zapovjednik kao što je prošle godine bio Lucije Kasije. Ostavljena u rukama staraca, Toloza se odmah predala. Cepion je preo od zadovoljstva.

Zašto je preo? Zato što je znao za zlato Toloze. A sada će ga pronaći i bez bitke. Sretan Kvint Servilije Cepion!

STO SEDAMDESET godina prije toga Volci Tektosagi pridružili su se galskoj migraciji koju je vodio drugi od dvojice slavni keltskih kraljeva koji su se zvali Bren. Ovaj

drugi Bren pregazio je Makedoniju, nagrnio u Tesaliju, prošao grčku obranu kod Termopilskog klanca i prodro u središnju Grčku i Epir. Opljačkao je i opustošio tri najbogatija hrama na svijetu – Dodonu u Epiru, Zeusov hram u Olimpiji i veliko Apolonovo svetište u Delfima.

Zatim su Grci uzvratili, Gali se povukli na sjever s opljačkanim plijenom, Bren je umro od posljedica ranjavanja i njegov veliki plan se raspao. U Makedoniji su njegova plemena koja su ostala bez vođe odlučila prijeći preko Helesponta u Malu Aziju. Ondje su osnovali galsku Galaciju. No možda polovica Volka Tektosaga nije htjela prijeći Helespont, nego su se željeli vratiti kući u Tolozu. Na velikome vijeću sva su se plemena složila da bi tim Volcima Tektosagima koji čeznu za domom trebalo povjeriti sve što su uzeli iz pedesetak hramova, uključujući blago iz Dodone, Olimpije i Delfa. Bilo je to samo to povjerenje. Volci Tektosagi koji su se uputili kući, čuvat će sve to bogatstvo u Tolozi do dana kada će se sva plemena vratiti u Galiju i zatražiti ga.

Kako bi im bilo lakše putovati, sve su rastalili. Veliki zlatni kipovi, metar i pol visoke srebrne urne, šalice, tanjuri i vrčevi, zlatni tronošci, zlatni i srebrni vijenci – sve je otišlo u lončice za taljenje kovina, komadić po komadić, sve dok tisuću napunjenih kočija nije pošlo prema zapadu kroz tihe alpske doline Dunava i, napokon, nakon nekoliko godina, stiglo do Garumne i Toloze.

CEPION JE ČUO tu priču prije tri godine, dok je bio namjesnik Dalje Hispanije, i otada je sanjao o tome da pronađe tolosko zlato, iako ga je njegov hispanski doušnik uvjeravao da se priča o blagu uglavnom drži mitom. U Tolozi nije bilo zlata, kleo se svatko tko je posjetio grad Volka Tektosaga. Oni nisu imali drugih bogatstava osim bujne rijeke i predivna tla. No Cepion je poznavao svoju sreću. Znao je da je zlato ondje, u Iblozi. Zašto bi inače čuo priču u Hispaniji, a zatim u zadatak dobio da stopama Lucija Kasija ode u Tolozu i kada ondje dođe, sazna da su Germani otišli, a da je grad njegov i bez borbe. Sreća je radila svoje, a sve u njegovu korist.

Skinuo je vojnu odjeću, odjenuo grimizom obrubljenu togu i pošao prilično rustikalnim uličicama grada, zavirivši u svaki kutak citadele. Lutao je livadama i poljima koji su se širili po okolici više na hispanski nego na galski način. Zaista, Toloza baš i nije izgledala kao galsko mjesto – nije bilo druida, nije bilo tipično galske odbojnosti prema urbanoj sredini. Hramovi i područja s hramovima bili su izgrađeni na način hispanskih gradova, slikovita zelena područja ispunjena umjetnim jezerima i potočićima koji su se napajali vodom iz Garumne i ponovno utjecali u nju. Predivno!

Kako u tim svojim šetnjama nije ništa pronašao, Cepion je poslao svoje vojnike da traže zlato. Bio je to svečan lov na blago koji su provodile trupe oslobođene tjeskobe i brige da će se morati suočiti s neprijateljem i koje su u predivnome plijenu namirisale i svoj dio.

No zlato nisu pronašli. O, u hramovima se našlo nekoliko vrlo vrijednih predmeta, ali samo nekoliko, i nijedna zlatna poluga. A i citadela je bila potpuno razočaranje, kao što se Cepion sam uvjerio. Ondje nije bilo ničega doli oružja i drvenih bogova, pehara od rogova i tanjura od šamota. Kralj Kopil živio je u krajnjoj

jednostavnosti, a ni ispod jednostavnih zastava u njegovim dvoranama nije bilo tajnih trezora.

Onda je Cepionu na pamet pala odlična zamisao i zapovjedio je svojim vojnicima da prekopaju parkove oko hramova. Uzalud. Ni u jednoj rupi, pa čak ni u onima najdublжима, nije bilo ni traga zlatnim polugama. Rašljari su mahali rašljama, ali nisu naišli ni na najmanji znak od kojega bi ih zasvrbjeli dlanovi ili se rašlje savinule. Od okolice hramova potraga se proširila u polja i na gradske ulice, ali i dalje ništa. I dok je krajolik sve više i više nalikovao na rovove koje je iskopala kakva poludjela divovska krtica, Cepion je hodao i razmišljao, razmišljao i hodao.

Garumna je bila puna ribe, uključujući i riječnoga lososa i nekoliko vrsta šarana, a kako su se vodom iz rijeke napajala i jezera oko hramova, i ona su vrvjela ribom. Cepionovim legionarima bilo je lakše loviti ribu u jezerima nego u rijeci koja je bila duboka, široka i brza, tako da je, dok je hodao, bio okružen vojnicima koji su vezivali mušice i pravili štapove od grana vrbe. Otišao je do najvećega jezera, zadubljen u misli. I dok je ondje stajao, odsutno je promatrao igru svjetla na ljuskama riba koje su se skrivale među algama, izvirivale pa se ponovno skrivale. Odbljesak se stalno mijenjao. Uglavnom je bio srebrn, ali tu i tamo kakav bi mu egzotičan šaran ušao u vidokrug i uhvatio bi zlatni odsjaj.

Pomisao mu se polako ušuljala u svijest. A zatim ga je udarila, eksplodirala mu u mozgu. Poslao je po svoje inženjere i rekao im da isuše jezera – to nije bio težak posao, a svakako se isplatio. Jer, tolosko je zlato ležalo na dnu tih svetih jezera, skriveno u mulju, algama, organskim nanosima nastalim tijekom mnogih desetljeća.

Kada je i posljednja poluga isprana i složena, Cepion je došao pogledati blago i ostao zabezeknut. To što nije gledao dok su izvlačili zlato bio je hir njegove neobične naravi – želio se iznenaditi. I iznenadio se! Zapravo, bio je zapanjen. Pred njim je ležalo otprilike 50 000 zlatnih poluga, svaka teška oko sedam kilograma; 15 000 talenata sve zajedno. I bilo je 10 000 srebrnih poluga, svaka teška otprilike devet kilograma; 3500 talenata sve zajedno. A zatim su opkopari pronašli još srebra u jezerima. Jer, pokazalo se da je jedino za što su Volci Tektosagi iskoristili svoje bogatstvo bilo to da su žrvnjeve izrađivali od puna srebra. Jedanput na mjesec izvlačili su te srebrne žrvnjeve iz rijeke i u njima mljeli brašno.

»Dobro«, rekao je Cepion žustro, »koliko kočija možemo odvojiti za prijevoz blaga do Narbona?« Pitanje je uputio Marku Furiju, svojem zapovjedniku vojnih obrtnika, čovjeku koji se brinuo o opskrbnim vozilima, konvoju s prtljagom, opremi, vojničkoj opremi, krmivu i svim ostalim potrepštinama za održavanje vojske na terenu.

»Pa, Kvinte Servilije, u karavani imamo tisuću kočija od kojih je u ovom trenutku otprilike trećina prazna. Recimo sto pedeset, ako ih malo preustrojim. Ako u svaku kočiju stane otprilike trideset pet talenata – što je pristojno, ali ne pretjerano opterećenje – onda će nam trebati otprilike tristo pedeset kočija za srebro i četiristo pedeset za zlato«, rekao je Marko Furije koji nije bio član slavne stare Obitelji Furija, nego prapraunuk jednoga njihova roba, a sada je bio i Cepionov podanik, ali i njegov bankar.

»Onda predlažem da najprije pošaljemo srebro u tristo pedeset kočija, istovarimo ga u Narbonu, vratimo kočije u Tolozu pa prenesemo i zlato«, zaključio je Cepion. »U međuvremenu ću reći trupama da rasterete dodatnih sto kočija pa ćemo ih imati

dovoljno da zlato prevezemo u jednom konvoju.«

Do kraja *quintilisa* srebro je došlo do obale i ondje je istovareno, a prazne kočije vraćene su u Tolozu po zlato. U međuvremenu je Cepion, održavši obećanje, nabavio dodatnih sto kočija.

Dok su utovarivali zlato, Cepion je u zanosu hodao od jedne gomile skupocjenih poluga do druge, ne mogavši se oduprijeti porivu da u prolazu pogladi jednu do dvije. Žestoko razmišljajući, grizao je unutarnji dio dlana, naposljetku uzdahnuvši. »Bolje da pođeš sa zlatom, Marko Furije«, progovorio je. »Netko od vrlo visokih službenika morat će ostati u Narbonu dok i posljednju polugu ne utovare na posljednji brod.« Okrenuo se prema svojemu oslobođenom grčkom robu Bijasu. »Srebro je već na putu za Rim, nadam se?«

»Nije, Kvinte Servilije«, odgovori bez zapanjanja Bijas. »Brodovi kojima je početkom godine nošena zimskim vjetrovima dopremljena teška roba raštrkali su se. Uspio sam pronaći tek dvanaestak dobrih plovila i mislio sam da bi bilo mudrije njih sačuvati za zlato. Srebro je u skladištima i pod strogom zaštitom, tako da mislim da je prilično sigurno. Sto prije pošaljemo u Rim zlato, to bolje, vjerujem. Kada uplove bolji brodovi, zaposlit ću ih da prevezu srebro.«

»O, srebro vjerojatno možemo poslati u Rim kopnenim putem«, bezbrižno je zaključio Cepion.

»Čak i uz opasnost da brod potone, Kvinte Servilije, radije bih moru povjerio baš svaku polugu, zlatnu i srebrnu«, rekao je Marko Furije. »Na cesti nam prijeti prevelika opasnost od pljačkaških alpskih plemena.«

»Da, u pravu si«, složio se Cepion i uzdahnuo. »O, gotovo je previše dobro da bi bilo istinito, zar ne? Šaljemo u Rim više zlata i srebra nego što ga ima bilo koja rimska riznica!«

»Zaista, Kvinte Servilije«, rekao je Marko Furije, »to je izvanredno.«

ZLATO JE u 450 kočija otišlo iz Toloze sredinom *sextilisa*. Pratila ga je jedna jedina kohorta legionara jer rimska je cesta bila uljuđena i prolazila je kroz uljuđene zemlje u kojima se već dugo ni ruka u bijesu podignula nije, a Cepionovi dojavljivači izvijestili su ga da su kralj Kopil i njegovi ratnici još u Burdigali, nadajući se da će Cepion poći istom cestom kojom je Lucije Kasije otišao u smrt.

Kada su stigli do Carcassa, odande pa do mora cesta je doslovno bila nizbrdica i kočije su ubrzale. Svi su bili zadovoljni, nitko zabrinut. Kohorta vojnika počela je umišljati da osjeća miris soli s obale. Do večeri, znali su, dokloparat će do ulica Narbona. Mislili su na kamenice, ciple i narbijske djevojke.

Pljačkaši, njih više od tisuću, došli su s juga. Urlajući bojne poklike iskočili su iz velike šume koja je okruživala cestu s objiju strana. Okružili su konvoj, razmiljevši se ispred prve i posljednje kočije, otprilike tri kilometra međusobno udaljene. Na svakoj od tih strana bila je raspoređena po jedna polovica kohorte. U kratkom roku poubijani su svi rimski vojnici i vozači kočija i ležali su razbacani na hrpama, isprepletenih ruku i nogu.

Mjesec je bio pun, noć lijepa. Dok je konvoj nekoliko sati čekao da padne mrak, nitko nije prošao rimskom cestom ni iz jednoga smjera jer su provincijske ceste zapravo bile namijenjene kretanju vojske, a trgovina u ovome dijelu rimske

provincije bila je rijetka između obale i unutrašnjosti, posebno otkada su se Germani naselili oko Toloze.

Čim se mjesec dobroano podignuo, ponovno su upregnuli mazge u kočije, a neki od napadača sjeli su u njih kako bi njima upravljali, dok su drugi hodali uz njih, kao vođači. Jer, kada je šuma prestala pratiti cestu, kolona je kočija skrenula s nje na tvrdo, obalno tlo, prikladno samo za ispašu ovaca. Do zore su Ruscinon i njegove rijeke bili sjeverno od njih, a kolona kočija ponovno se vratila na Viu Domitiu i prešla kroz pirenejski prolaz usred dana.

Južno od Pireneja kolona je išla zaobilaznim putem, daleko od rimskih cesta, sve dok nije prešla rijeku Sukron, zapadno od grada Netaba. Odande su pošli ravno preko nizine, napuštena i gola poteza zemlje, smještena između dvaju najvećih hispanskih planinskih lanaca, koji se ipak nije rabio kao prečac zbog toga što na njemu nije bilo vode. Nakon toga trag se izgubio, a daljnje kretanje toloskoga zlata Cepionovi istražitelji nikada nisu utvrdili.

VOJNI KURIR koji je nosio poruku iz Narbona imao je tu nesreću da pronade tijela ubijenih nabacana na lupe, uz cestu prema sumi, odmah istočno od Carcassa. A kada je to javio Kvintu Serviliju Cepi onu u Tolozi, on se slomio i zaplakao. Glasno je plakao zbog sudbine Marka Furija, glasno je plakao zbog sudbine te kohorte rimskih vojnika, glasno je plakao zbog žena i Obitelji koje su ostale bez svojih članova, ali najglasnije je plakao zbog onih svjetlucavih hrpa zlatnih poluga, zbog gubitka toloskog zlata. To nije pošteno! Sto se dogodilo njegovoj sreći? Plakao je. I glasno jecao.

Odjeven u tamnu togu u znak žalovanja, tamne tunike bez crta na desnome ramenu, Cepion je ponovno zaplakao kada je pozvao vojnike u zbor i javio im vijest koju su oni već čuli u glasinama koje su kolale taborom.

»Ali barem još imamo srebro«, rekao je, brišući oči. »Ono će biti dovoljno da svima omogući pristojnu zaradu na kraju ratnoga pohoda.«

»Osobno sam zahvalan na malim milostima«, rekao je jedan viši časnik sudругu iz šatora s kojim je dijelio obroke. Obojicu su prisilno unovačili s njihovih zemljišnih posjeda u Umbriji, iako su obojica tijekom petnaest godina već bili u deset vojnih pohoda.

»Jesi?« upitao je njegov sudруг koji je malo sporije razmišljao zbog stare ozljede glave, dobivene od izbočine na skordiskanskome štitu.

»Nego što! Jesi li ikada vidio vrhovnog zapovjednika koji je podijelio *zlato* s nama koji smo samo vojnički šljam? Nekako uvijek pronade razlog zbog kojega ga samo on treba dobiti. O, i državna blagajna dobije nešto, tako on i uspije većinu zadržati za sebe jer njih potkupi. Barem ćemo dobiti dio srebra, a srebra je bilo dovoljno da se od njega napravi planina. Uz svu ovu galamu o nestalu zlatu konzul neće imati drugoga izbora nego pošteno razdijeliti srebro.«

»Shvaćam«, odvrati njegov sudруг. »Idemo uloviti jednoga dobrog, masnog lososa za večeru, ha?«

Zaista, godina se bližila kraju i Cepionova se vojska uopće nije morala boriti, osim one jedne nesretne kohorte koja je bila zadužena da čuva tolosko zlato. Cepion je pisao Rimu, ispričavši sve – od Germana koji su otišli, do izgubljena zlata, tražeći upute što raditi.

Do listopada je dobio odgovor koji je uglavnom bio onakav kakav je i očekivao: treba zajedno s vojskom ostati u okolici Narbona, ondje prezimiti i čekati nove upute u proljeće. To je značilo da mu je zapovjedništvo produljeno za još godinu dana. I dalje je bio namjesnik rimske Galije.

No nije bilo isto bez zlata. Cepion se izjedao i bio potišten, često je plakao, a njegovi su viši časnici primijetili da mu je teško primiriti se, da stalno hoda gore-dolje. Opće je mišljenje bilo da je takvo ponašanje svojstveno Kvintu Serviliju Cepionu – nitko nije zaista vjerovao da plače zbog Marka Furija ili poginulih vojnika. Cepion je plakao za svojim izgubljenim zlatom.

JEDNA OD GLAVNIH ZNAČAJKA duga vojnog pohoda u stranoj zemlji jest način na koji vojska i njezini zapovjednici počnu živjeti – odnoseći se prema toj stranoj zemlji kao prema barem privremenu domu. Unatoč stalnome seljenju, pohodima, upadima, vojnim pohodima, temeljni tabor poprimi sve značajke grada: većina vojnika nađe žene, mnoge od njih dobiju djecu, oko dobro utvrđenih zidina otvaraju se trgovine i krčme, a kuće za žene i djecu, građene od nepečene opeke, niču poput gljiva poslije kiše po neplanski izgrađenom sustavu uskih ulica.

Takvo je bilo stanje u rimskome temeljnom taboru izvan Utike, a isto se, ali samo u manjem opsegu, dogodilo i u temeljnom taboru izvan Cirte. Kako je Marije svoje centurione i vojničke tribune vrlo pomno birao, razdoblje zimskih kiša – tijekom kojega nije bilo borba nije iskorišteno samo za vojne vježbe nego i za razvrstavanje trupa u skupine od osam vojnika koji su na podjednakoj umnoj razini a trebali su dijeliti šator i zajedno jesti te za rješavanje tisuću i jednoga problema s ponašanjem do kakvih prirodno dolazi kada toliko muškaraca dugo boravi na malome prostoru. Međutim, dolazak afričkoga proljeća – topla, bujna, plodna i suha – uvijek je stvarao veliko komešanje unutar tabora, pomalo nalik na drhtaj konja na jednome dijelu tijela koji se u valovima prenosi sve do drugoga kraja. Oprema je pripremljena za predstojeće pohode, oporuke su napisane i predane legijskim računovođama, žičane košulje ulaštene, mačevi naoštreni, bodeži izbrušeni, kacige podstavljene pustom zbog struganja i vrućine, sandale pomno pregledane i ponovno potkovane čavlima – ako je bilo potrebno, tunike pokrpane, manjkava ili istrošena oprema pokazana centurionu pa predana u vojno skladište i zamijenjena.

Tijekom zime iz Rima je došao kvestor državne blagajne i donio plaću za legije zbog čega su računovođe imali mnogo posla dok su sastavljali račune i isplaćivali vojnicima plaće.

Zbog toga što vojnici nisu bili sposobni plaćati dugove, Marije je uveo dva obvezatna fonda u koje se odvajao dio plaće svakoga vojnika – to su bili fond za pristojan pogreb legionara koji bi umro dok je bio u pohodu, ali ne u bitci (kada bi poginuo u bitci, država mu je plaćala sprovod) i štedionica iz koje vojnik nije mogao podignuti novac dok nije bio otpušten iz službe.

Afrička je vojska znala da je velike stvari čekaju u proljeće te godine Cepionova konzulata, iako su samo najviše razine zapovjedništva znale što točno. Izdana je zapovijed za lagani pohodni postroj što je značilo da neće biti kilometarske kolone

kočija u koje su upregnuti volovi, nego samo kočije s upregnutim mazgama koje mogu pratiti tempo marša i utaboriti se unutar tabora koji će podizati svake noći na drugome mjestu. Svaki je vojnik svoju opremu sada morao nositi na leđima i to je činio vrlo mudro – obješenu o štap u obliku slova Y koji je prebacio preko lijevoga ramena. Pribor za brijanje, pričuvne tunike, čarape, hlače za hladno vrijeme i debeli rupci koje su stavljali oko vrata kako ih žičane košulje ne bi greble po njemu bili su zamotani u plahtu i stavljani u kožnatu prevlaku; *sagum* – vojnička kabanica - bio je u kožnatoj vreći; pribor za jelo i lončić, mijeh za vodu, hrane najmanje za tri dana; jedan već odrezan, zarezan kolac za taborsku palisadu, lopata za kopanje rovova, kožnato vjedro, pletena košara, pila i srp; sredstva za čišćenje vlastita oružja i oklopa. Štit, prekriven elastičnom zaštitnom prevlakom od jareće kože, prebacio je preko leđa, ispod opreme, a kacigu, s koje je skinuo dugačku perjanicu od obojene konjske dlake i spremio je na sigurno, dodao je ili stvarima koje su mu visjele sa štapa, ili ju je objesio visoko na desnu stranu prsa, ili stavio na glavu ako je marširao očekujući napad. Prije početka marša uvijek je odijevao žičanu košulju, skinuvši tako desetak kilograma s ramena jer bi je pojansom čvrsto svezao oko struka i tako njezinu težinu rasporedio na kukove. S desne strane pojasa u korice je gurnuo mač, a s lijeve bodež. Tako je hodao. Svoja dva koplja nije nosio.

Na osam muškaraca dolazila je jedna mazga na koju su stavljali kožnati šator i štapove za njega, koplja i dodatne porcije hrane, ako svaka tri dana ne bude podjele svježije hrane. Jednu centuriju činilo je osamdeset legionara i dvadeset neboraca. Vođa centurije bio je centurion. Svaka centurija dobivala je jedna kola s mazgom i u tim se kolima prenosila sva dodatna oprema vojnika – odjeća, alat, pričuvno oružje, prsobran od pletena pruća za utvrde oko tabora, hrana ako vrlo dugo ništa ne dobiju i još mnogo toga. Ako je cijela vojska bila u pokretu i ako nisu očekivali da će se na kraju pohoda vraćati istim putem, svaka je, pa i najmanja sitnica koju su posjedovali, od plijena do naoružanja, bila stavljena u kola koja su vukli volovi. Oni su klip- sali kilometrima na začelju uz naoružanu pratnju koja ih je čuvala.

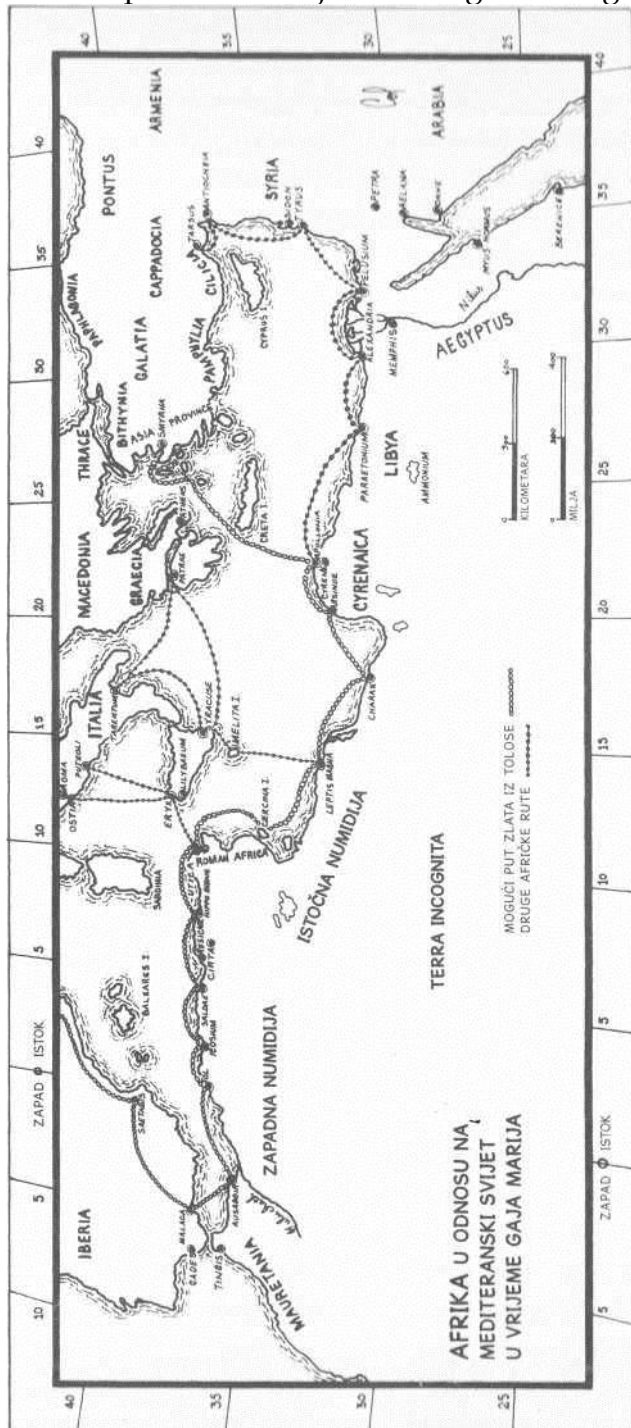
Kada se Marije u proljeće uputio u zapadnu Numidiju, tu tešku prtljagu ostavio je u Utici, naravno. Bez obzira na to, bila je to prilično golema povorka, činilo se da se proteže unedogled jer je svaka legija sa svojim kolima s mazgama i naoružanjem bila dugačka kilometar i pol, a Marije je na zapad vodio šest legija i svoju konjicu. Međutim, konjicu je poslaga sa svake strane pješackoga voda, tako da je ukupna duljina njegove kolone iznosila otprilike devet kilometara.

Na otvorenu polju nije postojala mogućnost zasede, neprijatelj se nije mogao rastegnuti dovoljno da napadne sve dijelove kolone istodobno a da pritom ne bude primijećen i svaki napad na dio kolone izazvao bi okretanje ostatka kolone na napadače koje bi vojnici iz kolone odmah okružili jer bi se, okrenuvši se, odmah našli u bojnoj vrsti i automatski postrojili u dvored.

Ipak, naredbe su bile iste svake noći – podignuti tabor. To je značilo da se mora izmjeriti i označiti područje dovoljno veliko da u njega stanu svaki čovjek i svaka životinja; da se moraju iskopati duboki jarci, u njih uglaviti naoštreni kolci koji su se nazivali *stimuli*, podignuti zemljani bedemi i palisade. Na kraju, svatko osim stražara mogao je spavati kao zaklan, siguran u spoznaji da ne postoji neprijatelj koji bi mogao ući u tabor tako brzo da bi iznenadio one koji su u njemu.

Muškarci ove vojske, prve koju su činili isključivo ljudi iz siromašna puka, sami

su sebe prozvali Marijevim mazgama zbog toga

što ih je Marije natovario kao mazge. U starom obliku vojske, koju su činili imovinski valjani muškarci, pokretna imovina čak i običnih vojnika bila je natovarena na mazgu, magarca ili roba. Oni koji nisu sebi mogli dopustiti taj trošak unajmljivali su prostor za nošenje od onih koji su mogli. Posljedica toga bila je da je vojska staroga tipa marširala sporije i manje učinkovito od Marijeve afričke vojske koju je činio siromašan puk – i mnogih sličnih vojska koje su sljedećih šesto godina išle njihovim stopama.

Marije je siromašnu puku dao koristan posao i plaću za obavljanje toga posla. No nije im činio mnogo ustupaka, osim što je dao skratiti zakrivljen vrh i dno staroga pješačkog štita visokoga sto pedeset centimetara jer vojnici nisu to mogli nositi na leđima ispod natovarena štapa. Štit nove, smanjene visine, od devedeset centimetara, nije se sudario s teretom koji je vojnik nosio i nije mu udario u gležnjeve dok je hodao.

I TAKO su u devetkilometarskoj koloni marširali u zapadnu Numidiju, pjevajući iz svega glasa koračnice, kako bi uskladili koračanje i osjetili utjehu vojnoga drugarstva krećući se zajedno, pjevajući zajedno, kao moćan ljudski stroj koji se neodoljivo kotrlja cestom. U sredini kolone koračao je vrhovni zapovjednik Marije s cijelim svojim stožerom i kolima u koja su bile upregnute mazge, a na kojima je bila sva njihova oprema, pjevajući zajedno s ostalima. Nitko od zapovjednika nije jahao jer je to bilo neudobno, a osim toga i uočljivo, ali imali su konje u blizini, ako bi došlo do napada – kada je vrhovnom zapovjedniku potrebna dodatna visina koju dobiva kada sjedi na konju jer tako ima bolju preglednost i može svojim jedinicama izvikivati naredbe.

»Opljačkat ćemo svaki grad, selo i seoce na koje naiđemo«, rekao je Marije Suli.

I toga su se vjerno pridržavali, uz poneki dodatak: žitnice i sušionice bile su opljačkane kako bi se povećale zalihe hrane, lokalne žene bile su silovane jer su vojnici nedostajale njihove žene, a homoseksualnost je bila kažnjiva smrću. Najviše od svega njihove su oči bile uprte u plijen koji se nije smio uzimati u osobno vlasništvo, nego se stavljao na zajedničku hrpu.

Svakoga osmog dana vojska se odmarala, a svaki put kada bi došli do točke na kojoj im je obala presijecala put, Marije je svima dao tri dana odmora da plivaju, ribare i dobro jedu. Do kraja svibnja bili su zapadno od Cirte, a do kraja *quintilisa* dospjeli su do rijeke Muluhe, gotovo tisuću kilometara dalje zapadno.

Bio je to lak pohod – Jugurtina vojska nije se pojavila, naseobine se nisu uspjevale suprotstaviti rimskom napadu i ni u jednom trenutku nisu ostali bez hrane ili vode. Neizbježan način prehrane koji je uključivao dvopek, kašu od mahunarka, slaninu i slani sir, raznolikijim su činili dovoljno kozjega mesa, ribe, teletine, ovčetine, voća i povrća – kako bi svi ostali dobro raspoloženi, a kiselo vino koje se vojnici povremeno davalo poboljšavali su berbersko pivo od ječma i nešto dobrog vina.

Rijeka Muluha činila je granicu između zapadne Numidije i istočne Mauretanije. U kasnu zimu to je bila podivljala bujica, do sredine ljeta velika rijeka svela bi se na niz pojila, a do kasne jeseni sasvim je presušila. Na sredini te ravnice, nedaleko od mora, uzdizao se strm vulkanski izbojak, visok tristo metara, i na njegovu je vrhu Jugurta izgradio tvrđavu. U njoj se, kako su Marija obavijestile njegove uhode, čuvalo veliko blago jer je ta tvrđava djelovala kao Jugurtin zapadni stožer.

Rimska se vojska spustila u ravnicu, odmarširala do visokih nasipa koje je rijeka sama napravila dok je bila u punome zamahu i ondje izgradila trajan tabor, najbliže planinskoj tvrđavi što je mogla. Zatim su Marije, Sula, Sertorije, Aul Manlije i ostali zapovjednici proučavali tvrđavu koja je izgledala neosvojivo.

»Možemo odmah zaboraviti pomisao na frontalan napad«, rekao je Marije, »a ja ne vidim način kako da je opsjednemo.«

»Zato što i ne postoji način da to učinimo«, utvrdio je sa sigurnošću mladi Sertorije koji je sa svih strana detaljno promotrio vrh.

Sula je podignuo glavu kako bi ispod oboda šešira vidio vrh. »Mislim da ćemo ostati sjediti ovdje u podnožju, nikada se ne uspevši na vrh«, rekao je i nacerio se. »Čak i da izgradimo divovskoga drvena konja, ne bismo ga uspjeli dovući uzbrdo do vrata.«

»Kao što ne bismo mogli onamo dovući ni opsadnu kulu«, rekao je Aul Manlije.

»Pa, tek ćemo za otprilike mjesec dana morati ponovno poći na istok«, naposljetku je prozborio Marije. »Predlažem da to vrijeme provedemo utaboreni ovdje. Učinit ćemo ljudima život sto podno- šljivijim Lucije Kornelije, odluči se odakle želiš dobavljati pitku vodu, a zatim označi dublje riječne bazenčice nizvodno za plivanje. Aule Manlije, ti možeš sastaviti skupine koje će ići u ribolov sve do mora ono je udaljeno otprilike petnaest kilometara, kažu izviđači. Ti i ja ćemo sutra odjahati do obale da vidimo kako izgleda to područje. Oni se neće izlagati opasnosti izlazeći iz citadele da bi nas napali pa možemo ljudima dopustiti da uživaju. Kvinte Sertorije, ti možeš potražiti voće i povrće.

»Znaš«, rekao je Sula poslije kada su on i Marije ostali sami u zapovjedničkom šatoru, »čitav ovaj pohod bio je kao odmor. Kada ću osjetiti krv na rukama?«

»Trebao si biti u Kapsi, samo što su se ondje predali«, rekao je Marije i ispitivački pogledao svojega kvestora. »Počinješ li se ti to dosađivati, Lucije Kornelije?«

»Zapravo ne«, rekao je Sula namrštvivši se. »Ne bih nikada pomislio da je ovaj način života tako zanimljiv... Uvijek ima nekog posla, zanimljivih problema s kojima se treba suočiti. Čak mi ni knjigovodstvo ne smeta! Ali jednostavno moram osjetiti krv na rukama. Pogledaj sebe. U mojim godinama bio si već u pedesetak bitaka. A vidi mene – početnik.«

»Osjetit ćeš krv na rukama, Lucije Kornelije. Uskoro, nadajmo se ! «

»O?«

»Sigurno. Pa što misliš zašto smo ovdje, tako daleko od ičega bitnog?«

»Ne, nemoj mi reći, daj da sam shvatim!« rekao je brzo Sula. »Ovdje si zato što... zato što se nadaš da ćeš dovoljno prestrašiti kralja Bokha da uđe u savezništvo s Jugurtom... zato što će, ako Bokh to zaista učini, Jugurta misliti da je dovoljno jak da napadne.«

»Vrlo dobro!« reče Marije smiješeći se. »Ova je zemlja tako golema da bismo sljedećih deset godina mogli marširati po njoj gore- dolje, a da nam vjetar ne donese ni Jugurtin miris. Da nema Getulja- na, kada bismo mu uništili naseljena područja, slomili bismo njegov otpor. Ali ima ih. Međutim, on je previše ponosan da bi mu se svidjela pomisao na rimsku vojsku u njegovim gradovima i selima, a siguran sam da osjeća posljedice naših pljačkaških napada, posebno u opskrbi žitom. Ipak, previše je lukav da bi se izlagao opasnosti klasične bitke dok ja zapovijedam našim snagama. Osim ako ne pogurnemo liokha da mu pomogne. Mauri mogu sastaviti barem dvadeset tisuća dobrih trupa i pet tisuća odlične konjice. Tako da sam, ako mu se Bokh zaista pridruži, uvjeren da će nas Jugurta napasti.«

»Ne brineš se da će nas s Bokhom brojčano nadmašiti?«

»Ne! Šest rimskih legija, dobro uvježbanih i pravilno vodenih može se suprotstaviti svakoj neprijateljskoj sili, ma koliko velikoj.«

»Ali Jugurta je naučio ratovati sa Scipionom Emilijanom kod Numancije«, rekao je Sula. »Borit će se na rimski način.«

»Ima i drugih stranih kraljeva koji se bore na rimski način«, zaključio je Marije, »ali njihove trupe nisu rimske. Naše metode razvijane su kako bi odgovarale načinu razmišljanja i temperamentu naših ljudi pri čemu ne pravim razliku između Rimljana, Latina i Italika.«

»Disciplina«, rekao je Sula.

»I ustrojstvo«, dodao je Marije.

»Nijedno od to dvoje neće nam pomoći popeti se uz onu planinu«, zaključio je Sula.

Marije se nasmijao. »Istina! No uvijek postoji jedna neopipljiva stvar, Lucije Kornelije.«

»Koja?«

»Sreća«, rekao je Marije. »Nemoj nikada zaboraviti sreću!«

Postali su dobri prijatelji, Sula i Marije, jer, iako je među njima bilo razlika, bilo je i temeljnih sličnosti: nijedan nije bio istinski mislilac, obojica su bili neobični, nesreća ih nije štedjela i obojica su se znala držati vrlo hladno, ali i pokazati veliku strast. Najveća sličnost bila je u tome što su se obojica voljela primiti posla i odlično ga obaviti. Osobine koje su ih mogle razdvojiti bile su tih ranih godina nevidljive. Mlađi se muškarac ni na koji način nije mogao nadmetati sa starijim, a njegova hladnokrvnost nije se morala pokazati kao što se nije morala pokazati ni sklonost starijega k ikonoklazmu

»Ima ljudi koji misle«, počeo je govoriti Sula, rastežući ruke iznad glave, »da čovjek sam stvara svoju sreću.« Marije je razrogačio oči i od toga su mu se obrve podignute. »Ma naravno! Ali nije li lijepo da je imamo?«

PUBLIJE VAGIJENIJE, koji je podrijetlom bio iz zabačena dijela Ligu-rije i služio u pomoćnome konjičkom eskadronu, shvatio je da nakon što se Gaj Marije utaborio uz obale rijeke Muluhe ima mnogo više posla nego što je želio. Srećom, nizina je bila prekrivena dugačkom, gustom travom koja je izbljedjela od ljetnoga sunca i postala siva pa ispaša za nekoliko tisuća mazga u vlasništvu vojske nije bila problem. Međutim, konji su bili izbirljiviji od mazga i malodušno su nosom gurkali taj tvrd, hrapav travnati pokrivač. Posljedica toga bila je da su konje morali premjestiti sjeverno od brda s citadelom, na mjesto na kojemu su podzemne vode natapale tlo i poticale rast nježnije trave.

Da je zapovjednik bio itko drugi, a ne Gaj Marije, ogorčeno je razmišljao Publije Vagijenije, čitavoj bi konjici bilo dopušteno da se utabori na drugome mjestu, blizu svojih konja. Ali ne. Gaj Marije nije želio da stanovnici citadele padnu u iskušenje i naredio je da baš svi moraju biti utaboreni unutar glavnoga tabora. I tako su izviđači svakoga dana morali utvrditi da u blizini ne vrebata nitko od neprijatelja, a zatim bi konjanicima bilo dopušteno da svoje konje odvedu na ispašu. Svake su ih večeri morali ponovno vraćati u tabor. To znači da su svakom konju na ispaši morale biti svezane noge, inače bi bilo nemoguće uhvatiti ih.

Stoga je Publije Vagijenije svakoga jutra morao uzjahati jednoga od svojih konja, a drugoga uzeti za uzde i povesti preko nizine u kojoj je bio tabor do mjesta gdje ih je čekala dobra hrana, sputati ih i pustiti da brste cijeli dan pa klipsati sedam i pol kilometara do tabora u kojemu bi (tako mu se barem činilo) njegovi sati odmora tek bili počeli, a već bi se ponovno morao vraćati po konje. Tomu treba dodati da se još nije rodio konjanik koji voli hodati.

Bilo kako bilo, tu se ništa nije moglo i čovjek je svakoga dana morao pješaćiti do tabora nakon što bi ostavio konje da pasu. Stoga je Publije Vagijenije malo prilagodio svoj raspored. Budući da je jahao bez sedla i uzda – samo bi budala ostavila svoje dragocjeno sedlo i uzde na otvorenome preko dana – naviknuo se da, kada bi izlazio iz tabora, preko ramena prebaci mijeh s vodom, a za pojas zakvači vrećicu u kojoj mu je bio ručak. Zatim bi se, nakon što je svoje dvije životinje oslobodio u podnožju brda s citadelom, povukao na sjenovito mjesto i ondje ugodno proveo dan.

Na četvrtome takvu izletu udobno se smjestio, s mijehom vode i vrećicom s hranom, u mirisnu udolinu punu cvijeća, okruženu okomitim stijenama. Naslonio se na travnati greben, zatvorio oči i zadrijemao. Do njega je doplovio vlažan povjetarac, vrtoglavo se vrteći niz utore i žljebove brda, i sa sobom donio snažan, neobičan, težak zadah. Zadah od kojega je Publije Vagijenije, očiju sjajnih od uzbuđenja, naglo sjeo. Jer bio je to zadah koji poznaje. Puževi. Veliki, debeli, sočni, slatki, mesnati, puževi – hrana bogova!

Na strmim obalnim ligurskim planinama i u višim planinama iza njih – odakle je Publije Vagijenije potjecao – bilo je puževa. Odrastao je na njima. Zahvaljujući puževima postao je ovisan o tome da u sve što jede stavlja

češnjak. Postao je jedan od najvećih svjetskih poznavatelja puževa. Sanjao je o tome da će jednoga dana uzgajati puževe za prodaju pa čak i o tome da će uzgojiti nove vrste puževa. Nosovi nekih muškaraca s posebnom su lakoćom prepoznavali vino, nosovi drugih parfeme, ali nos Publija Vagijenija znao je prepoznati miris puževa. I taj slabašan miris puževa koji mu je donio lahor koji je puhnuo s utvrđena brda govorio mu je da su ondje gore, negdje, boravili nenadmašivo ukusni puževi.

Revno, poput svinje koja traži tartufe, bacio se na posao prateći miris koji mu je draškao nosnice, penjući se po izbojcima na stijenama, gore, prema koloniji puževa. Otkada je u rujnu s Lucijem Kornelijem Sulom došao u Afriku, nije ni okusio puža. Držalo se da su afrički puževi najbolji na svijetu, ali nije uspio otkriti gdje ih ima. Oni koji bi stigli na tržnice u Utici i Cirti odlazili su ravno na stolove vojničkih tribuna i legata – naravno, ako ne bi otišli ravno u Rim.

Netko tko osjeća slabiju pobudu ne bi pronašao drevnu fumarolu čija su vulkanska isparavanja odavno prestala. Ne bi je pronašao zato što je sakrivena iza naizgled neprekinuta bazaltna zida, oblikovana od visokih kristala u obliku stupa. Spuštena nosa Publije Vagijenije njušio je oko privida i pronašao golem eruptivni kanal. Kako su prošli milijuni godina nedjelatnosti, prašina koju su napuhali vjetrovi ispunila je otvor do razine tla i gomilala se uza zid koji je bio u zavjetrini, sve više i više, ali čovjek je i dalje mogao ući u tu prirodnu šupljinu. Bila je široka otprilike šest metara, a otprilike šezdeset metara uvis vidio se komadić neba. Zidovi su bili okomiti i gotovo svakom promatraču učinili bi se nesavladivima. Ali Publije Vagijenije bio je planinski čovjek, a osim toga i obožavatelj puževa, sladokusac na tragu vrhunske gozbe za nepce. I tako se popeo u fumarolu – ne bez poteškoća, ali svakako se ni u jednome trenutku nije našao u pravoj opasnosti da padne.

Kada je došao na vrh, izišao je na vodoravnu travnatu izbočinu klisure, dugačku možda trideset i na najširoj točki široku petnaest metara. Na toj najširoj točki završavao je eruptivni kanal. Zbog toga što se sve to nalazilo na sjevernome dijelu neravna, vulkanskog površinskog sloja – zapravo erodirana ostatka lave jer je vanjsko brdo odavno nestalo – izbočina je stalno bila vlažna od prokapljivanja dio kojega je kapao preko ruba fumarole, ali je većim dijelom curio niza stijene s vanjske strane, na mjestu gdje je izbočina koso padala i tvorila raspuklinu. Otprilike trideset metara iznad toga velika se stijena nadvijala nad veći dio izbočine, a litica između izbočine i praga bila je izdubljena u špilju s otvorenim prednjim dijelom, vlažnu od prokapljivanja. Prekrasan zid od paprati, mahovine, jetrenke i šaša. Na jednome dijelu iz stijene se zbog silna pritiska gornjega brda cijedilo toliko vode da je njome tekao svjetlucač potocić i glasno zapljuskivao na sve strane. Na kraju se spajao s ostalom vodom i tekao niz rub izbočine. Bilo je jasno da je zbog toga trava u nizini s desne strane podnožja brda bila svježija.

Tamo gdje je sada zjapila velika špilja nekoć je bilo zgrudano blato koje je prodiralo mnogo dublje u prekrivač od lave, skupljalo vodu i izlazilo na

površinu kako bi ga ondje pohlepno proždri vjetrovi i mraz.

Jednoga dana, znao je iskusan planinski čovjek Publije Vagijenije, bazaltna stijena koja se tako zlokobno njiše nad glavom dovoljno će se podrovati da se razlomi, izbočina i špilja bit će zatrpani, a isto tako i stari eruptivni kanal.

Velika špilja bila je savršen dom za puževe – uvijek mokra, džep pun vlažna zraka u ozloglašeno suhoj zemlji, pun istrunuloga bilja i sićušnih mrtvih kukaca koje puževi obožavaju; mjesto uvijek sjenovito, zaštićeno od vjetrova donjom stijenom, podignutom mnogo više od izbočine, barem za trećinu njezine duljine, i zaobljenom prema van tako da odbija vjetar.

Cijeli je prostor imao težak miris na puževe, ali ne ni na jednu vrstu poznatu Publiju Vagijeniju, govorio mu je nos. Kada je napokon ugledao jednoga, zaprepastio se. Kućica mu je bila velika kao njegov dlan! Nakon što je ugledao jednoga, ubrzo je počeo razaznavati desetke, a zatim stotine drugih i nijedan nije imao kućicu kraću od njegova kažiprsta, a neke su bile i dulje od njegova ispružena dlana. Ne vjerujući svojim očima, uspeo se u špilju, istražio je sa sve većim čuđenjem i naposljetku stigao do njezina drugog kraja gdje je pronašao put koji je vodio gore, gore, gore. Ne zmijska, pomislio je zabavljajući se, nego puževa staza!

Staza se obrušavala u rascjep koji je vodio u manju, zatvoreniju špilju punu paprati. Puževa je bilo sve više. A onda se našao s druge strane praga i otkrio da je debeo više od trideset metara pa se nastavio penjati dok, podignuvši se, nije izišao iz puževa raja i zakoračio u pužev pakao, suh i vjetrom šiban pokrivač od lave na vrhu praga. Glasno je izdahnuo, uspaničio se pa brzo čučnuo iza stijene – jer ondje, ni sto pedeset metara od njega, stajala je utvrda. Uspon je bio tako blag da ga je mogao svladati i bez štapa, a bedemi oko tvrđave tako niski da se mogao prebaciti preko zida i bez pomoći nekoga tko bi ga pogurnuo odozdo.

Publije Vagijenije vratio se na puževu stazu, spustio u donji dio špilje i ondje zastao pa šest najvećih puževa stavio u tuniku, najprije dobro umotavši svakoga od njih u vlažno lišće. Zatim je započeo s ozbiljnim spustom koji mu je dragocjen teret otežavao, ali ga je istodobno i poticao na nadljudske pothvate penjanja po stijeni. Naposljetku je ipak izbio u svoju malu cvjetnu udolinu.

Dobro se napio vode i odmah se bolje osjećao. Puževi su bili udobno smješteni, sluzavi, na sigurnom. Kako ih nije namjeravao ni s kim podijeliti, prebacio ih je iz tunike u vrećicu s ručkom, zajedno s vlažnim lišćem i nekoliko komada mnogo sušega humusa koji je skupio u udolini, vlažna od mijeha s vodom. Vrećicu je čvrsto svezao kako puževi ne bi pobjegli i stavio je na sjenovito mjesto.

Sutradan je izvrsno objedovao jer je sa sobom ponio kotlić u kojemu je na pari skuhao dva puža te malo dobrog umaka od ulja i češnjaka. O, kakvi puževi! Veličina puža nikako nije imala veze s njegovom žilavošću. Ona je jednostavno značila dodatnu raznolikost okusa i više hrane uz manje petljanja. Sljedećih šest dana svakog je dlana ručao dva puža. Još se jedanput popeo na fumarolu da pokupi još šest puževa. No sedmoga dana počela ga

je peći savjest. Da je bio skloniji samopromatranju, mogao je zaključiti da mu savjest postaje sve glasnijom kako raste probadanje u trbuhu koje je bilo posljedica probavnih smetnja zbog toliko pojedenih puževa. Najprije je mislio kako je sebični *mentula* zbog toga što puževe gomila samo za sebe, a ima dobre prijatelje među članovima svojega eskadrona. A onda je počeo razmišljati o činjenici da je otkrio način kako se uspeti do tvrđave.

Još se tri dana borio sa savješću i naposljetku ga je uhvatio takav gastritis da ga je prošla želja za puževima i da je poželio da nikada za njih nije čuo. Nakon toga je odlučio.

Nije se zamario time da sve prijavi vođi svojega eskadrona, nego je odmah otišao do najviših zapovjednika.

Otprilike na sredini tabora, gdje se *via praetoria* spajala s glavnom ulicom, a stražnja vrata sjekla se s *viom principalis* povezujući dvojica sporedna vrata, stajali su zapovjednički šator i koplje zastave, s otvorenim prostorom sa svake strane krila za skupštine. Ovdje, u šatoru od kože, dovoljno velikom da mu bude potreban pravi drveni okvir, Gaj Marije je postavio svoj zapovjedni štab, a ondje je i živio. Pod sjenom dugačka platnena krova iznad glavnoga ulaza nalazili su se stol i stolac. Ondje je sjedio vojnički tribun koji se svakog dana izmjenjivao. Njegova je dužnost bila da provjeri one koji žele vidjeti vrhovnog zapovjednika ili da usmjeri pitanja o svemu i svačemu pravom čovjeku. Dva su stražara stajala, svaki s jedne strane ulaza, u stavu voljno, ali na oprezu. Jednoličnost toga posla ublažavala je činjenica da su mogli prisluškovati sve razgovore između tribuna na dužnosti i onih koji su došli k njemu.

Na dužnosti je bio Kvint Sertorije i silno je uživao. Volio je rješavati teška pitanja opskrbe, discipline, morala i ljudstva i sviđali su mu se sve složeniji i odgovorniji zadaci koje mu je Gaj Marije zadavao. Ako je ikada postojao čovjek koji je obožavao junaka, to je bio Kvint Sertorije, a onaj kojega je obožavao bio je Gaj Marije.

Ništa što bi Gaj Marije od njega zatražio ne bi mu bilo mrsko. I dok su ostali mlađi vojnički tribuni prezirali uredsku dužnost izvan imperatorova šatora, Kvint Sertorije ju je volio.

Kada je ligurski konjanik uteturao korakom uobičajenim upravo za ljude koji cijeli život jašu konje, a noge im bez oslonca vise uz njihovo tijelo, Kvint Sertorije ga je pogledao sa zanimanjem. Momak nije bio pretjerano privlačan. Imao je lice koje je samo njegova majka mogla držati zgodnim, ali žičana košulja bila mu je lijepo ulaštena, ligurske jahaće cipele od pusta ukrašene parom sjajnih ostruga, a kožnate hlače pristojno čiste. Ako i jest malo imao zadah po konjima, to je bilo očekivano, svi su konjanici tako mirisali, to je bio dio njih i nije imalo nikakve veze s tim koliko se kupaju ili koliko često peru odjeću.

Jedan par pronicavih smeđih očiju zagledao se u drugi. 1 jednome i drugome muškarcu svidjelo se ono što su vidjeli.

Još nema odlikovanja, pomislio je Kvint Sertorije, ali treba uzeti u obzir to da konjica još nije bila u akciji.

Mlad za ovaj posao, pomislio je Publije Vagijenije, ali zaista vrlo uredan

vojnici – pravi rimski vojnici-pješaci koji, doduše, ne osjećaju naklonost prema konjima.

»Publije Vagijenije, ligurski konjički eskadron«, predstavio se Publije Vagijenije. »Želio bih vidjeti Gaju Mariju.«

»Čin?«

»Konjanik«, odgovorio je Publije Vagijenije.

»Razlog posjeta?«

»Osobne je prirode.«

»Vrhovni zapovjednik«, rekao je Kvint Sertorije ugodnim glasom, »ne prima obične konjanike pomoćne konjice, posebno kada dođu bez pratnje. Gdje vam je tribun, konjaniče?«

»Ne zna da sam ovdje«, tvrdoglavo je odgovorio Publije Vagijenije.

»Razlog mogega posjeta osobne je prirode.«

»Gaju Marije je vrlo zaposlen«, rekao je Kvint Sertorije.

Publije Vagijenije se objema rukama naslonio na stol i gurnuo glavu bliže, gotovo ugušivši Sertoriju smrdom češnjaka. »Slušaj, mladi gospodine, reci Gaju Mariju da imam prijedlog od kojega će imati itekako koristi, ali neću ga reći nikome drugome – i to je to.«

Suzdržana pogleda i trudeći se da ne prasne u smijeh, Kvint Sertorije je ustao. »Pričekaj ovdje, konjaniče«, rekao je.

Kožnati zid, prerezan po sredini kako bi se kroz njega moglo proći, dijelio je unutrašnjost šatora na dva dijela. U stražnjem dijelu je Marije živio, u prednjemu mu je bio ured. Prednja prostorija bila je mnogo veća od stražnje i u njoj se nalazio skup preklopnih stolaca i stolova, polica punih karata, nekoliko modela koji su prikazivali načine opsade utvrđena brda kojima su se bavljali inženjeri te prijenosnih polica na kojima su ležali razni dokumenti, smotci pergamenta, kutije s knjigama i razbacani papiri.

Gaju Marije sjedio je na svojem bjelokosnom kurulskom stolcu s jedne strane velikoga preklopnog stola koji je nazivao osobnim stolom. S druge strane stola sjedio je njegov legat, a Lucije Kornelije Sula, njegov kvestor, između njih. Bilo je jasno da su zauzeti djelatnošću koju su najviše prezirali, ali koja je bila bliska srcima birokrata koji su vodili državnu blagajnu – pregledavanjem računa i knjigovodstvom. Kvintu Sertoriju nije bilo teško pogoditi da je to bio uvodni sastanak. Da je bilo ozbiljno, nekoliko činovnika i pisara također bi bilo nazočno.

»Gaju Marije, ispričavam se na smetnji«, rekao je prilično plaho Sertorije.

Nešto u boji njegova glasa natjeralo je svu trojicu da podignu glave i dobro ga promotre.

»U redu je, Kvinte Sertorije. Sto je bilo?« upita Marije smiješeći se.

»Pa, vjerojatno je to čisti gubitak vremena za tebe, ali vani je konjanik ligurske konjice koji je ustrajan u tome da te vidi, Gaju Marije, a ne želi mi reći zašto.«

»Konjanik ligurske konjice«, polako ponovi Marije. »A što kaže njegov tribun?«

»Nije se obratio svojem tribunu.«

»O, znači velika tajna, ha?« Marije pronicavo pogleda Sertorija. »Zašto bih trebao primiti toga čovjeka, Kvinte Sertorije?«

Kvint Sertorije se nacerio. »Kada bih ti to znao reći, bio bih mnogo bolji u svojem poslu«, odgovorio je. »Ne znam zašto – i to je iskren odgovor. No – ne znam, vjerojatno sam u krivu, ali – mislim da bi ga trebao primiti, Gaju Marije. Imam takav osjećaj!«

Marije je odložio papir koji je držao u ruci. »Uvedi ga!«

Pogled na sve najviše zapovjednike na jednome mjestu nije nimalo smanjio samopouzdanje Publija Vagijenija. Stajao je trepćući na slabom svjetlu, bez traga straha na licu.

»Ovo je Publije Vagijenije«, predstavio ga je Sertorije, spremajući se ponovno otići.

»Ostani ovdje, Kvinte Sertorije«, rekao je Marije. »E, pa, Publije Vagijenije, što mi imaš reći?«

»Mnogo toga«, odvratio je Publije Vagijenije.

»Onda gukni, čovječe!«

»Hoću, hoću!« rekao je Publije Vagijenije nimalo zastrašeno. »Samo razmišljam kako da to učinim. Da ti podastrem podatke koje imam, ili iznesem poslovan prijedlog?«

»Ovisi li jedno o drugome?« upitao je Aul Manlije.

»Potpuno, Aule Manlije.«

»Čujmo onda najprije poslovan prijedlog«, rekao je Marije bezizražajna lica. »Sviđa mi se neizravan pristup.«

»Puževi«, objavio je Publije Vagijenije.

Sva četvorica Rimljana su ga pogledala, ali nijedan nije progovorio.

»Moj poslovni prijedlog«, strpljivo je objasnio Publije Vagijenije. »Puževi. Najveći, najsočniji puževi koje ste ikada vidjeli!«

»A, znači zato smrdiš po češnjaku!« viknuo je Sula.

»Ne možeš jesti puževe bez češnjaka«, zaključio je Vagijenije.

»Kako ti možemo pomoći s puževima?« upitao je Marije.

»Želim dopuštenje da se bavim prodajom puževa«, odgovorio je Vagijenije, »i očekujem da ćete me upoznati s pravim ljudima u Rimu kako bih ih mogao prodavati.«

»Shvaćam«, pogledao je Marije Manlija, Sulu i Sertorija. Nitko se nije smiješio. »Dobro, dobit ćeš dopuštenje, a pretpostavljam da te možemo i upoznati s nekim od koga ćeš imati koristi. A sada reci što si to htio podijeliti sa mnom?«

»Otkrio sam put do vrha brda.«

Sula i Aul Manlije su se uspravili.

»Otkrio si put do vrha brda«, polagano je ponovio Marije.

»Da.«

Marije je ustao od stola. »Pokaži mi«, rekao je.

Ali Publije Vagijenije se odmaknuo. »Pa hoću, Gaju Marije, hoću! No ne dok ne riješimo moje puževe.«

»Zar to ne može pričekati, čovječe?« upitao je Sula izgledajući prijeteće.

»Ne, Lucije Kornelije, ne može!« povikao je Publije Vagijenije, pokazavši time da je znao imena svih viših zapovjednika kada ih je vidio. »Put do vrha brda vodi posred moje staze puževa. A to je *moja* staza puževa! I to najboljih puževa na svijetu! Evo!« Skinuo je vrećicu u kojoj je inače držao ručak s prilično neudobna mjesta s kojega je visjela, prebačena preko njegova dugačka konjaničkog mača, otvorio je i oprezno izvadio dvadeset centimetara dugačku puževu kućicu koju je stavio na Marijev stol.

Svi su je promatrali netremice, u tišini. Kako je površina stola bila hladna i glatka, nakon nekoliko trenutaka puž se usudio izići jer je bio gladan i jer se već neko vrijeme drmusao u Vagijenijevoj vrećici, lišen spokoja. Sada se izvukao iz kućice onako kako to puževi čine, ne poput kornjača, nego podignuvši kućicu u zrak i šireći se pod njom u obliku sluzavih, bezobličnih gruda. Jedna takva gruda pretvorila se u rep koji se sužavao prema kraju, a druga, s druge strane, u malenu i zdepastu glavu koja je ni iz čega u zrak podignula ticala. Kada je dovršio preobrazbu, puž je počeo prilično glasno mljackati lišće koje je Publije Vagijenije omotao oko njega.

»E, pa«, zaustio je Gaj Marije, »to ja zovem *pužem!*«

»Bogme!« dahnuo je Kvint Sertorije.

»Njime bi mogao nahraniti vojsku ljudi«, rekao je Sula koji je bio konzervativan kada je riječ o hrani i puževi mu nisu bili ništa draži od gljiva.

»U tome i jest stvar!« jauknuo je Publije Vagijenije. »Točno u tome! Ne želim da one pohlepne *mentulae*« – njegova se publika lecnula – »ukradu moje puževe! Njih ima mnogo, ali petsto vojnika će ih dokrajčiti! Želim ih odnijeti nekamo blizu Rima i uzgajati. I ne želim da mi unište moju stazu puževa. Želim to dopuštenje za uzgajanje i želim da mi zaštitite stazu da svi oni *cunni* u ovoj vojsci nemaju pristup!«

»To zaista jest vojska u kojoj su česti *cunni*«, ozbiljno je rekao Marije.

»Slučajno ti mogu pomoći, Publije Vagijenije«, rastezao je Aul Manlije silno gospodskim naglaskom. »Imam podanika iz Tarkvinije - Etrurija, znaš koji je započeo vrlo povlašten i unosan poslić na tržnicama Foruma Caipedenis - Rim, znaš - gdje prodaje puževe. Zove se Marko Fulvije ne od plemenitih Fulvija, znaš – i prije nekoliko godina posudio sam mu nešto novca da to pokrene. Dobro mu ide. No gledajući ovoga veličanstvenog – zaista veličanstvenog, Publije Vagijenije – puža, pretpostavljam da bi se vrlo rado dogovorio s tobom.«

»Onda smo se dogovorili, Aule Manlije«, rekao je konjanik.

»Hoćeš li nam *sada* pokazati put do utvrde?« upitao je Sula, i dalje nestrpljiv.

»Za trenutak, za trenutak«, rekao je Vagijenije, okrenut prema Mariju koji je vezivao čizme. »Najprije želim da mi imperator obeća kako će moja staza puževa ostati nedirnuta.«

Marije je završio s vezivanjem cipela pa se uspravio i pogledao Publija Vagijenija u oči. »Publije Vagijenije«, rekao je, »ti si čovjek kakav mi se sviđa! Spoj dobroga poslovnog uma i nepokolebljiva domoljubnog duha. Ne boj se, imaš moju riječ da će tvoja staza puževa ostati nedirnuta. A sada nas odvedi

do brda, molim te!«

Kada su se ubrzo nakon toga uputili u istraživanje, pridružio im se glavni inženjer. Jahali su kako bi uštedjeli na vremenu – Vagijenije na svojem boljem konju, Gaj Marije na starijem, ali otmjenu konju kojega je uglavnom čuvao za parade, Sula se držao svoje sklonosti prema mazgama, a Aul Manlije, Kvint Sertorije i inženjer jahali su na ponijima.

Fumarola nije predstavljala problem za inženjera. »To je lako«, rekao je zagledan u eruptivni kanal. »Izgradit ću lijepo, široko stubište sve do vrha, ima dovoljno prostora.«

»Koliko će ti trebati da to napraviš?« upitao je Marije.

»Slučajno sa sobom imam nekoliko kola punih dasaka i malih greda, pa će mi trebati dva dana budem li dan i noć radio«, odgovorio je inženjer.

»Onda se odmah prihvati posla«, rekao je Marije gledajući Vagijenija s obnovljenim poštovanjem. »Ti mora da si tri četvrtine koza kada si se uspio popeti uz to brdo«, zaključio je.

»Rođen i odrastao na planini«, samozadovoljno je rekao Vagijenije.

»Pa, tvoja će staza puževa biti sigurna dok se ne izgradi stubište«, rekao je Marije vodeći ih natrag do konja. »Kada tvojim puževima nešto zaprijeti, osobno ću to riješiti.«

Pet dana poslije utvrda Muluha pripadala je Gaju Mariju, a njegova je bila i gomila srebrnih novčića, srebrnih poluga i tisuću talenata u zlatu. Ondje su bile i dvije škrinje, jedna dupkom puna najcrvenijega granita koji je itko ikada vidio, a druga puna kamenja koje nitko nikada nije vidio – dugačkih, prirodno izbrušenih kristala, pomno ulaštenih i tamnoružičastih na jednom kraju te tamnozelenih na drugom.

»Bogatstvo!« rekao je Sula, podignuvši u zrak jedan od šarenih kamenčića koje je mjesno stanovništvo nazivalo *lychnites*.

»Istina, istina!« likovao je Marije.

A Publije Vagijenije, on je bio ukrašen svim vojničkim ukrasima — primio je svih devet *phalerae* od čistoga srebra. *Phalera*, odnosno falera, bio je velik, okrugao medaljon s visokim reljefom. Tri reda s po tri takva medaljona bila su povezana cizeliranim remenčićima s umetnutim srebrom, tako da su se mogli nositi na prsima, preko prsnoga oklopa ili žičane košulje. Prilično su mu se sviđala ta odlikovanja, ali mnogo ga je više radovala činjenica što je Marije održao riječ i zaštitio puževu stazu od grabežljivaca, ograđivši ogradom put do vrha brda za vojnike. Taj je prolaz Marije zatim zaklonio kožom, tako da vojnici nikada nisu saznali kakva sočna dobra krstare špiljom paprati. A kada je brdo osvojeno, Marije je naredio da se stubište odmah uništi. Ne samo to, nego je Aul Manlije poslao pismo svojemu podaniku neplemenitašu Marku Fulviju i dogovorio se o ortaštvu između njih do kojega će doći kada afrički pohod završi i Publije Vagijenije bude otpušten iz vojske.

»Pazi, Publije Vagijenije«, započeo je Marije dok mu je stavljao devet srebrnih falera, »nas četvorica očekujemo pristojnu nagradu u nadolazećim godinama — puževe za naše stolove i posebno veliku količinu za Aula Manlija.«

»Dogovoreno«, rekao je Publije Vagijenije koji je, na svoju veliku žalost, otkrio da je njegova ljubav prema puževima kao hrani zauvijek nestala nakon bolesti. Međutim, sada ih je promatrao ljubomornim okom onoga tko ih želi sačuvati, a ne uništiti.

Do KRAJA *sestilis*a vojska se vraćala s graničnih područja, dobro se hraneći plodovima zemlje jer je bilo vrijeme žetve. Posjet rubu kraljevstva kralja Bokha imao je željeni učinak – uvjeren da nakon sto pokori Numidiju, Marije neće stati, Bokh je odlučio udružiti snage sa zetom, Jugurtom. Stoga je otpremio svoju maursku vojsku do rijeke Muluhe i ondje se susreo s Jugurtom koji je čekao da Marije ode, pa je ponovno zaposjeo svoju ogoljenu brdsku utvrdu.

Dva kralja išla su za stopama rimske vojske dok je ona išla na istok, ne žureći se napasti i držeći se dovoljno iza njih da ih ne primijete. A onda, kada je Marije bio otprilike sto pedeset kilometara od Cirte, kraljevi su napali.

Spuštao se sumrak i rimska je vojska bila zabavljena podizanjem tabora. Bez obzira na to, napad nisu dočekali sasvim nespremno jer je Marije podizao tabor obraćajući veliku pozornost na sigurnost. Geodeti su premjerali četiri kuta koji su onda ograđeni kolcima, a zatim se vojska iznimno točno preselila u unutrašnjost budućega tabora – napamet su znali kamo koja legija treba ići, svaka kohorta svake legije, svaka centurija svake kohorte. Nitko se nije spoticao ni o koga, nitko nije odlazio na krivo mjesto, nitko nije griješio u vezi s količinom prostora koji mu je bio dodijeljen. U prostor tabora uvezena je i karavana s mazgama, neborci svake centurije pobrinuli su se za mazge svake osmorice i za kola centurije, a pratitelji karavane smjestili životinje u staju i spremili kola. Oboružani alatom za kopanje i kolcima za palisade izvađenim iz ruksaka, vojnici su, i dalje pod punim naoružanjem, otišli do graničnih dijelova koji su uvijek bili namijenjeni njima. Radili su u žicanim košuljama, opasani mačevima i bodežima. Koplja su im bila čvrsto zabodena u zemlju, štitovi naslonjeni na njih, a remenje kacige zakvačili bi oko kopalja i preko prednjega dijela štita, pa ih vjetar nije mogao srušiti. Tako su kaciga, štit i koplje svakom vojniku bili nadohvat ruke dok su radili.

Izviđači nisu otkrili neprijatelje, nego su se vratili i objavili da je sve čisto, pa se prihvatili svojega dijela posla u podizanju šatora. Sunce je zašlo. I u kratku, blistavu sumraku prije nego što je pala tama numidska i mauretanska vojska nahrupile su s obližnjega grebena i spustile do napola podignuta tabora.

Borba se odvijala po mraku. Bila je to očajnička bitka koja je nekoliko sati išla na štetu Rimljana. No Kvint Sertorije naredio je neborcima da pale baklje dok naposljetku polje nije bilo dovoljno osvjetljeno da Marije vidi što se događa. Od tog trenutka stanje se za Rimljane počelo popravljati. Sula se veličanstveno isticao – skupljao je trupe koje su se počele predavati ili paničariti, pojavljivao se svugdje gdje je bio potreban – i to kao čarolijom, ali zapravo je razlog tomu bilo to što je imao unutarne vojničko oko koje je

moglo prepoznati gdje će se pojaviti sljedeća slaba točka prije nego što bi se to uopće dogodilo. Okrvavljena mača, uzbuđen, borio se poput veterana – hrabar u napadu, oprezan u obrani, veličanstven u poteškoćama.

I do osmoga sata mraka pobjeda je pripala Rimljanima. Numidska i mauretanska vojska povukle su se u prilično dobroj postrojbi, ali ipak su ostavili nekoliko tisuća vojnika na bojnopolju, a Marije ih je izgubio iznenađujuće malo.

Ujutro je rimska vojska nastavila dalje jer je Marije odlučio da ne dolazi u obzir da se ljudstvo odmara. Mrtvi su prikladno kremirani, a poginuli neprijateljski vojnici ostavljeni su lešinarima. Ovoga su puta legije marširale u postrojbi oblika četverokuta, s jednim dijelom konjice izbočenim naprijed i drugim postavljenim na kraj stisnute kolone. Karavana s upregnutim mazgama nalazila se točno u sredini. Kada bi tijekom marša došlo do drugoga napada, vojnici bi se samo trebali okrenuti prema van u svakom četverokutu, a konjica je već bila raspoređena tako da je činila krila. Svaki je vojnik sada na glavi imao kacigu s pričvršćenom perjanicom od obojene konjske dlake; štiti je nosio izvađen iz zaštitnog pokrova, a imao je i oba koplja. Sve dok ne dođu do Cirte, budnost im nije smjela popustiti.

Četvrtoga dana, kada im je do Cirte trebalo još samo kraće vrijeme – računali su da će stići do noći – kraljevi su ponovno napali. Ovoga je puta Marije bio spreman. Legije su se oblikovale u četverokute i svaki od njih činio je dio većega četverokuta s karavanom u sredini, a zatim bi se svaki mali četverokut raširio u vrstu i postrojio tako da u dvostrukome redu dočeka neprijatelja. Kao uvijek, Jugurta je računao na mnoge tisuće numidskih konja koje je imao, misleći da bi oni mogli smesti prednji dio rimske vojske. Kako su konjanici bili vrhunski jahači, nisu upotrebljavali ni sedlo ni uzde, a nisu nosili ni oklop, uzdajući se u svoju brzinu, hrabrost i smrtonosnu točnost u bacanju sulice i baratanju dugim mačem. No ni njegova ni Bokhova konjica nisu se mogle probiti u središte rimskoga četverokuta, a njihovo pješastvo udarilo je o čvrsti zid legionara nepokolebanih konjima ili pješastvom.

Sula se borio na prvoj crti s vodećom kohortom vodeće legije jer je Marije bio zadužen za taktiku i čimbenik iznenađenja bio je zanemariv. Kada su Jugurtini pješački redovi napokon popustili, Sula je poveo napad protiv njih, a Sertorije nije za njim mnogo zaostajao.

Iz očaja i želje da se jednom zauvijek riješi Rimljana, Jugurta je predugo ostao u bitci. Kada se odlučio povući, za to je već bilo prekasno i nije imao drugog izbora do boriti se protiv rimskih snaga koje su osjećale pobjedu. I tako je, kada je došla, rimska pobjeda bila potpuna, zaokružena. Numidska i mauretanska vojska bile su uništene, većina njihovih vojnika ubijena. Jugurta i Bokh uspjeli su pobjeći.

Marije je ujahao u Cirtu na čelu izmorene kolone u kojoj je svaki muškarac bučno proslavljao pobjedu – više neće biti velikoga rata u Africi, svaki je vojnik to znao. Ovoga puta Marije je svoju vojsku smjestio unutar zidina Cirte, ne želeći je izlagati opasnosti vani. Pismenim nalogom njegovi su vojnici smješteni kod nesretnih numidskih civila koji su sutradan

iskorišteni kao radna snaga koja je trebala očistiti bojno polje, spaliti gomile poginulih Afrikanaca i donijeti mnogo manje poginulih Rimljana u Cirtu kako bi ih se dostojanstveno pokopalo.

Kvinta Sertorija zapala je dužnost da se brine za odlikovanja koja je Marije namjeravao dodijeliti na posebnome skupu vojske poslije kremacije poginulih. Osim toga, bio je zadužen i za pripremu ceremonije. Budući da je to bila prva takva ceremonija kojoj će nazočiti, nije znao što treba raditi, ali bio je pametan i domišljat, pa je pronašao veterana, *primi pili* centuriona, i njega upitao:

»Evo što trebaš učiniti, mladi Sertorije«, rekao mu je stari mudrac.

»Moraš izvaditi sva odlikovanja Gaja Marija i izložiti ih na imperatorov podij tako da ljudi vide kakav je on vojnik bio. Dobri su ti naši momci, nije važno što su iz siromašna puka, ali oni ništa ne znaju o vojnome životu i ne dolaze iz Obitelji s povijesnom tradicijom. Pa kako bi znali kakav je vojnik bio Gaj Marije? Ja znam! To je zato što sam s njim bio u svakom pohodu u koji je išao od – pa, od Numancije.«

»Ali mislim da ovdje nema svoja odlikovanja«, rekao je Sertorije malodušno.

»Naravno da ih ima«, odvratio je veteran stotina bitaka i okršaja. »Ona mu nose sreću.«

Naravno, kada ga je pitao, Gaj Marije je priznao da je odlikovanja ponio sa sobom. Izgledao je pomalo posramljeno dok mu Sertorije nije prenio centurionovu primjedbu u vezi s donošenjem sreće.

Pojavili su se svi stanovnici Cirte i čeznutljivo promatrali jer bila je to dojmlija ceremonija. Vojnici su bili odjeveni u svečanu vojničku odoru, srebrni orao svake legije bio je ukrašen lovorovim vijencem pobjede, platnena zastava svakoga manipula, koja je prikazivala srebrnu ruku, također je bila ukrašena lovorovim vijencem pobjede, kao i platneni *vexillum* svake centurije. Svi su vojnici nosili odličja, ali kako je to bila nova vojska novoga ljudstva, samo je nekoliko centuriona i pet-šest vojnika imalo vrpce na rukavu, ogrlice, medaljone. Naravno, Publije Vagijenije nosio je svoje srebrne falere.

Ali Gaj Marije ih je sve nadmašivao! Tako je mislio zadivljen Kvint Sertorije, čekajući da mu uruče njegovu zlatnu krunu za jednu bitku na bojištu.

Ondje su bila, izložena na visokom podiju iza njega, odlikovanja Gaja Marija. Šest srebrnih kopalja za to što je u šest odvojenih bitaka svaki put ubio čovjeka; grimizni *vexillum* obrubljen zlatom i dovršen zlatnim resicama, za ubijanje više ljudi u jednoj bitci; dva srebrom obložena štita starinskoga, ovalnog oblika za to što je, unatoč nepovoljnom položaju, zadržao područje oko kojega su se vodile teške bitke. Tu su bila još odlikovanja koja je nosio na sebi. Odjenuo je prsni oklop od čvrste kože, a ne uobičajen, srebrom obložen brončani kakav nose viši časnici, jer je na njega zakvačio sve svoje falere na njihovu zlatom obloženu remenju – ništa manje nego tri puna seta od devet falera u zlatu, dvije na prednjemu dijelu oklopa, jedna na stražnjemu; šest zlatnih i četiri srebrna torkvesa visjela su s maloga remenja preko ramena i

vrata; na rukama i zapešćima blistale su mu zlatne i srebrne narukvice — *armillae*. Zatim su tu bile i njegove krune. Na glavi je imao jednu *coronu civicu*, odnosno građanski vijenac — krunu od hrastova lišća koja se dodjeljivala samo čovjeku koji je spasio živote svojih suboraca i do kraja bitke zadržao bojno polje na kojemu je to učinio. Još dvije krune od hrastova lišća bile su obješene o dva srebrna koplja što je značilo da je *coronu civicu* dobio najmanje tri puta; na druga dva srebrna koplja visjele su dvije zlatne krune za iznimnu hrabrost, krune napravljene od zlata, u obliku lovorova lišća. S petoga koplja visjela je *corona muralis*, zlatna kruna s kruništem koja se dodjeljivala prvome koji se uspeo na zidine neprijateljskoga grada. I na šestome koplju visjela je *corona vallaris*, zlatna kruna koja se dodjeljivala onome koji je prvi ušao u neprijateljski tabor.

Kakav čovjek!, pomislio je Kvint Sertorije, nabrajajući u sebi ova odličja. Da, jedina odličja koja nije osvojio bila su pomorska kruna, koja se dodjeljivala za hrabrost u pomorskoj bitci — Marije se nikada nije borio na moru, tako da je neosvajanje toga odličja bilo logično — i *corona graminea*, jednostavan vijenac od obične trave koji se dodjeljivao čovjeku koji je, zahvaljujući jedino vlastitoj hrabrosti i poduzetnosti, spasio cijelu legiju ili čak vojsku. U povijesti Republike ta je kruna dodijeljena tek nekoliko puta. Prvi put legendarnome Luciju Sikiju Dentatu koji je osvojio ništa manje nego dvadeset šest različitih kruna — ali samo jednu *coronu gramineu*; zatim Scipionu Afričkome u drugome ratu protiv Kartage.

Sertorije se namrštio, pokušavajući se sjetiti ostalih dobitnika odličja. Aha, da, Publije Decije Mus dobio ga je za prvoga rata protiv Samničana! A Kvint Fabije Maksim za to što je pratio Hanibala gore- dolje po Italiji, spriječivši ga tako da stekne dovoljno samopouzdanja da napadne Rim.

Tada je Sula pozvan da primi svoju zlatnu krunu i puni set od devet falera za hrabrost koju je pokazao u prve dvije bitke protiv kraljeva. Kako je zadovoljno izgledao, kako — *uzvišeno*. Kvint Sertorije čuo je da je on hladan čovjek i da u sebi ima okrutnu crtu, ali nijednom za vrijeme njihova zajedničkog služenja u Africi on nije vidio ništa što bi potvrdilo te optužbe, a osim toga, kada bi to bila istina, ne bi se sviđao Gaju Mariju toliko koliko mu se očito sviđa. Naravno, Kvint Sertorije nije shvaćao da je hladnoća i okrutnost moguće zakopati kada život ide dobro, kada se u njemu može uživati i kada predstavlja dovoljno psihičkog i fizičkog izazova. Nije shvaćao ni to da je Sula dovoljno oštrouman da zna kako Gaj Marije nije muškarac kojemu može pokazati svoju iskonsku, mračniju stranu. Zapravo, Lucije Kornelije Sula ponašao se najbolje što je mogao otkada je Marije zatražio da bude njegov kvestor — i nije mu uopće bilo teško ponašati se tako.

» O! « Poskočio je Kvint Sertorije. Bio je toliko zadubljen u svoje misli da nije čuo kada su ga prozvali, pa ga je sluga udario u rebra, gotovo jednako ponosan na njega kao sto je i Kvint Sertorije bio ponosan na sebe. Oteturao je do podija i stajao ondje dok mu je veliki Gaj Marije stavljao *zlatnu krunu* na glavu, zatim je izdržao klicanje vojnika i rukovao se s Gajem Marijem i Aulom Manlijem.

Nakon što su dodijeljeni svi torkvesi, narukvice, medaljoni i zastave, i

nakon što je nekoliko kohorta dobilo skupne nagrade u obliku zlatnih ili srebrnih vijenaca koje će objesiti na stup zastave, progovorio je Gaj Marije.

»Dobro ste to obavili, vojsko siromašna puka«, povikao je, a omamljeni dobitnici odličja stajali su okupljeni oko njega. »Pokazali ste da ste hrabriji od najhrabrijih, spremniji od najspremnijih, marljiviji od najmarljivijih, pametniji od najpametnijih! Mnogo je golih stupova za zastave koji će sada moći biti ukrašeni odlikovanjima koja su njihovi vlasnici dobili! Kada budemo pobjedonosno marširali Rimom, svi će Rimljani imati što vidjeti! I neka ubuduće nijedan Rimljanin ne kaže da vojnicima iz siromašna puka nije dovoljno stalo do Rima da bi u bitkama pobjeđivali za njega!«

STUDENI JE TEK počeo obećavati kišu kada je iz Cirte stiglo izaslanstvo mauretanskoga kralja Bokha. Marije ih je pustio da nekoliko dana čekaju, zanemarujući njihovu molbu da ih hitno primi.

»Bit će meki kao maslac«, rekao je Suli kada je napokon pristao primiti ih.

»Neću oprostiti Bokhu«, bio je njegov početni potez, »i zato se vratite kući! Tratite mi vrijeme!«

Glasnogovornik je bio kraljev mlađi brat Bogud. Kraljević Bogud brzo je istupio, prije nego što je Marije svojim liktorima dospio mahnuti da izbace izaslanstvo.

»Gaju Marije, Gaju Marije, moj je brat itekako svjestan veličine svojega prekršaja!« rekao je kraljević. »Ne traži oprostjenje i ne traži da senatu i narodu rimskome preporučiš da ga vrata na mjesto prijatelja i saveznika naroda rimskog. Ono što traži od tebe jest da u proljeće pošalješ dvojicu svojih najviših legata na njegov dvor u Tingisu, iza Herkulovih stupova. Ondje će im do najsitnijih potankosti objasniti zašto je postao saveznikom kralja Jugurte i jedino što traži je da ga dobro slušaju. Ne smiju mu odvratiti nijednom riječju, nego moraju javiti tebi što ti je on poručio da mu ti možeš odgovoriti, Zaklinjem te, učini tu uslugu mojem bratu kralju!«

»Što, da pošaljem dvojicu svojih najboljih ljudi sve do Tingisa na početku sezone pohoda?« upitao je Marije dobro odglumljenom nevjericom. »Ne! Najviše što mogu je poslati ih do Salda.« To je bila mala luka nedaleko od Cirtine luke – Rusikade – smještena zapadno od nje.

Čitavo izaslanstvo užasnuto je podignulo ruke. »Nemoguće!« viknuo je Bogud. »Moj brat kralj želi pod svaku cijenu izbjeći kralja Jugurtu!«

»Icosium«, rekao je Marije, a to je bila još jedna luka, otprilike tristo kilometara zapadno od Rusicade. »Poslat ću svojega višega legata, Aula Manlija, i kvestora Lucija Kornelija Sulu do Ikozija, – ali sada, kraljeviću Bogudu – a ne u proljeće.«

»Nemoguće!« viknuo je Bogud. »Kralj je u Tingisu!«

»Glupost!« rekao je Marije prezrivo. »Kralj je na putu u Mauretaniju s podvijenim repom. Ako za njim pošaljete brzoga jahača, jamčim da će bez problema stići do Ikozija otprilike u istom trenutku u kojemu će doploviti i moji legati.« Zlokobno se zagledao u Boguda. »To je moja najbolja – i jedina! – ponuda. Uzmi ili ostavi!«

Bogud je prihvatio ponudu. Dva dana poslije izaslanstvo se, zajedno s Aulom Manlijem i Sulom, našlo na brodu koji je isplovljavao za Ikozij. Brzoga su jahača poslali da sustigne razbijene ostatke maurske vojske.

»Čekao nas je kada smo uplovili, baš kao što si rekao«, izjavio je mjesec dana poslije Sula, kad se vratio.

»Gdje je Aul Manlije?« upitao je Marije.

Suli su zasvjetlucale oči. »Aul Manlije nije dobro, pa se odlučio vratiti kopnenim putem.«

»Ozbiljan problem?«

»U životu nisam vidio lošijeg mornara«, rekao je Sula prisjećajući se.

»Pa, nisam to znao!« zvučao je zaprepašteno Marije. »Pretpostavljam da si uglavnom ti pozorno slušao, a ne Aul Manlije?«

»Da«, rekao je Sula i nacerio se. »Smiješan je to čovječuljak, taj Bokh. Okrugao poput lopte od previše slatkiša. Vrlo ohol izvana, vrlo plašljiv iznutra.«

»To dvoje obično ide zajedno«, primijetio je Marije.

»E, pa prilično je očito da se boji Jugurte. Mislim da nije lagao u vezi s tim. I ako mu pružimo čvrsto jamstvo da ga ne namjeravamo skinuti s vlasti u Mauretaniji, mislim da će rado služiti probitcima Rima. Ali Jugurta pokušava utjecati na njega, znaš.«

»Jugurta pokušava utjecati na svakoga. Jesi li poštovao Bokhovo pravilo da mu se ne smiješ obraćati ili si ipak progovorio?«

»O, najprije sam ga pustio da sve ispriča«, rekao je Sula, »ali onda sam progovorio. Pokušao se postaviti kraljevski i otpustiti me, ali ja sam mu rekao da je, kad je o tebi riječ, njegov govor bio jednostrana pogodba koja ni po čemu ne obvezuje tvoje izaslanike.«

»Što si mu rekao?« upitao je Marije.

»Da će, ako je pametan kralj, u budućnosti zanemariti Jugurta i držati se Rima.«

»Kako je to primio?«

»Prilično dobro. Svakako sam ga ostavio mnogo skromnijega.«

»Onda ćemo čekati i vidjeti što će se sljedeće dogoditi«, rekao je Marije.

»Nešto sam ipak saznao«, dodao je Sula, »to da je Jugurta pri kraju snaga kad je o unovačivanju riječ. Čak mu i Getuljani odbijaju dati nove ljude. Numidija je vrlo umorna od rata i gotovo nitko u cijelome kraljevstvu, bio stanovnik naseljenih dijelova zemlje, ili nomad iz unutrašnjosti, više ne osjeća da postoji i najmanja mogućnost da oni pobijede.«

»No hoće li predati Jugurta?«

Sula je odmahnuo glavom.

»Ne, naravno da neće!«

»Nije važno«, rekao je Marije pokazavši zube. »Dogodine, Lu- cije Kornelije! Dogodine ćemo ga uhvatiti.«

MALO prije kraja stare godine, Gaj Marije je primio pismo od Publija Rutil i ja Ruta kojega su na putu dugo zadržale grozne oluje.

Znam da si htio da se u paru s tobom kandidiram za konzula, Gaju Marije, ali ukazala mi se prilika koju bih bio lud odbiti. Da, namjeravam se kandidirati za konzula sljedeće godine i sutra ću prijaviti kandidaturu. Čini se da je vrelo privremeno presušilo, vidiš. Nitko ugledan neće se kandidirati. Što? Ne valjda Kvint Lutacije Katul ponovno? – čujem kako pitaš. Ne, on se ovih dana pritajio jer previše otvoreno pripada frakciji koja je branila sve naše konzule odgovorne za gubitak toliko vojničkih života. Zasada se kao najbolji kandidat ističe čovjek koji odiše duhom novoga vremena – ni manje ni više nego Gnej Malije Maksim. Nije on loš momak, svakako bih mogao raditi s njim, ali ako je trenutčno najbolji kandidat, sigurno bih ga mogao pobijediti. Kao što vjerojatno već znaš, tvoj je mandat produljen i na sljedeću godinu.

U ovom trenutku Rim je zaista vrlo dosadno mjesto, gotovo i nemam nekih novosti za tebe i vrlo malo skandala. Tvoja je obitelj dobro, mladi Marije im je radost i veselje, vrlo se ističe i napredan je za svoje godine, upada u svakakve nevolje i izluđuje majku, kao što dječaci i treba. Međutim, tvoj tast Cezar nije dobro, iako se, naravno, zato što je Cezar, nikada ne žali. Nešto nije u redu s njegovim glasom i čini se da nikakve količine meda to ne uspijevaju izliječiti.

I tu je zapravo kraj novostima! Kako zastrašujuće!

O čemu bih ti pisao? Jedva sam stranicu ispisao. Možda da ti spomenem svoju nećakinju Aureliju. Tko je, zaboga, Aurelija? – čujem kako pitaš. Siguran sam da te i ne zanima. Ali nije važno. Možeš čitati, bit ću kratak. Siguran sam da znaš priču o Heleni od Troje, bez obzira na to što si italski seljačić koji ništa ne zna. Bila je tako lijepa da se svaki grčki kralj i kraljević htio njome oženiti. Takva je i moja nećakinja. Tako lijepa da se svi rimski uglednici žele njome oženiti.

Sva su djeca moje sestre Rutilije lijepa, ali Aurelija je više od toga. Dok je bila dijete, svi su žalili njezino lice bilo je previse koščato, previše grubo, previše sve. No sada će imati osamnaest i svi hvale upravo to lice.

Jako je volim, zapravo. Zašto? – čujem kako pitaš. Istina, inače me ne zanimaju ženski potomci mojih bliskih rođaka, a rođaka imam zaista mnogo. Čak ni vlastita kći i moje dvije unuke. No znam zašto cijenim svoju dragu Aureliju. Zbog njezine sluškinje. Jer, kada joj je bilo trinaest godina, moja sestra i njezin suprug, Marko Aurelije Kota, zaključili su kako treba dobiti stalnu sluškinju koja će joj ujedno biti i pratilja i nadzornica. I tako su kupili vrlo dobru djevojku i dali je Aureliji koja je ubrzo izjavila da je ne želi.

»Zašto?« upitala je moja sestra Rutilija. »Zato što je lijena«, odgovorila je trinaestogodišnjakinja.

Roditelji su se vratili prodavaču i još pomnije odabrali drugu djevojku. I nju je Aurelija odbila.

»Zašto?« opet je pitala moja sestra Rutilija. »Zato što misli da mi može nametati svoju volju«, rekla je Aurelija.

Vratili su se roditelji i treći put i pročešljali knjigu Spurija Postumija Glikona, tražeći novu djevojku. Dodat ću da su sve tri bile vrlo naobražene, Grkinje i vrlo razborite.

No Aurelija nije željela ni treću djevojku.

»Zašto?« treći je put pitala moja sestra Rutilija.

»Zato što gleda samo na osobnu korist; već sam je vidjela kako zavodljivo gleda upravitelja«, odgovorila je Aurelija.

»Dobro, onda sama izaberi sluškinju!« rekla je moja sestra Rutilija, ne želeći više imati posla s tim.

Kada se Aurelija vratila s djevojkom koju je odabrala, obitelj je bila zaprepastena. Jer, pred njima je stajala šesnaestogodišnjakinja, pripadnica galskoga naroda Arverna, vrlo visoko i mršavo stvorenje grozna, okrugla, ružičasta lica, kratka nosa, ispranih plavih očiju, okrutno podšišane kose (kada je njezinu prethodnom vlasniku bio potreban novac, prodao je njezinu kosu da od nje naprave periku) i najvećih ruku i nogu koje sam ikada vidio, bilo u muškarca bilo u žene. Aurelija je objavila da se zove Kardiksa.

Kao što ti je poznato, Gaju Marije, uvijek me zanima povijest onih koje dovodimo u vlastite kuće kao robove. Zato što mi se oduvijek činilo da provodimo mnogo više vremena razmišljajući o jelovniku za večernju zabavu, nego o ljudima kojima povjeravamo brigu o svojoj odjeći, o sebi, svojoj djeci, pa čak i svojem ugledu. Odmah mi je postalo jasno, moja trinaestogodišnja nećakinja odabrala je tu odvratnu Kardiksu upravo iz pravih razloga. Željela je nekoga odana, marljiva, pokorna i dobronamjerna, a ne nekoga tko je lijep, govori grčki kao da mu je materinski (ne govore li ga svi tako?) i može joj biti jednak u razgovoru.

I tako sam odlučio da ću saznati sve o Kardiksi što je bilo vrlo lako. Jednostavno sam pitao Aureliju koja je znala čitavu djevojčinu povijest. Prodana je u ropstvo zajedno s majkom kada su joj bile četiri godine, nakon što je Gnej Domicije Ahenobarb pokorio Arverne i stvorio našu provinciju Galiju preko Alpa. Ubrzo nakon što su stigle u Rim majka je umrla, čini se od čežnje za domom.

I tako je dijete postalo nekom vrstom sluškinje, donosila je i odnosila noćne posude, jastuke za spavanje i za sjedenje. Nakon što je izgubila ljepotu maloga djeteta i počela izrastati u štrkljavu, ružnu, slabu djevojku koju sam vidio kada ju je Aurelija dovela kući, bila je prodavana nekoliko puta. Jedan gospodar ju je spolno zlostavljao kada joj je bilo osam godina; drugi ju je bičevao svaki put kada bi se njegova žena požalila; treći ju je dao naučiti čitati i pisati zajedno sa svojom kćeri koja je bila loš đak.

»Znači, probudila je u tebi sućut i željela si to jedno stvorenje dovesti u ljubazan dom«, rekao sam Aureliji.

A sada, Gaju Marije, dolazimo do razloga zašto tu djevojku volim više od vlastite kćeri.

Jer, moja joj se primjedba nije nimalo svidjela. Malo se odmaknula unatrag, poput zmije, i rekla: »Uopće ne! Sažaljenje je dostojno divljenja, ujače Publije, tako nam govore sve naše knjige, a i naši roditelji. No ja bih sažaljenje držala lošim razlogom za biranje sluškinje!

Nisam ja kriva što Kardiksin život nije bio savršen. Stoga nemam moralnu obvezu ispraviti njezinu zlu kob. Odabrala sam Kardiksu zato što sam sigurna da će se pokazati odanom, marljivom, pokornom i dobronamjernom. Lijepa kutija ne znači da je i knjiga koja u njoj leži vrijedna čitanja.«

Zar se ne sviđa i tebi, Gaju Marije, barem malo? Trinaest joj je godina tada bilo! A najčudnije je bilo to što sam ja, iako ono što je rekla, preneseno mojim groznim rukopisom, može izgledati snobovski i bezosjećajno, znao da nije ni snob ni hladna. Zdrav razum, Marije! Moja nećakinja posjeduje zdrav razum. A koliko žena poznaješ koje imaju takav predivan dar? Svi ti momci ovdje žele se oženiti njome zbog njezina lica, tijela i bogatstva, a ja bih je radije dao nekome tko će cijeniti njezin zdrav razum. No kako da čovjek zna čiju prosidbu prihvatiti? To je goruće pitanje koje svi mi sebi postavljamo.

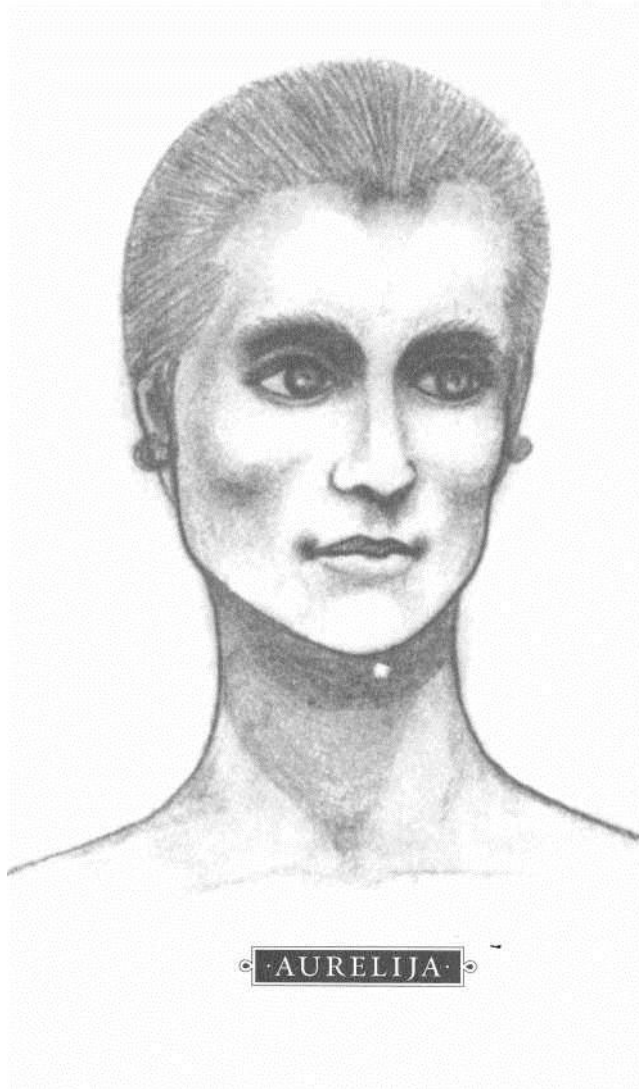
Kada je odložio pismo, Gaj Marije je uzeo pero i privukao bliže sebi prazan papir. Umočio je pero u tintarnicu i bez oklijevanja počeo pisati.

Naravno, razumijem. Baci se na to, Publije Rutilije! Gnej Malije Maksim trebat će svu pomoć koju može dobiti, a ti ćeš biti izvrstan konzul. Kad je o tvojoj nećakinja riječ, zašto joj ne dopustite da sama odabere muža? Čini se da je dobro odlučila kada je birala sluškinju. Iako mi zapravo nije sasvim jasno zbog čega se podignula tolika galama.

Lucije Kornelije kaže mi da je dobio sina, ali to mu je javio Gaj Julije, a ne Julila. Bi li mi mogao učiniti uslugu i pripaziti na tu mladu damu? Jer, mislim da Julila nije kao tvoja nećakinja kada je riječ o zdravu razumu, a ne znam koga bih drugog to zamolio jer ne mogu zamoliti njezina oca da pripazi na nju. Hvala ti što si mi javio da Gaj Julije nije dobro. Nadam se da ćeš, kada primiš ovo pismo, ti biti novi konzul.

**GODINA ŠESTA
(105. G. PR. KR.)
U DOBA KONZULATA
PUBLIJA RUTILIJA RUFA
I
GNEJA MALIJA MAKSIMA**

AURELIJA

IAKO JUGURTA JOŠ NIJE BIO BJEGUNAC U vlastitoj zemlji, njezini naseljeniji i istočniji dijelovi svakako su se suočili s prijetnjom Rima i prihvatili neizbježnost rimske prevlasti. Međutim, Cirta, glavni grad, bila je smještena u središnjemu dijelu zemlje, pa je Marije odlučio da bi bilo mudrije prezimiti ondje, a ne u Utici. Stanovnici Cirte nikada nisu pokazivali veliku sklonost prema kralju, ali Marije je dovoljno dobro poznao Jugurta da zna da je najopasniji – i najprivlačniji – kada je pritisnut. Ne bi bilo razborito ostaviti Cirtu nezaštićenu, pa da je kralj zavede. Sulu je ostavio u Utici da upravlja rimskom provincijom, a Aul Manlije je otpušten iz službe i dopušteno mu je da ode kući u Rim. Sa sobom je poveo i dvojicu sinova Gaja Julija Cezara koji nisu željeli otići iz Afrike, ali Rutilijevo je pismo uznemirilo Marija. Imao je osjećaj da bi moglo biti mudro vratiti Cezaru njegove sinove.

U SIJEČNJU SE mauretanski kralj Bokh napokon odlučio. Unatoč svojim krvnim i bračnim vezama s Jugurtom, formalno će postati saveznikom Rima – *ako* mu Rim to milostivo dopusti. Stoga se preselio u Ikozij, mjesto u kojemu je prije dva mjeseca razgovarao sa Sulom i Manlijem koji je bolovao od morske bolesti, i poslao malo izaslanstvo iz Ikozija da pregovara s Marijem.

Nažalost, nije mu palo na pamet da bi Marije mogao prezimiti igdje drugdje osim u Utici, pa je malo izaslanstvo odredilo Utiku kao cilj i prošlo dosta sjevernije od Cirte i Gaja Marija.

U izaslanstvu je bilo pet maurskih izaslanika, ponovno uključujući i kraljeva mlađeg brata Boguda, a i jednoga od njegovih sinova. No izaslanstvo nije putovalo pretjerano svečano i nisu imali vojnu pratnju. Bokh nije želio probleme s Marijem i nije htio ostavljati dojam da ima borbene namjere. Osim toga, nije htio upasti u oči Jugurti.

Zbog toga je povorka jahača izgledala kao skupina bogatih trgovaca koji se vraćaju kući s prihodom od cijeloga razdoblja dobre trgovine te je bila neodoljivo privlačna naoružanim bandama koje su iskoristile raspadanje Numidije i nemoć njezina kralja te prisvajale tuđe vlasništvo. Kada je skupina prešla rijeku Seybous, nešto južnije od Hipona, napali su je razbojnici i opljačkali sve osim odjeće. Uzeli su im čak i robove i sluge kako bi ih prodali na nekoj dalekoj tržnici.

Kvint Sertorije i njegov izvrsno usklađen moždani sustav bili su na dužnosti s Marijem sto je značilo da je Sula na raspolaganju imao časnike koji su imali slabiju mot zapažanja. Međutim, znajući to, počeo je paziti na ono sto se događa pred vratima namjesničke palače u Utici i, srećom, osobno je vidio tu hrpicu nevoljnih putnika koji su ondje stajali bezuspješno pokušavajući ući.

»Ali mi moramo vidjeti Gaja Marija!« bio je uporan Bogud. »Mi smo

izaslanstvo mauretanskoga kralja Bokha, uvjeravam vas!«

Sula je prepoznao najmanje trojicu iz skupine i otišao onamo. »Uvedi ih, glupane«, rekao je tribunu na dužnosti, a onda uhvatio Boguda pod ruku i pomogao mu hodati jer je bilo očito da su mu stopala izranjavana. »Ne, objašnjenje može čekati, kraljeviću«, čvrsto je rekao. »Treba vam kupanje, čista odjeća, hrana i odmor.«

Nekoliko sati poslije čuo je Bogudovu priču.

»Trebalo nam je mnogo duže nego što smo očekivali«, zaključio je priču Bogud, »i strahujem da je moj brat, kralj, očajan. Možemo li vidjeti Gaja Marija?«

»Gaj Marije je u Cirti«, jednostavno je rekao Sula. »Savjetujem vam da meni kažete što želi vaš kralj i da meni prepustite da to proslijedim u Cirtu. Inače će sve to još duže trajati.«

»Mi smo svi u krvnome srodstvu s kraljem koji od Gaja Marija traži da nas pošalje u Rim gdje ćemo osobno zamoliti senat da kralja vrati u službu Rima«, rekao je Bogud.

»Shvaćam!« Sula je ustao. »Kraljeviću Bogude, molim vas, raskomotite se i pričekajte. Odmah ću poslati tu vijest Gaju Mariju, ali proći će nekoliko dana prije nego što dobijemo odgovor.«

U Marijevu pismu, koje je u Utiku stiglo četiri dana poslije, pisalo je:

Ma, vidi ti to! Ovo bi moglo biti prilično korisno, Lucije Kornelije. Međutim, moram biti iznimno oprezan. Novi viši konzul, Publije Rutilije Ruf rekao mi je da naš dragi prijatelj Metel Numidski Smrdljivko svima koji ga žele slušati govori da me namjerava tužiti zbog ucjenjivanja i korupcije u mojoj provincijskoj administraciji. To znači da ne smijem napraviti ništa što će mu dati ikakvo oružje protiv mene. Srećom, dokaze će morati izmisliti jer ja se nikada nisam utjecao ucjenjivanju ili korupciji – pretpostavljam da ti to znaš bolje nego itko drugi. I zato, evo sto želim da učiniš:

Saslušat ću kraljevića Boguda u Cirti, što znači da ćeš morati dovesti izaslanstvo ovamo. Međutim, prije nego što počete, želim da okupiš sve rimske senatore, tribune državne blagajne, službene predstavnike senata ili naroda rimskoga i poznate građane Rima koji su u provinciji Africi. Sve ih dovedi u Cirtu. Naime, namjeravam razgovarati s Bogudom pred svim rimskim uglednicima koje ovdje mogu pronaći, a koji će slušati sve što kažem i pismeno odobriti odluku koju donesem – kakva god ona bila.

Vrišteći od smijeha, Sula je odložio pismo. »O, izvrsno izvedeno, Gaju Marije!« obratio se zidovima u svojem uredu i otišao opustošiti redove svojih tribuna i državnih službenika, naredivši im da temeljito pretraže cijelu provinciju i pronađu sve rimske uglednike.

Zbog važnosti kao izvora žita, provincija Afrika bila je mjesto koje su članovi senata koji su češće putovali voljeli posjećivati. Bila je i egzotična i lijepa, a u ovo doba godine, kada su prevladavali vjetrovi iz sjevernoga kvadranta, bila je sigurniji morski put na istok nego prolaz preko

Jadranskoga mora – za one koji su imali više vremena. Iako je bila kišna sezona, nije značilo da je svakoga dana kišilo – između kiša klima je bila ugodno blaga u usporedbi s Europom, okovanom zimom, i odmah bi izliječila posjetiteljeve ozeblane.

Zbog toga je Sula uspio skupiti dva putnika senatora i dvojicu stalno odsutnih zemljoposjednika (uključujući i najvećega, Marka Celija Rufa) te jednoga višeg službenika državne blagajne koji je ondje provodio zimski godišnji odmor i jednoga plutokrata iz Rima koji je vodio velik posao u otkupu žita, a trenutačno je bio u Utici jer se dogovarao o nekom poslu sa zalihama pšenice za buduću isporuku.

»No najveći uspjeh«, rekao je Gaju Mariju onoga trenutka kada je petnaest dana poslije stigao u Cirtu, »bio je nitko drugi do Gaj Bilijen koji je poželio posjetiti Afriku na putu u provinciju Aziju u koju je išao kako bi postao njezinim namjesnikom. I tako ti mogu predstaviti pretora s prokonzularnim područjem! Imamo i kvestora državne blagajne, Gneja Oktavija Rusa koji je, srećom, uplovio u utičku luku netom prije nego što sam ja isplovio, noseći plaću za vojnike. I njega sam natjerao da ostane.«

»Lucije Kornelije, ti si čovjek po mojem ukusu!« rekao je Marije, smiješeći se od uha do uha. »Zaista brzo učiš!«

Prije nego što je primio maursko izaslanstvo, Marije je sazvaio vijeće skupljenih rimskih uglednika.

»Želim svima vama, uzvišenoj gospodi, objasniti situaciju upravo onakvu kakva jest, a zatim, nakon što u vašoj nazočnosti primim kraljevića Boguda i njegovu pratnju, želim da zajednički donesemo odluku o tome što bih trebao učiniti u vezi s kraljem Bokhom. Svaki od vas morat će napisati svoje mišljenje, tako da, kada o svemu obavijestimo Rim, svi vide da nisam prekoračio dopuštene ovlasti«, obratio se Marije senatorima, zemljoposjednicima, poslovnim ljudima, jednome tribunu državne blagajne, jednome kvestoru i jednome namjesniku provincije.

Ishod sastanka bio je upravo onakav kakav je Marije želio. Pomno i rječito izložio je položaj rimskim uglednicima, a njegov kvestor, Sula, snažno ga je podupro. Mirovni sporazum s Bokhom bio je itekako poželjan, zaključili su uglednici, a da bi do njega došlo, bit će najbolje da trojicu Maura pošalju u Rim u pratnji kvestora državne blagajne, Gneja Oktavija Rusa, a da se preostala dvojica Maura odmah vrate Bokhu, kao dokaz da su namjere Rima časne.

I tako je Gnej Oktavije Ruso odveo Boguda i dvojicu njegovih rođaka u Rim kamo su stigli početkom ožujka i gdje ih je senat odmah saslušao na jednom od posebno dogovorenih sastanaka. Sastanak se održao u Beloninu hramu jer je tema sastanka imala veze s ratom vođenim u stranoj zemlji i stranim vladarom. Budući da je Belona bila božica rata upravo grada Rima, i zbog toga starija od Marsa, ratni sastanci senata održavali su se u njezinu hramu.

Konzul Publije Rutilije Ruf objavio je presudu senata držeći vrata hrama otvorenima, kako bi ga oni koji su se okupili ispred njih mogli čuti.

»Recite kralju Bokhu«, započeo je Rutilije Ruf visokim, opuštenim

glasom, »da se senat i narod rimski sjećaju i uvrede i usluge. Jasno nam je da kralj Bokh iskreno žali zbog svojega prijestupa i bilo bi pretjerano grubo od nas, senata i naroda rimskog, uskratiti mu oprost. Stoga mu opraštamo. Međutim, mi, senat i narod rimski, sada zahtijevamo da nam kralj uzvрати uslugom slične veličine jer do danas, osim njegova prijestupa, ništa drugo od njega ne pamtimo. Ne uvjetujemo sto bi ta usluga mogla biti, odluku o tome sasvim prepuštamo kralju Bokhu. A kada nam se usluga jasno prikaže, kao što smo jasno vidjeli i prekršaj, senat i narod rimski rado će mauretanskom kralju Bokhu dati povelju prijateljstva i savezništva.«

Do Bokha je taj odgovor stigao krajem ožujka. Donijeli su mu ga osobno Bogud i druga dva izaslanika. Strah od rimske osvete bio je snažniji od kraljeva strahovanja hoće li izvući živu glavu, pa je umjesto toga da se povuče u udaljen Tingis iza Herkulovih stupova, Bokh odlučio ostati u Ikoziju. Gaj Marije, zaključio je, pregovarat će s njim s te udaljenosti, ali ne dalje. A da se zaštiti od Jugurte, doveo je u Ikozij novu maursku vojsku i utvrdio malo lučko naselje najbolje što je mogao.

Bogud je otišao u Cirtu, susresti se s Marijem.

»Moj brat, kralj, moli i zaklinje Gaja Marija da mu kaže kakvu uslugu može učiniti Rimu, uslugu slične veličine veličini njegova prijestupa«, rekao je Bogud klečeći.

»Ustani, čovječe, ustani!« bijesno je rekao Marije. »Ja nisam kralj! Ja sam prokonzul senata i naroda rimskog! Nitko ne puže preda mnom, to me ponižava jednako kao i onoga tko to čini!«

Bogud je, zaprepašten, ustao. »Gaju Marije, pomози nam!« viknuo je. »Kakvu bi uslugu senat mogao željeti?«

»Pomogao bih vam da mogu, kraljeviću Bogude«, rekao je Marije, proučavajući svoje nokte.

»Onda pošaljite svoje više časnike da razgovaraju s kraljem! Možda u osobnom razgovoru pronađu neki način.«

»U redu«, rekao je Marije. »Lucije Kornelije može posjetiti vašega kralja. Pod uvjetom da mjesto sastanka nije dalje od Cirte ili Ikozija.«

»NARAVNO, ZA USLUGU želimo Jugurtu«, rekao je Marije Suli kada se njegov kvestor spremao isploviti. »O, dao bih ne znam što da idem umjesto tebe, Lucije Kornelije! No kako ne mogu, iznimno mi je drago što šaljem čovjeka pristojnih očnjaka.«

Sula se nacerio. »Kada zagrizem, teško mi je pustiti«, rekao je.

»Onda dobro zagrizi, dvaput dublje, za mene! 1 ako možeš, dovedi mi Jugurtu!« I tako je, puna srca i čelične odlučnosti, Sula isplovio iz Rusicade. Sa sobom je poveo kohortu rimskih legionara, kohortu slabo naoružanih italskih trupa iz samnitskog plemena Pelignjana, osobnu pratnju praćkaša s Bakarskih otoka i jedan konjički eskadron – ligursku jedinicu kojoj je pripadao i Publije Vagijenije. To se događalo sredinom svibnja.

Cijelim putem do Ikozija bio je zlovoljan, unatoč tomu što je bio dobar mornar i što je u sebi otkrio veliku sklonost prema moru i brodovima. Ovaj

je pohod bio sretan. I važan za njega. Znao je to, jednako kao da je i on doživio proročanstvo. Neobično, ali nikada nije zatražio razgovor s Martom iz Sirije, iako ga je Gaj Marije često nagovarao da to učini. Njegovo odbijanje nije bilo zbog nevjerovanja ni zbog nedostatka praznovjerja. Budući da je bio Rimljanin, Lucije Kornelije Sula bio je itekako praznovjieran. Ne, istina je ležala u ovome: previše se bojao. Iako je čeznuo za tim da mu neko drugo ljudsko biće potvrdi vlastite pretpostavke o tome da ga čeka svijetla sudbina, znao je previše o svojim slabostima i mračnim crtama da bi mirno saslušao predviđanja kao što je Marije učinio.

No sada, dok je uplovljavao u ikozijski zaljev, požalio je što nije otišao k Marti. Jer, činilo mu se da ga budućnost pritišće poput teškoga oblaka i nije znao, nije mogao osjetiti, što se u njemu skriva. Velike stvari. Ali i zle. Gotovo sâm među suradnicima, Sula je osjećao opipljivu, tešku prisutnost zla. Grci su unedogled raspravljali o njegovoj prirodi, a mnogi su tvrdili da ono uopće ne postoji. No Sula je znao da postoji. I strahovao je da postoji u njemu.

Ikozijski zaljev zasluživao je veličanstven grad, ali umjesto toga imao je samo gradić zbijen u zaleđu, točki na kojoj se krševit lanac obalnih planina obrušavao u more i istodobno gradić štitio i činio ga zabačenim. Za zimskih kiša mnogi su se potočići ulijevali u more, više od dvanaest otoka plutalo je poput predivnih brodova, a visoki čempresi izgledali su poput jarbola na njima. Prekrasno mjesto, taj Ikozij – pomislio je Sula.

Na obali, blizu grada, čekalo je možda tisuću maurskih berberskih konjanika, u istoj ratnoj spremi u kakvoj su bili Numidani – bez sedala, bez uzda, bez oklopa – imali su samo nekoliko kopalja u jednoj ruci, dugačke mačeve i štitove.

»A!« rekao je Bogud kada su on i Sula sišli s prve teglenice. »Kralj je poslao najdražega sina da te dočeka, Lucije Kornelije.«

»Kako se zove?« upitao je Sula.

»Voluks.«

Mladić je dojahao, naoružan isto kao i njegovi ljudi, ali na pretjerano nakićenom konju koji je imao i sedlo i uzde. Suli se svidjelo kako se mladić rukovao s njim, a svidjela mu se i njegova uglađenost, ali pitao se gdje je kralj. Njegovo uvježbano oko nije uspijevalo uočiti uobičajenu vrevu i žurnu zbunjenost koja je okruživala kralja kada bi negdje bio nazočan.

»Kralj se povukao na jug, otprilike sto pedeset kilometara u planine, Lucije Kornelije«, objasnio je kraljević dok su hodali prema mjestu odakle će Sula moći nadgledati iskrcaj svojih trupa i opreme.

Sulu je zapeckala koža. »Takav nije dogovor između kralja i Gaja Marija«, rekao je.

»Znam«, odgovorio je nelagodno Voluks. »Vidiš, kralj Jugurta stigao je u susjedstvo.«

Sula se sledio. »Je li ovo zamka, kraljeviću Volukse?«

»Ne! Ne!« povikao je mladić, podignuvši obje ruke. »Kunem ti se svim našim bogovima, Lucije Kornelije, da to nije zamka! Ali Jugurta je nanjušio da nešto nije u redu jer mu je bilo rečeno da će se kralj, moj otac, vratiti u

Tingis, a on se ipak i dalje zadržao ovdje, u Ikoziju. I Jugurta se s malom vojskom Getuljana povukao u brda — nema ih dovoljno da nas napadnu, ali previše ih je da bismo mi napali njih. Kralj, moj otac, odlučio je povući se s mora kako bi naveo Jugurta da povjeruje u to da, ako očekuje nekoga iz Rima, posjetite- ljev dolazak očekuje s kopna. I tako je Jugurta pošao za njim. Jugurta ne zna za tvoj dolazak, sigurni smo u to. Mudro si postupio kada si odlučio doći brodom.«

»Ali, vrlo će brzo saznati da sam ovdje«, mrko je zaključio Sula, razmišljajući o svojoj nedovoljno velikoj pratnji u kojoj je bilo tek tisuću petsto ljudi.

»Nadajmo se da neće, barem ne još«, rekao je Voluks. Prije tri dana izveo sam tisuću svojih konjanika iz očeva logora, kao da ih vodim na vojne vježbe, i otišao do obale. Nismo službeno u ratu s Numidijom, pa Jugurta nema ispriku da nas napadne, ali nije siguran ni što moj otac, kralj, namjerava učiniti, a ne usuđuje se napasti dok ne bude znao više. Uvjeravam vas da je odlučio ostati nadgledati naš logor na jugu i da se njegovi izviđači neće ni približiti Ikoziju dok moji konjanici patroliraju onuda.«

Sula je s nepovjerenjem zakolutao očima, ali ništa nije rekao. Nisu bili baš pretjerano dosjetljivi ti maurski pripadnici kraljevske Obitelji. Uzrujavajući se i zbog bolno sporog iskrcaja — jer, Ikozij je posjedovao ukupno najviše dvadeset teglenica i bilo mu je jasno da će tek sutra u ovo doba dovršiti iskrcaj — uzdahnuo je i slegnuo ramenima. Nije imalo smisla brinuti se. Jugurta je ili znao, ili nije.

»Gdje se Jugurta utaborio?« upitao je.

»Otprilike četrdeset pet kilometara od mora, u maloj ravnici usred planina, ravno na jug odavde. Na jedinom izravnom putu između Ikozija i logora mojega oca, kralja«, odgovorio je Voluks.

»O, pa to je predivno! A kako ću doći do tvojega oca, kralja, a da se ne moram najprije boriti s Jugurtom?«

»Mogu te odvesti zaobilaznim putem — tako da on i ne sazna da si bio ovdje«, rekao je gorljivo Voluks. »Zaista mogu, Lucije Kornelije! Moj otac, kralj, vjeruje mi — molim te da mi i ti vjeruješ!« Razmislio je na trenutak, pa dodao: »Ali, mislim da bi bilo bolje da svoje ljude ostaviš ovdje. Mnogo su nam veće mogućnosti uspjeha ako naša skupina bude jako mala.«

»Zašto bih ti vjerovao, kraljeviću Volukse?« upitao je Sula. »Ne poznajem te. Kad smo već kod toga, ne poznajem baš ni kraljevića Boguda, a ni tvojega oca, kralja! Možda ste odlučili pogaziti riječ i izdati me Jugurti — ja sam baš dobar ulov! Kao što vrlo dobro znaš, moje zarobljivanje bilo bi velika sramota za Gaja Marija.«

Bogud nije rekao ništa, samo je postajao sve sumorniji i sumorniji, ali mladi Voluks nije namjeravao odustati.

»Onda mi daj neki zadatak koji će ti dokazati da smo moj otac, kralj, i ja pouzdani!« povikao je.

Sula je razmislio o tome, a onda se opako nacerio. »U redu«, pristao je, iznenada donijevši odluku. »Ionako me držite u šaci, pa što mogu

izgubiti?« Zagledao se u Maura, a njegove čudne, svijetle oči svjetlucale su poput dvaju skupocjenih dragulja ispod oboda širokoga slamnatog šešira bilo je to neobično pokrivalo za glavu za rimskog vojnika, ali sada slavno od Tingisa do Cirenaike i svugdje gdje se uz logorske vatre i ognjišta pričaju priče o Rimljanima, o rimskome albino junaku sa šešikom.

Moram vjerovati svojoj sreći, razmišljao je, jer ne osjećam da me ista upozorava kako će me sreća izdati. Ovo je ispit, iskušavanje mojega samopouzdanja, način da pokažem svima – od kralja Bokha i njegova sina do čovjeka u Cirti – da sam jednak, ne, da sam snažniji od svega što mi Fortuna može prirediti. Čovjek ne može saznati od čega je satkan ako pobjegne. Ne, ja ću poći naprijed. Imam sreće. Jer, ja sam svoju sreću sâm stvorio i dobro sam to učinio.

»Čim večeras padne mrak«, rekao je Voluksu, »ti, ja i vrlo mala konjička pratnja odjahat ćemo prema logoru tvojega oca, kralja. Moji će ljudi ostati ovdje što znači da će, ako Jugurta otkrije da smo mi, Rimljani ovdje, pretpostaviti da se nalazimo samo u Ikoziju i da će kralj, tvoj otac, doći ovamo sastati se s nama.«

»Ali večeras se ne vidi mjesec!« rekao je Voluks zaprepašteno.

»Znam«, rekao je Sula, smiješeći se svojim najopakijim osmijehom. »To i jest ispit, kraljeviću Volukse. Imat ćemo samo Svjetlost zvijezda, ništa drugo. A ti ćeš me odvesti ravno kroz Jugurtin logor.«

Bogud je iskolačio oči. »To je suludo!« dahnuo je.

Voluksu su oči zasvjetlucale. »E, pa to je pravi izazov«, rekao je i nasmiješio se s iskrenim zadovoljstvom.

»Pristaješ?« upita Sula. »Prođemo ravno kroz Jugurtin logor – u jednored, a da nas straža i ne vidi i ne čuje – preko sredine *viom prketorium*, ne uzbudivši nijednoga uspavana čovjeka ili konja – pa iziđemo na drugu stranu, a da nas straža i ne vidi i ne čuje. Napravi to, kraljeviću Volukse, i znat ću da ti mogu vjerovati! A tako i tvoje- mu ocu, kralju.«

»Pristajem«, odgovorio je Voluks.

»Obojica ste ludi«, rekao je Bogud.

SULA JE ODLUČIO ostaviti Boguda u Ikoziju jer nije bio siguran može li vjerovati tom članu maurske kraljevske Obitelji. Njegov je pritvor bio sasvim pristojan, ali ipak su ga ostavili pod nadzorom dvaju vojničkih tribuna kojima je zapovjedbno da ga ne ispuštaju iz vida.

Voluks je pronašao četiri najbolja i najbolje potkovana konja u Ikoziju, a Sula je uzeo svoju mazgu, i dalje vjerujući da je mazga sto puta bolja za jahanje od bilo kojega konja. Uzeo je i šešir. Skupinu su činili Sula, Voluks i tri maurska plemenitaša, tako da su svi osim Sule bili naviknuti jahati bez sedala i uzda.

»Ništa metalno ili zveckavo, da nas ne oda«, rekao je Voluks.

Ipak, Sula je odlučio osedlati mazgu i staviti joj oglavnik od užeta oko nosa i ušiju. »Možda će škripati, ali svakako ću više bučiti padnem li«, rekao je.

Kada je već pala noć, njih su petorica izjahali u veličanstvenu tminu

noći bez mjesečine. No nebo je treperilo svjetlošću jer nije puhao vjetar koji bi afričku prašinu podignuo u zrak. Ono što se isprva činilo magličastim, raštrkanim oblacima, zapravo su bile goleme nakupine zvijezda i jahači su vidjeli bez poteškoća. Nijedna životinja nije bila potkovana, tako da su više tapkale nego toptale po kamenom putu koji je prelazio preko nekoliko gudura u brdima oko ikozijskoga zaljeva.

»Moramo se uzdati u sreću da nam nijedan od konja neće ohromljati«, rekao je Voluks nakon što se njegov konj spotaknuo, pa uspravio.

»Možeš se uzdati barem u moju sreću«, odvratio je Sula.

»Nemojte razgovarati«, rekao je jedan od trojice koji su činili pratnju. »U noćima bez vjetra, poput ove, glasovi se čuju kilometrima daleko.«

Nastavili su jahati u tišini, iznimni mehanizmi u njihovim očima omogućili su im da uhvate i najmanju svjetlosnu česticu, a kilometri su prolazili. I kada se iznad vrha koji se pružao pred njima počeo pojavljivati narančast odsjaj umirućih logorskih vatra iz male udoline u koju se smjestio Jugurta, znali su da su stigli. A kada su odozgo pogledali udolinu, učinila im se osvjetljenom poput grada, a njezin raspored bio je jasno vidljiv.

Petorica su sjahala. Voluks je gurnuo Sulu ustranu i počeo raditi. Strpljivo čekajući, Sula je gledao kako Mauri životinjama na kopita stavljaju posebno prilagođene cipele. Inače su te cipele imale drvene potplate i koristile su se na šljunčanim putovima, kako kamenčići ne bi upadali u mekan dio kopita, oko žabice, ali Voluksove su cipele na dnu imale debeo sloj pusta. Učvršćivale su se za kopito dvama gipkim remenicima, pričvršćenim za prednji dio cipela. Križali su se, činili petlju ispod metalne kuke spojene sarkom koja se nalazila u stražnjem dijelu, pa se ponovno spajali naprijed i vezivali preko prednjeg dijela kopita.

Svi su neko vrijeme jahali na svojim životinjama, kako bi se na- viknule na nove cipele, a onda se Voluks uputio prevaliti posljednji kilometar između njih i Jugurtina logora. Po svoj su prilici ondje bili st ra/ari i konjanička patrola, ali petorica jahača nisu vidjela nikoga na oprezu, nikoga u pokretu. Budući da je bio osposobljavan na rimski način, Jugurta je, naravno, logor napravio prema rimskom uzorku, ali - zbog osobine stranaca koja je opčinjivala Gaja Marija, znao je Sula – nije bio u stanju ostati dovoljno strpljiv da izvornik preslika kako treba. I tako se Jugurta, savršeno svjestan da su Marije i njegova vojska u Cirti, a da Bokh nije dovoljno snažan da pokuša napasti, nije trudio okružiti rovovima nego je samo podignuo niski zemljani zid preko kojega je bilo toliko lako preskočiti na konju da je Sula mislio kako je njegova svrha bila više da zadrži životinje unutar logora, nego da sprečava ljude da u njega uđu. A da je Jugurta bio Rimljanin, a ne samo osposobljavan na rimski način, njegov bi logor imao i sve rovove, kolce, palisade i zidove, ma kako sigurnim se osjećao.

Petorica jahača došla su do zemljana zida, otprilike dvjesto koraka istočno od glavnoga ulaza koji je zapravo bio samo širok otvor, i lako su naveli konje i mazgu da se popnu preko njega. Kada su se našli s unutarnje

strane, svaki je jahač naglo okrenuo svoju životinju tako da hoda uza zid, priljubljena uz njega. Koračajući po svježje iskopanoj zemlji, nisu proizvodili ni glasa dok su išli prema glavnome ulazu. Ondje su razabrali stražare, ali oni su gledali prema van i bili su dovoljno daleko ispred otvora da ne čuju kako pet jahača skreće na široku cestu koja prolazi kroz sredinu logora, od prednjih do stražnjih vrata. Sula, Voluks i tri maurska plemenitaša sporim su korakom prešli sedamsto pedeset metara dugačku *viu praetoriiu*, skrenuli s nje kada su stigli do kraja i priljubili se uza zid pa, čim su procijenili da su se dovoljno udaljili od stražara na stražnjim vratima, prešli preko njega i izišli iz logora, na slobodu.

Još kilometar i pol dalje skinuli su cipele sa životinja.

»Uspjeli smo!« šapnuo je Voluks gorljivo, zabljesnuvši zubima Sulu dok se pobjednički cerio. »Vjeruješ li mi sada, Lucije Kornelije?«

»Vjerujem, kraljeviću Volukse«, odgovorio je Sula, i on nasmiješen.

Nastavili su se kretati brzinom između koraka i kasa, pazeći da nepotkované životinje ne ohrome ili iscrpe. Ubrzo nakon što je svanulo pronašli su berberski tabor. Četiri iscrpljena konja koje je Voluks bio spreman zamijeniti odmornima, bili su bolji od bilo kojega konja kojega su imali Berberi, a mazge su im bile prilično nepoznate, tako da su dobili pet konja i nastavili neumoljivo jahati cijeli dan. Kako je uzeo šešir, Sula se sakrio pod njegov širok obod i znojio se.

Ubrzo nakon što se smračilo stigli su do logora kralja Bokha, građena slično kao što je bio građen Jugurtin, ali većega. Ondje, daleko od stražarskih položaja, Sula je zastao i zaustavio konja, povukavši čudne uzde.

»Nije to zbog nepovjerenja, kraljeviću Volukse«, rekao je, »nego osjećam trnce u prstima. Ti si kraljev sin. Možeš bez pitanja ujahati i izjahati u koje god doba dana ili noći. A ja sam, savršeno je očito, stranac, netko nepoznat. I zato ću leći na pod i smjestiti se najudobnije što mogu, pa pričekati da se vidiš s ocem, uvjeriš da je dobro i vratiš se po mene.«

»Ja to ne bih učinio«, rekao je Voluks.

»Zašto ne?«

»Škorpioni.«

Suli su se naježile dlake na vratu, morao se prisiliti da nagonski ne skoči. Budući da u Italiji nije bilo otrovnih kukaca, nije postojao Rimljanin ili Italik kojemu se nisu gadili pauci i škorpioni. Tiho je udahnuo, zanemarujući hladne graške znoja na čelu, pa zvijezdama osvijetljeno lice, nepotaknuto bilo kakvim zanimanjem, okrenuo prema Voluksu.

»E, pa sigurno ne namjeravam stajati ovdje toliko koliko tebi bude trebalo da se vratiš, a i neću se više popeti na onu životinju«, rekao je, »tako da ću se izložiti opasnosti sa škorpionima.«

»Kako hoćeš«, odvratio je Voluks koji se već toliko divio Suli da je to divljenje došlo gotovo do razine obožavanja junaka, a sada mu se pridružilo i strahopoštovanje.

Sula je legao na meko, pješčano tlo, iskopao udubljenje za bok, oblikovao humak za stražnji dio vrata, u sebi se pomolio i obećao da će prinijeti žrtvu Fortuni bude li ga zaštitila od škorpiona, zatvorio oči i odmah zaspao. Kada se četiri sata poslije Voluks vratio, zatekao je Sulu tako i mogao ga je ubiti. No Fortuna je u to doba bila naklonjena Suli – Voluks je bio iskren prijatelj.

Noć je bila hladna. Sulu je boljelo cijelo tijelo. »Oh, ovo šuljanje naokolo poput uhode posao je za mlađeg čovjeka!« rekao je, pruživši ruku prema Voluksu da mu pomogne ustati. Onda je iza Voluksa razabrao neku sjenu i ukočio se.

»U redu je, Lucije Kornelije, to je prijatelj mojega oca, kralja, zove se Dabar«, rekao je brzo Voluks.

»Još jedan rođak tvojega oca, kralja, pretpostavljam?«

»Zapravo, ne. Dabar je Jugurtin rođak i, kao i Jugurta, nezakoniti sin jedne Berberke. Došao je k nama – jer, Jugurta više voli biti jedino kraljevsko kopile na svojem dvoru.«

Pružili su mu plošku slatkoga, nerazvodnjena vina. Sula ga je popio naskap, ne zastavši ni da udahne. Bol se odmah smanjila, osjećaj pothlađenosti nestao. Bili su tu i medeni kolači, komad jako začinjene kozletine i još jedna ploška istoga vina koje se Suli u tom trenutku učinilo najboljim vinom koje je ikada u životu pio.

»O, bolje se osjećam!« rekao je istežući mišiće i rastežući cijelo tijelo.

»Koje su novosti?«

»Trnci u prstima dobro su te upozorili, Lucije Kornelije«, rekao je Voluks. »Jugurta je prvi došao do mojega oca.«

»Jesam li izdan?«

»Ne, ne! No sve se ipak promijenilo. Prepustit ću Dabaru da ti to objasni, on je bio ondje.«

Dabar je čučnuo pokraj Sule. »Čini se da je Jugurta čuo za izaslanstvo koje je Gaj Marije poslao mojemu kralju«, tiho je rekao. »Naravno, pretpostavio je da se zato moj kralj nije vratio u Tingis, pa je odlučio ostati u blizini, smjestiti se između mojega kralja i svakoga izaslanstva Gaja Marija, bilo s kopna, bilo s mora. I poslao je jednoga od svojih najviših velikaša, Aspara, da sjedne zdesna mojemu kralju i prisustvuje svim razgovorima između mojega kralja i očekivanih Rimljana.

»Razumijem«, rekao je Sula. »Sto nam je sada činiti?«

»Sutra će te kraljević Voluks odvesti do mojega kralja kao da ste zajedno dojahali iz Ikozija – srećom, Aspar večeras nije vidio Voluksa kada je došao u logor, Reći ćeš mojem kralju da te šalje Gaj Marije i da ti je on naredio da dođeš, a ne da te moj kralj pozvao. Zatražit ćeš od mojega kralja da ostavi Jugurta, a on će to odbiti, ali neizravno. Reći će ti da se deset dana utaboriš u blizini dok on ne razmisli o tome što si mu predložio. Ti ćeš otići u taj logor i pričekati. Međutim, moj će se kralj sutra navečer sastati s tobom na drugome mjestu i tako ćete moći razgovarati bez straha. Dabar je gorljivo pogledao Sulu. »Je li to zadovoljavajuće, Lucije Kornelije?«

»Sasvim«, odgovorio je Sula i snažno zijevnuo. »Jedini je problem u tome što ne znam gdje ću večeras spavati i gdje se mogu oprati! Smrdim po konjima i nešto mi gmiže po međunožju.«

»Voluks ti je u blizini podignuo udoban logor«, rekao je Dabar.

»Onda me odvedi do njega«, odvratio je Sula i ustao.

SUTRADAN JE Sula obavio lažni razgovor s Bokhom. Nije bilo teško pogoditi koji je od prisutnih plemenitaša Jugurtin uhoda, Aspar. Stajao je lijevo od Bokhova veličanstvena stolca – mnogo veličanstvenijega od čovjeka koji je na njemu sjedio – i nitko mu se nije usudio približiti niti ga je gledao opušteno, onako kako se gledaju oni koje godinama poznajemo.

»Sto da učinim, Lucije Kornelije?« jaukao je Bokh te večeri nakon što je pao mrak, kada se neprimijećen sastao sa Sulom na udaljenosti i od Sulina i od njegova tabora.

»Uslugu Rimu«, odvratio je Sula.

»Samo mi reci kakvu uslugu Rim želi i učinit ću to! Zlato – dragulje – zemlju – vojnike – konjicu – pšenicu – samo reci, Lucije Kornelije! Ti si Rimljanin, sigurno znaš što ona tajanstvena poruka senata znači! Jer, kunem ti se da ja ne znam!« drhtao je Bokh od straha.

»Sve što si upravo nabrojio, kralju Bokh, Rim može dobiti i bez tajanstvenosti«, prezirno je odgovorio Sula.

»Sto onda? Samo mi reci što!« preklinjao je Bokh.

»Mislim da si to i sâm već shvatio, kralju Bokh. No ne želiš priznati!« odvratio je Sula. »I jasno mi je zašto. Jugurta! Rim želi da mu predaš Jugurtu, u miru, bez prolivene krvi. U Africi je već previše krvi proliveno, previše zemlje uništeno, previše gradova i sela spaljeno, previše bogatstva rasuto. No dok god Jugurta bude na slobodi, taj će se strašan gubitak nastavljati. Osakaćivat će Numidiju, stvarati nelagodnost Rimu a osakaćivat će i Mauretaniju. I zato, kralju Bokh, daj mi Jugurtu!«

»Tražiš od mene da izdam svojega zeta, oca mojih unuka, mojega rođaka po Masi nisi noj krvi?«

»Upravo tako«, rekao je Sula.

Bokh je počeo jecati. »Ne mogu! Lucije Kornelije, ne mogu! Mi smo Berberi, kao i Kartadžani, veže nas isti zakon nomadskih naroda. Sve, Lucije Kornelije, sve ću učiniti da zaslužim taj sporazum. Odnosno, učinit ću sve osim izdati kćerina muža.«

»Sve ostalo je neprihvatljivo«, hladno je rekao Sula.

»Moj mi narod nikada ne bi oprostio!«

»Rim ti nikada neće oprostiti. A to je gore!«

»Ne mogu«, plakao je Bokh. Iskrene suze slijevale su mu se niz lice, svjetlucajući mu na pomno zakovrčanoj brađi. »Molim te, Lucije Kornelije, molim te! Ne mogu!«

Sula mu je prezirno okrenuo leđa. »Onda nikada nećemo potpisati sporazum«, zaključio je.

Svakoga dana sljedećih osam dana nastavljala se farsa. Aspar i Dabar

jahali su između Sulina udobna malog tabora i kraljeva paviljona, noseći poruke koje nisu imale nikakve veze s pravim problemom. Ono je ostalo između Sule i Bokha i o njemu se raspravljalo samo noću. Međutim, zaključio je Sula, bilo je jasno kao dan da Voluks zna o čemu je zaista riječ jer ga je izbjegavao što je više mogao, a kada bi se i vidio s njim, izgledao je ljutito, povrijeđeno, zbunjeno.

Sula je uživao. Otkrio je da mu se sviđa osjećaj moći i veličanstvenosti koje mu daje položaj rimskoga izaslanika, uživao je u nemilosrdnom kapanju vode koje je iscrpljivalo taj takozvani kraljevski kamen. On, koji nije bio kralj, imao je vlast nad kraljevima. On, Rimljanin, imao je pravu moć. I bila je opojna, nevjerojatno zadovoljavajuća.

Osme noći Bokh je pozvao Sulu na tajno mjesto na kojemu su se sastajali.

»U redu, Lucije Kornelije, pristajem«, rekao je kralj, očiju crvenih od suza.

»Odlično!« odgovorio je žustro Sula.

»No, kako ću to izvesti?«

»Jednostavno«, odgovorio je Sula. »Pošalji Aspara Jugurti i po ruč+či mu da ćeš me izdati.«

»Neće mi povjerovati«, neutješno je rekao Bokh.

»Hoće, naravno! Vjeruj mi na riječ, povjerovat će. Da su okolnosti drukčije, kralju, upravo bi to možda i radio.«

»Ali ti si samo kvestor!«

Sula se nasmijao. »Sto, želiš reći da misliš da rimski kvestor nije jednako vrijedan kao numidski kralj?«

»Ne! Ne, naravno da ne!«

»Da ti objasnim, kralju Bokh«, nježno je počeo Sula. »Ja sam rimski kvestor i istina je da taj naslov u Rimu znači samo najnižeg člana na senatorskoj ljestvici. No ja sam i patricij Kornelije – moja je obitelj obitelj Scipiona Afričkog i Scipiona Emilijana, a moja je loza mnogo starija, mnogo plemenitija nego tvoja ili Jugurtina. Kada bi Rimom vladali kraljevi, ti bi kraljevi vjerojatno bili članovi Obitelji Kornelije. I – posljednje, ali nikako ne najmanje važno – moja je supruga sestra supruge Gaja Marija. Naša su djeca prvi rođaci. Je li ti sada sve to razumljivije?«

»Jugurta – zna li Jugurta sve to?« šapnuo je mauretanski kralj.

»Malo toga promakne Jugurti«, rekao je Sula, zavalio se i pričekao.

»Dobro, Lucije Kornelije, bit će kako kažeš. Poslat ću Aspara Jugurti i ponuditi mu da te izdam.« Kralj je ustao, pomalo izlizana dostojanstva.

»Ali, moraš mi reći točno kako želiš da to učinim.«

Sula se nagnuo naprijed i odrješito progovorio. »Zatražit ćeš da Jugurta dođe ovamo prekosutra navečer i obećat ćeš mu da ćeš mu predati rimskoga kvestora Lucija Kornelija Sulu. Obavijestit ćeš ga da je taj kvestor sam u tvom taboru i da te pokušava nagovoriti da uđeš u savezništvo s Gajem Marijem. On zna da je to istina jer mu je Aspar već javio. Zna i da u krugu od sto pedeset kilometara nema rimskih vojnika, pa se neće zamarati time da sa sobom povede vojsku. I misli da te poznaje, kralju Bokh, pa neće

ni sanjati da bi on mogao biti taj koji će biti predan, a ne ja.« Sula se pretvarao da ne vidi kako se Bokh leć- nuo. »Jugurta se ne boji tebe ili tvoje vojske. Boji se samo Gaja Marija. Budi uvjeren, doći će i doći će vjerujući u sve što mu je Aspar rekao.«

»Ali što ću učiniti kada se Jugurta ne vrati u svoj tabor?« upitao je Bokh ponovno zadržavajući.

Sula se opako nasmiješio. »Savjetujem ti, kralju Bokh, da onoga trenutka kada mi predaš Jugurtu, srušiš logor i pođeš prema Tingisu što brže možeš.«

»Ali zar ti neće trebati moja vojska da zadržiš Jugurtu zarobljenim?« drhteći se kralj zagledao u Sulu. »Nemaš ljude koji će ti pomoći da ga odvedeš u Ikozij! A njegov je logor na pola puta onamo.«

»Trebam samo dobre lance i okove i šest tvojih najbržih konja«, rekao je Sula.

SULA SE UHVATIO kako se veseli sukobu i ni na trenutak nije posumnjao u sebe ili osjetio zabrinutost. Da, njegovo će ime biti zauvijek povezano sa zarobljivanjem Jugurte. Neće biti važno što je postupao prema naredbama Gaja Marija. Njegova smionost, razboritost i poduzetnost to su omogućili i to mu nitko neće moći oduzeti. Nije ni mislio da će mu Gaj Marije pokušati oduzeti zasluge. Gaj Marije nije bio častohlepan, znao je da je slave dobio i više nego što mu je potrebno. I neće se protiviti tomu da priča o Jugurtinu zarobljivanju procuri. Osobnu slavu, potrebnu patriciju da mu osigura izbor za konzula, sprečavala je činjenica da patricij ne može biti plebejski tribun. Stoga je patricij morao pronaći druge načine da dobije pristanak i pobrinuti se da biračko tijelo sazna da je on vrijedan potomak svoje obitelji. Jugurta je Rim skupo stajao. I cijeli će Rim znati da je Lucije Kornelije Sula, neumorni kvestor, sâm uspio zarobiti Jugurtu.

I zato je, kada se pridružio Bokhu na putu prema dogovorenu mjestu, bio pun samopouzdanja, vedar, jedva čekajući da to obavi.

»Jugurta neće očekivati da budeš u lancima«, rekao je Bokh. »On misli da si ti zatražio da ga vidiš, s namjerom da ga nagovoriš da se preda. I uputio me da povedem dovoljno ljudi da te zarobim, Lucije Kornelije.«

»Dobro«, odsječno je odgovorio Sula.

Kada je Bokh ujahao sa Sulom pokraj sebe i velikom jedinicom maurske konjice iza sebe, Jugurta je čekao, praćen samo nekolicinom svojih velikaša, uključujući Aspara.

Podbovši konja, Sula je jurnuo ispred Bokha i otkasao ravno do Jugurte, pa skočio na tlo i ispružio ruku kao zajednički pokret mira i prijateljstva.

Jugurta je spustio pogled prema ispruženoj ruci, pa sjahao i prihvatio je. »Lucije Kornelije.«

Dok se to događalo, maurska je konjica u tišini napravila krug oko središnjih sudionika i dok su Sula i Jugurta stajali rukujući se, Jugurtino se zarobljivanje odvijalo glatko i čisto, onako kao što bi čak i Gaj Marije mogao poželjeti. Numidski velikaši svladani su, a da nitko ni mač iz korica izvadio nije, a Jugurta je uhvaćen prečvrsto da bi se opirao i srušen na tlo. Kada su ga ponovno podignuli na noge, i na zapešćima i na gležnjevima imao je teške okove povezane lancima, onoliko dugačkim koliko je bilo potrebno da se pognuto vuče.

Njegove su oči, primijetio je Sula pri svjetlu baklje, bile vrlo blijede za tako tamna čovjeka. Bio je i krupan i u dobrom fizičkom stanju. No godine su mu silno pritisknule lice na kojemu se isticao kukast nos, tako da se činio mnogo starijim od Gaja Marija. Sula je znao da ga može odvesti onamo kamo treba bez pratnje.

»Stavite ga na velikoga riđana«, uputio je Bokhove ljude i stajao pažljivo promatrajući kako privezuju lance za posebne petlje na preinačenu sedlu.

Tada je provjerio kolana i brave. Nakon toga ga je netko pogurao da se popne na drugog riđana, pa je uhvatio uzde Jugurtina konja i vezao ih za svoje sedlo. Kada bi Jugurta odlučio podbosti svojega konja kako bi pojurio, ne bi imao dovoljno manevarskog prostora, a ne bi mogao ni Suli uzeti uzde. Četiri pričuvna konja svezana su zajedno i prilično kratkim konopcem vezana za Jugurtino sedlo. Sada je bio dvostruko opterećen. I, naposljetku, kako bi bio sasvim onemogućen, još je jedan lanac pričvršćen za okov na Jugurtinu desnom zapešću, a njegov drugi kraj za okov na Sulinu lijevu zapešću.

Otkada je Jugurta zarobljen, Sula nije prozborio ni riječ s Maurima. Sada je, i dalje šuteći, podbo konja i odjahao, a Jugurtin je konj poslušno pošao za njim kada su se nategnuli lanci kojima je bio vezan za njega. Pratila su ih ona četiri pričuvna konja. Vrlo brzo svi su konji nestali u sjenama između stabala.

Bokh je plakao. Voluks i Dabar bespomoćno su ga promatrali.

»Oče, dopusti mi da ga uhvatim!« iznenada je zamolio Voluks. Onako vezan ne može brzo putovati – mogu ga sustići!«

-Prekasno je ! « Uzevši otmjen rupčić koji mu je sluga pružio, kralj Bokh je obrisao oči i ispuhao nos. » laj neće dopustiti da ga se uhvati. U usporedbi s Lucijem Kornelijem Sulom koji je Rimljanin, mi smo bespomoćno djetešce. Ne, sine moj, sudbina jadnoga Jugurte nije u našim rukama. Moramo misliti na Mauretaniju. Vrijeme je da se vratimo kući, u svoj voljen Tingis. Možda ne pripadamo svijetu Srednjega (Sredozemnoga) mora.«

OTPRILIKE KILOMETAR I POL Sula je jahao bez riječi, jednakom brzinom kao i na početku. Svoje oduševljenje, silan užitek zbog vlastite izvrsnosti držao je u sebi jednako čvrsto kao što je vezao svojega zarobljenika, Jugurtu. Da, razglasi li dobro sve što se dogodilo, bez umanjivanja postignuća Gaja

Marija, priča o tome kako je zarobio Jugurtu pridružit će se onim predivnim pričama koje su majke pričale svojoj djeci – skoku mladoga Marka Kurcija u provaliju na Forumu Romanumu, herojsko djelo Horacija Kokla kada se na drvenome mostu borio protiv Larsa Porsena iz Kluzija, pa kada je Gaj Popilije Lenas nacrtao krug oko nogu sirijskoga kralja, Lucije Junije Brut ubio izdajničke sinove, a Gaj Servilije Ahala Spurija Melija koji je trebao postati rimskim kraljem – da, Sulino zarobljivanje Jugurte pridružit će se svim tim i mnogim drugim pričama za laku noć jer je imalo sve što je potrebno, uključujući i jahanje posred Jugurtina tabora.

No on po prirodi nije bio romantičar, sanjar, i kada je došlo vrijeme da stane i sjaši s konja, nije mu bilo teško prestati razmišljati o tome. Držeći se podalje od Jugurte, uhvatio je konopac kojim su bila vezana četiri pričuvna konja i prerezao ga, pa poslao životinje u različitim smjerovima, ciljano ih gađajući kamenjem.

»Sada mi je jasno«, rekao je Jugurta, gledajući Sulu kako za grivu hvata konja na kojemu je Jugurta sjedio i penje se na njega. »Moramo jahati sto pedeset kilometara na istim konjima, ha? Pitao sam se kako ćeš me prebaciti s jedne životinje na drugu.« Podrugljivo se nasmijao. »Moja konjica će te sustići, Lucije Kornelije!«

»Nadam se da neće«, odvratio je Sula podbovši zarobljenikova konja.

Umjesto da nastave na sjever prema moru, uputio se na istok, preko male nizine i jahali su petnaest kilometara kroz ranu ljetnu noć bez vjetra, a put im je osvjetljavao srebrn mjesec sa zapada. Onda se u daljini pred njima počeo nazi ruti planinski masiv, sasvim crn. Ispred njega, mnogo bliže, bila je gomila golemih, okruglih stijena nabacanih na hrpe i one su se prijeteći uzdizale iznad raštrkanih, zakržljalih stabala.

»Točno smo tamo gdje bismo trebali biti!« radosno je uskliknuo Sula i glasno zazviždao. Njegov ligurski konjički eskadron razlio se iz zaklona koji su pružale velike, oble stijene. Svaki muškarac imao je još dva pričuvna konja. U tišini su jahali prema Suli i njegovu zarobljeniku. Osim dodatna dva konja, imali su i dvije mazge.

»Prije šest dana sam ih poslao ovamo da me čekaju, kralju Jugurta«, rekao je Sula. »Kralj Bokh mislio je da sam u njegov tabor došao sam, ali, kao što vidiš, nisam. Rekao sam Publiju Vagijeniju da me potajno prati na konju, a onda sam ga poslao po svoju trupu i zatražio da me ovdje čekaju.«

Oslobođen okova, Sula je nadgledao svoje vojnike dok su premještali Jugurtu koji je sada bio vezan za Publija Vagijenija. Uskoro su ponovno jahali, idući prema sjeveroistoku kako bi u luku od mnogo kilometara zaobišli Jugurtin logor.

»Pretpostavljam da mi, vaše kraljevsko veličanstvo«, pretjerano se ustručavajući, progovorio je Publije Vagijenije, »ne biste znali reći gdje bih mogao pronaći puževe u okolici Cirte? Ili bilo gdje drugdje u Numidiji?«

Do KRAJA LIPNJA rat u Africi je bio gotov. Neko je vrijeme Jugurta bio smješten u prikladno udobnim odajama u Utici dok su Marije i Sula sve

spremali. Tamo su dovedena i dva njegova sina, Jampsa i Oksinta, da mu prave društvo dok se njegov dvor raspadao, a počinjala utrka za visoke položaje pod novom vlašću.

Senat je s kraljem Bokhom sklopio sporazum o prijateljstvu i savezništvu, a kraljević Gauda, invalid, postao je kraljem znatno smanjene Numidije. Bokh je od Rima dobio dodatno područje, previše zauzet drugdje da bi toliko širio svoju provinciju.

Čim su mala flota dobrih brodova i stabilno vrijeme osigurali neometano putovanje, Marije je kralja Jugurtu i njegove sinove ukrcao na jedno od tih unajmljenih plovila i poslao ih u Rim na čuvanje. Numidska prijateljica nestala je s obzora kada je s njega nestao i Jugurta.

S njima je plovio Kvint Sertorije koji je silno želio doživjeti pohod protiv Germana u Galiji s onu stranu Alpa. Od svojega rođaka Marija zatražio je dopuštenje da ode.

»Ja sam borac, Gaju Marije«, rekao je ozbiljan mladi *contubernalis*, »a borba je ovdje završila. Preporučite me svojem prijatelju Publiju Rutiliju Rufu i dopustite mi da mu služim u Galiji s onu stranu Alpa!«

»Pođi s mojim blagoslovom i zahvalnošću, Kvinte Sertorije«, rekao je Marije s neobičnom privrženošću u glasu. »I pozdravi majku!«

Sertorijevo se lice ozarilo. »Hoću, Gaju Marije!«

»Zapamti, mladi Sertorije«, rekao je Marije onoga dana kada su Kvint Sertorije i Jugurta zaplovili prema Italiji, »da ćeš mi trebati u budućnosti. Zato se čuvaj u bitkama, budeš li dovoljno sretan da ih pronađeš. Rim je nagradio tvoju hrabrost i vještinu falerama, torkvesima i narukvicama – sve od zlata. Rijetka čast za nekoga tako mlada. Ali nemoj nagliti. Rimu ćeš trebati živ, a ne mrtav.«

»Ostat ću živ, Gaju Marije«, obećao je Kvint Sertorije.

»I nemoj otići u taj svoj rat čim stigneš u Italiju«, prekorio ga je Marije. »Provedi najprije nešto vremena sa svojom milom majkom.«

»Hoću, Gaju Marije«, obećao je Kvint Sertorije.

Kada je momak otišao, Sula je podrugljivo pogledao svojega nadređenog. »Kada si s njim, kvoclaš tako zabrinuto kao da si kvočka koja sjedi na jednome jedinom jajetu.«

Marije podrugljivo otpuhne. »Glupost! Njegova mi je majka rođakinja, pa su mi zbog toga i on i ona dragi.«

»Ma naravno«, rekao je Sula nacerivši se.

»Hajde, Lucije Kornelije, priznaj da ti je mladi Sertorije drag koliko i meni!«

»Priznajem bez zadržke. Bez obzira na to, Gaju Marije, ja uz njega ne počnem kvoclati kao kvočka!«

»*Mentulam cacol*« rekao je Marije.

I to je bio kraj razgovora.

Uz Rutiliju, KOJA JE BILA jedina sestra Publija Rutilija Rufa, vezala se neobična značajka bila je udana za dva brata. Prije četrnaestak godina suprug joj je bio Lucije Aurelije Kota, konzul zajedno s Lucijem Cecilijem Metelom Dalma tikom, *pontifexom maximusom*. Iste je godine Gaj Marije bio pučki tribun i izazvao je Metela Dalmatika, *pontifexa maximusa*.

Rutilija je za Lucija Aurelija Kotu poslala kao djevojka. On je bio oženjen i prije toga te je već imao devetogodišnjeg sina koji se zvao Lucije, poput njega. Vjenčali su se godinu nakon što je Fregele srušen sa zemljom zbog pobune protiv Rima, a one godine kada je Gaj Grakho prvi put izabran za pučkoga tribuna dobili su kćer koju su nazvali Aurelija. Sin Lucija Kote u to je doba imao deset godina i bio je vrlo sretan što je dobio malu polusestru jer mu se pomajka Rutilija silno sviđala.

Kada je Aurelija imala pet godina, njezin otac, Lucije Aurelije Kota, iznenada je umro, samo nekoliko dana nakon što mu je istekao mandat konzula. Dvadesetčetverogodišnja udovica Rutilija utjehu je potražila u Lucijevu mlađemu bratu Marku koji još nije pronašao ženu. Između njih se rodila ljubav i, uz očevo i bratovo dopuštenje, jedanaest mjeseci nakon smrti Lucija Kote, Rutilija se udala za svojega djevera, Marka Aurelija Kotu. Sa sobom je pod Markovo krilo dovela posinka, Markova nećaka, Lucija Mlađeg, i kćer, Markovu nećakinju, Aureliju. Obitelj se brzo povećavala. Ni godinu dana poslije Rutilija je Marku rodila sina Gaja, pa sljedeće godine drugoga sina, Marka Mlađega, i naposljetku trećega sina, Lucija, sedam godina poslije.

Aurelija je ostala jedino žensko dijete. S očeve je strane imala starijeg polubrata, a s majčine tri mlađa polubrata, koji su joj ujedno bili i prvi rođaci jer je njezin otac bio njihov ujak, a njihov otac njezin. To je itekako znalo zbuniti one koji nisu znali, posebno kad bi to objašnjavala djeca.

»Ona mi je rođakinja«, rekao bi Gaj Kota, pokazujući na Aureliju.

»On mi je brat«, odgovorila bi Aurelija, pokazujući na Gaja Kotu.

»On mi je brat«, tada bi rekao Gaj Kota, pokazujući na Marka Kotu.

Ona mi je sestra«, javio bi se Marko Kota, pokazujući na Aureliju.

»On mi je rođak«, naposljetku bi rekla Aurelija, pokazujući na Marka Kotu.

Mogli su tako satima i nije čudo da većina ljudi ne bi uspjela sve shvatiti. No složene krvne veze nisu nimalo smetale toj odlučnoj, tvrdoglavoj djeci koja su se međusobno slagala i voljela. Svi su oni uživali u toplom odnosu s Rutilijom i njezinim drugim suprugom, Aurelijem Kotom, koji su se međusobno obožavali.

Obitelj Aurelije bila je jedna od slavni Obitelji, a njezina sporedna loza – Aurelijevci Kote – prilično je dugo imala mjesto u senatu, iako je plemenitost koju daje konzulski položaj stekla tek nedavno. Bogati, zahvaljujući pametnom ulaganju, golemim zemljištima dobivenim u

nasljedstvo i mnogim mudro sklopljenim brakovima, Aurelijevci Kote mogli su sebi dopustiti rođenje mnogo sinova, ne morajući se brinuti da će nekoga od njih morati dati na posvojenje, i davanje više nego pristojna miraza kćerima.

Stoga su djeca koja su živjela pod krovom Marka Aurelija Kote i njegove supruge Rutilije bila vrlo poželjna za brak, ali su, osim toga, bili i lijepi. A Aurelija, jedina djevojčica među njima, bila je najljepša od svih.

»Bez mane!« mislio je Lucije Licinije Kras Govornik, jedan od njezinih najrevnijih – i najvažnijih – prosaca. On je volio raskoš, ali bio je i vrlo oštrouman.

»Veličanstvena!« tako ju je opisao Kvint Mucije Scevola, najbolji prijatelj i prvi rođak Krasa Govornika koji se također upisao na popis prosaca.

»Uznemirujuća!« rekao je Marko Livije Druz. On je bio Aurelijin rođak i silno se želio oženiti njome.

»Helena Trojanska« – tako ju je opisao Domicije Ahenobarb Mlađi, tražeći njezinu ruku.

Uistinu, situacija je zaista bila upravo onakva kakvom ju je Publije Rutilije Ruf opisao Gaju Mariju u pismu koje mu je poslao – svi u Rimu željeli su ruku njegove nećakinje Aurelije. To što je priličan broj prosaca već imao žene, nije ih ni činilo neprikladnima, ni obeščašćivalo – rastava braka lako se dobivala. A Aurelijin miraz bio je toliko velik da se čovjek nije morao brinuti zbog toga što će izgubiti miraz prijašnje žene.

»Zaista se osjećam kao kralj Tindarej kada je svaki važniji kraljević i kralj došao od njega tražiti Heleninu ruku«, rekao je Rutilije Marko Aurelije Kota.

»On je imao Odiseja da mu pomogne riješiti taj problem«, primijetila je Rutilija.

»Pa, volio bih da ga i ja imam! Kome god da je dam, uvrijedit ću sve ostale koji je ne dobiju.«

»Baš kao i Tindarej«, klimnula je Rutilija.

A onda je Odisej Marka Kote došao na večeru. No, on je zapravo prije bio Uliks jer je Publije Rutilije Ruf bio pravi Rimljanin. Kada su djeca, uključujući Aureliju, otišla na spavanje, razgovor se, kao i obično, prebacio na temu njezina braka. Rutilije Ruf slušao je sa zanimanjem i, kada je došao trenutak, ponudio je rješenje. Sestri i njezinu suprugu nije rekao da je Gaj Marije, čije je kratko pismo iz Afrike upravo primio, onaj koji je zaista riješio problem.

»Jednostavno je, Marko Aurelije«, rekao je.

»Ako jest, onda sam ja previše blizu da bih to vidio«, zaključio je Marko Kota. »Prosvijetli me, Ulikse!« Rutilije Ruf se nasmiješio. »Ne, zaista nema smisla iz svega toga praviti predstavu kakvu je Uliks napravio«, rekao je. »Ovo je suvremen Rim, a ne drevna Grčka. Ne možemo zaklati konja, prerezati ga na četiri dijela i natjerati sve Aurelijine prosce da stanu na njega i zakunu ti se na podaničku vjernost, Marko Aurelije.«

»Svakako ne prije nego što budu znali tko je sretan dobitnik!« rekao je Kota smijući se. »Kako su romantični ti stari Grci bili! Ne, Publije Rutilije,

bojim se da mi imamo posla s pravdaški nastrojenim rimskim cjepidlakama.«

»*Upravo tako*«, složio se Rutilije Ruf.

»Hajde, brate, oslobodi nas nevolje i reci nam«, nagovarala ga je Rutilija.

»Kao što sam rekao, draga moja Rutilija, jednostavno je. Dopustite djevojci da sama odabere muža.«

Kota i njegova supruga začuđeno su ga pogledali.

»Zaista misliš da je to mudro?« upitao je Kota.

»U ovoj situaciji problem se neće moći riješiti mudrošću, pa što možete izgubiti?« upitao je Rutilije Ruf. »Nije vam potrebno da se uda za bogataša, a na vašem popisu nema nijednoga lovca na miraz, pa njezin izbor ograničite na taj popis. Usto, Aurelijevci, Julijevci i Kornelijevci ne privlače one koji se žele uspeti društvenim ljestvama. Osim toga, Aurelija je vrlo razumna, nimalo sentimentalna i svakako ni najmanje romantična. Ona vas neće iznevjeriti, moja djevojka to neće učiniti!«

»U pravu si«, rekao je Kota, klimajući. »Mislim da ne postoji muškarac koji bi Aureliji mogao zavrtjeti glavom.«

I tako sutradan Kota i Rutilija pozvaše Aureliju u dnevnu sobu njezine majke, namjeravajući je obavijestiti o tome što su odlučili o njezinoj budućnosti.

Ušla je – nije se zanosila, njihala, koračala velikim koracima, prenemagala se u hodu. Bila je dobra, obična hodačica, hodala je žustro i sposobno, discipliniranih bokova i stražnjice, ramena zabačenih unatrag, brade uvučene, podignute glave. Možda njezino tijelo nije bilo pretjerano raskošno jer je imala visoka i ravna prsa, ali odjeću je nosila besprijekorno uredno, nije nosila cipele na petu od pluta i prezirala je nakit. Gusta i ravna blijedosmeđa kosa bila je snažno začesljana i dignuta u čvrstu punđu koja se, gledano sprijeda, nije vidjela, tako da joj lice nije ublažavala raspuštena kosa. Kozmetički preparati nikada joj nisu okaljali jedru, mliječnobijelu put bez mane, lagano rumenu na nevjerojatnim jagodičnim kostima i malo izraženije ružičastu u udubinama ispod njih. Ravan i visokoga hrpta, kao da ga je Praksitel isklesao, nos joj je bio predug da bi mu se mogle naći zamjerke zbog keltske krvi i stoga mu je mogao biti oprošten nedostatak značaja – drugim riječima, nedostatak pravih rimskih izbočina i kvrga. Sočno grimizne, prekrasno naborane u kutovima, usne su joj posjedovale izvijenost koja je muškarce izluđivala od želje da ih ljube dok se ne rastvore poput cvijeta. Na tom predivnom licu u obliku srca, s rupicom na bradi i širokim, visokim čelom, isticale su se goleme oči za koje su svi tvrdili da nisu tamnoplave nego *ljubičaste*, uokvirene dugim i gustim trepavicama, nadsvođene tankim, zaobljenim, paperjastim crnim obrvama.

Mnoge su se rasprave vodile na muškim zabavama (jer se sa sigurnošću moglo pretpostaviti da će se među gostima naći dva ili tri njezina prosca) o tome u čemu je Aurelijina draž. Neki su govorili da je nalaze u onim zamišljenim, udaljenim ljubičastim očima, drugi su tvrdili da je u nevjerojatnoj čistoći njezine kože, treći su se odlučili za isklesanu odlučnost

njezinih crta lica, a nekoliko ih je strastveno mrmljalo o njezinim usnama, rupici na bradi ili veličanstvenim rukama i stopalima.

»Nijedno od toga, a ipak sve to«, zarezao je Lucije Licinije Kras Govornik. »Budale! Ona je raspuštena vestalska djeвица — ona je *Dijana*, a ne Venera. Neuhvatljiva. I u tome je njezina draž.«

»Ne, njezina je draž u onim ljubičastim očima«, rekao je Skaur, mladi sin *princepsa senatus* koji se zvao Marko, kao i njegov otac. »Ljubičasta je *prava* boja! Plemenita! Ona je živući, dišući znak.«

Ali kada je živući, dišući znak ušao u majčinu sobu, smiren i besprijekoran kao uvijek, uz njega nije ušla drama. Zaista, Aurelijin značaj nije poticao dramu.

»Sjedni, kćeri«, rekla je Rutilija, smiješeći se.

Aurelija je sjela i u krilu prekrižila ruke.

»Želimo razgovarati s tobom o tvom braku«, rekao je Kota i pročistio grlo, nadajući se da će ona reći nešto što će mu pomoći da sve razjasni.

Nije mu ni najmanje pomogla. Samo ga je promatrala pokazujući slabašno zanimanje — i ništa više.

»Što ti misliš o tome?« upitala je Rutilija.

Aurelija je napućila usne i slegnula ramenima. »Pa, mislim da se samo nadam da ćete odabrati nekoga tko mi se sviđa«, rekla je.

»Pa, da, i ja se tomu nadam«, rekao je Kota.

»Tko ti se *ne* sviđa?« upitala je Rutilija.

»Gnej Domicije Ahenobarb Mlađi!« bez oklijevanja je Aurelija izgovorila njegovo puno ime.

Kota je to shvatio. »Još netko?« upitao je.

»Marko Emilije Skaur Mlađi.«

»O, baš šteta!« povikala je Rutilija. »Meni je on baš drag, zaista.«

»Slažem se, vrlo je drag«, rekla je Aurelija, »ali plašljiv je.«

Kota nije ni pokušao sakriti širok osmijeh. »Zar ne bi željela plašljiva muža, Aurelija? Onda bi ti mogla biti ona koja vodi glavnu riječ u obitelji!«

»Dobra rimska žena ne vodi glavnu riječ u Obitelji.«

»Toliko o Skauru. Naša je Aurelija rekla svoje. Ima li još tko tko ti se ne sviđa?«

»Lucije Licinije.«

»Sto s njim ne valja?«

»Debeo je.« Još je čvršće stisnula napućene usne.

»Neprivlačan ti je, ha?«

»To je znak nedostatka samodiscipline, oče.« Aurelija je Kotu katkada zvala ocem, a katkada stricem, ali njezin izbor nikada nije bio nelogičan: kada se u razgovoru osjećalo da ima očinsku ulogu, zvala ga je ocem, a kada se ponašao poput strica, bio je stric.

»U pravu si«, rekao je Kota.

»Ima li netko među proscima za koga bi se željela udati?« upitala je Rutilija, iskušavajući drukčiji pristup.

Opustila je stisnute usne. »Ne, majko, ne baš. Nemam ništa protiv da ti i otac donesete tu odluku.«

»Što želiš od braka?« upitao je Kota.

»Muža koji odgovara mojem položaju i koji obožava... svoju plemenitu djecu.«

»Odgovor kao iz udžbenika!« rekao je Kota. »Za čistu peticu, Aurelija.«

Rutilija je letimice pogledala supruga, a u očima joj je zaplesao jedva primjetan tračak uživanja u svemu ovome. »Reci joj, Marko Aurelije, reci!«

Kota je ponovno pročistio grlo. »Pa, Aurelija, stvaras nam mali problem«, rekao je. »Kada sam posljednji put brojio, imao sam trideset sedam službenih molba za tvoju ruku. Nijedan od tih prosaca ne može se otpisati kao neprikladan. Neki od njih na mnogo su višem položaju od nas, neki su mnogo bogatiji od nas – a neki su čak i na višem položaju i mnogo bogatiji! To nas dovodi u nepriliku. Ako ti mi odaberemo muža, steći ćemo mnogo neprijatelja. To nas pretjerano ne muči, ali u budućnosti će prilično otežati život tvojoj braći. Siguran sam da to razumiješ.«

»Razumijem, oče«, ozbiljno je rekla Aurelija.

»Uglavnom, tvoj ujak Publije dosjetio se jedinu mogućem rješenju. *Sama* ćeš odabrati muža, kćeri.«

I tako se dogodilo da je Aurelija odjednom izbačena iz ravnoteže. Zapanjeno ga je pogledala. »Ja!«

»Ti.«

Dlanovima je pritisnula pocrvenjele obraze i prestrašeno se zagledala u Kotu. »Ali ja to ne mogu!« povikala je. »To nije – to nije *rimski!*«

»Slažem se!« rekao je Kota. »Nije Rimski. Rutilijski je.«

»Trebao nam je Uliks da nam pokaže put i, srećom, imamo ga u Obitelji«, rekla je Rutilija.

» O! « Aurelija se izvijala i uvijala. » O, o! «

»Što je, Aurelija? Zar ne možeš odlučiti koga ćeš odabrati?« pitala je Rutilija.

»Ne, nije o tome riječ«, odgovorila je Aurelija, a lice joj je ponovno poprimilo uobičajenu boju, pa probljedjelo. »Nego, samo – o, dobro!« Slegnula je ramenima i ustala. »Smijem li otići?«

»Smiješ, naravno.«

Na vratima se okrenula i vrlo ozbiljno pogledala Kotu i Rutiliju. »Koliko vremena imam da donesem odluku?« upitala je.

»Nema žurbe«, opušteno je odgovorio Kota. »Krajem siječnja imat ćeš osamnaest godina, ali nigdje ne piše da se moraš udati istoga trenutka kada postaneš punoljetna. Ne moraš žuriti.«

»Hvala«, rekla je i izišla iz sobe.

Njezina soba bila je jedna od sobica koje su izlazile na atrij i stoga je bila bez prozora i mračna. U tako sigurnu i brižnu obiteljskom gnijezdu jedinoj kćeri nije moglo biti dopušteno da spava na nekome manje zaštićenu mjestu. Ali, kako je bila jedina kći među toliko sinova, mnogo joj se i ugađalo i mogla je lako izrasti u vrlo razmaženu mladu damu da je u sebi imala klicu takve mane. Srećom, nije je imala. Obiteljsko mišljenje bilo je da je Aureliju nemoguće razmaziti jer u sebi nije imala nijedan atom pohlepe

ili zavisti. No to ne znači da je bila blage ćudi ili čak simpatična. Zapravo, bilo ju je mnogo jednostavnije cijeliti i diviti joj se nego voljeti je – jer nije se previše davala. Dok je bila dijete, ravnodušno bi slušala starijega brata ili jednoga od prvih dva mlađa brata kako se hvale, a kada bi joj dosadilo, udarila bi ih preko uha tako snažno da bi im zazvonilo u glavi i otišla bez riječi.

Kako je bila jedina djevojčica, njezini su roditelji mislili da joj je potreban vlastiti prostor, mjesto na koje dječaci neće smjeti zalaziti, pa su joj dali dosta veliku i predivno osunčanu sobu pokraj peristilskog vrta i vlastitu sluškinju, djevojku iz Galije, Kardiksu, koja je bila pravi dragulj. Kada se Aurelija uda, Kardiksa će otići s njom u dom njezina supruga.

LETIMIČAN POGLED na Aurelijino lice kada je ušla u svoju radnu sobu Kardiksi je pokazao da se upravo dogodilo nešto važno. Među- tim, nije ništa rekla niti je očekivala da joj Aurelija kaže što se dogodilo jer u srdačnu i ugodnu odnosu gospodarice i sluškinje nije bilo i djevojačkih ispovijedi. Bilo je jasno da Aurelija želi biti sama i stoga je Kardiksa otišla iz sobe.

Ukus vlasnice sobe ocrtavao se posvuda: većina zidova imala je okrugle otvore u kojima su bili svitci knjiga, na stolu su bili prazni papiri, pisala od trske, voštane pločice za pisanje, lijepa koštana pisaljka za pisanje po vosku, pločice tinte koje je trebalo rastopiti u vodi, poklopljena tintarnica, vrećica puna sitna pijeska za upijanje tinte i *abacus*.

U jednom kutu bio je velik tkalački stan, a zidovi iza njega bili su puni klinova za koje su bila zakvačena brojna vunena klupka, raznih debljina i u bezbroj boja – crvenoj i ljubičastoj, plavoj i zelenoj, ružičastoj i krem, žutoj i narančastoj – jer je Aurelija tkala tkaninu za svu svoju odjeću i voljela je jarke nijanse. Preko tkalačkoga stana bila je prebačena vrlo tanka, prozirna tkanina boje plamena, satkana od tankih vunениh niti – Aurelijin svadbeni veo, pravi izazov. Tkanina za haljinu, boje šafrana, već je bila dovršena i ležala presavijena na polici do trenutka kada će ga sašiti u haljinu. Rezanje i šivanje odjeće prije nego što je mladoženja ugovorom potvrđen donosilo je nesreću.

Kako je imala dara za to, Kardiksa je već napola dovršila izrezbaren paravan od vrlo dojmљiva afričkog drvа. Komadići ulaštena kalcedona, jaspisa, karneola i oniksa koje je namjeravala umetnuti u pregradu u obliku listova i cvjetova pomno su spremljeni u izrezbarenu drvenu kutiju, još jedan primjer njezine vještine.

Aurelija je išla po sunčanoj strani sobe, zatvarajući kapke, ali ostavljajući rebrenice podignutima kako bi u sobu ulazili svjež zrak i prigušeno svjetlo. Činjenica da su kapci zatvoreni bila je znak da ne želi da joj itko smeta, bio to mladi brat ili sluga. Zatim je sjela za stol, silno zabrinuta i zapanjena, stavila ruke na njega i zamislila se.

Što bi učinila Kamelija, majka braće Grakho?

To je bilo Aurelijino mjerilo za sve. Što bi učinila Kornelija, majka braće Grakho? Što bi pomislila Kornelija, majka braće Grakho? Kako bi se

Kornelija, majka braće Grakho, osjećala? Jer, ona je bila osoba Aurelijina slijepa obožavanja, njezin uzor u govoru i ponašanju.

Među knjigama poredanima po zidu njezine radne sobe nalazila su se sva objavljena pisma i eseji Kornelije, majke braće Grakho, i sva djela u kojima je samo spomenuto ime Kornelije, majke braće Grakho.

A tko je ona bila, ta Kornelija, majka braće Grakho? Sve što bi jedna rimska plemenitašica trebala biti, od rođenja do smrti. Eto tko!

Mlađa kći Scipiona Afričkoga koji je pobijedio Hanibala i pokorio Kartagu. U devetnaestoj godini udala se za velikog plemenitaša Tiberija Sempronija Grakha kojemu je tada bilo četrdeset pet. Njezina majka, Emilija Paula, bila je sestra velikoga Emilija Paula, što znači da je Kornelija, majka braće Grakho, bila plemkinja s obiju strana Obitelji.

Njezino ponašanje u braku s Tiberijem Sempronijem Grakhom bilo je besprijeckorno, a tijekom gotovo dvadeset godina braka rodila mu je dvanaestero djece. Gaj Julije Cezar vjerojatno bi držao da su, zbog beskonačna međusobnog miješanja krvi dviju vrlo starih Obitelji čiji su se članovi neprestano ženili među sobom, njezina djeca bila boležljiva. I svi su bili takvi. Ali ona je neumorno ustrajala i za svako se dijete brinula pažljivo i puna ljubavi. Troje od njih čak je uspjela othraniti. Prvo dijete koje je doživjelo odraslu dob bila je djevojčica, Sempronija. Drugi je bio dječak koji je naslijedio očevo ime, Tiberije, a treći je također bio dječak, Gaj Sempronije Grakho.

Izvanredno naobražena i dostojna svojega oca koji je obožavao sve grčko kao vrhunac svjetske kulture, sama je poučavala sve troje svoje djece (kao i one među devet umrlih koji su bili doživjeli dob u kojoj im je poučavanje trebalo) i nadgledala svaki oblik njihova odgoja. Kada joj je suprug umro, ostala je s petnaestogodišnjom Sempronijom, dvanaestogodišnjim Tiberijem Grakhom i dvogodišnjim Gajem Grakhom te još nekoliko onih koji su preživjeli rano djetinjstvo, ali su poslije umrli.

Svi su stali u red da se ožene udovicom jer je nevjerojatno redovitim trudnoćama dokazala da je plodna, a bila je i kći Scipiona Afričkog, nećakinja Paula i udovica Tiberija Sempronija Grakha. Usto, bila je i predivno bogata.

Među njezinim proscima bio je i kralj Ptolemej Euerget – u tom trenutku bivši kralj Egipta i tadašnji kralj Cirenaike – koji je redovito posjećivao Rim u razdoblju između svrgnuća u Egiptu i ponovna krunjenja za njegova jedina vladara devet godina nakon smrti Tiberija Sempronija Grakha. Neprestano je dolazio meketati na umorno uho senata, agitirati i potkupljivati, kako bi mu se dopustilo da se ponovno uspne na egipatski tron.

U doba kada je umro Tiberije Sempronije Grakho, kralj Ptolemej Euerget bio je osam godina mlađi od tridesetšestogodišnje Kornelije, majke braće Grakho, i znatno mršaviji u srednjem dijelu tijela nego što će biti kada se Scipion Emilijan, prvi Kornelijin rođak, bude hvalio da je uspio natjerati nepristojno odjevena, ogavno debela kralja Egipta da *hoda!* Jednako neumorno i neprekidno kao i ponovno postavljanje na egipatski

tron, tražio je njezinu ruku i u tome je bio jednako bezuspješan. Korneliju, majku braće Grakho, nije mogao imati običan strani kralj, ma kako nevjerovatno bogat ili moćan bio.

Zapravo, Kornelija je odlučila da se prava rimska plemkinja koja je bila gotovo dvadeset godina udana za velikoga rimskog plemića ne treba ponovno udavati. I tako su, jedan za drugim, ljubazno odbijeni svi prosci. Udovica je sama nastavila podizati djecu.

Kada je Tiberije Grakho ubijen dok je bio pučki tribun, nastavila je živjeti visoko uzdignute glave, oglašujući se o sva naklapanja o tome da je njezin prvi rođak Scipion Emilijan umiješan u ubojstvo. Jednako se uspješno nije miješala u bračne grozote između Scipiona Emilijana i njegove supruge, njezine kćeri, Sempronije. Zatim, kada je Scipion Emilijan pronađen mrtav, a njegova smrt bila vrlo tajanstvena i proširile se glasine da je upravo njegova žena počinila ubojstvo, Kornelija, majka braće Grakho, i dalje se držala postrance. Uostalom, još joj je ostao jedan živi sin kojega je trebala othraniti i podržati u stvaranju životna poziva – njezin dragi Gaj Grakho.

Gaj Grakho umro je strahovito nasilnom smrću otprilike u doba kada je ona imala sedamdeset godina i svi su pretpostavljali da je taj udarac napokon dovoljno snažan da je slomi. No to se nije dogodilo. Nastavila je živjeti uzdignute glave, udovica, bez predivnih sinova, sa samo jednim preživjelim djetetom – ogorčenom i jalovom Sempronijom.

»Imam dragu malu Semproniju koju trebam podignuti«, rekla je, misleći na kćer Gaja Grakha koja je tada bila novorođenče.

Ipak, udaljila se od Rima, ali nikada od života ili potrage za njim. Trajno se preselila u golemu vilu u Mizenu, spomenik ukusu, profinjenosti i sjaju koji je Rim mogao ponuditi svijetu. Ondje je skupila svoja pisma i eseje i milostivo dopustila starome Sosiju iz Argileta da ih objavi, nakon što su je prijatelji preklinjali da ih ne uskrati budućim naraštajima. Baš kao i žena koja ih je napisala, ta pisma i eseji bili su bodri, puni otmjenosti, privlačnosti i duhovitosti, a ipak vrlo snažni i duboki. U Mizenu ih je napisano još jer Kornelija Grakho nije gubila razboritost, učenost ili zanimanje dok je skupljala godine.

Kada je Aureliji bilo šesnaest godina, a Korneliji osamdeset tri, Marko Aurelije Kota i njegova supruga Rutilija iz obveze su je posjetili kada su prolazili kroz Mizen. Zapravo to i nije bio posjet iz obveze, nego događaj kojemu su se gorljivo radovali. Sa sobom su povelj cijelo pleme djece, čak i uznosita Lucija Aurelija Kotu koji, prirodno, u dvadeset šestoj godini nije sebe smatrao pravim članom plemena. Svima je naređeno da budu tihi kao bubice, smjerni poput vestalka, mirni poput mačaka prije nego što napadnu – bez vrpoljenja, drmanja, udaranja o noge stolca – pod prijetnjom smrću u neopisivim, bolnim mukama.

No Kota i Rutilija nisu se trebali zamarati prijetnjama, stranima njihovoj prirodi. Kornelija Grakho znala je gotovo sve o dječacima i momcima, a njezina unuka, Sempronija, bila je godinu dana mlađa od Aurelije. Oduševljena time što je okružena tako zanimljivom i živahnom djecom,

silno je uživala, i to mnogo dulje nego što su njezini odani robovi mislili da je mudro jer u to je doba već bila krhka, a područje oko usta i ušnih resica bilo joj je stalno modro.

Djevojčica Aurelija odande je otišla očarana, nadahnuta – kada odraste, zarekla se, živjet će prema istim mjerilima rimske snage, izdržljivosti i strpljenja kao i Kornelija, majka braće Grakho. Nakon tog posjeta njezina je knjižnica postala bogatija za tekstove stare dame i postavljeni su temelji života koji je trebao biti jednako znamenit. Posjet nikada nije ponovljen jer je sljedeće zime Kornelija, majka braće Grakho, umrla, uspravno sjedeći u stolcu, podignute glave, držeći unuku za ruku. Upravo je bila obavijestila djevojku da je službeno zaručena za Marka Flvija Maka Bambalija, jedina preživjelog iz one obitelji Fulvija Makova koji su umrli podržavajući Gaja Grakha. Priliči, rekla je mladoj Semproniji, da kao jedina nasljednica golema Sempronijeva bogatstva to bogatstvo donese kao dar Obitelji koja je ostala bez svega boreći se za Gaja Grakha. Korneliji je bilo drago i to sto unuci može reći da još ima dovoljno utjecaja na senat da ishodi dekret kojim će se poništiti *lex Voconia de mulierum hereditatibus* i njegove odredbe, ako se pojavi neki daleki muški rođak i zatraži golemo Sempronijevo bogatstvo što bi mu takav zakon protiv žena omogućio. To odricanje, dodala je, proteže se i na sljedeći naraštaj, dogodi li se slučajno da neka druga žena bude jedina nasljednica.

Smrt Kornelije, majke braće Grakho, dogodila se tako iznenada, tako milosrdno, da se čitav Rim radovao. Bogovi su je zaista voljeli i okrutno iskušavali! Budući da je bila Kornelijevka, nisu je kremi- i ali nego pokopali. Sami među velikim i malim rimskim obiteljima, članovi roda Kornelijevaca ostavljali su svoja tijela nedirnutima nakon smrti. Veličanstvena grobnica na Vii Latini postala je njezin spomenik i na njoj je uvijek bilo svježega cvijeća. Kako su godine prolazile, tako je grobnica postajala i žrtvenikom i oltarom, iako kult nikada nije službeno priznat. Rimljanke kojima su trebale vrline povezivane s njom molile bi joj se i ostavljale joj svježije cvijeće. Postala je božica, ali posebne vrste, dotada nepoznate svim panteonima: simbol nepobjediva duha suočena s gorkim patnjama.

ŠTO BI NAPRAVILA Kornelija, majka braće Grakho? Prvi put Aurelija nije znala odgovor na to pitanje. Ni logika ni nagoni nisu mogli njezinu nevolju usporediti sa ženom kojoj roditelji ne bi nikada, nikada, nikada dali slobodu da sama odabere muža. Naravno, Aurelija je znala cijeniti razloge zbog kojih je njezin domišljati ujak to predložio. Njezina klasična naobrazba bila je više nego dovoljno široka da shvati usporedbu između sebe i Helene Trojanske, iako ona sebe nije držala kobnom ljepoticom, nego više neodoljivo poželjnom udavačom.

Naposlijetku je došla do jedina zaključka koji bi Kornelija, majka braće Grakho, odobrila: mora vrlo pomno proučiti prosce i odabrati najboljega.

To nije značilo odlučiti se za onoga koji ju je najviše privlačio, nego onoga koji je bio dorastao rimskom savršenstvu. Dakle, morao je biti otmjena roda, u najmanju ruku iz senatorske Obitelji i takav da su njegovo dostojanstvo, javno značenje i položaj u Rimu naraštajima neokaljani, nedirnuti, nezablaćeni, neosramoćeni od osnutka Republike. Mora biti hrabar, nesklon bilo kakvom pretjerivanju, pun prezira prema pohlepi za novcem, iznad podmićivanja ili etičke prostitucije i, bude li potrebno, spreman dati život za Rim ili svoju čast.

Težak zadatak! Problem je bio u sljedećem: kako djevojka koja je cijelog života bila zaštićena može biti sigurna procjenjuje li dobro? Stoga je odlučila razgovarati s tri odrasla člana svoje najuže Obitelji – s Markom Kotom, Rutilijom i starijim polubratom Lucijem Aurelijem Kotom – i zatražiti njihovo iskreno mišljenje o svim muškarcima na popisu prosaca. Takav zahtjev sve ih je iznenadio, ali pokušali su pomoći najviše što su mogli. Nažalost, kada ih je pritisnula, sve su troje priznali da će osobne predrasude vjerojatno utjecati na njihovu procjenu, tako da od tih razgovora zapravo i nije imala koristi.

»Nitko joj se zaista ne sviđa!« turobno je Kota rekao svojoj ženi.

»Niti jedan jedincati«, složila se Rutilija, uzdahnuvši.

»To je nevjerojatno, Rutilija! Osamnaestogodišnjakinja koja *ni* za kim ne čezne! Što je s njom?«

»Odakle bih ja znala?« upitala je Rutilija, osjetivši se nepravедno napadnutom. »Nije to naslijedila od *moje* Obitelji!«

»E, pa sigurno nije ni od *moje*!« razljutio se Kota, pa se oslobodio ljutnje, poljubio suprugu u znak pomirenja i vratio se u potištenost. »Znaš, mogu se okladiti da će odlučiti da nijedan nije dovoljno dobar!«

»Slažem se«, rekla je Rutilija.

»Što ćemo onda učiniti? Ne budemo li oprezni, završit ćemo s prvom dobrovoljnom usidjelicom u povijesti Rima!«

»Najbolje da je pošaljemo mojem bratu«, rekla je Rutilija. »Može s njim razgovarati o tome.«

Kota se razvedrio. »Odlična zamisao!« rekao je.

Sljedećeg dana Aurelija je iz vile Kotinih, koja je bila na Palatinu, odšetala do kuće Rutilija Rufa koja je bila u Karini. Išla je u pratnji sluškinje Kardikse i dvojice velikih galskih robova čije su dužnosti bile brojne i raznolike, ali sve su zahtijevale mnogo fizičke snage. Ni Kota ni Rutilija nisu roditeljskom nazočnošću željeli smetati sastanku Aurelije i njezina ujaka. Sastanak je bio unaprijed dogovoren jer je, kao konzul koji je ostavljen da upravlja Rimom – čime je Gneju Maliju Maksimu dao slobodu da unovači vrlo veliku vojsku koju je u kasno proljeće namjeravao odvesti u Galiju s onu stranu Alpa – Rutilije Ruf bio zaposlen čovjek. Međutim, nikada previše zaposlen da ne bi stigao riješiti neke obiteljske stvari koje bi iskrsnule.

Marko Kota posjetio ga je netom prije zore i objasnio mu problem koji

je, čini se, Rutilija Rufa silno zabavljao.

»O, ta malena!« povikao je, a ramena su mu podrhtavala. »Djevica od glave do pete. Pa, moramo se pobrinuti da ne donese pogrešnu odluku i ne ostane djevica do kraja života.«

»Nadam se da imaš rješenje, Publije Rutilije«, rekao je Kota. »Ja ne nazirem ni tračak svjetla.«

»Znam što treba učiniti«, samozadovoljno je rekao Rutilije Ruf.

»Pošaljite mi je nešto prije deset sati. Može večerati sa mnom. Poslat ću je kući u nosiljki i s jakim stražom, ne boj se.«

Kada je Aurelija stigla, Rutilije Ruf je poslao Kardiksu i dvojicu Gala u odaje za sluge da ondje večeraju i čekaju da ih pozove. Aureliju je odveo u svoju blagovaonicu i udobno je smjestio u uspravan stolac iz kojega će moći s jednakom lakoćom razgovarati sa stricem i bilo kim tko bi mu sjedio slijeva.

»Očekujem samo jednoga gosta«, rekao je i smjestio se na kauču. »Brr! Hladno je, zar ne? Želiš li lijep, topao par vunениh čarapa, nećakinjo?«

Svakoj drugoj osamnaestogodišnjakinji smrt bi bila privlačnija od toga da odjene nešto tako neočaravajuće kao što je lijep, topao par vunениh čarapa, ali ne i Aureliji koja je razborito usporedila temperaturu prostorije i vlastit osjećaj hladnoće, pa klimnula. »Hvala, ujače Publije«, rekla je.

Pozvana je Kardiksa i naloženo joj je da od kućepaziteljice uzme čarape što je učinila brzinom koju treba pohvaliti.

»Kako si ti razumna djevojka!« rekao je Rutilije koji je zaista obožavao Aurelijin zdrav razum – onako kako bi neki drugi čovjek možda obožavao savršen morski biser koji je pronašao u školjki na niskim, blatnim obalama Ostije. Kako nije bio veliki obožavatelj žena, nikada nije razmišljao o tome da je zdrav razum osobina jednako rijetka u muškaraca kao i u žena. Jednostavno je u žena tražio nedostatak zdravoga razuma, pa bi ga obično i pronašao. Tako je Aurelija, njegov čudesni biser, pronađena na niskim, blatnim obalama ženskoga roda, i on ju je čuvao kao oko u glavi.

»Hvala ti, ujače Publije«, rekla je Aurelija i pozornost obratila na Kardiksu koja je kleknula kako bi joj skinula cipele.

Djevojke su bile zaokupljene navlačenjem čarapa kada je gost uveden. Nijedna nije podignula pogled kada su se začuli pozdravi i dok su gosta posjedali lijevo od domaćina.

Kada se Aurelija ponovno uspravila, pogledala je Kardiksu u oči i rekla: »Hvala«, nasmiješivši joj se jednim od onih svojih rijetkih osmijeha.

I tako, kada se sasvim uspravila i preko stola pogledala ujaka i njegova gosta, na usnama joj je još treperio osmijeh i rumenilo koje joj se na obrazima pojavilo od toga što je bila nagnuta. Izgledala je predivno.

Začulo se kako je gost ostao bez daha. Kao i Aurelija.

»Gaju Julije, ovo je kći moje sestre, Aurelija«, ljubazno je rekao Publije Rutilije Ruf. »Aurelija, želio bih da upoznaš sina mojega starog prijatelja Gaja Julija Cezara – i on je Gaj, kao i njegov otac, ali nije najstariji sin.«

Ljubičaste oči postale su još veće nego inače. Aurelija je promatrala lik

svoje sudbine, nijednom ne pomislivši na rimsko savršenstvo ili Korneliju, majku braće Grakho. Ili možda na nekoj dubljoj razini jest — jer on je zaista bio dostojan Rima, iako će joj to tek vrijeme potvrditi. U trenutku tog susreta vidjela je samo rimsko lice s dugim rimskim nosom, najplavije oči na svijetu, gustu valovitu, zlatnu kosu, lijepa usta. I nakon unutarnje rasprave, pomna, ali uzaludna promišljanja, dvojbu je riješila na najprirodniji način, način koji je najviše zadovoljavao. Zaljubila se.

Naravno, razgovarali su. Zapravo, silno su uživali u večeri. Rutilije Ruf naslonio se na lijevi lakat i prepustio im riječ, uživajući u vlastitoj mudrosti zahvaljujući kojoj je pogodilo koji će se mladić, među stotinama koje je poznao, svidjeti njegovu dragocjenom biseru. Ne treba ni spominjati da mu se mladi Gaj Julije Cezar iznimno sviđao i da je sljedećih godina od njega očekivao dobre stvari — bio je najprofinjeniji predstavnik Rimljana. Osim toga, potjecao je iz jedne od najprofinjenijih rimskih Obitelji. A kako je i sam bio pravi Rimljanin, Publije Rutilije Ruf bio je posebno zadovoljan što će se, ako se privlačnost između mladoga Gaja Julija Cezara i njegove nećakinje rasplamsa — a bio je uvjeren da hoće — stvoriti poluobiteljska veza između njega i njegova starog prijatelja Gaja Marija. Djeca mladoga Gaja Julija Cezara i njegove nećakinje Aurelije bila bi prvi rođaci djeci Gaja Marija.

Inače previše smjerna da bi ikome postavljala pitanja, Aurelija je zaboravila na uobičajeno ponašanje i nadugačko i naširoko ispitivala mladoga Gaja Julija Cezara. Saznala je da je bio u Africi sa sestrim mužem Gajom Marijem, i to kao mlađi vojnički tribun, te da je u nekoliko navrata bio odlikovan. Dobio je *coronu muralis* za bitku kod utvrde Muluha, zastavu nakon prve bitke u blizini Cirte, devet srebrnih falera nakon druge takve bitke. U drugoj bitci teško su mu proboli bedro, pa je uz častan otpust poslan kući. Ništa od toga nije joj bilo lako iščupati iz njega jer se njemu više govorilo o uspjesima njegova starijeg brata Seksta u istoj bitci.

Ove je godine, otkrila je, postavljen za kovača novca — bio je jedan od tri mladića koji su u predsenatorskim godinama dobili priliku naučiti nešto o djelovanju rimskoga gospodarstva, tako što su postali zaduženi za kovanje rimskoga novca.

»Novac nestaje iz opticaja«, rekao je, ne našavši se još pred publikom jednako očaravajućom koliko i očaranom. »Naš je zadatak napraviti još novca — ali ne kako nam puhne, znaš! Državna blagajna određuje koliko novoga novca treba biti iskovano u godinu dana, a mi ga samo kujemo.«

»Ali kako nešto što je čvrsto poput novčića može nestati?« upitala je Aurelija, mršteći se.

»O, može upasti u odvod ili izgorjeti u vatri«, rekao je mladi Cezar. »Neki se novčići jednostavno istroše. No većina nestane zato što ih netko zgrće. A kada se novac zgrće, ne može imati svoju pravu ulogu.«

»A koja je njegova prava uloga?« pitala je Aurelija koja nikada nije imala mnogo veze s novcem jer su njezine potrebe bile jednostavne, a njezini roditelji osjetljivi na njih.

»Da stalno prelazi iz ruke u ruku«, odgovorio je mladi Gaj Cezar. »To se

zove optičaj. A kada je novac u optičaju, blagoslovi svaku ruku kroz koju prođe. Njime se kupuju dobra, posao ili posjedi. No mora biti u optičaju.«

»Znači, moraš napraviti novi novac, kako bi zamijenio onaj koji netko zgrće?« upitala je Aurelija zamišljeno. »Međutim, novac koji netko zgrće i dalje postoji, zar ne? Sto se dogodi ako se odjedanput pojavi velika svota dotad zgrtana novca?«

»Onda mu padne vrijednost.«

Nakon što je naučila prvu lekciju iz osnova gospodarstva, Aurelija se prebacila na fizički proces kovanja novca.

»Mi smo oni koji odlučuju što će biti na novčićima«, gorljivo je rekao mladi Gaj Cezar, očaran svojom slušateljicom koja je pokazivala veliko zanimanje.

»Misliš Viktoriju u dvoprežnoj dvokolici?«

»Pa, na novčić je jednostavnije urezati dvoprežnu dvokolicu nego četveroprežnu i zato Viktorija jaše u dvopregu, a ne četveropregu«, odgovorio je. »No oni malo maštovitiji među nama vole smisliti nešto neobičnije od Viktorije ili Rima. Ako se godišnje kuju tri serije novčića, svaki od nas može birati što će se naći na jednoj od njih.«

»I hoćeš li ti izabrati nešto?« pitala je Aurelija.

»Hoću. Ždrijebali smo i mene su dopali srebrni dinari. I tako će ovogodišnji dinari na jednoj strani prikazivati Jula, Enejina sina, a s druge Aquu Marciju, u čast mojega djeda Marcija Reksa«, rekao je mladi Cezar.

Nakon toga je Aurelija otkrila da će najesen zatražiti da bude izabran kao vojnički tribun. Njegov brat, Sekst, ove je godine izabran na to mjesto i ići će u Galiju s Gnejom Malijem Maksimom.

Kada je i posljednji slijed pojedena, ujak Publije poslao je nećakinju kući na dobro čuvanoj nosiljki, kao što je i obećao. No gosta je uvjerio da još malo ostane.

»Popij čašu-dvije nerazvodnjena vina«, rekao je. »Toliko sam pun vode da ću morati otići van i ispišati cijelo vjetro.«

»Pridružit ću ti se«, rekao je gost smijući se.

»I, kakvom ti se čini moja nećakinja?« upitao je Rutilije Ruf nakon što su im poslužili izvrsnu berbu toskanskoga vina.

»To je kao da me pitaš volim li živjeti! Bi li moj odgovor mogao biti drukčiji?«

»Toliko ti se svidjela, ha?«

»Svidjela? Da, jest. Ali i zaljubljen sam u nju«, rekao je mladi Cezar.

»Želiš li se oženiti njome?«

»Naravno da želim! Kao i pola Rima, pretpostavljam.«

»To je istina, Gaju Julije. Hoće li te to odvratiti?«

»Neće. Zatražit ću njezinu ruku od njezina oca – ujaka Marka, mislim. I pokušati je ponovno vidjeti, nagovoriti je da lijepo misli o meni. Vrijedi pokušati jer znam da sam joj se svidio.«

Rutilije Ruf se nasmiješio. »Da, i ja to mislim.« Skliznuo je s kauča. »Pa, sada pođi kući, mladi Gaju Julije! Reci ocu što namjeravaš učiniti, a onda sutra ujutro otiđi posjetiti Marka Aurelija. Ja sam sada već umoran i idem

leći.«

IAKO JE PRED Rutilijem Rufom zvučao samouvjereno, mladi se Gaj Cezar vraćao kući ne baš tako pun nade. Aurelijin dobar glas nadaleko se čuo. Mnogi su njegovi prijatelji zatražili njezinu ruku. Neke je od njih Marko Kota odbio uvrstiti na popis, a druge je stavio. Među uspješnim proscima bilo je imena uzvišenijih od njegova, ako ni zbog čega drugoga a ono zbog toga što ih se povezivalo s golemim bogatstvima. Biti jedan od Julija Cezara nije značilo mnogo, osim društvene nadmoći zbog visoka ugleda, toliko izražena da čak ni siromaštvo ne bi moglo uništiti njegovu auru. Ali, kako se može natjecati s muškarcima poput Marka Livija Druza ili mladoga Skaura, Licinija Govornika, Mucija Scevole ili starijega od braće Ahenobarb? Ne znajući da je Aureliji pružena mogućnost da sama odabere supruga, mladi je Cezar mislio da su mu mogućnosti vrlo slabe.

Kada je ušao kroz ulazna vrata i hodnikom se spustio do atrija, vidio je da u očevoj radnoj sobi još gori svjetlo. Treptanjem je suspregnuo suze koje su mu iznenada zapekle oči, pa je tiho došao do poluotvorenih vrata i pokucao.

»Uđi«, rekao je umoran glas.

Gaj Julije Cezar je umirao. Svi su u kući to znali, pa i sâm Gaj Julije Cezar, iako nitko o tome nije rekao ni riječ. Bolest je počela s poteškoćama pri gutanju što se podmuklo pogoršavalo isprva tako polagano da je bilo teško reći pogoršava li se uopće ili ne. Onda mu je glas počeo pucati, a nakon toga je nastupila bol, u početku podnošljiva. Sada ju je već stalno osjećao i nije mogao gutati tvrdnu hranu. Dosada je odbijao posjet liječnika, iako ga je Marcija svakog dana preklinjala da to učini.

»Oče?«

»Dođi i pravi mi društvo, mladi Gaju«, rekao je Cezar koji je ove godine napunio šezdeset, ali na umjetnom je svjetlu izgledao kao da mu je osamdeset. Toliko je smršavio da mu je koža visjela, lubanja mu se izraženo ocrtavala, a stalna patnja izbrisala je životnost iz njegovih nekada gorljivih plavih očiju. Ispružio je ruku prema sinu i nasmiješio se.

»O, oče!« pokušao je mladi Cezar muževno sakriti osjećaje u glasu, ali nije uspio. Došao je do Cezara, uhvatio ga za ruku i poljubio, pa mu se još približio i zagrlio ga oko mršavih ramena, naslonivši obraz na beživotnu sijedu kosu.

»Ne plači, sine moj«, zakreštao je Cezar. »Uskoro će biti gotovo. Sutra dolazi Atenodor Sikul.

Rimljanin nije plakao. Ili nije trebao plakati. Mladome Cezaru to se činilo pogrešnim uzorkom ponašanja, ali suspregnuo je suze, odmaknuo se i sjeo dovoljno blizu oca da ga može uhvatiti za kvrgavu ruku.

»Možda će Atenodor znati što treba učiniti«, rekao je.

»Atenodor će znati ono što svi mi znamo — da mi u grlu raste nešto neizlječivo«, odgovorio je Cezar. »Međutim, tvoja se majka nada čudu, a ja sam sada već previše blizu smrti da bi Atenodoru uopće palo na pamet

ponuditi joj ga. Nastavio sam živjeti samo zbog jednoga: da se pobrinem da svi članovi moje Obitelji budu zbrinuti i da se uvjerim da su se sretno okućili.«

Cezar je zastao, slobodnom rukom obuhvativši čašu nerazvodnjena vina koje mu je sada bilo jedina fizička utjeha. Otpio je sitan gutljaj ili dva, pa nastavio.

»Ti si posljednji, mladi Gaju«, šapnuo je. »Čemu se mogu nadati za tebe? Prije mnogo godina dao sam ti nešto što još nisi iskoristio – mogućnost da sam sebi odabereš suprugu. Mislim da je došao trenutak da tu mogućnost sada iskoristiš. Bilo bi mi lakše počinuti kada bih znao da si se pristojno okućio.«

Mladi Gaj Cezar podignuo je očevu ruku i naslonio je na svoj obraz, nagnuvši se naprijed i preuzevši na sebe težinu očeve ruke. »Pronašao sam je, oče«, rekao je. »Večeras sam je upoznao – nije li to neobično?«

»Kod Publija Rutilija?« upitao je Cezar s nevjericom u glasu.

Mladić se nasmije. »Mislim da nas je htio spojiti!«

»Neobična uloga za jednog konzula.«

»Da.« Mladi je Cezar glasno udahnuo. »Jesi li čuo za njegovu nećakinju – pokćerku Marka Kote, Aureliju?«

»Ljepoticu za koju se danas svi zanimaju? Mislim da su svi čuli za nju.«

»To je ona. Ona je ta.«

Cezar je izgledao zabrinuto. »Tvoja mi majka kaže da se red prosaca proteže po cijelome naselju i da uključuje najbogatije i najplemenitije rimske neženje – čak i neke koji to nisu, čujem.«

»Sve je to istina«, odvratio je mladi Gaj. »Ali ja ću se njome oženiti, nemoj se bojati!«

»Ako te predosjećaj u vezi s njom ne vara, sâm ćeš sebi na vrat natovariti neprilike«, vrlo je ozbiljno rekao brižni otac. »Ljepotice njezine vrijednosti nisu dobre supruge, Gaju. Razmažene su, hirovite, svoje glave i drske. Pusti je da pođe za nekoga drugog i odaberi ponizniju djevojku.« Međutim, prisjetio se nečega utješnog i opustio. »Srećom, ti si nitko u usporedbi s Lucijem Licinijem Govornikom ili Gnejom Domicijem mlađim, bez obzira na to što si patricij. Marko Aurelije neće te ni uzeti u obzir, siguran sam. Stoga se nemoj zainatiti samo na nju i isključiti sve ostale.«

»Udat će se za mene, tata, vidjet ćeš!«

Gaj Julije Cezar nije imao snage uvjeravati ga u suprotno, pa je sinu dopustio da mu pomogne leći u krevet u kojemu je spavao sâm jer tako su nemirna i kratkotrajna bila razdoblja u kojima je spavao.

AURELIJA JE LEŽALA na trbuhu u nosiljci zaštićenoj zastorima koja se drmusala i poskakivala po brežuljcima između kuće njezina ujaka Publija i kuće njezina strica Marka, Gaj Julije Cezar Mlađi! Kako li je samo divan bio, kako savršen! No hoće li se htjeti oženiti njome? Sto bi pomislila Kornelija, majka braće Grakho?

Dijeleći nosiljku sa svojom gospodaricom, Kardiksa ju je vrlo znatiželjno promatrala. Pred njom je bila Aurelija kakvu dotada nije

vidjela. Uspravljena u kutu, oprezno držeći svijeću zaštićenu tankim alabasterom tako da unutrašnjost nosiljke ne bude baš sasvim mračna, primijetila je znakove vidljive promjene. Aurelijino ukočeno tijelo bilo je opušteno i ispruženo, usta su joj bila opuštenija, a blijedožučkasti kapci skrivali su ono što joj je vrebalo u pogledu. Budući da je bila vrlo pametna, Kardiksa je točno znala da je razlog te promjene bio onaj strahovito zgodan mladić kojega je Publije Rutilije poslužio gotovo kao glavno jelo. O, lukavi stari prepredenjak! A opet – Gaj Julije Cezar Mlađi bio je vrlo posebna osoba, baš pravi čovjek za Aureliju. Kardiksa je to osjećala u kostima.

Ma što da bi Kornelija, majka braće Grakho, napravila u sličnu položaju, do sljedećega jutra, kada se probudila, Aurelija je znala što će poduzeti. Prvo što je učinila bilo je da je poslala Kardiksu u Cezarovu kuću, s porukom za mladića.

»Zatraži moju ruku«, pisalo je kratko.

Nakon toga više ništa nije radila, jednostavno se sakrila u svoju radnu sobu i bila što neprimjetnija u vrijeme obroka, i sama svjesna da se mijenja, a ne želeći da budno oko njezinih roditelja to primijeti prije nego što ona nešto poduzme.

Sutradan je čekala dok Marko Kota završi s podanicima. Nije joj se žurilo jer ju je Kotin tajnik obavijestio da danas nema sastanak senata ili naroda i da će sigurno ostati kod kuće barem sat ili dva nakon što posljednji podanik ode.

»Oče?«

Kota je podignuo pogled s papira na stolu. »A! Danas je očev dan, je li? Uđi, kćeri, uđi!« Toplo joj se nasmiješio. »Želiš li da ti i majka bude prisutna?«

»Da, molim.«

»Onda otiđi po nju!«

Otišla je i nakon nekoliko trenutaka pojavila se s Rutilijom.

»Sjednite, dame«, rekao je Kota.

Sjele su jedna pokraj druge na kauč.

»Pa, Aurelija?«

»Je li bilo novih prosaca?« upitala je naglo.

»Zapravo i jest. Jučer nie posjetio mladi Gaj Julije Cezar, a kako nemam ništa protiv njega, dodao sam ga na popis koji sada broji trideset osam muškaraca.«

Aurelija je pocrvenjela. Začuden, Kota se zagledao u nju jer dotada je još nije vidio smetenu. Vršak ružičastoga jezika je izvirio i njime je prešla preko usana. Rutilija se, primijetio je, okrenula prema njoj kako bi je bolje vidjela i Aurelijino crvenilo i smetenost u nje su jednako potaknuli zanimanje kao i u njega.

»Odlučila sam«, rekla je Aurelija.

»Izvršno! Reci nam«, potaknuo ju je Kota.

»Gaj Julije Cezar Mlađi.«

»Što?« tupo je upitao Kota.

»Tko?« tupo je upitala Rutilija.

»Gaj Julije Cezar Mlađi«, strpljivo je ponovila Aurelija.

»Ma vidi ti to! Posljednji konj koji se uključio u utrku«, rekao je Kota, zabavljajući se.

»Naknadna mogućnost mojega brata«, rekla je Rutilija. »Pametan li je! Kako je samo znao?«

»On je izvanredan čovjek«, rekao je Kota supruzi, pa se obratio pokćerki: »Gaja Julija Cezara Mlađeg upoznala si prekjučer kod ujaka. Jesi li ga tada prvi put vidjela?«

»Da.«

»Ali za njega se želiš udati.«

»Da.«

»Draga moja djevojko, on je prema drugima siromašan«, rekla je majka. »Kao supruga mladoga Gaja Julija nećeš raskošno živjeti, znaš. «

»Ljudi ne stupaju u brak da bi živjeli u raskoši.«

»Drago mi je da si dovoljno razumna da to znaš, kćeri. Međutim, on nije muškarac kojega bih odabrao za tebe«, rekao je Kota ne bas zadovoljno.

»Voljela bih znati zašto, oče.«

»Ta je obitelj neobična. Previše... previše nepravovjerna, I vezani su ideološkim i bračnim vezama uz Gaja Marija, čovjeka kojeg prezirem«, iznio je svoje mišljenje Kota.

»Ujaku Publiju se Gaj Marije sviđa«, rekla je Aurelija.

»Tvoj ujak Publije katkada malo zastrani«, mračno odgovori Kota.

»Ali nije tako začaran da bi samo zbog Gaja Marija na sastanku senata glasovao protiv vlastita staleža što se ne može reći za Julijevce iz Gajeve loze! Tvoj ujak Publije mnogo je godina odlazio u vojne pohode s Gajem Marijem i razumljivo je da ih je to povezalo. A stari Gaj Julije Cezar raširenih je ruku dočekaao Gaja Marija i naučio cijelu svoju obitelj da ga cijeni.«

»Nije li se Sekst Julije nedavno oženio jednom od manje plemenitih Klaudijevka?« upitala je Rutilija.

»Vjerujem da jest.«

»To je svakako neosporiva bračna zajednica. Možda sinovi nisu toliko vezani uz Gaja Marija kao što misliš.«

»Pa šurjaci su, Rutilija.«

Aurelija ih prekine: »Oče i majko, dopustili ste meni da odaberem«, strogo je rekla. »Udat ću se za Gaja Julija Cezara i točka.« Izgovorila je to vrlo čvrsto, ali ne i nepristojno.

Kota i Rutilija su je zaprepašteno pogledali, odjednom shvativši: hladnokrvna, razumna Aurelija se zaljubila.

»Istina, dopustili smo«, žustro je rekao Kota, zaključivši da nema drugog izbora osim to prihvatiti. »Dobro, otiđite!« mahnuo je rukom prema ženi i nećakinji, pokazujući im da odu. »Moram pozvati pisare da napišu trideset sedam pisama. A onda bih trebao otići do Gaja Julija – i oca i sina, pretpostavljam.«

U pismu koje je Marko Aurelije Kota poslao pisalo je:

Nakon što sam pomno razmislio, odlučio sam da ću svojoj nećakinji i šticeu Aureliji dopustiti da sama odabere supruga. Moja supruga, njezina majka, složila se s tim. Ovime objavljujem da je Aurelija odlučila i za supruga odabrala Gaja Julija Cezara Mlađeg, mlađega sina senatora Gaja Julija Cezara. Vjerujem da ćete mi se pridružiti u čestitkama mladom paru na njihovu skorom vjenčanju.

Tajnik ga je pogledao razrogačenih očiju.

»U redu, nemoj samo sjediti, baci se na posao!« zvučao je Kota prilično osorno za čovjeka inače vrlo smirena. »Želim trideset sedam primjeraka toga teksta za jedan sat. Svaki mora biti naslovljen na jednoga čovjeka na popisu.« Gurnuo je popis preko stola. »Sam ću ih potpisati, a nakon toga ih treba odmah osobno dostaviti.«

Tajnik je žurno počeo raditi. Odmah su se počele širiti glasine koje su do nekih primatelja pisama stigle čak prije pisama. A kada se vijest proširila, bilo je mnogo povrijeđenih srdaca i novih zamjeranja jer je bilo očito da je Aurelija izabrala srcem, a ne razumom. To je nekako bilo teže oprostivo – nijednome od vodećih s popisa prosaca nije se svidjelo to što ih je izgurao mlađi sin običnog zastupnika, ma koliko plemenito bilo njegovo podrijetlo. Osim toga, sretnik je bio previše zgodan, a to se držalo nepravednom prednošću.

Nakon što se oporavila od početnog šoka, Rutilija je bila sklona odobravanju kćerina izbora. »O, pomisli samo kakvu će djecu imati!« umiljavala se Koti dok su ga odijevali u togu s ljubičastim obrubom kako bi mogao otići u posjet Juliju Cezaru čija se kuća nalazila na manje otmjenom dijelu Palatina. »Ako ne računaš novac, za jednu Aurelijevku, a još više Rutilijevku, to je izvrstan brak. Julijevci su na samom vrhu ljestvice.«

»Ne možeš živjeti od drevne loze«, zarežao je Kota.

»Hajde, Marko Aurelije, nije tako strašno! Veza s Marijem silno je povećala bogatstvo Julijevaca i sigurno će to nastaviti činiti. Ne vidim razloga da mladi Gaj Julije ne postane konzulom. Čula sam da je vrlo pametan i sposoban.«

»Plemenitost se poznaje po djelima«, rekao je Kota ne zvučeci baš uvjeren.

Ipak, otišao je iz kuće u togi, i sam zgodan muškarac, iako crvenkasta tena kao i svi Aurelijevci Kote. Članovi te Obitelji nisu baš doživljavali duboku starost jer su bili skloni moždanom udaru.

Mlađi Gaj Julije Cezar nije kod kuće, rečeno mu je, pa je zatražio da vidi starijega i iznenadio se kada ga je upravitelj kuće ozbiljno pogledao.

»Ispričajte me, Marko Aurelije, raspitat ću se«, rekao je upravi telj. »Gaj Julije nije dobro.«

Kota je tada prvi put čuo za njegovu bolest, ali kada je razmislio, shvatio je da starca već neko vrijeme nema u senatu. »Pričekat ću«, rekao je. »Gaj Julije će vas primiti«, rekao je upravitelj, vodeći Kotu prema radnoj sobi. »Moram vas upozoriti da će vas njegov izgled zapanjiti.«

Sretan što je bio upozoren, Kota je sakrio zaprepaštenje kada mu je Gaj Julije uspio pružiti koščate prste da se rukuju.

»Marko Aurelije, zadovoljstvo mi je da te vidim«, rekao je Cezar.
»Izvoli, sjedni! Zao mi je što ne mogu ustati, ali moj upravitelj kuće ti je sigurno rekao da nisam dobro. Istinu govoreći umirem.«

»Ma nemoguće!« rekao je Kota s nelagodnom i sjeo na rub stolca, a nosnice su mu podrhtavale. U sobi se osjećao neobičan, neugodan miris.

»Žao mi je što to čujem, Gaju Julije. Nedostajat ćeš članovima senata, posebno mojem šurjaku Publiju Rutiliju.«

»On je dobar prijatelj.« Cezar je umorno trepnuo očima čiji su rubovi bili crvenkasti. »Mogu pretpostaviti zašto si došao, Marko Aurelije, ali reci mi.«

»Kada je popis prosaca moje štice Aurelije postao predug i toliko pun moćnih imena da sam morao početi strahovati kako bi izbor njezina muža mojim sinovima ostavio više neprijatelja nego prijatelja, dopustio sam joj da sama odabere supruga«, rekao je Kota. »Prekjučer je u kući ujaka Publija Rutilija upoznala tvojega sina, a danas mi je rekla da je odabrala njega.«

»A tebi se to ne sviđa baš kao ni meni«, rekao je Cezar.

»Tako je.« Kota je uzdahnuo, pa slegnuo ramenima. »Međutim, dao sam riječ i neću je prekršiti.«

»Ja sam mlađemu sinu prije mnogo godina dao isto dopuštenje«, rekao je Cezar i nasmiješio se. »Znači, pokušat ćemo to iskoristiti najbolje što možemo, Marko Aurelije, i nadati se da su nam djeca razumnija od nas.«

»Zaista, Gaju Julije!«

»Sigurno želiš znati imovinske prilike mojega sina.«

»Rekao mi je to kada je došao zatražiti Aurelijinu ruku.«

»Možda nije bio dovoljno jasan. Ima više nego dovoljno zemlje tla mu to osigura mjesto u senatu, ali u ovom trenutku ništa više od roga«, rekao je Cezar. »Nažalost, ne mogu kupiti drugu kuću u Rimu i to je nezgodno – naime, ova kuća pripast će mojemu starijem sinu Sekstu koji se nedavno oženio i živi ovdje sa suprugom. Ona je nedavno ostala trudna. Moja je smrt neizbježna, Marko Aurelije. Kada umrem, Sekst će postati glava Obitelji i, kad se oženi, moj će se mlađi sin morati nekamo preseliti.«

»Siguran sam da znaš kako Aurelija ima velik miraz«, rekao je Kota. »Možda bi najpametnije bilo da ga uloži u kuću.« Pročistio je grlo.

»Naslijedila je velik iznos od oca, mojega brata, koji već nekoliko godina stoji uložen. Unatoč usponima i padovima tržišta, u ovom trenutku ondje ima otprilike sto talenata. Za četrdeset talenata može kupiti i više nego pristojnu kuću na Palatinu ili u Karini. Naravno, kuća će glasiti na ime tvojega sina, ali ako bi ikada došlo do rastave braka, on bi trebao vratiti iznos potrošen za kupnju kuće. No rastavu na stranu, Aurelija bi i dalje imala dovoljno vlastita novca da joj ništa ne nedostaje.«

Cezar se namrštio. »Ne sviđa mi se pomisao da moj sin živi u privatnoj kući koju je kupila njegova žena«, zakreštao je. »To bi bilo uvredljivo. Ne, Marko Aurelije, mislim da je potrebno nešto što će više zaštititi Aurelijin novac nego kupnja kuće kojoj ona neće biti vlasnica. Za sto talenata može kupiti stambenu zgradu u izvrsnu stanju bilo gdje na Eskvilinu. Kuću treba

kupiti za nju, u njezino ime. Mladi par može živjeti bez plaćanja stanarine u jednom od stanova u prizemlju, a tvoja nećakinja može uživati u prihodu od iznajmljivanja stanova, prihodu većem nego što bi ga dobila od bilo kojega drugog oblika ulaganja. Moj će se sin morati svojski truditi da zaradi novac potreban za kupnju privatne kuće i zbog toga će mu hrabrost i volja biti zaista jaki.«

»Ne mogu dopustiti da Aurelija živi u stambenoj zgradi!« zgrozio se Kota. »Ne, odvojit ću četrdeset talenata za kupnju kuće, a preostalih šezdeset mudro uložiti.«

»Stambenoj zgradi na njezino ime«, bio je tvrdoglav Cezar. Zagrcnuo se, počeo se gušiti i nagnuo naprijed boreći se da dođe do daha.

Kota je nalio vina u čašu i stavio je u Cezarovu zgrčenu ruku, pa mu pomogao da je prinese usnama.

»Bolje mi je«, uskoro je rekao Cezar.

»Možda bi bilo bolje da dođem drugi put«, dodao je Kota.

»Ne, riješimo to sada, Marko Aurelije. Obojica se slažemo da ovo nije brak koji bismo za njih odabrali. Ako je tako, nemojmo im olakšati. Naučimo ih cijeni ljubavi. Ako pripadaju jedno drugome, malo nevolje može samo ojačati njihov odnos. Ako ne pripadaju, malo nevolje ubrzo će prekid. Pobrinut ćemo se da Aurelija zadrži sav miraz i nećemo povrijediti ponos mojega sina više nego što može podnijeti. Stambena zgrada, Marko Aurelije! Mora biti najbolje gradnje, pa svakako unajmi poštene ljude da je pregledaju. I«, šapćući je nastavio, »nemoj biti previše izbirljiv u vezi s mjestom. Rim se brzo širi, ali tržište za jeftinu stanogradnju mnogo je pouzdanije nego tržište onih koji se penju na društvenoj ljestvici. Kad su vremena teška, oni koji se penju poskliznu se, tako da uvijek ima ljudi koji traže stanove za koje plaćaju manju stanarinu.«

»Bogova mu, nećakinja će mi biti obična kućevlasnica!« povi- kao je Kota, zaprepašten tim prijedlogom.

»A zašto ne?« upitao je Cezar, umorno se smiješeći. »Čujem da je njezina ljepota veličanstvena. Neće li se te dvije uloge divno sljubiti? Ako neće, možda bi trebala još jedanput razmisliti o udaji za mojega sina.«

»Istina je da je njezina ljepota veličanstvena«, odvratio je Kota smiješeći se od uha do uha nekoj tajnoj šali. »Dovest ću ti je u posjet, Gaju Julije, pa sâm donesi mišljenje o njoj.« Ustao je i potapšao ga po tankome ramenu. »Posljednje što ću ti reći jest ovo: prepustit ćemo Aureliji da odluči što će se dogoditi s njezinim mirazom. Razloži joj svoj prijedlog u vezi sa stambenom zgradom, a ja ću joj iznijeti svoj prijedlog u vezi s kućom. Može li tako?«

»Može«, rekao je Cezar. »Ali pošalji je brzo, Marko Aurelije! Sutra u podne.«

»Hoćeš li reći svojem sinu?«

»Svakako. Može mi je sutra dovesti.«

U NORMALNIM UVJETIMA Aurelija nije bila neodlučna u vezi s

odjećom koju će odjenuti. Voljela je jarke boje i voljela ih je sparivati, ali odluka je uvijek bila odrješita i prikladna, kao i sve u vezi s njom. Ali, kako je bila obaviještena da će njezin zaručnik doći po nju i odvesti je u posjet budućem svekru i svekrvi, oklijevala je. Naposljetku se odlučila za vunenu podsuknju boje trešnje, a preko nje plašt od svijetloružičaste vune, dovoljno proziran da se kroz njega nazire tamnija boja podsuknje. Preko toga je prebacila još jedan plašt, izrazito nježnoružičaste boje, tanak poput njezina svadbena vela. Okupala se pa namirisala ružinim uljem, ali kosu je svezala u nepokolebljivu punđu i odbila majčinu ponudu da stavi malo rumenila i povuče nekoliko crta oko očiju.

»Danas si previše blijeda«, usprotivila se Rutilija. »Zbog napetosti. Hajde, potruđi se izgledati najbolje što možeš, molim te! Samo malo rumenila na obraze i povuci crtu oko očiju.«

»Ne«, odbila je Aurelija.

Na kraju, blijedoća nije predstavljala problem jer, kada je Gaj Julije Cezar Mlađi došao po nju, Aurelijini su obrazi dobili boju kakvu bi njezina majka samo poželjeti mogla.

»Gaju Julije«, rekla je ispruživši ruku.

»Aurelija«, odvratio je i rukovao se s njom.

Nakon toga nisu znali što učiniti.

»Pa, hajde, pođite, doviđenja«, razdraženo je rekla Rutilija. Bilo joj je čudno što gubi prvorođeno dijete zbog toga nevjerojatno zgodna mladića kada se sama osjećala kao da joj je tek osamnaest.

Uputili su se, a Kardiksa i Gali hodali su iza njih.

»Moram te upozoriti da moj otac nije dobro«, rekao je mladi Cezar, itekako se suzdržavajući. »U grlu mu raste maligna izraslina i strahujemo da neće još dugo biti s nama.«

» O «, rekla je Aurelija.

Skrenuli su iza ugla. »Dobio sam tvoju poruku i odmah požurio k Marku Aureliju. Ne mogu vjerovati da si mene odabrala!«

»Ja ne mogu vjerovati da sam te pronašla«, odgovorila je.

»Misliš li da je Publije Rutilije to namjerno učinio?«

Nasmiješila se kad je to čula. »Sigurno!«

Hodali su do kraja ulice, pa skrenuli za ugao. »Nisi bas razgovorljiva, vidim«, rekao je mladi Cezar.

»Nisam«, odvratila je Aurelija.

I to je sve o čemu su uspjeli razgovarati prije nego što su došli do Cezarove vile.

Jedan pogled na sinovu odabranicu bio je dovoljan da Cezar promijeni mišljenje. Ona nije bila nikakva razmažena, hirovita ljepotica! Da, bila je sve što je čuo da jest – veličanstveno lijepa – ali ni na jedan od poznatih načina. Vjerojatno zato, razmišljao je, i jesu samo nju prozvali veličanstvenom ljepoticom. Kako li će samo lijepu djecu imati! Djecu koju on neće doživjeti.

»Sjedni, Aurelija!« Glas mu je bio jedva čujan, pa je pokazao na stolac odmah do svojega, ali dovoljno ispred sebe da je vidi. Sina je posjeo s druge

strane.

»Što ti je Marko Aurelije rekao o našem razgovoru?« upitao je.

»Ništa«, odvrtila je Aurelija.

Prepričao je razgovor o njezinu mirazu koji je vodio s Kotom, bez uvijanja iznijevši vlastite stavove i razmišljanja, ali i Kotine.

»Tvoj stric, tvoj skrbnik, kaže da ti moraš odlučiti. Želiš li kuću ili stambenu zgradu?« upitao je promatrajući je.

Što bi učinila Kornelija, majka braće Grakho? Ovoga puta znala je odgovor: Kornelija, majka braće Grakho, učinila bi ono što je najčasnije, ma koliko teško bilo. Samo što je Aurelija sada morala razmišljati o dvjema častima: časti onoga koga voli i svojoj. Bilo bi joj puno udobnije i poznatije odabrati kuću, ali činjenica da je novcem njezove supruge kupljena njihova kuća povrijedila bi ponos njezina voljenog.

Skrenula je pogled s Cezara i vrlo se ozbiljno zagledala u njegova sina.

»Sto bi ti više volio?« upitala ga je.

»To je tvoja odluka, Aurelija«, rekao je.

»Ne, Gaju Julije, tvoja je. Ja ću postati tvojom ženom. Želim biti prava žena koja zna svoje mjesto. Ti ćeš biti glava naše kuće. Sve što tražim zauzvat za to što ti predajem prvo mjesto jest da se prema meni uvijek odnosiš iskreno i časno. Ti ćeš odlučiti gdje ćemo živjeti. Ja ću te poslušati, riječju i djelom.«

»Onda ćemo zatražiti od Marka Aurelija da pronađe neku stambenu zgradu i upiše vlasništvo na tvoje ime«, rekao je mladi Cezar bez oklijevanja. »To mora biti najbolje izgrađena zgrada koju uspije pronaći, takva koja će donositi veliku dobit. I slažem se s ocem — mjesto nije važno. Zarada od iznajmljivanja ići će tebi. Mi ćemo živjeti u jednom od stanova u prizemlju dok ja ne budem u položaju da nam kupim privatnu kuću. Tebe i našu djecu izdržavat ću od prihoda od vlastitih zemljišta, naravno. To znači da ćeš ti sama biti odgovorna za svoju stambenu zgradu — ja u tome neću sudjelovati.«

Odmah se vidjelo da je zadovoljna, ali ništa nije rekla.

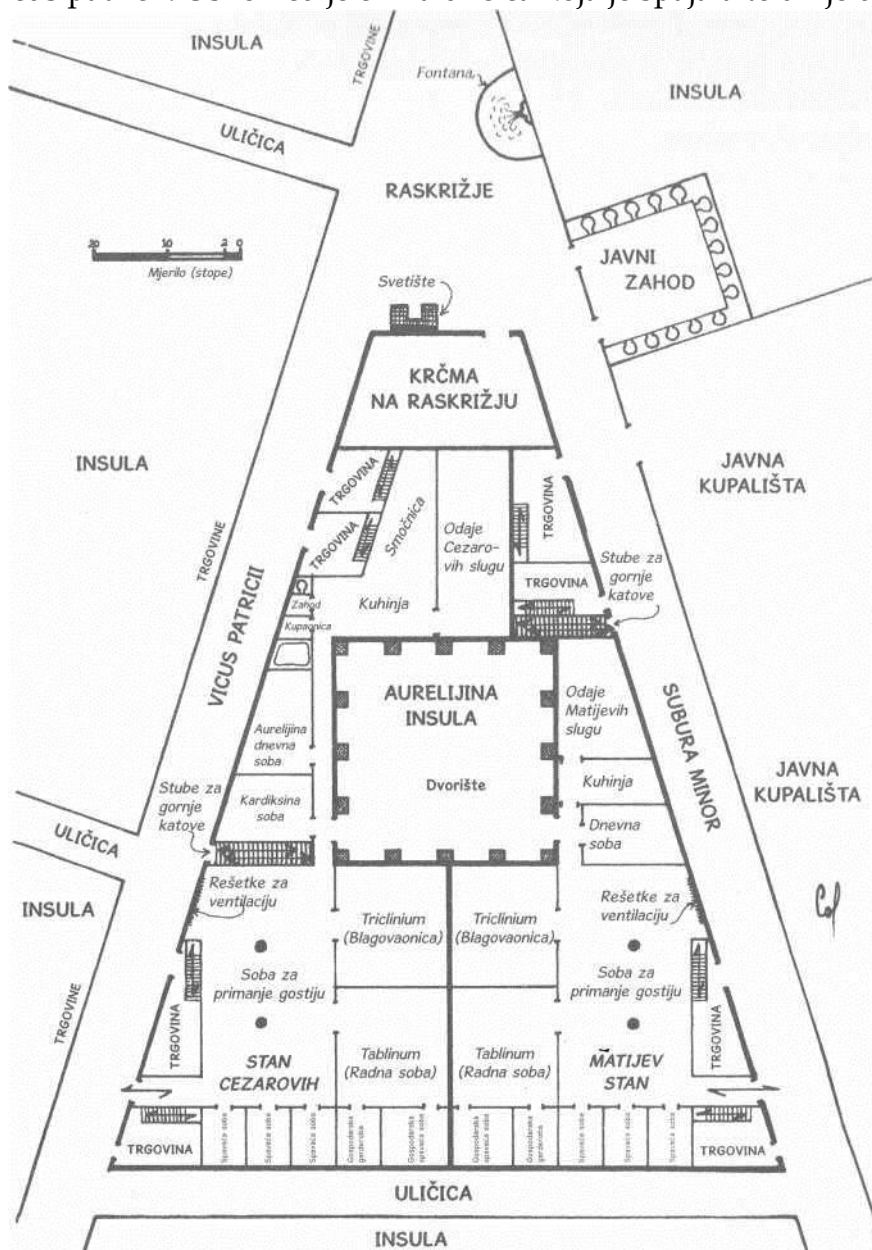
»Nisi od puno riječi!« zapanjeno je viknuo Cezar.

»Nisam«, odvrtila je Aurelija.

Kota SE GORLJIVO bacio na posao, a za nećakinju je namjeravao pronaći prikladnu zgradu u jednom od boljih rimskih naselja. Ali, to nije bilo lako. Koliko god tražio, naj mudrije i najsigurnije ulaganje bila je poprilično velika zgrada u srcu Subure. Zgrada nije bila nova (stanove je prije tridesetak godina izgradio njezin vlasnik, a kako je on živio u većem od dvaju prizemnih stanova, izgrađena je dobro), imala je osnovu od kamena i betona i temelje do četiri i pol metra dubine i jedan i pol metar širine. Vanjski i nosivi zidovi bili su debeli pola metra, s obje strane ožbukani opekama nepravilna oblika koje su se nazivale *opus incertum* te ispunjeni čvrstom mješavinom cementa i sitna kamenja. Prozori su imali lukove s reljefima od opeke, a cjelina je bila pojačana drvenim gredama debelim

barem trideset centimetara i do petnaest metara dugačkim. Osim toga, tridesetak centimetara debele grede podupirale su i betonske podove na nižim i daščane na višim katovima. Zidovi prostrana svjetlarnika bili su noseći, ali svjetlarnik je zadržao prostornu otvorenost kroz sustav pola metra debelih četvrtastih stupova, raspoređenih na svakih metar i pol oko ruba i na svakom katu povezanih masivnim drvenim gredama.

Zgrada je imala devet katova, visokih dva metra i sedamdeset pet centimetara, uključujući i trideset centimetara debele podove, tako da je bila prilično skromna – većina zgrada u istom naselju imala je dva do četiri kata više – ali zauzimala je gotovo cijeli mali trokutast predio na kojemu su se spajali Subura minor i Vicus patricii. Tupi vrh gledao je na križanje, a dvije dugačke strane spuštale su se niz Suburu minor, odnosno Vicus patricii. Osnovicu je činila uličica koja je spajala te dvije ulice.

Prvi su je put vidjeli kada su vet pogledali niz drugih zgrada. Kota, Aurelija i mladi Cezar naviknuli su se na malena, brbljava prodavača besprijeekorna rimskog podrijetla – u tvrtki za prodaju nekretnina u vlasništvu Torija Postuma kao prodavači nisu radili grčki oslobođeni robovi!

»Pogledajte žbuku na zidovima, i iznutra, i izvana«, jednolično je odzvanjao prodavačev glas. »Nema ni pukotine, temelji su čvrsti kao stisak škrtice koji drži posljednju zlatnu polugu... osam trgovina, sve pod dugim najmom, nikakvih problema sa stanarima ili najamninom... dva stana u prizemlju s primaćim sobama visine dva kata... dva stana tek na sljedećemu katu... osam stanova po katu do šestoga kata... dvanaest stanova na sedmome, dvanaest na osmome... sve trgovine imaju gornji kat za stanovanje... dodatni spremišni prostor iznad lažnoga stropa u malim prostorijama za spavanje u prizemnim stanovima...«

Nije prestajao nabrajati prednosti zgrade... Nakon nekog vremena Aurelija je isključila zvuk i usredotočila se na vlastite misli. Stric Marko i Gaj Julije mogu ga slušati i paziti što govori. Bio je to svijet koji nije poznavala, ali koji je namjeravala svladati. A ako je to značilo da će živjeti potpuno drukčijim životom od onoga koji je poznavala, postojao je za to dobar razlog.

Naravno, strahovala je i nije žudjela za tim da se istodobno uhvati u koštac s dvama novim životnim stilovima: životom u braku i životom u stambenoj zgradi. Ipak, u sebi je otkrivala i neustrašivost, rođenu iz osjećaja slobode, previše nove da bi je mogla sasvim spoznati. Nepostojanje svijesti o tome da postoji neki drugi oblik života osim onoga koji je poznavala sprečavalo je svjesnu dosadu ili nemogućnost dokazivanja u djetinjstvu koje je zaista bilo živo jer je bilo puno učenja. No kada se na pomolu ukazao brak, počela se pitati čime će se baviti ne bude li dane mogla ispuniti s onoliko djece koliko ih je Kornelija, majka braće Grakho, imala – a malo je koji plemenitaš želio više od dvoje djece. Aurelija je po prirodi bila marljiva, željela je raditi. Rođenjem joj je mnogo toga vezanog uz djelatnost uskraćeno. A sada je trebala postati kućevlasnica i supruga i bila je dovoljno oštromna da shvati da joj prvo barem omogućuje rijetku priliku da radi. I nije to bilo kakav rad, nego zanimljiv i poticajan.

Ogledala se oko sebe sa sjajem u očima i svašta smišljala i zamišljala, pokušavajući zamisliti kako će to izgledati.

Dva stana u prizemlju razlikovala su se po veličini jer je vlasnik, koji je i izgradio zgradu, za sebe napravio veliki stan u kojemu je poslije živio. U usporedbi s vilom Kotinih na Palatinu bio je vrlo mali. Zapravo, kat vile Kotinih bio je veći od prizemlja cijele ove stambene zgrade, uključujući trgovine, gostionice na križanju i oba stana.

Iako bi u blagovaonicu jedva stale tri počivaljke standardne veličine, a radna soba bila je manja od bilo koje radne sobe u bilo kojoj privatnoj kući, obje su prostorije bile visoke i zid između njih bio je više kao neka pregrada te nije dopirao do stropa što je omogućivalo da zrak i svjetlo iz

svjetlarnika prolaze kroz blagovaonicu do radne sobe. Primaća soba (ne bi bilo pravilno nazvati je atrijem) imala je dobar mozaički pod i lijepo uređene ožbukane zidove, a dva stupa u sredini bila su od masivna drva obojena tako da izgledaju poput otmjeno oslikana mramora. Zrak i svjetlo s ulice ulazili su kroz goleme željezne rebrenice, postavljene visoko na vanjskome zidu između kraja trgovine s prednje strane i stubišta koje je vodilo na katove. Tri spavaće sobice koje, kao što je bilo uobičajeno, nisu imale prozore, nastavljale su se na primaću sobu, a još dvije, od kojih je jedna bila nešto veća, na radnu. U stanu je bila i sobica koju je mogla pretvoriti u svoju dnevnu sobu, a između nje i stubišta bila je manja soba koju je mislila dati Kardiksi. No najveće olakšanje osjetila je kada je otkrila da stan ima i kupaonicu i zahod – jer, kao što je posrednik za prodaju nekretnina vedro objasnio, zgrada je bila izgrađena točno prekoputa jednoga od rimskih glavnih kanalizacijskih sustava i imala je zakonski pribavljenu spojnu cijev kojom se spajala na dotok vode.

»Javni zahod nalazi se prekoputa Subure minor, a odmah uz njega je kupalište Subura«, rekao je zastupnik za prodaju nekretnina. »Voda nije problem. Ovdje ste na savršenoj visini – dovoljno nisko da dobivate dobar mlaz vode iz poljskih spremnika, ali previsoko da biste imali problema zbog vodenoga vala kada Tiber poplavi. A spojna cijev koja se povezuje na glavnu cijev kanalizacije veća je nego one koje se danas ugrađuju – ako nova naselja uopće dobiju dozvolu da se priključe na glavni vodovod! Naravno, bivši vlasnik zadržao je vodu i kanalizaciju za sebe – stanari su dobro opskrbljeni zbog križanja odmah ispred zgrade i javnog zahoda i kupališta prekoputa.«

Aurelija je gorljivo slušala sto govori jer je čula da njezin novi životni stil neće uključivati raskoš provedene vode i zahoda. Ako ju je išta zastrašivalo kada je pomišljala na život u stambenoj zgradi, bila je to pomisao na to da će morati živjeti bez vlastite kade i da neće moći vršiti nuždu u privatnosti vlastita zahoda. Nijedna zgrada koju su dotada pogledali nije imala ni vodu ni nije bila spojena na kanalizacijski sustav, iako su uglavnom bile u boljim dijelovima grada. Ako Aurelija do tog trenutka nije bila sigurna da je ovo prava zgrada za nju, sada je to svakako bila.

»Koliko prihode od najamnine možemo očekivati?« upitao je mladi Cezar.

»Deset talenata na godinu – dvjesto pedeset tisuća sestercija.«

»Dobro, dobro!« rekao je Kota klimajući.

»Troškovi održavanja zgrade su zanemarivi jer je izgrađena prema najboljim standardima«, rekao je zastupnik za prodaju nekretnina. »To znači da joj nikada ne nedostaje stanar – toliko se ovakvih zgrada sruši, znate, ili izgore poput kore suhoga drva. No ne i ova! S dviju od tri njezine strane nalaze se ulice, a iza zgrade je uličica nešto šira nego inače što znači da postoji manja mogućnost da se zapali ako jedna od susjednih zgrada plane. Da, ova je zgrada sigurna poput Granijeva broda. Mogu to iskreno reći.«

Budući da nije imalo smisla probijati se kroz Suburu u nosilj-ki, Kota i mladi Cezar su kao dodatnu zaštitu povelili dvojicu Gala i odlučili pješice pratiti Aureliju. Iako nije bilo mnogo opasnosti da bi se nešto moglo dogoditi – bilo je podne i svi ljudi koji su se u tom trenutku našli na prepunim ulicama izgledali su kao da ih mnogo više zanimaju vlastite stvari nego ugnjetavanje prelijepa Aurelije.

»Kako ti se čini?« upitao je Kota kada su se spustili niz blagi spust Fauces Suburae u Argilet i spremali se prijeći donjim dijelom Foruma Romanuma.

»O, striče, mislim da je savršena!« rekla je i okrenula se prema mladom Cezaru. »Slažeš li se, Gaju Julije?«

»Mislim da će nam vrlo dobro pristajati«, rekao je.

»Onda dobro, dogovorit ću kupnju danas poslijepodne. Za devedeset pet talenata to je vrlo povoljno, ako ne i vrlo jeftino. A ostat će vam i pet talenata za namještaj.«

»Ne«, rekao je mladi Cezar odlučno, »namještaj je moja dužnost – a i nisam siromah, znas! Moje zemljište u Bovili donosi mi dobar prihod.«

»Znam to, Gaju Julije«, odvratio je strpljivo Kota. »Rekao si mi to već, sjećaš se?« Nije se sjećao. Jedino na sto je mladi Cezar tih dana mogao misliti bila je Aurelija.

VJENČALI SU SE u travnju, jednoga savršena proljetnog dana, a sve je znamenje bilo povoljno. Činilo se čak i da je Julije Cezar bolje.

Rutilija i Marcija su plakale. Prva zato što je Aurelija bila njezino prvo dijete koje je stupalo u brak, a druga zato što je mladi Cezar bio njezino posljednje dijete koje to čini. Došle su i Julija i Julila te Sekstova supruga Klaudija, ali nijedan od njihovih supruga – Marije je još bio u Africi, a Sekst Cezar novačio je buduće vojnike u Italiji, ne uspjevši dobiti slobodno od konzula Gneja Malija Maksima.

Kota je želio unajmiti kuću na Palatinu za prvi mjesec koji će mladi par provesti zajedno. »Najprije se naviknite na brak, a onda na život u Suburi«, rekao je, zabrinut za svoju jedinu djevojčicu.

No mladi je par odlučno odbio tu ponudu, tako da je put svadbene povorke bio jako dug, a mladoj je – činilo se – klinktala cijela Subura. Mladom Cezaru bilo je silno drago što je veo skrivao mladenkino lice, ali sam je sudjelovao u prostačkim šalama, smiješeći se i klanjajući dok su hodali.

»To je naše novo susjedstvo, najbolje da se naučimo slagati s njima«, rekao je. »Samo poklopi uši.«

»Radije bih da ih se klonite«, promrmljao je Kota koji je želio unajmiti gladijatore da prate svadbenu povorku. Gomila ljudi i stopa kriminala zabrinjavali su ga do besvijesti, kao i jezik.

Kada su dospjeli do Aurelijine zgrade, povorka je već postala prilično velika. Izgledali su kao da se nadaju da će ih na kraju puta dočekati mnogo vina i bili odlučni da upadnu na proslavu. Međutim, kada je mladi Cezar

otključao velika vrata i podignuo mladu u zrak kako bi je prenio preko praga, Kota, Lucije Kota i dvojica Gala uspjeli su zadržati gomilu dovoljno dugo da mladi Cezar uđe u kuću i zalupi vratima. Praćen glasnim povicima negodovanja, Kota je uzdignute glave odmarširao niz Vicus patricii.

U stanu je bila samo Kardiksa. Aurelija je bila odlučila ostatak novca od miraza ponositi na kupnju posluge, ali tu je obvezu odgodila dok se ne uda jer je kupnju htjela obaviti sama – da ne mora trpjeti majčino i svekrvino društvo i savjete. I mladi je Cezar morao kupiti slugu – upravitelja kuće, poslužitelja vina, tajnika, pisara i komornika – ali Aureliji ih je bilo potrebno više: dvije čistačice, pralja, kuharica i pomoćna kuharica, dvojica slugu za razne poslove i jedan snagator. Njihovo kućanstvo nije bilo veliko, ali odgovalo je njihovim potrebama.

Padao je mrak, ali u njihovu je stanu bilo mnogo mračnije, nešto što za svojega jedinog prijašnjeg posjeta nisu mogli primijetiti. Svjetlo koje se spuštalo niz devet katova središnjega svjetlarnika brzo je umiralo, kao i svjetlo koje je dopiralo s ulice – što je bila loša strana zgrade. Kardiksa je upalila sve lampe koje su imali, ali bilo ih je mnogo premalo da bi osvijetlile sve mračne kutove. Ona se povukla u svoju sobicu kako bi netom vjenčani par ostavila nasamo, kao što joj je pristojnost nalagala.

Aureliju je zapanjila buka. Dopirala je odasvud – s ulice, sa stubišta koje je vodilo na katove, kroz središnji svjetlarnik – činilo se da čak i tlo podrhtava. Povici, psovke, lom, glasni razgovori, vrišteće prepirke i svađe, plač novorođenčadi, kričanje djece, iskašljavanje i pljuvanje muškaraca i žena, glazbeni sastav koji je lupao po bubnjevima i cimbalima, dijelovi pjesama, mukanje volova, blejanje ovaca, hripanje mazga i magaraca, beskonačno kotrljanje kotača teretnih kola po cesti, salve smijeha.

»O, nećemo čuti ni svoje misli!« rekla je, treptanjem pokušavajući spriječiti iznenadnu navalu suza. »Gaju Julije, oprosti! Nije mi pala na pamet buka!«

Mladi Cezar bio je dovoljno mudar i osjetljiv da zna kako barem dio toga neobičnog ispada nije uzrokovan bukom, nego neosviještenim uzbuđenjem koje su izazvali uzbudljivi događaji koji su se odigrali posljednjih dana, napor i napetost stupanja u brak. I on je to osjećao, a kako li je tek bilo njegovoj mladoj ženi?

I zato se vedro nasmijao i rekao: »Naviknut ćemo se, ne boj se! Uvjeravam te da za mjesec dana to više nećemo ni primjećivati. Osim toga, u našoj spavaćoj sobi će se sigurno slabije čuti.« Uhvatio ju je za ruku i osjetio kako dršće.

I zaista, u glavnoj spavaćoj sobi, u koju se ulazilo kroz njegovu radnu sobu, bilo je tise. A kako je u njoj napravljen lažni strop za potrebe skladištenja, u sobi je bilo i crno kao u rogu i vrlo zagušljivo, osim ako vrata radne sobe nisu bila otvorena.

Ostavivši Aureliju da stoji u radnoj sobi, mladi je Cezar otišao po svjetiljku u primaću sobu. Držeći se za ruke ušli su u spavaću sobu i zaustavili se, očarani. Kardiksa ju je prekrila cvijećem, po bračnome krevetu pobacala je mirisne latice, uza zidove poredala vaze različitih veličina pa napunila ružama, ljubičinama, ljubicama. Na stolu su stajali boca vina, boca vode, dva zlatna pehara i velik tanjur pun medenih kolača.

Nijedno od njih nije bilo sramežljivo. Budući da su bili Rimljani, bili su temeljito upoznati s pitanjem spolnosti, ali ipak skromni. Svaki Rimljanin koji je sebi to mogao dopustiti za intimni bi čin odabrao privatnost, posebice ako se trebalo razodjenuti. A ipak nisu bili zakočeni. Naravno, mladi je Cezar doživio nešto pustolovina, iako mu se lice kosilo s prirodom – izgled mu je bio nevjerojatno dojmljiv i svi su ga primjećivali, a značajem je bio vrlo tih i neprimjetan. Jer, unatoč svim neporecivim nadarenostima, mladi je Cezar zapravo bio povučen čovjek kojemu je nedostajala probitačnost napadačke i političke osobe. Bio je čovjek na kojega su se drugi mogli osloniti, ali za kojega je postojala veća vjerojatnost da će unaprijediti tuđi životni put nego vlastiti.

Publija Rutilija Rufa osjećaj nije prevario. Mladi Cezar i Aurelija bili su kao stvoreni jedno za drugo. On je bio nježan, obziran, pun poštovanja i tople naklonosti, ali ne vatren. Možda bi se, da je izgarao od strasti, taj plamen prenio i na Aureliju, ali to nijedno od njih nikada nije saznalo. Kada su vodili ljubav, činili su to polagano, njihovi su dodiri bili blagi, poljupci nježni. To ih je zadovoljavalo, pa čak i nadahnjivalo. A Aurelija je samoj sebi mogla reći da je zaslužila bezuvjetno odobravanje Kornelije, majke braće Grakho, jer je bračnu dužnost obavila upravo onako kako je i Kornelija, majka braće Grakho, to nekoć činila, s užitkom i zadovoljstvom koji su jamčili da joj sam taj čin nikada neće upravljati životom ili joj nalagati kako da se ponaša izvan bračne postelje, istodobno jamčeći da joj bračna postelja nikada neće omrznuti.

TIJEKOM zime koju je Kvint Servilije Cepion proveo oplakujući svoje izgubljeno zlato, primio je pismo od izvrsna mladog pravnika Marka Livija Druza, jednoga od Aurelijinih najgorljivijih – i najrazočaranijih – prosaca.

Imao sam tek devetnaest godina kada je moj otac, cenzor, umro i u nasljedstvo mi ostavio sve svoje posjede, ali i položaj glave Obitelji. Možda nasreću, jedino moje breme bila je trinaestogodišnja sestra kojoj su bili

uskraćeni i otac i majka. U to je doba moja majka Kornelija zatražila da sestru povede u svoje kućanstvo. Naravno, odbio sam. Iako se nikada nisu rastali, znam da znate kakva je hladnoća zavládala među mojim roditeljima kada je moj otac pristao na to da mojega mlađeg brata daju na usvajanje. Majka je uvijek više voljela njega nego mene, pa kada je on postao Mamerko Emilije Lepid Livijan, navela je njegove dječje godine kao ispriku i otišla s njim u njegov novi dom u kojemu je zaista mogla živjeti mnogo slobodnije i raspuštenije nego pod očevim krovom. Mislim da moja čast zahtijeva da te podsjetim na sve to jer osjećam da ju je majčino nisko i sebično ponašanje okaljalo.

Laskam samome sebi što sam sestru, Liviju Druzilu, odgojio u skladu s njezinim visokim položajem. Sada joj je osamnaest godina i spremna je za udaju. Kao što sam i ja, Kvinte Servilije, spreman za ženidbu u mladoj dobi od dvadeset tri godine. Znam da je uobičajenije sa ženidbom pričekati do dvadeset i pete i znam da je mnogo onih koji više vole čekati dok ne uđu u senat. Ali ja ne mogu. Ja sam glava Obitelji i jedini muški Livije Druz svojega naraštaja. Moj brat, Mamerko Emilije Lepid Livijan izgubio je pravo na to ime i na dio obiteljskog bogatstva koji mu je pripadao. Stoga se moram oženiti i stvoriti potomstvo, iako sam u trenutku očeve smrti odlučio da ću pričekati dok mi sestra ne bude dovoljno stara da se uda. Pismo je bilo jednako ukočeno i službeno kao i mladić koji ga je napisao, ali Kvint Servilije Cepion nije u tome pronalazio nikakve zamjerke. Mladićev otac i on bili su dobri prijatelji, kao što je i njegov sin dobar mladićev prijatelj.

Stoga, Kvinte Servilije, kao glava svoje Obitelji, želim tebi, glavi tvoje Obitelji, predložiti bračni savez. Usput, nisam smatrao mudrim o tome razgovarati sa svojim tetkom, Publijem Rutilijem Rufom. Iako nemam ništa protiv njega kao supruga moje tete Livije, ni protiv njega kao oca njezine djece, ne mislim da su njegova krv i njegov temperament dovoljno važni da bi njegov savjet imao ikakvu težinu. Primjerice, tek je nedavno doprlo do mene da je on uvjerio Marka Aurelija Kotu da dopusti pokćerki Aureliji da sama odabere supruga. Teže je zamisliti čin koji bi bio manje rimski. Ona je, naravno, odabrala ljepotana Julija Cezara, traljava i osiromašena momka koji nikada ništa neće postići.

Tako. Time se riješio Publija Rutilija Rufa. Marko Livije Druz nastavio je pisati, ranjena srca, ali i dostojanstva.

Odlučio sam da ću pričekati sestru jer sam svoju suprugu želio osloboditi dužnosti da moju sestru smjesti pod isti krov i bude odgovorna za njezino ponašanje. Ne vidim vrijednost u tome da se vlastite dužnosti prebace na nekoga drugog od koga se ne treba očekivati jednaka briga.

Ono što sada predlažem, Kvinte Servilije, jest da mi dopustiš da se vjenčam s tvojom kćeri Servilijom Cepion i da dopustiš svojem sinu, Kvintu Serviliju Mlađemu, da se oženi mojom sestrom, Livijom Druzilom.

To je savršeno rješenje za obojicu. Naše bračne veze sežu mnogo naraštaja unatrag, a mirazi moje sestre i tvoje kćeri jednaki su što znači da novac ne mora prelaziti iz ruke u ruku. U ovim vremenima slabijega protoka novca to je svakako prednost.

Molim te, javi mi što si odlučio!

Nije zapravo imao o čemu odlučivati. To je bio dogovor o kojemu je Kvint Servilije Cepion sanjao jer je bogatstvo Livija Druza bilo golemo, kao što je i plemićko podrijetlo bilo cijenjeno. Odmah je otpisao:

Dragi moj Marko Livije, oduševljen sam. Imaš moje dopuštenje da se o svemu dogovoriš.

I tako je Druz započeo razgovarati o tome s prijateljem Cepionom mlađim, želeći pripremiti teren za pismo za koje je znao da će mu uskoro stići od Kvinta Servilija Cepiona. Bolje će biti da Cepion mlađi nadolazeći brak doživi kao poželjan, nego kao posljedicu izravne naredbe.

»Želio bih se vjenčati s tvojom sestrom«, rekao je prijatelju malo više naglo nego što je želio.

Cepion mlađi je trepnuo, ali ništa nije odgovorio.

»Također bih želio da se ti vjenčaš s mojom sestrom«, nastavio je Druz. Cepion mlađi trepnuo je nekoliko puta, ali opet nije odgovorio.

»Pa, što kažeš?«

Naposljetku se Cepion Mlađi uspio pribрати (nije bio ni približno tako uman kao što je bio bogat ili plemenita roda) i reći: »Moram pitati oca!«

»Ja sam ga već pitao«, odgovorio je Druz. »Oduševljen je.«

»O! Onda mislim da može«, rekao je Cepion Mlađi.

»Kvinte Servilije, Kvinte Servilije, želim znati što ti misliš!« ogorčeno je povikao Druz.

»Pa, mojoj sestri se sviđaš, tako daje to u redu... I meni se sviđa tvoja sestra, ali...« Nije nastavio.

»Ali što?« navaljivao je Druz.

»Mislim da se ja njoj ne sviđam.«

Sad je došao red na Druza da zatrepće. »Ma, gluposti! Kako bi joj se mogao ne sviđati? Ti si mi najbolji prijatelj! Naravno da joj se sviđaš! To je savršen dogovor, svi ćemo ostati zajedno.«

»Onda će mi biti drago«, rekao je Cepion Mlađi.

»Dobro!« žustro je odvratio Druz. »U pismu koje sam poslao tvom ocu napisao sam sve o čemu se trebalo raspraviti — o mirazu i sličnom. Ne trebaš se ni o čemu brinuti.«

»Dobro«, rekao je Cepion Mlađi.

Sjedili su na klupi ispod predivna hrastova stabla koje je raslo pokraj Kurcijeva bazena na donjemu Forumu Romanumu gdje su upravo bili pojeli ukusan ručak: beskvasne lepinje punjene pikantnom mješavinom leće i mljevene svinjetine.

Ustavši, Druz je sluzi pružio veliki ubrus i ostao stajati dok mu je on sa snježnobijele toge uklanjao hranu.

»Kamo tako žuriš?« upitao je Cepion Mlađi.

»Kući, da obavijestim sestru«, odvratio je Druz. Izvio je jednu crnu obrvu oštrog vrha. »Ne misliš li i ti da bi trebao otići kući i reći svojoj sestri?«

»Valjda«, nesigurno je odgovorio Cepion Mlađi. »Ne bi li joj radije ti to rekao? Sviđaš joj se.«

»Ne, budalašu, ti joj moraš reći. U ovom trenutku ti si na mjestu roditelja, dakle to je tvoja dužnost — kao što je moja dužnost javiti Liviji Družili.« I Druz ode preko Foruma prema vestalskim stubama.

SESTRA MU JE bila kod kuće — ta gdje bi drugdje bila? Kako je Druz bio glava Obitelji, a Kornelija, njihova majka, nije smjela dolaziti, Liviji Družili nije bilo dopušteno ni na trenutak izići iz kuće bez bratova dopuštenja. Ona se nikada ne bi usudila iskrasti jer je u bratovim očima bila moguće obilježena majčinom sramotom i doživljavao ju je kao slabo i pokvarljivo žensko čeljade kojemu ne smije biti pruženo nimalo slobode. Mislio je o njoj najgore, bez obzira na to što nije imao nikakvih dokaza.

»Molim te, pozovi moju sestru u radnu sobu«, rekao je upravitelju kuće kada je stigao.

Opće je mišljenje bilo da je to najotmjenija kuća u cijelom Rimu, a bila je dovršena upravo kada je Druz cenzor umro. S lođe koja se protezala čitavom duljinom najvišeg kata pucao je veličanstven pogled jer se kuća nalazila na najvišoj točki palatinske litice iznad Foruma Romanuma. Odmah uz nju bila je *area Flacciana*, napušteno područje na kojemu je nekoć stajala kuća Marka Fulvija Flaka, a prekoputa nje kuća Kvinta Lutacija Katula Cezara.

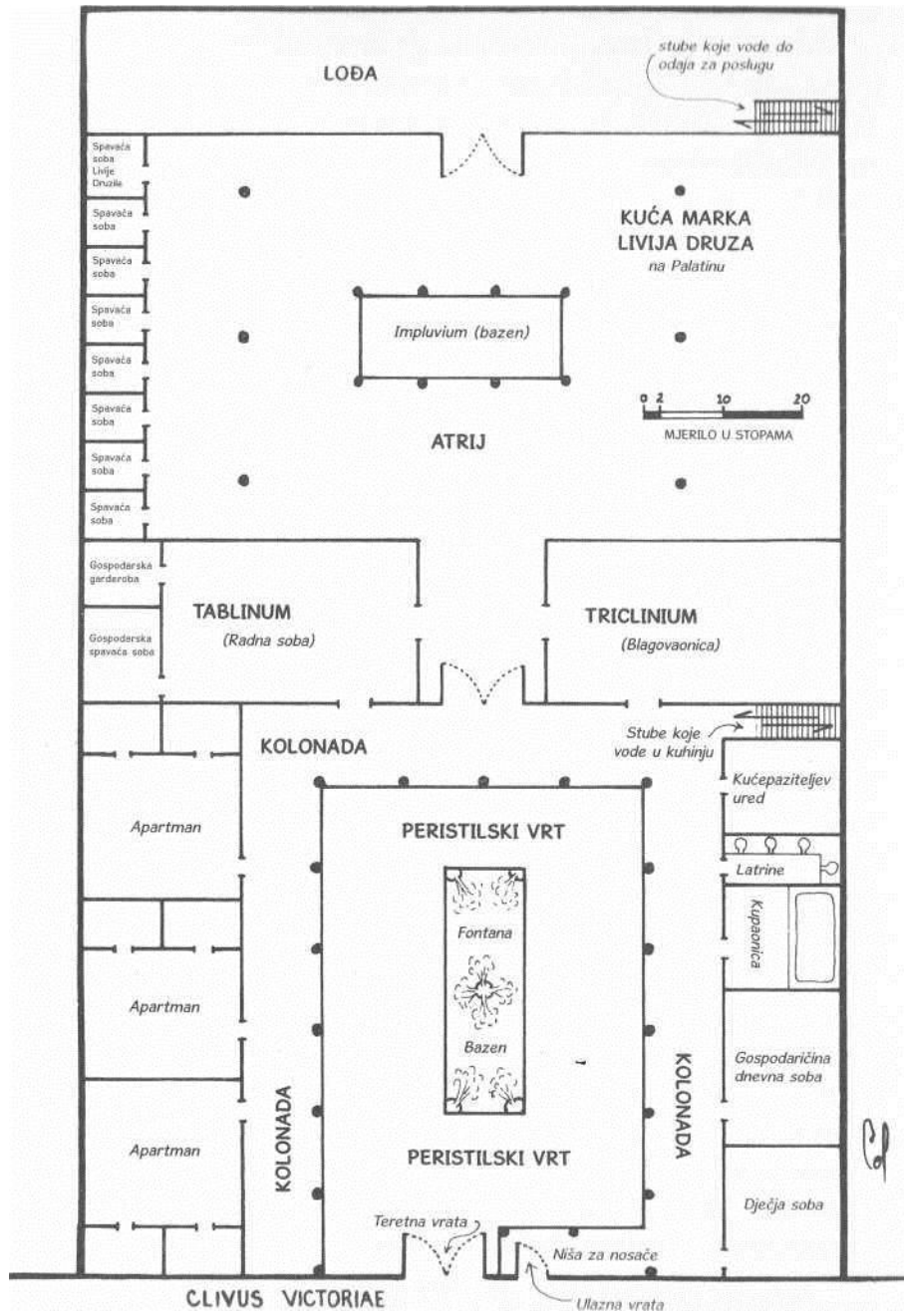
U pravom rimskom stilu, čak je i strana koja je gledala na napušteno područje bila bez prozora jer, ako se ondje jednom opet izgradi kuća, njezini će se vanjski zidovi spojiti s Druzovim. Visok zid u kojemu su bila jedna masivna drvena i jedna teretna vrata gledao je na *Clivus victoriae* i zapravo bio stražnji dio kuće. Prednji dio gledao je preko litice, imao tri kata i bio izgrađen na stupovima čvrsto zabijenim u padinu litice. Na najvišem katu, uz *Clivus victoriae*, stanovala je plemenita obitelj. Ostave, kuhinje i prostorije za posluđu bile su ispod i nisu se protezale cijelom duljinom područja na kojemu je kuća izgrađena zbog strmine koja je ondje bila.

Teretna vrata na zidu koji je pratio ulicu izlazila su točno na peristilski vrt, toliko velik da je u njemu raslo šest predivnih stabala lotosa koja su

dosegnula punu veličinu, a iz Afrike ih je, kao mladice, prije devedeset godina donio Scipion Afrički koji je u to doba bio vlasnik kuće. Svakoga bi ljeta bila obasuta kišom cvjetova – dva su stabla imala crvene, dva narančaste i dva tamnožute cvjetove – koji su živjeli više od mjesec dana i cijelu kuću ispunjali mirisom. Poslije bi stabla dražesno prekrivio tanak prekrivač blijedozelenih listova nalik na paprat, a zimi su bila ogoljena, propuštajući svaki, pa i najmanji, tračak sunca u dvorište. Dugačak, uzak i plitak bazen, obložen bijelim mramorom, imao je četiri jednake prekrasne brončane fontane, djelo velikoga Mirona, jednu na svakom rubu. S objiju strana bazena bili su poredani veliki brončani kipovi, djela Mirona i Lizipa – satiri i nimfe, Artemida i Akteon, Dioniz i Orfej. Svi su ti kipovi bili obojeni zapanjujuće životno, tako da je dvorište na prvi pogled izgledalo kao mjesto na kojemu su se sastali bogovi.

Dorska se kolonada protezala s objiju strana vrta i uz stranu prekoputa zida koji je pratio ulicu, a njezin su potporanj bili žuto obojeni drveni stupovi, baza i kapitela jarkih boja. Pod na kojemu je bila kolonada bio je od uglačana mozaika, a zidovi na stražnjemu dijelu obojeni živahnim tonovima zelene, plave i žute boje. Između polustupova boje crljenice visjele su neke od najveličanstvenijih slika na svijetu – Zeuksisovo dijete s grožđem, Parasijevo *Ajaksovo ludilo*, nekoliko Timantovih muških aktova, jedan od Apelovih portreta Aleksandra Velikog i jedan Apelov konj, toliko životan da se, gledano s druge strane kolonade, činilo da je vezan za zid.

Iz radne sobe izlazilo se na stražnji dio kolonade, s jedne strane velikih brončanih vrata. Iz blagovaonice se izlazilo s druge njihove strane. Iza toga je bio veličanstven atrij, velik kao cijela Cezarova

kuća, u koji je svjetlost padala kroz pravokutan otvor na krovu kojemu su na svakome od četiri ugla i uz dugačke strane bazena koji se nalazio pod njim potporanj činili stupovi. Zidovi su bili oslikani realističnom tehnikom *trompe loeil*, oponašajući polustupove, podnožja i gornje dijelove stupova. Između njih su bile površine s naslikanim crno-bijelim kvadratima, toliko trodimenzionalnim da su iskakale prema onome tko ih je gledao, i površine oslikane vrtlozima cvjetnih uzoraka. Boje su bile žarke, uglavnom crvena, s nešto plave, zelene i žute.

Nasljeđeni ormari u kojima su bile voštane maske predaka Livija Druza bili su, naravno, savršeno održavani, a na oslikanim postoljima ukrašenim uzdignutim muškim spolovilima stajale su biste predaka, bogova, mitskih žena ili grčkih filozofa. Skulpture u prirodnoj veličini, sve oslikane tako da izgledaju živo, stajale su oko impluvija i zidova, neke na mramornim podnožjima, neke na podu. Veliki srebrni i zlatni svijećnjaci visjeli su s ukrašena ožbukana stropa koji je bio nevjerovatno visok (oslikan je tako da nalikuje na zvjezdano nebo između niza pozlaćenih cvjetova od žbuke) ili su, visine dva do dva i pol metra, bili postavljeni na pod – obojeni mozaik koji je prikazivao raskalašeno uživanje Bakha i njegovih Bakhantica koji su plesali, pili, hranili jelene i učili lavove piti vino.

Druz nije primijetio ništa od te veličanstvenosti jer je na nju bio naviknut, a nije ga to ni previše oduševljavalo. Njegov otac i djed bili su oni koji su imali savršen ukus kad je riječ bila o umjetnosti.

Upravitelj kuće pronašao je Druzovu sestru u lođi na koju se ulazilo s prednjeg dijela atrija. Livija Druzila bila je uvijek sama i uvijek usamljena. Kuća je bila toliko velika da nije mogla reći da joj je, za tjelovježbu, potrebna šetnja ulicama grada. Kada je poželjela štogod kupiti, njezin bi brat jednostavno pozvao vlasnike trgovina i štandova u svoju kuću, pa bi prodavači robu izložili na prostoru uz kolonadu, a upravitelju kuće rekao bi da plati sve što Livija Druzila odabere. Dok su obje Julije, uz pratnju majke ili pouzdanih slugu, hodale otmjenijim dijelovima Rima, Aurelija stalno posjećivala rođakinje i školske prijateljice, a rimske Klitumne i one koje su se zvale Nikopolis živjele tako slobodno da su i jele u ležećem položaju, Livija Druzila bila je potpuno odijeljena od svijeta, zarobljenica bogatstva i povlaštenosti, tako velikih da su ženama koje su tako živjele onemogućivali bilo kakav izlaz. Osini toga, bila je i žrtvom majčina bijega, majčine trenutačne slobode da čini sto želi.

Imala je deset godina kada je njezina majka – Kornelijejka iz Obitelji Scipiona – otišla iz kuće u kojoj je tada živjela obitelj Livija Druza. Sva briga o njoj tada je pala na njezina ravnodušna oca koji je više volio polagano šetati uz kolonade i promatrati svoja veličanstvena umjetnička djela, i mnogo sluškinja i kućnih učitelja koji su se previše bojali moći Livija Druza da bi joj postali prijatelji. Starijega brata, kojemu je tada bilo petnaest godina, gotovo i nije vidjela. A tri godine nakon što joj je majka otišla s mlađim bratom, Mamerkom Emilijem Lepidom Livijanom kako su ga sada trebali zvati, iz stare su se kuće preselili u ovaj golemi mauzolej u kojemu je bila sasvim

izgubljena – sitan atom koji se besciljno kretao vječnošću prazna prostora, lišen ljubavi, razgovora, društva, neprimijećen. Kada joj je otac ubrzo nakon preseljenja umro, njegova smrt ništa nije promijenila.

Toliko je neupoznata sa smijehom bila da bi se, kada bi se začuo iz pretrpanih sobičaka u kojima su, na katu ispod, stanovali sluge, pitala što je to i zašto to čine. Jedini svijet koji je zavoljela bio je u knjigama jer nitko joj nije branio da čita i piše. I tako se, dobrim dijelom svakoga dana, bavila i jednim i drugim, oduševljavala posljedicama Ahilejeva bijesa i djelima Grka i Trojanaca, uzbuđivale su je i priče o herojima, čudovištima, bogovima i smrtnicama za kojima su, činilo se, više čeznuli nego za besmrtnicama. A kada se uspjela naučiti suočavati s groznim šokom tjelesna pokazivanja puberteta – jer nije bilo nikoga tko bi joj rekao o čemu je riječ ili što bi trebala činiti – njezina gladna i strastvena priroda otkrila je bogatstvo ljubavne poezije. Govoreći jednako tečno i grčki i latinski, otkrila je Alkmana koji je bio začetnik ljubavne poezije (ili se barem tako govorilo), pa prešla na Pindarove pjesme o djevojkama, Saffino pjesništvo i Asklepijada. Stari Sosije iz Argileta, koji bi povremeno na hrpu stavio sve knjige koje ima i poslao ih u Druzovu kuću, pojma nije imao tko te knjige čita. Pretpostavljao je da ih čita Druz. I tako, ubrzo nakon što je Livija Družila napunila sedamnaest godina, počeo joj je slati djela novoga pjesnika Meleagra koji je bio itekako živ i kojega je, osim ljubavi, itekako privlačila požuda. Više očarana nego šokirana, Livija Družila otkrila je erotsku književnost i, zahvaljujući Meleagru, napokon se seksualno probudila.

No od toga nije imala nikakve koristi. Nikamo nije išla, nikoga nije viđala. U toj bi kući bilo nezamislivo da joj se sviđa neki rob, ili da se rob udvara njoj. Katkada bi susrela bratove prijatelje, ali samo u prolazu. Osim njegova najboljeg prijatelja, Cepiona Mlađega. A njega je - kratkonoga, prištava, prema svim mjerilima neprivlačna – poistovjećivala s lakrdijašima iz Menandrovih drama, ili gnjusnim Terzi- tom kojega je Ahilej sasjekao jednim pokretom ruke kada ga je Terzit optužio da je vodio ljubav s truplom Pentesileje, amazonske kraljice.

Cepion Mlađi nije učinio nikada ništa što bi je tako silno podsjetilo bilo na lakrdijaše, bilo na Terzita, nego je njezina izgladnjela mašta tom tipu ljudi dala lice Cepiona Mlađeg. Njezin najdraži drevni junak bio je kralj Odisej (o njemu je razmišljala na grčkom, pa mu je stoga dala i grčku inačicu imena), zato što joj se sviđao izvrstan način na koji je rješavao tuđe probleme i što je držala da su njegovo udvaranje supruzi i njezina dvadesetogodišnja borba s proscima dok je čekala da se Odisej vrati kući najromantičnija od svih Homerovih ljubavnih priča. A Odiseja je obdarila licem mladića kojega je vidjela samo jedanput ili dvaput u lođi kuće ispod Druzove. To je bila kuća Gneja Domicija Ahenobarba koji je imao dva sina. No nijedan od njih nije bilo mladić u njegovoj lođi jer je sinove susretala u prolazu kada su dolazili u posjet njezinu bratu.

Odisej je imao crvenu kosu i bio je ljevak (iako bi se, da je čitala malo pozornije i da je shvatila da su mu noge bile isuviše kratke prema trupu, možda prestala tako oduševljavati njime jer su kratke noge bile nešto što

Livija Druzila nikako nije voljela), kao i neobičan mladić u lođi Domicija Ahenobarba. Bio je vrlo visok, širokih ramena, a toga mu je tako padala niz tijelo da se moglo naslutiti kako je ono prekrasno vitko. Crvena kosa svjetlucala mu je na suncu, a glava, koja se izdizala s dugačkoga vrata, bila je vrlo uznosita, glava kralja kakav je bio Odisej. Čak i s udaljenosti s koje ga je promatrala, vidio se mladićev majstorski oblikovan kukasti nos, ali na njegovu licu nije mogla razabrati ništa drugo – međutim, ipak je u kostima osjećala da su mu oči velike, blistave i sive, poput očiju itačkoga kralja Odiseja.

I kada je čitala Meleagrove žestoke ljubavne pjesme, sebe je stavljala u ulogu djevojke ili mladića za kojima je pjesnik ludovao, a pjesnik bi uvijek bio mladić na Ahenobarbovu balkonu. Ako je uopće mislila na Cepiona Juniora, to je bilo s grimasom nesklonosti na licu.

»LIVIJA DRUZILA, Marko Livije želi da otimah dođeš u radnu so bu«, rekao je upravitelj kuće, prekinuvši je u sanjarenju kako će u lođi ostati dovoljno dugo da u lođi desetak metara ispod svoje ugleda crvenokosog stranca. Naravno, poziv je omeo njezine želje. Okrenula se i pošla za upraviteljem.

Druz je proučavao nekakav papir na stolu, ali čim mu je sestra ušla u sobu, podignuo je pogled. Izraz njegova lica pokazivao je smireno, popustljivo, prilično maglovito zanimanje.

»Sjedni«, rekao je i pokazao na stolac prekoputa svojeg stola.

Sjela je i pogledala ga jednako mirno i ozbiljno. Nikada nije čula brata kako se smije, a vrlo bi ga rijetko viđala da se smiješi. Isto se moglo reći i za nju.

Pomalo uznemirena, Livija Druzila je shvatila da je promatra usredotočenije nego inače. Njegovo je zanimanje bilo u ulozi posrednika Cepiona Mlađega što ona, naravno, nije mogla znati.

Da, zgodno je ona stvorenjce, pomislio je. Iako je sitna građom, barem je uspjela izbjeći obiteljsku manu – kratke noge. Imala je divno tijelo – punih grudi, uskoga struka, lijepih bokova. Dlanovi i stopala bili su joj vrlo nježni i tanki – znak ljepote – i nije grizla nokte nego ih je održavala njegovanima. Brada joj je bila izbočena, čelo široko, nos razmjerno dug i pomalo kukast. Njezina su usta i oči zadovoljavale sva mjerila istinske ljepote. Oči su joj bile vrlo velike i otvorene, a usta malena poput ružinih pupoljaka. Imala je crnu kosu, gustu i pomno počesljanu, a crne su joj bile i oči, obrve i trepavice.

Da, zaista, Livija Druzila bila je lijepa. No nije bila Aurelija. Srce mu se bolno stegnulo. To se i dalje događalo svaki put kada bi pomislio na Aureliju. Kako li je samo brzo poslao pismo Kvintu Serviliju nakon što je saznao za Aurelijino skorašnje vjenčanje! No to je bilo najbolje što je mogao učiniti. Aurelijevcima nije ništa nedostajalo, ali ni u bogatstvu ni u društvenom položaju nisu se mogli mjeriti s patricijima Servilijima. Osim toga, oduvijek mu se sviđala mlada Servilija Cepion i nije mu bilo teško oženiti se njome.

»Draga moja, pronašao sam ti muža«, rekao je bez okolišanja, izgledajući

vrlo zadovoljan samim sobom.

Vidjelo se da su je te riječi zaprepastile, iako joj je lice ostalo prilično nepomično. Oblizala je usne, pa uspjela upitati: »Koga, Marko Livije?«

Postao je ushićen. »Najboljega od dobrih momaka, divna prijatelja! Kvinta Servilija Mlađeg.«

Lice joj se preneraženo skamenilo. Otvorila je suha usta, pokušavajući nešto reći, ali nije mogla.

»Što je bilo?« upitao je, iskreno začuđen.

»Ne mogu se udati za njega«, šapnula je Livija Družila. »Zašto?«

»Odvratan je – gnjusan!«

»Ne budi smiješna!«

Odmahnula je glavom i nastavila sve snažnije i snažnije odmahivati.

»Neću se udati za njega, neću!«

Marku Druzuzi, koji je uvijek mislio na majčine postupke, glavom je sijevnula grozna pomisao, pa je ustao i nadvio se nad sestru. »Jesi li se nalazila s nekim drugim?«

Odmahivanje je prestalo, a ona je bijesno, ogorčeno podignula glavu i zagledala se u njega. »Ja? Kako bih se mogla nalaziti s nekim kada baš svaki dan provodim zarobljena u ovoj kući? Jedini muškarci koje viđam dolaze s tobom, a nemam čak ni priliku razgovarati s njima! Ako dolaze na večeru, mene ne pozivaš – to mi je dopušteno samo kada je u gostima taj ogavni glupan Kvint Servilije Mlađi!«

»Kako se usuđuješ!« povikao je, postajući sve više ljut. Nikada mu nije palo na pamet da bi ona mogla drukčije od njega procjenjivati njegovu najboljeg prijatelja.

»Neću se udati za njega!« vrisnula je. »Radije bih umrla!«

»Otiđi u svoju sobu«, bio je nesmiljen.

Odmah je ustala i pošla prema vratima koja su izlazila na kolonade.

»Ne u svoju dnevnu sobu, Livija Družila. U spavaću. I ondje ćeš ostati dok se ne opametiš.«

Odgovorila mu je samo divljim pogledom, ali okrenula se i izišla kroz vrata koja su vodila u atrij.

Druz je ostao stajati pokraj njezina prazna stolca, pokušavajući se boriti s ljutnjom. Nevjerojatno! Kako se samo usuđuje proturječiti mu!

Nakon nekoliko trenutaka osjećaji su mu se smirili i mogao se uhvatiti u koštac s tim, iako nije znao što učiniti. U životu mu se nije dogodilo da mu netko proturječi, nitko ga nikada nije stavio u položaj iz kojega nije vidio logična izlaza. Naviknut na to da ga slušaju i da se prema njemu odnose pokorno i s poštovanjem koje se obično ne pokazuje nekome tako mladom, nije znao što učiniti. Da je bolje poznavao sestru – a sada je morao priznati da je uopće ne poznaje – da mu je otac živ – da mu majka – o, kakva zbrka! Što mu je činiti?

Malo je udobrovolji, bio je odgovor. Odmah je poslao po upravitelja kuće.

»Gospođica Livija Družila me uvrijedila«, rekao je zavidnom mirnoćom i nimalo ne pokazujući bijes, »i ja sam joj naredio da ode u svoju spavaću sobu. Dok ne staviš zasun na vrata, postavi ispred njih stražara cijelo

vrijeme. Pošalji joj neku ženu koju ne poznaje da se brine za njezine potrebe. Nikako joj ne smije biti dopušteno da iziđe iz sobe. Je li to jasno?»

»Savršeno, Marko Livije«, bezizražajno je odgovorio upravitelj.

I TAKO JE počeo dvoboj. Livija Druzila poslana je u zatvor manji od onoga na koji je bila naviknuta, ali ne tako mračan i zagušljiv kao što su bile ostale spavaće sobice jer je ova soba bila uz lođu, pa je visoko na vanjskom zidu imala rebrenice. No ipak turoban zatvor! Kada je zatražila knjige za čitanje i papir za pisanje, otkrila je koliko točno turoban jer je njezina molba odbijena. Četiri zida, prostorija veličine dva i pol puta dva i pol metra, krevet, noćna posuda i užasna, nejestiva jela koja joj je donosila neka nepoznata žena. To je sada bio prostor u kojemu je živjela.

U međuvremenu, pred Druzom je bio zadatak da sakrije sestri- nu nevoljkost od najboljeg prijatelja i nije to želio odgađati. Čim je izdao naređenja u vezi s Livijom Druzilom, ponovno je navukao togu i otišao do Cepiona Mlađeg koji je bio odmah iza ugla.

»O, dobro da si došao!« ozareno je rekao Cepion Mlađi.

»Zaključio sam da bih trebao još porazgovarati s tobom«, rekao je Druz ne pokazujući namjeru da sjedne i nemajući zapravo pojma što će mu još reći.

»Pa, prije nego što to učiniš, Marko Livije, otiđi do moje sestre, molim te. Jako je nervozna.«

Barem je to bio dobar znak. Sigurno je vi jesti o zarukama koje joj je donio brat prihvatila, ako već ne s radošću, onda barem staloženo, pomislio je razočaran Druz.

Zatekao ju je u njezinoj primaćoj sobi i odmah mu je postalo jasno da je prošnja dobro prošla jer je, čim je ušao, skočila na noge i bacila mu se na prsa što je u njemu izazvalo nelagodu.

»O, Marko Livije!« rekla je, pogledavši ga rastapajući se od obožavanja.

Zašto ga Aurelija nikada nije tako gledala? No odlučno je otjerao tu pomisao i nasmiješio se Serviliji Cepion koja je drhtala. Nije bila ljepotica i imala je kratke noge, kao i ostali u njezinoj Obitelji, no barem je – kao i njegova sestra – uspjela izbjeći obiteljsku sklonost aknama i imala je izrazito lijepe oči, blaga i nježna izraza, dosta velike, tamne. Iako nije bio zaljubljen u nju, mislio je da bi je s vremenom mogao zavoljeti, a svakako mu se oduvijek sviđala.

Poljubio je njezine mekane usne. Njezin odgovor na taj poljubac ga je iznenadio i pružio mu zadovoljstvo te je s njom ostao dovoljno dugo da razmijene nekoliko rečenica.

»A tvoja sestra, Livija Druzila, zadovoljna je?« upitala je Servilija Cepion kada je ustao, spremajući se otići.

Druz se sasvim ukočio. »Vrlo zadovoljna«, rekao je, pa dodao, a riječi su mu niotkuda sišle s usana: »Nažalost, trenutačno se ne osjeća dobro.«

»O, kakva šteta! Nema veze, reci joj da ću je posjetiti čim se bude dovoljno dobro osjećala. Bit ćemo dvostruke šurjakinje, ali radije bih da budemo prijateljice.«

To je izmamilo osmijeh na njegovo lice. »Hvala ti«, rekao je.

Cepion Mlađi nestrpljivo je čekao u očevoj radnoj sobi koju je prisvojio dok oca nije bilo.

»Oduševljen sam«, rekao je Druz i sjeo. »Tvoja je sestra zadovoljna.«

»Rekao sam ti da joj se sviđaš«, odvratio je Cepion Mlađi. »No kako je Livija Druzila primila novost?«

Sada je već bio sasvim spreman. »Bila je oduševljena«, mirno je slagao. »Nažalost, zatekao sam je u krevetu, ima groznicu. Liječnik je već bio ondje. Malo je zabrinut, čini se da je došlo do nekih komplikacija i strahuje da bi to od čega boluje, što god to bilo, moglo biti zarazno.«

»O, bogova mu!« uzvikne Cepion Mlađi, problijedivši.

»Pričekat ćemo«, umirujuće je rekao Druz. »Jako ti se sviđa, Kvinte Servilije, zar ne?«

»Otac kaže da ne mogu naći bolju od Livije Druzile. Kaže da imam odličan ukus. Jesi li mu rekao da mi se sviđa?«

»Jesam«, slabašno se nasmijeshio Druz. »Prilično je očito već nekoliko godina, znaš.«

»Danas sam primio očevo pismo. Čekalo me kada sam došao kući. Kaže da je Livija Druzila bogata koliko i plemenita roda. I njemu se sviđa«, rekao je Cepion Mlađi.

»Pa, čim joj bude bolje, večerat ćemo svi skupa i porazgovarati o vjenčanju. Početak svibnja, ha? Prije nego što počne nesretno razdoblje.« Druz je ustao. »Ne mogu ostati, Kvinte Servilije, moram se vratiti da vidim kako mi je sestra.«

I Cepion Mlađi i Druz izabrani su za vojničke tribune i trebali su poći u Galiju s onu stranu Alpa s Gnejom Malijem Maksimom. No položaj, bogatstvo i politička prilagodljivost su djelovali. Primjerice, dosta nepoznat Sekst Cezar nije mogao dobiti slobodno ni da ode na bratovo vjenčanje, a ni Druz ni Cepion Mlađi nisu još bili pozvani na dužnost. Druz sigurno nije previdio nikakve probleme u planiranju dvostrukog vjenčanja za početak svibnja, iako će dotada obojica mladoženja biti zauzeta vojnim dužnostima. Jer, čak i ako vojska već bude na putu prema Galiji preko Alpa, uvijek je mogu sustići.

Svima u kući izdao je naredbe što reći ako Cepion Mlađi ili njegova sestra dođu i raspituju se o zdravlju Livije Druzile, a njezinu je prehranu sveo na beskvasni kruh i vodu. Pet ju je dana ostavio sasvim samu, a onda je zatražio da je dovedu u njegovu radnu sobu.

Došla je pomalo trepćući od snažna svjetla, ne sasvim sigurna na nogama, nestručno počesljane kose. Njezine su oči pokazivale da nije spavala, ali njezin brat nije uspijevaao primijetiti dokaze dugog plakanja. Ruke su joj drhtale i s mukom je vladala ustima, a donja joj je usna bila

izgrizena do krvi.

»Sjedni«, odsječno je rekao Druz.

Sjela je.

»Što sada misliš o udaji za Kvinta Servilija?«

Počela je drhtati, Ono malo boje što joj je još ostalo na licu potpuno je nestalo. »Ne želim«, rekla je.

Brat joj se nagnuo naprijed, sklopljenih ruku. »Livija Druzila, ja sam glava naše Obitelji. Imam potpunu vlast nad tvojim životom. Imam čak i potpunu vlast nad tvojom smrću. Slučajno si mi vrlo draga. To znači da te ne želim povrijediti i žalosti me kada patiš. A sada patiš. To me žalosti. No oboje smo Rimljani. Ta mi činjenica znači sve na svijetu. Znači mi više od tebe. Od *ikoga!* Strašno mi je žao što ti se ne može svidjeti moj prijatelj Kvint Servilije. Ali, udat ćeš se za njega! Kao Rimljanki, dužnost ti je slušati me. Kao što i sama znaš, otac je izabrao Kvinta Servilija za tvojega supruga, baš kao što je njegov otac odabrao mene za supruga Servilije Cepion. Neko sam vrijeme razmišljao o tome da sâm odaberem suprugu, ali razvoj događaja samo je dokazao da je otac – laka mu zemlja – bio mudriji od mene. Osim svega toga, još nosimo i breme majčine sramote – sramote majke koja se nije pokazala dobrom Rimljankom. Zbog nje je odgovornost koja je na tebi mnogo veća. Ništa što kažeš ili učiniš ne smije nikome dati povod da pomisli kako bi njezina mana mogla biti i u tebi.«

Livija Družila je duboko udahнула i još drhtavije ponovila: »Ne želim!«

»Zelja nema nikakve veze s tim«, strogo je rekao Druz. »Što misliš, tko si ti, Livija Druzila, da su ti osobne želje važnije od časti i položaja naše Obitelji? Prihvati to – udat ćeš se za Kvinta Servilija i ni za koga drugoga. Budeš li se nastavila opirati, nećeš se udati ni za koga. Zapravo, do kraja života nećeš izići iz svoje spavaće sobe. Ostat ćeš ondje, bez društva, bez razonode, zauvijek!« Zurio je u nju pogledom hladnijim od dvaju crnih kamena. »Ozbiljno ti to govorim, sestro. Bez knjiga, bez papira, bez hrane, osim kruha i vode, bez kupanja, bez zrcala, bez sluškinja, cipela ili papuča, pojaseva ili vrpca o koje se možeš objesiti, bez škarica za nokte ili škara za kosu, bez noževa kojima se možeš probosti. A ako se pokušaš izgladnjivati, naredit ću da te prisilno hrane.«

Pucnuo je prstima, kratko, glasno, nakon čega je u sobu ušao upravitelj kuće. Učinio je to nekom sumnjivom žustrinom koja je nagovješćivala da je prisluškiavao na vratima. »Odvedi moju sestru natrag u sobu. I dovedi mi je sutra u zoru, prije nego **sto** u kuću pustiš moje podanike.«

Upravitelj kuće morao joj je pomoći da ustane, jednom je rukom uhvativši ispod ruke, pa ju je izveo iz sobe.

»Sutra očekujem tvoj odgovor.«

Upravitelj kuće nije joj uputio nijednu riječ dok ju je vodio preko atrija. Čvrsto, ali nježno, gurnuo ju je u njezinu spavaću sobu, odmaknuo se, zatvorio vrata i povukao zasun koji je Druz izvana dao ugraditi.

Mračilo se. Livija Družila znala je da će je za najviše dva sata obaviti plašt crna, prazna ništavila duge, kasnozimske noći. Dosada još nije plakala. Prva tri dana i noći u tome joj je pomogla snažna svijest

o tome da je u pravu, pomiješana sa silnim ogorčenjem, a nakon toga je utjehu potražila u nevoljama svih onih junakinja koje je otkrila čitajući. Naravno, na vrh popisa izbila je Penelopa koja je dvadeset godina čekala Odiseja, ali Danaju je otac zatvorio u njezinu sobu, a Arijadnu je Tezej ostavio na obali Naksa. Sve su te priče dobro završile. Odisej se vratio kući, rodio se Perzej, a Arijadnu je spasio bog...

No dok su joj bratove riječi i dalje odzvanjale u glavi, počela je shvaćati razliku između velike književnosti i stvarnosti. Velika književnost nije zamišljena kao preslika ili odjek stvarnosti. Ne, njezina je svrha bila da na neko vrijeme isključi stvarnost, da oslobodi um opterećen svakidašnjim problemima i omogući mu da uživa i odmara se u veličanstvenom jeziku, slikama od riječi i nadahnjujućim ili primamljujućim zamislama. Penelopa je barem uživala u slobodi vlastite palače i sinovu društvu. Danaju je očaravala kiša zlata, a Arijadna je pretrpjela tek sitan žalac bola zbog Tezejeva odbijanja prije nego što se njome oženio mnogo veći čovjek od Tezeja. No u pravom životu Penelopu bi silovali i prisilno udali za nekoga, a njezina bi sina ubili.

i Odisej se uopće ne bi vratio kući. A Danaja i njezino novorođenče plutali bi u škrinji dok ih more ne bi potopilo. Arijadna bi pak ostala trudna s Tezejom i umrla rađajući sama, bez pomoći...

Bi li se Zeus pojavio u obliku kiše zlata kako bi unio malo radosti u dugo zatvoreništvo Livije Družile, suvremene Rimljanke?

Ili, bi li se Dioniz provezao s njezinim ledenim, mračnim sobičkom u kočiji koju vuku leopardi? Bi li Odisej napeo svoj veliki luk i prostrijelio njezina brata i Cepiona Mlađeg istom strijelom kojom je pogodio sjekire? Ne! Naravno, ne bi! Svi su oni živjeli prije više od tisuću godina ako su uopće živjeli igdje osim u stihovima nekog pjesnika. Je li to bio smisao života živjeti život u vječnim stihovima nekog pjesnika, a nikada kao ljudsko biće od krvi i mesa?

Nekako se uhvatila za pomisao da će njezin crvenokosi junak s Ahenobarbova balkona desetak metara ispod nje saznati za njezinu nevolju, provaliti kroz rebrenice u zidu i potajno je odvesti na neki začaran otok koji plovi morem crnim poput vina. Grozne je sate proživljavala zamišljajući njega, onako visoka, nalik na Odiseja – pametna, puna novih zamisli, nevjerovatno hrabra. Kakvom će mu se bijednom preprekom učiniti kuća Marka Livija Druza kada sazna da je ona u njoj zarobljena!

Ali večeras je bilo drukčije. Večeras je bio pravi početak zatočeništva koje neće imati sretan kraj, u kojemu neće biti čudesna oslobođenja. Tko je, osim njezina brata i slugu, znao da je zarobljena? I tko bi se od njegovih slugu usudio prezreti bratove naredbe ili se više sažaliti nad njom nego što se boje njega? On nije bio okrutan čovjek, to joj je bilo jasno. No bio je naviknut da ga slušaju, a ona – njegova mlađa sestra – bila je njegovo vlasništvo, njegovo oruđe, baš kao i njegovi slugu ili psi koje je držao u lovačkoj kolibi u Umbriji. Njegova je riječ za nju bila zakon. Njegove želje za nju zapovijedi. Ono što je ona željela nije značilo ništa, nije imalo nikakvu valjanost i stoga nije postojalo izvan njezine glave.

Osjetila je da ju je zasvrbjelo ispod lijevoga oka, a zatim joj je nešto vrelo, nešto što je svrbjelo kliznulo niz lijevi obraz. Nešto joj je kapnulo na nadlanicu. Zasvrbjelo ju je desno oko, opržen je desni obraz, a kapanje je postajalo sve češće. Kao kada počinje kratak ljetni pljusak, kapi su padale sve brže i brže. Livija Družila je zaplakala jer srce joj bijaše slomljeno. Ljuljala se naprijed-natrag, brisala lice, oči iz kojih su curile suze i nos. Zaplakala je ponovno jer srce joj zaista bješe slomljeno. Plakala je tako satima, sama u oceanu užasne tmine, zarobljenica bratove volje i vlastite nevoljkosti da ga posluša.

No kada je upravitelj kuće došao i otvorio vrata sobe, pustivši u njezinu smrdljivu hladnoću Svjetlost lampe koju je nosio u ruci, ona je sjedila na rubu kreveta, suhih očiju i mirna. Zatim je ustala s kreveta i prije njega izišla iz sobe, hodajući preko golema, živahna atrija prema bratovoj radnoj sobi.

»I?« upitao je Druz.

»Udat ću se za Kvinta Servilija«, odgovorila je.

»Dobro. No zahtijevam više od tebe, Livija Druzila.«

»Potrudit ću se zadovoljiti te u svemu, Marko Livije«, smireno je rekla.

»Dobro.« Pucnuo je prstima, a upravitelj kuće odmah je došao. »Pošalji nešto vrućega vina s medom i medene kolačiće u primaću sobu plemenite Livije Druzile i naloži služavki da joj pripremi kupku.«

»Hvala ti«, rekla je bezbojnim glasom.

»Iskreno mi je zadovoljstvo usrećiti te, Livija Druzila — dok god se ponašaš kao prava Rimljanka i činiš ono što se od tebe očekuje. Očekujem da se prema Kvintu Serviliju ponašaš kao svaka mlada žena koja bi otvorenih ruku dočekala brak. Dat ćeš mu do znanja da si zadovoljna i uvijek ćeš mu pokazivati pokornost, poštovanje, zanimanje i brigu. Nikada — čak ni u privatnosti spavaće sobe nakon što se vjenčate — nećeš Kvintu Serviliju ni na koji, pa i najmanji, način dati do znanja da on nije muž kojega si željela. Razumiješ li?« strogo je upitao.

»Razumijem, Marko Livije«, odvratila je.

»Pođi sa mnom!«

Odveo ju je u atrij u kojemu je veliki pravokutnik prozora počeo blijedjeti i kroz njega je u sobu ulazilo biserno svjetlo, čišće od svjetla lampa, bljeđe, ali blistavije. U zidu je bilo malo svetište kućnim bogovima, Larima i Penatima. Sa svake strane svetišta nalazio se jedan vrhunski oslikan sićušan hram i u svakome od njih *imagines* najslavnijih ljudi iz Obitelji Livije Druzile — od njezina pokojna oca, cenzora sve do početaka loze. Ondje ju je Marko Livije natjerao na strašnu zakletvu strašnim rimskim bogovima koji nisu imali kipove, mitove i ljudski oblik, koji su bili utjelovljenje psihičkih osobina, a ne božanstveni muškarci i žene. Pod prijetnjom izazivanja njihova nezadovoljstva zaklela se da će biti topla i privržena supruga Kvintu Serviliju Cepionu Mlađem.

Nakon što su s tim završili, poslao ju je u njezinu dnevnu sobu gdje su je čekali vruće vino s medom i medeni kolači. Otpila je gutljaj vina i odmah osjetila njegovu blagodat, ali grlo joj se stisnulo već pri samoj pomisli na kolače, pa ih je gurnula ustranu nasmiješivši se služavki i ustala.

Toga poslijepodneva Kvint Servilije Cepion Mladi i njegova sestra, Servilija Cepion, došli su na večeru k Marku Liviju Druzuzi i njegovoj sestri, Liviji Druzili. Četvero prisnih ljudi planiralo je vjenčanju. Livija Druzila poštovala je položenu zakletvu, zahvaljujući svim bogovima na tome što nije pripadala Obitelji u kojoj su se ljudi smiješili – nikome nije bilo nimalo čudno što se držala ozbiljno jer su i svi ostali bili takvi. Tihoga glasa i sa zanimanjem razgovarala je s Cepionom Mlađim dok je njezin brat bio usredotočen na Serviliju Cepion i nejasni strahovi Cepiona Mlađeg polako su nestajali. Zašto je uopće mislio da se ne sviđa Liviji Druzili? Iako je bila blijeda i iscrpljena od bolesti, nije se moglo zaniijekati blago oduševljenje kojim je pozdravila vješt bratov plan da početkom svibnja, prije nego što Gnej Malije Maksim započne marš preko Alpa, organiziraju dva vjenčanja.

Prije nego što počne nepovoljno razdoblje. No za mene je svako razdoblje nepovoljno, pomislila je Livija Druzila, ali nije to izgovorila.

Publije Rutilije Ruf pisao je Gaju Mariju u lipnju, prije nego što su vijesti o tome da je Jugurta zarobljen i da je rat u Africi završio stigle do Rima:

Zima bijaše vrlo nemirna, a proljeće gotovo panično. Germani su nedvojbeno u pokretu, k tome još na jug, u našu provinciju uz rijeku Rodan. Prije kraja prošle godine počela su stizati pisma naših galskih saveznika Heduanaca u kojima nam javljaju da će Germani, njihovi neželjeni gosti, poći dalje. Zatim je u travnju stiglo prvo heduansko izaslanstvo, kako bi nas obavijestilo o tome da su Germani operušali heduanske i ambarske žitnice i pune svoja kola. Međutim, kao sljedeće odredište naveli su Hispaniju, a oni u senatu koji misle da je mudrije opasnost u obliku Germana prikazivati nevažnom brzo su proširili vijest.

Srećom, Skaur se ne ubraja među njih, a ni Gnej Domicije Ahenobarb. I tako se, brzo nakon što smo Gnej Malije i ja započeli svoj konzulat, pojavila snažna struja koja je tražila novačenje nove vojske, ako bi došlo do iznenadne opasnosti, a Gneju Maliju naloženo je da okupi šest novih legija.

Rutilije Ruf se ukočio kao da se želi zaštititi od marijevske tirade i tugaljivo se nasmiješio.

Da, znam, znam! Nemoj planuti, Gaju Marije, i dopusti mi da sve izložim prije nego što počneš skakati po mojoj jednoj glavi – pri čemu ne mislim na onu nakupinu kostiju i mesa na svojem vratu! Meni je, po pravu, trebalo biti naloženo da unovačim tu novu vojsku i njome zapovijedam – savršeno sam svjestan toga. Ja sam viši konzul, imao sam dug i vrlo uspješan vojni životni put i trenutačno čak uživam i u malo slave jer je moj priručnik vojne prakse

napokon objavljen. S druge strane, moj mlađi sudrug, Gnej Malije, gotovo je sasvim neiskusn.

E, pa, za sve si to ti kriv! Svi znaju da sam povezan s tobom i vjerujem da bi tvojim neprijateljima u senatu bilo draže da Rim nestane u navali Germana, nego da na bilo koji način zadovolje tebe ili tvoje. I tako je Metel Numidski Smrdljivko ustao i održao veličanstven govor u kojemu je objasnio kako sam ja prestar da vodim vojsku i da se moja neporeciva nadarenost može bolje iskoristiti ostanem li upravljati Rimom. Slijedili su ga poput ovaca koje slijede vođu koji ih vodi na klanje i donijeli sve potrebne dekrete. Zašto se nisam borio protiv njih, čujem kako pitaš. O, Gaju Marije, ja nisam ti! Jednostavno nemam u sebi onu crtu uništavalačke mržnje koju ti osjećaš prema njima, a nemam ni tvoju nevjerojatnu snagu. Stoga sam se zadovoljio time da ustrajem u tome da Gneju Maliju daju nekoliko vrlo sposobnih i iskusnih viših legata. I barem je to učinjeno. Ima potporu Marka Aurelija Skaura – da, zaista sam rekao Aurelija, a ne Emilija. Jedino što dijeli s našim cijenjenim predsjednikom senata je *cognomen*. Međutim, vjerujem da je njegova vojna vještina mnogo bolja od one slavnog Skaura. Barem se, za dobrobit Rima i Gneja Malija, tomu nadam!

I, sve u svemu, Gnej Malije je posao obavio prilično dobro. Odlučio je novačiti ljude iz redova najsiromašnijih, a kao dokaz učinkovitosti takve metode imao je tvoju afričku vojsku. Do kraja travnja, kada su stigle vijesti da će se Germani uputiti na jug u našu rimsku provinciju, Gnej Malije imao je šest legija, a svi vojnici bili su iz rimskoga ili latinskog najsiromašnijeg puka. No tada je stiglo heduansko izaslanstvo i prvi put se dogodilo da je senat dobio točnu procjenu stvarna broja Germana koji su se selili. Saznali smo, primjerice, da su Germani koji su ubili Lucija Kasija u Akvitaniji – i za koje smo znali da ih ima otprilike dvjesto pedeset tisuća – samo trećina njihova ukupna broja, ako ne i manje. Dakle, prema izvješćima Heduanaca, u ovom trenutku otprilike osamsto tisuća germanskih ratnika, žena i djece putuje prema galskoj obali Srednjega (Sredozemnoga) mora. Zapanjujuće, zar ne?

Senat je Gneja Malija ovlastio da unovači još četiri legije te pet tisuća konjanika. Time se vijest o Germanima proširila po cijeloj Italiji, iako je senat pokušao sve umiriti. Silno smo zabrinuti, posebice zato što dosada zapravo nismo uspjeli pobijediti ni u jednoj bitci protiv Germana. Od vremena Karbona pamtimo samo poraze. A sada se čuju i oni, posebno među običnim pukom, koji govore da je naša poznata uzrečica o tome kako šest dobrih rimskih legija može pobijediti dvjesto pedeset nediscipliniranih divljaka golema glupost. Kažem ti, Gaju Marije, cijela Italija strepi! A kad je o meni riječ, ja ne krivim Italiju.

Pretpostavljam da je posljednjih godina, zbog opće bojazni, nekoliko naših saveznika promijenilo politiku i svojim trupama dobrovoljno pojačalo vojsku Gneja Malija. Samničani su poslali legiju lakonaoružana pješastva, a Maržani predivnu legiju pješastva u standardnom rimskom stilu. Poslana je i pomoćna legija sastavljena od ljudi iz Umbrije, Etrurije i Picena. Kao što možeš zamisliti, naši sudrugovi senatori drže se poput mačke koja je

uhvatila ribu vrlo samozadovoljno. Od četiriju dodatnih legija tri plaćaju i održavaju talijanski saveznici.

To je sve pozitivno. No postoji i druga strana, naravno. Imamo užasan manjak centuriona što znači da nijedna od novounovačenih trupa koje čine ljudi iz najsiromašnijeg puka nije prošla pravilnu obuku i da je jedna legija koju čine najsiromašniji od četiriju upravo sastavljenih legija gotovo sasvim nepripremljena. Legat Aurelije predložio je da Gnej Malije ravnomjerno raspodijeli iskusne centurione između sedam legija koje čini najsiromašniji puk što znači da će u svakoj legiji biti najviše četrdeset posto centurija koje su prošle barem nekakvo vojno osposobljavanje. Vojnički tribuni su u redu, ali ne moram ti ni reći da su centurioni oni koji na okupu drže centurije i kohorte.

Da ti budem sasvim iskren, bojim se posljedica. Gnej Malije nije loš momak, ali mislim da nije sposoban ratovati protiv Germana. To je mišljenje potkrijepio i on sâm kada se krajem svibnja javio u senatu rekavši da ne može jamčiti da će svaki njegov vojnik znati što treba činiti na bojnopolju! *Uvijek* bude onih koji ne znaju što učiniti na bojnopolju, ali ne javljaš se za riječ u senatu i to kažeš!

I što je senat učinio? Naložio je Kvintu Cepionu u Narbonu da se, zajedno sa svojom vojskom, odmah preseli do Rodana i pridruži vojsci Gneja Malija kada dođe do Rodana. Barem jedanput senat nije odugovlačio – poruku su poslali po glasniku na konju i došla je od Rima do Narbona za manje od tjedan dana. Ni Kvint Servilije nije odugovlačio s odgovorom! Jučer je stigao taj odgovor. A kakav je samo bio!

Naravno, u senatorskim naputcima stajalo je da Kvint Cepion mora podrediti sebe i svoje trupe vrhovnoj moći ovogodišnjega konzula. Sve savršeno uobičajeno i otvoreno. Prošlogodišnji konzul ima ovlasti zamjenika konzula, ali u svakom zajedničkom pothvatu sluša zapovijedi višeg zapovjednika.

Ali, Gaju Marije, to se Kvintu Cepionu nije svidjelo!

Je li senat zaista vjerovao da će se on — patricij Servilije, izravni potomak Gaja Servil i ja Ahale, spasitelja Rima ponašati kao podređeni nekom pridošlici koji nema nijednoga poznatog pretka, čovjeku koji je postao konzulom samo zato što se nitko od onih boljega podrijetla nije kandidirao za izbore?

Postoje konzuli i konzuli, rekao je Kvint Cepion.

Da, kunem ti se da je to zaista rekao! Njegove godine popis kandidata bio je pristojan, ali ove godine, najbolje što je Rim mogao ponuditi bili smo slomljen, stari, niži plemenitaš (ja) i umišljen skorojević s više novca nego ukusa (Gnej Malije). Pismo Kvinta Cepiona završavalo je riječima da će svakako odmah poći prema Rodanu, ali da očekuje da će ga, kad onamo stigne, dočekati vijest o tome da će on biti vrhovni zapovjednik u tom zajedničkom pothvatu. Kvint Cepion napisao je da je siguran da će, u suradnji s Gnejom Malijem kao njegovim podređenim, sve proći savršeno.

Ruka mu se počela grčiti. Uzdahnuvši, Rutilije Ruf odložio je pisalo od trske i počeo masirati prste, namršteno gledajući u daljinu. Uskoro su mu se počeli sklupati kapci i glava mu je klonula na prsa, pa je zakunjao. Kada se probudio uz trzaj, ruka mu je napokon bila bolje, pa je nastavio pisati.

O, kako dugačko, dugačko pismo! No nitko drugi neće ti iskreno prenijeti sve što se dogodilo, a moraš sve znati. Pismo Kvinta Cepiona bilo je naslovljeno na Skauru, *princepsa senatus*, a ne na mene, a ti, naravno, znaš kakav je naš voljeni Marko Emilije Skaur! S ležinarskim užitkom pročitao je cijelo to grozno pismo u senatu. Zapravo, potekle su mu sline. A kakvu li je tek zbrku to izazvalo! Bilo je ljubičastih lica, udaraca šakama, a došlo je i do tučnjave između Gneja Malija i Metela Smrdljivka koju sam ja prekinuo pozvavši liktore iz vestibula kurije što se Skauru nikako nije svidjelo. O, kakav dan za Marsa! Šteta što nismo mogli napuniti boce vrelin zrakom i samo otpuhati Germane najmoćnijim oružjem koje Rim može proizvesti.

Posljedica toga je da će Kvinta Cepiona na obalama Rodana zaista dočekati glasnik, ali nove će zapovijedi biti iste kao stare — mora se podrediti formalno izabranom konzulu za tu godinu, Gneju Maliju Maksimu. Kakva šteta što je taj blesan sebi dao takav nadimak, zar ne? To je pomalo kao da sam sebi dodijeliš krunu od trave nakon što su tvoji vojnici spasili tebe, a ne ti njih. Takvo hvaljenje samoga sebe ne samo da je vrhunac gluposti nego je i nadimak Maksim strahovito samosvjesno, ako nisi Fabije. Naravno, on tvrdi da je njegova praprabaka bila Fabija Maksima i da se njegov djed služio tim imenom, ali ja znam da njegov otac nije. Osim toga, itekako sumnjam u priču o Fabiji Maksimi.

Uglavnom, ja sam poput ratnoga konja koji dane provodi na pašnjaku, sve me svrbi od želje da budem u koži Gnej a Malija, a umjesto toga opterećen sam vrlo važnim odlukama poput one možemo li sebi, nakon što smo platili opremanje sedam novih legija koje čini najsiromašniji puk, dopustiti da ove godine unutarne zidove državnih žitnica premažemo novim slojem smole. Možeš li vjerovati da, dok cijeli Rim govori samo o Germanima, senat osam dana raspravlja o tome! To čovjeka može dovesti do ludila!

Međutim, dosjetio sam se nečemu i to ću provesti u djelo. Bez obzira na to

hoćemo li u Galiji pobijediti ili izgubiti, to ću učiniti. U cijeloj Italiji nije ostao nijedan čovjek kojega bih smatrao dostojnim da zaveže vezice na cipelama pravoga centuriona, pa ću unovačiti nastavnike vježbovne izobrazbe i ostalo radno osoblje iz gladijatorskih škola. Kapua je puna gladijatorskih škola – i to najboljih – pa što bi moglo biti prikladnije, uzevši u obzir i to da je Kapua uporišni tabor za sve nove trupe? Ako Lucije Tkogoddaonbio ne bude mogao unajmiti dovoljno gladijatora za dobru predstavu na sprovodu svojega djeda, strašno mi je žao! Mislim da je potreba Rima veća od potrebe toga nekog Lucija! Ovaj moj plan govori ti i da ću nastaviti novačiti među najsiromašnijim pukom.

Javljat ću ti novosti, naravno. Kako napreduju stvari u zemlji Lotofaga, sirena i začaranih otoka? Još nisi uspio uhvatiti Jugurtu? Kladim se da nisi daleko od toga. Zapravo, Metel Numidski Smrdljivko ovih je dana sav nešto treperav. Ne može se odlučiti bi li se usredotočio na tebe ili na Gneja Malija. Naravno, održao je veličanstven govor u kojemu je podržao promaknuće Kvinta Servilija na mjesto zapovjednika. Pružilo mi je golemo zadovoljstvo što sam njegove dokaze mogao potući s nekoliko pravodobnih primjedaba.

Bogova mi, Gaju Marije, kako me samo ljute! Trube o pothvatima svojih bijednih predaka, a ono što Rimu sada treba je živući, dišući, vojni stvaralački um! Požuri kući što prije, može? Trebamo te jer ja nisam raspoložen za to da se sâm borim s čitavim senatom, jednostavno nisam.

Pismo je imalo i *post scriptum*:

Usput, u Kampaniji se odigralo nekoliko neobičnih događaja. Ne sviđaju mi se, ali ne uspijevam shvatiti zašto su se dogodili. Početkom svibnja u Nuceriji je došlo do pobune robova – ugušena je bez poteškoća i jedina njezina posljedica bilo je pogubljenje trideset jadnih stvorenja sa svih krajeva svijeta. No onda je prije tri dana buknuła još jedna pobuna, ovoga puta u velikom privremenom taboru izvan Kapue. Ondje su smješteni niži muški robovi koji čekaju kupce kojima trebaju stotine nosača, radnika u kamenolomu ili na dokovima. Ovoga puta u pobuni je sudjelovalo gotovo dvjesto pedeset robova. Odmah je ugušena jer je u taboru pokraj Kapue bilo nekoliko unovačenih kohorta. U borbi je poginulo pedesetak pobunjenika, a ostali su poslije pogubljeni. No ne sviđa mi se to, Gaju Marije. To je znak. U ovom trenutku bogovi su protiv nas. Osjećam to u kostima.

Drugi *post scriptum* je glasio:

Upravo sam primio vrlo tužnu vi jest za tebe. Budući da sam se, preko Marka Granija iz Puteola, dogovorio da ovo pismo bude na brzome poštanskom brodu koji će krajem tjedna otploviti za Utiku, ponudio sam se da ću ti prenijeti novosti. Tvoj voljeni tast, Gaj Julije Cezar, preminuo je danas poslijepodne. Kao što znaš, već je neko vrijeme bolovao od maligne izrasline u grlu i danas je počinio samoubojstvo. Siguran sam da ćeš se složiti da je odabrao najbolji izlaz. Nitko ne bi trebao biti na teret voljenima, posebno kada izgubi ljudsko dostojanstvo i čestitost. Zar bi itko od nas radije živio nego umro kada život znači ležanje u vlastitu izmetu ili da te rob čisti od njega? Ne, kada čovjek više ne može vladati vlastitim crijevima ili želucem, mislim da je vrijeme da pođe. Mislim da bi Gaj Julije to već bio učinio da nije bio zabrinut za najmlađeg sina koji se, kao što sigurno znaš, nedavno oženio. Prije samo dva dana bio sam mu u posjetu i, kroz onu izraslinu koja ga guši, uspio je prošaptati da se oslobodio svih sumnja u vezi s primjerenošću braka mladoga Gaja Julija jer je prelijepa Aurelija – moja ljubimica, priznajem – prava supruga za njegova sina. Stoga, *ave atque vale*, Gaju Julije Cezaru!

Krajem lipnja, konzul Gnej Malije Maksim uputio se na dug marš prema sjeveru i zapadu, povevši kao osobne pomagače svoja dva sina i svu dvadesetčetvoricu vojničkih tribuna izabranih za tu godinu, raspoređenih među sedam od njegovih deset legija. S njim su marširali i Sekst Julije Cezar, Marko Livije Druz i Kvint Servilije Cepion Mlađi te Kvint Sertorije koji je pošao s njima obnašajući dužnost nižega vojničkog tribuna. Od tri italske savezničke legije, najbolje osposobljena i najprofesionalnija bila je ona koju su poslali Maržani. Ona je bila najbolja od svih deset legija zajedno. Njome je upravljao dvadesetpetogodišnji Kvint Popedije Silo, sin marskoga plemenitaša – pod nadzorom rimskoga legata, naravno.

Budući da je Malije Maksim zahtijevao da sa sobom nose dovoljno državnoga žita da njime može dva mjeseca prehranjivati čitavu vojsku, imao je golemu karavanu i vrlo polagano napredovao. U prvih šesnaest dana nije stigao ni do grada Fana na Jadranskom moru.

Nepopustljivim i strastvenim govorom legat Aurelije uspio ga je nagovoriti da ostavi karavanu u pratnji jedne legije i pođe naprijed s preostalih devet, samo s konjicom i lakim teretom. Pokazalo se da nije jednostavno uvjeriti Malija Maksima u to da mu trupe neće umrijeti od gladi prije nego što dođu do Rodana i da će, prije ili poslije, onamo bez poteškoća stići i težak teret.

Marširajući mnogo kraće preko ravnice, Kvint Servilije Cepion stigao je do goleme rijeke Rodan prije Malija Maksima. Sa sobom je poveo samo sedam od svojih osam legija – osmu je poslao brodom do Bliže Hispanije – i nije poveo konjicu koju je raspustio lani – kao nepotreban trošak. Unatoč njegovim naredbama i nastojanju legata, Cepion je odbio otići iz Narbona dok ne stigne očekivano prekomorsko

priopćenje iz Smirne. A nije bio ni dobre volje – uspjeli su ga prekinuti u prigovaranju zbog sramotne sporosti u protoku obavijesti između Smirne i Narbona, a žalio se i na bezosjećajnost senata u kojemu su mislili da će on vrhovno zapovjedništvo prepustiti toj gljivi od čovjeka, Maliju Maksimu. No na kraju je bio prisiljen poći bez pisma, ostavivši u Narbonu izričitu zapovijed da mu se pismo pošalje čim stigne.

Usprkos tomu, do cilja je stigao mnogo prije Malija Maksima. U Nemauzu, trgovačkom gradiću pokraj ušća Rodana, dočeka ga je glasnik senata koji mu je dao nove upute senata.

Cepionu uopće nije palo na pamet da njegovo pismo neće dirnuti senatore, posebice zato što ga je pročitao upravo Skaur. Stoga je, kada je otvorio cilindar i pogledom preletio preko kratkog odgovora senata, bio izvan sebe od bijesa. Nemoguće! Nepodnošljivo! On, patricij Servilije, da pleše kako Malije Maksim svira? Nikada!

Rimska obavještajna služba dojavila je da su se Germani sada uputili na jug, idu kroz zemlju keltskih Alobroga, okorjelih mrzitelja Rima koji su se našli u teškom položaju: Rimljani su bili neprijatelj kojega su poznavali, a Germani neprijatelj kojega nisu poznavali. A druidska bratovština već je dvije godine svakom plemenu u Galiji govorila da ondje nigdje nema dovoljno prostora da se nasele Germani. Svakako, Alobrozi se nisu namjeravali odreći svoje zemlje da bi omogućili narodu mnogo brojnijem od njihova da ondje osnuje novu domovinu.

Alobrozi sigurno nisu namjeravali prepustiti dovoljno svojih područja narodu, toliko brojnijem od njih samih, da se ondje naseli.

A bili su dovoljno blizu Heduanaca i Ambara da su vrlo dobro znali kako su Germani poharali zemlje tih zastrašenih plemena. Zato su se Alobrozi povukli na obronke svojih voljenih Alpa i usredotočili se na to da Germane ometaju koliko mogu.

Krajem lipnja Germani su upali u rimsku provinciju Galiju s onu stranu Alpa, sjeverno od trgovačkoga mjesta Vijene, i nastavili dalje, ne naišavši na otpor. Svi oni, njih više od sedamsto pedeset tisuća, spuštali su se uz istočnu obalu moćne rijeke jer je njezina dolina bila šira i sigurnija, manje izložena žestokim gorštackim plemenima središnje Galije i Cebene.

Čuvši za to, Cepion je namjerno skrenuo s puta – Via Domitia je kod Nemausa napuštena i, umjesto da prijeđe močvare po dugačkom nasipu koji je izgradio Ahenobarb, poveo je svoju vojsku zapadnom obalom na sjever, ostavivši tako rijeku između sebe i puta kojim će doći Germani. Bilo je to sredinom *sextilisa*.

Iz Nemausa je u Rim poslao glasnika s još jednim pismom za Skaura. U njemu je pisalo da neće slušati naredbe Malija Maksima i da je to njegova konačna odluka. Nakon što je to izjavio, znao je da je za njega jedini častan put onaj zapadno od rijeke.

Na istočnoj obali Rodana, šezdesetak kilometara od točke u kojoj je Via Domitia sjekla rijeku dugačkim nasipom koji je završavao blizu Arelate, nalazio se donekle važan rimski trgovački grad Arauzio. A na

zapadnoj obali, petnaest kilometara sjeverno od njega, Cepion je smjestio svoju vojsku, koju je činilo četrdeset tisuća pješaka i petnaest tisuća neboraca, u dobro utvrđen tabor. Ondje je čekao Malija Maksima koji se trebao pojaviti na suprotnoj obali i odgovor senata na svoje posljednje pismo.

Malije Maksim stigao je prije odgovora senata, krajem *sextilis*a. Svojih pedeset tisuća pješaka i trideset tisuća neboraca smjestio je u dobro utvrđen tabor na obali rijeke, osam kilometara sjeverno od Arauzija, tako da mu je rijeka poslužila i kao obramben položaj i kao izvor vode.

Područje sjeverno od tabora bilo je savršeno za bitku, mislio je Malije Maksim, držeći rijeku svojom najvećom zaštitom. To je bila njegova prva pogreška. Druga je bila u tome što je od tabora odvojio pet tisuća konjanika i poslao ih kao predstražu četrdeset pet kilometara sjevernije. A treća je pogreška bilo to što je Aurelija, svojeg najsposobnijeg legata, imenovao zapovjednikom konjice i tako se lišio njegovih savjeta. Sve te pogreške bile su dio dugoročne strategije Malija Maksima – namjeravao je Aurelijem i konjicom usporiti Germane, i to ne tako što bi zapodjenuo bitku s njima, nego tako da im pokaže prvi prizor rimskog otpora. Jer, Malije Maksim želio je pregovarati, a ne boriti se, nadajući se da će mirno vratiti Germane u središnju Galiju, daleko od rimskih provincija. Sve prethodne bitke između Germana i Rimljana nametnuli su Rimljani, i to svaki put nakon što bi Germani pokazali da su spremni mirno otići s rimskog područja. Stoga se Malije Maksim pouzdao u svoju strategiju koja nije bila neutemeljena.

Međutim, prvi je njegov zadatak bio da dovede Cepiona sa zapadne na istočnu obalu rijeke. Još ga je peklo uvredljivo pismo koje je Skaur pročitao u senatu, pa je Cepionu poslao kratko i izravno naređenje: *odmah* povedi svoju vojsku preko rijeke i dovedi je u moj tabor. Poruku je dao veslačima u čamcu, osiguravši se tako da će isporuka biti brza.

Cepion je istim čamcem poslao odgovor Maliju Maksimu. Njegov je odgovor bio jednako odsječan i poručivao je da on, patricij Servilije, neće slušati naredbe bijednoga, umišljena trgovca i da će ostati ondje gdje jest, na zapadnoj obali.

U sljedećem naređenju Malija Maksima pisalo je:

Kao tvoj vrhovni zapovjednik, ponovno ti naređujem da s vojskom odmah prijeđeš rijeku. Molim te, drži ovo naređenje posljednjim. Nastaviš li mi prkositi, odvest ću te na rimski sud i optužiti za izdaju, a osudit će te priroda tvojih oholih djela.

Cepion je poslao odgovor jednako pun prijetnja sudom:

Ne priznajem te za vrhovnog zapovjednika. Slobodno me optuži za izdaju. Ja ću postupiti jednako. Budući da obojica znamo tko će pobijediti, zahtijevam da mi odmah predaš vrhovno zapovjedništvo.

Malije Maksim odgovorio je još oholije. To se nastavilo sve do sredine rujna kada su iz Rima stigla šestorica senatora, sasvim iscrpljena brzinom i neudobnošću putovanja. Rutilije Rul, konzul u Rimu, uspio je postići da se to izaslanstvo pošalje, ali su mu Skaur i Metci Numidski uspjeli potpuno otupjeti oštricu ne dopustivši da među njegovim članovima bude senatora konzulara ni onih koji imaju bilo kakav politički utjecaj. Najugledniji od šestorice senatora bio je običan pretor umjereno plemenita podrijetla – nitko drugi nego šurjak Rutilija Rufa, Marko Aurelije Kota. Samo nekoliko sati nakon što je izaslanstvo stiglo u Malijev tabor, Kota je shvatio ozbiljnost situacije.

Stoga se na posao bacio sa snagom i strašću koji su mu inače bili nepoznati, usredotočivši se na Cepiona. Ali on je ostao nepopustljiv. Nakon posjeta konjičkom taboru na sjeveru, vratio se poslu još odlučniji jer ga je legat Aurelije potajno odveo do visokog brda s kojega je vidio prethodnicu germanskog napada.

Dok je to promatrao, Kota je probljedio. »Trebali biste biti u taboru Gneja Malija.«

»Da je borba ono što želimo, složio bih se«, rekao je Aurelije nevjerojatno smireno jer je već danima promatrao napredovanje Germana i već se naviknuo na taj prizor. »Gnej Malije vjeruje da možemo ponoviti prijašnje diplomatske uspjehe. Kada god su se Germani borili, to je bilo zato što smo ih mi na to natjerali. Nemam namjeru išta započinjati – a to, uvjeren sam, znači da neće ni oni. Ovdje imam skupinu sposobnih tumača i danima im ponavljam što će reći kada germanski poglavice dođu na pregovore, a siguran sam da će to biti uskoro – čim shvate da ih čeka golema rimska vojska.«

»No oni to sigurno već znaju!« rekao je Kota.

»Sumnjam«, smireno je odgovorio Aurelije. »Znaš, oni se ne kreću u vojnoj postrojbi. Ako su i čuli za pojam izviđača, dosada ih nisu poslali. Oni se samo – kotrljaju! Gneju Maliju i meni čini se da prepreke rješavaju tek kada se suoče s njima.«

Kota je okrenuo konja. »Rođače, moram se što prije vratiti do Gneja Malija. *Moramo* nekako uvjeriti onoga ukočena glupana Cepiona da prijeđe rijeku, inače od toga što je njegova vojska u blizini nećemo imati nikakve koristi.«

»Slažem se«, odgovorio je Aurelije. »Ali, Marko Aurelije Kota, ako je moguće, volio bih da se vratiš ovamo čim ti javim da je germansko izaslanstvo došlo na pregovore. 1 to sa *svih* pet svojih sudrugova! Germane će zadiviti što je senat poslao čak šest svojih članova iz Rima da pregovaraju s njima.« Kiselo se nasmiješio. »Naravno, nećemo im reći da je senat poslao šest svojih članova da bi pregovarali s našim maloumnim zapovjednicima!«

UKOČENI glupan Kvint Servilije Cepion bio je – prilično neobjašnjivo

– mnogo bolje volje i mnogo spremniji slušati Kotu kada je on sutradan čamcem prešao preko Rodana.

»Zašto si odjednom tako dobre volje, Kvinte Servilije?« zbunjeno je upitao Kota.

»Upravo sam primio pismo iz Smirne«, odgovorio je Cepion. »Pismo koje je trebalo stići još prije mnogo mjeseci.« No umjesto da objasni zašto bi ga pismo iz Smirne toliko usrećilo, Cepion je prešao na poslovne teme. »U redu«, rekao je, »sutra ću prijeći na istočnu stranu obale.« Pokazao je prema karti štapom od slonovače sa zlatnim orlom na vrhu. Taj je štap nosio da pokaže uzvišenost svojih ovlasti. I dalje nije pristajao na susret s Malijem Maksimom. »Ovdje ću prijeći rijeku.«

»Ne bi li bilo mudrije prijeći južno od Arauzija?« upitao je sumnjičavo Kota.

»Naravno da ne!« odgovorio je Cepion. »Ako prijeđem na sjeveru, bit ću bliže Germanima.«

Cepion je održao riječ i sutradan u zoru napustio tabor te prešao preko rijeke trideset kilometara iznad utvrde Malija Maksima, petnaestak kilometara južnije od mjesta gdje se Aurelije utaborio sa svojom konjicom.

Na sjever su odjahali i Kota i petorica senatora, namjeravajući se naći u Aurelijevu taboru kada na pregovore stignu germanske poglavice. Putem su na istočnoj obali sreli Cepiona, a glavni dio njegove vojske već je bio prešao rijeku. No prizor koji su ugledali unio je u njih novi nemir jer im je odmah postalo jasno da Cepion namjerava podignuti tabor upravo ondje gdje se nalazio.

»O, Kvinte Servilije, Kvinte Servilije, *ne možeš* ostati ovdje«, viknuo je Kota dok su na konjima stajali na brežuljku iznad novoga tabora oko kojega su sićušne pojave kopale rovove i od iskopane zemlje pravile bedeme.

»Zašto ne?« upitao je Cepion izvivši obrve.

»Zato sto se trideset pet kilometara južnije nalazi već podignut tabor – dovoljno velik da se ondje smjeste i tvoje legije – zajedno s onih deset koje su već u njemu! *Ondje* ti je mjesto, Kvinte Servilije! Ne ovdje. Ovdje si predaleko od Aurelija na sjeveru i Gneja Malija na jugu, tako da jedni drugima ne možete priteći u pomoć! Molim te, Kvinte Servilije, preklinjem te! Danas podigni običan privremeni tabor za jednu noć, a ujutro pođi na jug prema Gneju Maliju«, rekao je Kota, uloživši i posljednji atom snage u svoju molbu.

»*Rekao sam* da ću prijeći rijeku«, objavio je Cepion, »ali nisam rekao što ću učiniti kada je prijeđem! Imam sedam besprijekorno osposobljenih legija koje čineiskusni vojnici. I ne samo to – to su ljudi s imovinom – *pravi* rimski vojnici! Zar zaista misliš da bih pristao na to da budem u taboru s ološem Rima i Lacija, radnicima i napoličarima, ljudima koji ne znaju čitati ni pisati? Marko Kota, prije bih umro!«

»Možda ti se to i dogodi«, kiselo je primijetio Kota.

»Mojoj vojsci i meni neće«, bio je odlučan Cepion. »Nalazim se

trideset pet kilometara sjeverno od Gneja Malija i njegove odvratne rulje. To znači da ću ja prvi sresti Germane. I pobijedit ću ih, Marko Kota! Ni milijun barbara ne bi moglo pobijediti sedam legija *pravih* rimskih vojnika! Da prepustim onom, onom *trgovcu* Maliju imalo zasluga? Ne! Kvint Servilije Cepion doživjet će svoj drugi svečani ulazak u Rim kao jedini pobjednik! Malije će morati stajati postrance i gledati.«

Nagnuvši se naprijed u sedlu, Kota je uhvatio Cepiona za nadlakticu. »Kvinte Servilije«, rekao je iskrenije i ozbiljnije nego ikad u životu, »preklinjem te, *udruzi svoje snage s Gnejom Malijem!* Sto ti je važnije, pobjeda Rima ili pobjeda rimskoga plemstva? Je li bitno tko je pobjednik dok god pobjeđuje Rim? Ovo nije nekakav sitan granični rat protiv šačice Skordiska ni bezvrijedan pohod protiv Luzitanaca! Potrebna nam je najbolja i najveća vojska koju smo ikada imali, a tvoj doprinos toj vojsci odlučujuće je važan! Malijevi ljudi nisu prošli osposobljavanje koje su prošli tvoji vojnici. Vaša će ih nazočnost umiriti, pružit ćete im primjer koji će slijediti. Jer, najozbiljnije ti kažem – *doci će do bitke!* Osjećam to u kostima. Ma kako da su se Germani prije ponašali, ovoga će puta biti drukčije. Okusili su našu krv i to mi se svidjelo, isprobali su nasu snagu i zaključili da snio slabi. *Rim* je u pitanju, Kvinte Servilije, a ne rimsko plemstvo! No budeš li ustrajao u tome da ostaneš odvojen od druge vojske, jasno ti kažem da će se sudbina rimskoga plemstva naći na kocki. U svojim rukama držiš sudbinu Rima i svojega staleža. Molim te, učini ono što je najbolje za jedno i drugo! Otiđi sutra u tabor Gneja Malija i povezi se s njim.«

Cepion je podbo konja u rebra i odmaknuo se, oslobodivši se Kotina stiska. »Ne«, rekao je. »Ostajem ovdje.«

I tako su Kota i njegovih pet sudrugova odjahali na sjever, prema konjičkom taboru, a Cepion je na samoj obali rijeke podignuo tabor jednak onome Gneja Malija, samo manji.

Senatori su stigli točno na vrijeme jer je sutradan nešto poslije svitanja u Aurelijev tabor ujahalo germansko izaslanstvo. Bilo ih je pedeset i svi su imali između četrdeset i šezdeset godina, pomislio je zapanjen Kota koji nikada nije vidio tako velike ljude – činilo mu se da nijedan od njih nije niži od metar i osamdeset, a bilo ih je mnogo koji su bili viši i od dva metra. Jahali su goleme konje koji su se Rimljanima činili odrpanima i neodržavanima, s velikim kopitima prekrivenim dugačkom dlakom i grivom koja im je padala preko blagih očiju. Nijedan konj nije bio osedlan, ali svi su imali uzde.

»Konji su im poput ratnih slonova«, zaključio je Kota.

»Samo njih nekoliko«, utješno je odgovorio Aurelije. »Većina jaše obične galske konje – pretpostavljam da ovi ljudi mogu sami sebi birati konje.«

»Pogledaj onoga mladića!« viknuo je Kota, gledajući čovjeka kojemu je moglo biti najviše trideset godina kako je sjahao s konja i stao savršeno samopouzdan, osvrćući se oko sebe kao da ga ne okružuje ništa posebno.

»Ahilej«, rekao je Aurelije bez straha.

»Mislio sam da Germani hodaju nagi, da ne nose ništa osim plašta«, rekao je Kota primijetivši kožnate hlače.

»U Germaniji da, barem se tako govori, ali prema onome što smo dosad vidjeli, nose hlače kao i Gali.«

Hlače su nosili, ali nijedan nije po tako toplom vremenu nosio košulju. Mnogi su imali zlatne prsne oklope, a svakome su preko ramena visjele prazne korice dugačkih mačeva. Nosili su mnogo zla ta – oklope, ukrase na kacigama, pojaseve, narukvice i ogrlice iako nijedan nije nosio debelu keltsku ogrlicu. Kotu su očarale kacige: bez ruba, u obliku zdjele, neke su iznad usiju bile simetrično ukrašene veličanstvenim rogovima, krilima ili snopovima dugačkih uspravnih pera, a druge su bile napravljene tako da nalikuju na zmije, /majske glave, strašne ptice ili divlje mačke razjapljenih čeljusti.

Svi su bili obrijani i imali su dugačku plavu kosu koju su nosili puštenu ili spletnu u pletenicu. Imali su malo ili nimalo dlaka na prsima. Koža im nije bila ružičasta kao u Kelta, primijetio je Kota, nego više nekako boje zlata. Nisu bili pjegavi i nisu imali riđu kosu. Oči su im bile svijetloplave, bez primjesa sive ili zelene. Čak su se i najstariji među njima savršeno držali, ravnih trbuha i ratničkog izgleda, bez ijedna traga zapuštanja. Iako Rimljani to nisu znali, Germani su ubijali ljude koji bi se tjelesno zapustili.

Pregovori su se odvijali uz pomoć Aurelijevih tumača koji su uglavnom bili Heduanici i Ambari, iako su njih dvojica ili trojica bili Germani koje je u Noriku zarobio Karbon prije nego što je poražen. Germanske su poglavice objasnile da žele miran prolaz kroz Galiju s onu stranu Alpa jer idu u Hispaniju. Aurelije je osobno vodio prvi dio pregovora, odjeven u punu vojnu paradnu odoru: srebrn prsni oklop, srebrnu atičku kacigu s grimiznim perjem i *pteryges* – dvostruku suknju od tvrdoga kožnatog remenja – preko grimizne tunike. Budući da je bio konzular, nosio je grimizni plašt zakvačen za ramena prsnoga oklopa, a grimizni pojas ritualno vezan i obavijen oko oklopa bio je znak njegova zapovjedničkog čina.

Kota je očarano promatrao, zastrašeniji nego što je pomislio da bi ikada mogao biti, čak i u trenucima najcrnjega očaja. Jer, znao je da gleda u rimsku propast. U mjesecima koji su prošli proganjali su ga u snovima, te germanske poglavice, tako nemilosrdno da je preko dana posrtao crvenih očiju i sasvim otupio. Čak i nakon što se već naviknuo na njih, pa mu više nisu tjerali san s očiju, znao se probuditi usred noći, uspravljen u krevetu, razjapljenih usta – jer bi na svojim golemim konjima ujahali u neku manju noćnu moru. Uhode su im javljale o najmanje tri stotine tisuća tih divovskih ratnika. Kao i većina ljudi njegova staleža, Kota je vidio mnogo barbarskih ratnika, Skordiska i Japoda, Salašana i Karpetanaca, ali nikada nije vidio ljude poput Germana. Svi su Gale držali divovima. No u usporedbi s Germanima, oni su bili samo obični ljudi.

A najstrašnije je bilo to što su predstavljali usud Rima zbog toga što ih Rim nije shvaćao dovoljno ozbiljno da bi pomirio svoje staleže. Kako se Rim mogao nadati pobjedi kada su njegova dva zapovjednika odbijala surađivati i međusobno se nazivali snobom i skorojevićem te jedan drugome proklinjali vojnike? Kada bi samo Cepion i Malije Maksim pristali surađivati, Rim bi na bojište mogao dovesti gotovo sto tisuća vojnika što bi bio prihvatljiv odnos snaga, pod uvjetom da je moral visok, osposobljavanje gotovo i vodstvo sposobno.

O, mislio je Kota, a želudac mu se stezao, vidio sam kako izgleda usud Rima! Jer mi ne možemo pobijediti tu plavokosu hordu. Ne, kada ne možemo pobijediti sami sebe.

Naposljetku je Aurelije prekinuo pregovore i obje su se strane povukle da se među sobom dogovore.

»Pa, nešto smo naučili«, rekao je Aurelije Koti i ostaloj petorici senatora. »Ne nazivaju se Germanima. Zapravo, sebe doživljavaju kao tri naroda: Cimbri, Teutonci i još jednu, višejezičnu skupinu manjih plemena koja su se pridružila Cimbrima i Teutoncima u njihovim lutanjima – Markomani, Heruščani i Tigurinci – a koji su, prema riječima mojega germanskog tumača, podrijetlom više Kelti nego Germani.«

»Lutanjima?« upitao je Kota. »Koliko dugo lutaju?«

»Čini se da ni sami ne znaju, ali svakako mnogo godina. Možda čitav jedan naraštaj. Mladić koji izgleda kao barbarski Ahilej bio je malo dijete kada je njegovo pleme, Cimbri, napustilo domovinu.«

»Imaju li kralja?« upitao je Kota.

»Ne, nego vijeće plemenskih poglavica od kojih je većina sada ovdje. A isti taj mladi ratnik koji izgleda poput barbarskoga Ahileja brzo napreduje u vijeću i njegove ga pristaše počinju zvati kraljem. Zove se Bojoriks i najratoborniji je među njima. Zapravo ga ne zanima naše dopuštenje da nastave prema jugu – vjeruje da je snaga moć i savjetuje ostalima da prekinu pregovore s nama i jednostavno pođu na jug bez obzira na sve.«

»Opasno je mlad da bi se nazivao kraljem. Slažem se, može nam predstavljati probleme«, rekao je Kota. »A tko je onaj čovjek?« neprimjetno je pokazao prema čovjeku starom otprilike četrdeset godina koji je nosio svjetlucaj zlatni prsni oklop i na sebi imao još nekoliko kilograma zlata.

»To je Teutobod od Teutonaca, njihov vrhovni poglavica. I njemu se počinje sviđati da ga zovu kraljem, čini se. Kao i Bojoriks, i on misli da je snaga moć i da bi jednostavno trebali nastaviti na jug, složio se Rim s tim ili ne. Ne sviđa mi se to, rođače. Oba moja germanska tumača iz Karbonova doba kažu mi da je raspoloženje potpuno drukčije nego tada – puni su samopouzdanja i prezira prema nama.« Aurelije je grickao usnicu.

»Vidiš, dovoljno su dugo živjeli među Heduncima i Ambarima da mnogo nauče o Rimu. A ono što su čuli umirilo je njihove strep - nje. I

ne samo to nego su dosad — isključimo li prvi sukob Lucija Kasija, a kome je to teško učiniti s obzirom na ono što je uslijedilo?

— pobijedili u svakoj bitci protiv nas. Sada im Bojoriks i Teutobod govore da nema razloga da nas se boje samo zbog toga što smo bolje naoružani i bolje osposobljeni od njih. Mi smo poput babaroga, samo plod mašte. Bojoriks i Teutobod *žele* rat. Kada Rim nestane, moći će lutati kamo požele, naseliti se gdje god žele.«

Pregovori su se nastavili, ali sada se Aurelije približio sa svojih šest gostiju odjevenih u toge, praćenih dvanaestoricom liktora u grimiznim tunikama i sa širokim zlatom optočenim pojasevima za dužnost izvan Rima, sa sjekirama omotanim u *fascēs*. Naravno, svi su ih Germani primijetili, ali kada je predstavljanje završeno, s čuđenjem su se zagledali u lepršave bijele odore — tako neratničke! Ovako izgledaju Rimljani? Samo je Kota bio odjeven u grimizom obrubljenu *togu praetextu* kurulskoga magistrata i svi su vatreni govori, koji su zvučali neobično i bili nerazumljivi, bili upućeni njemu.

Dobro se držao pod pritiskom: ponosit, suzdržan, miran, blaga glasa. Činilo se da za Germane nije sramota pocrvenjeti od bijesa i pljuvanjem su prekidali njegov govor, šakom jedne ruke udarali o dlan druge, ali nije bilo sumnje da ih je zbunjivala i uznemirivala nepokolebljiva smirenost Rimljana.

Od početka do kraja njegova sudjelovanja u pregovorima Kotin je odgovor uvijek bio isti: ne. Ne, seoba se ne može nastaviti na jug; ne, Germani ne mogu dobiti pravo prolaza kroz rimska područja ili provincije; ne, Hispanija nije moguće odredište, osim ako se ne misle ograničiti na Luzitaniju i Kantabriju jer ostatak Hispanije pripada Rimu. Kota mi je stalno ponavljao da se vrate na sjever, po mogućnosti da odu kući, gdje god to bilo, ili da se, svakako, povuku preko Rena u Germaniju i ondje nasele, među svojim narodima.

Tek kada se sumrak prelijevao u noć, pedeset je Germana uzja- halo konje i napustilo tabor. Posljednji su otišli Bojoriks i Teutobod, mlađi je stalno pogledavao preko ramena kako bi Rimljane što duže držao na oku. U očima im se nisu nazirali ni sviđanje ni divljenje. Aurelije je u pravu, mislio je Kota, on zaista jest Ahilej, iako mu je isprva ta usporedba zvučala čudno. No shvatio je da se na zgodnom licu mladoga Germana krije sva Ahilejeva zvjerska, nemilosrdna i osvetoljubiva moć. I on je bio čovjek koji će hladnokrvno čekati pokraj svojih brodova dok njegovi sunarodnjaci padaju poput muha, a sve zbog najsitnije uvrede njegove časti. I Kotino srce je bubnjalo, očajavalo, a zašto se ne može isto reći i za Kvinta Servilija Cepiona?

Dva sata nakon što se spustila noć izišao je pun mjesec. Oslobođeni tereta toga, Kota i petorica njegovih ozbiljnih i šutljivih sudrugova jeli su za Aurelijevim stolom, pa se spremili odjahati na jug.

»Pričekajte do jutra«, preklinjao ih je Aurelije. »Ovo nije Italija, ovdje nema pouzdanih rimskih cesta i ne poznajete teren. Nekoliko sati ne čini razliku.«

»Ne. Do jutra namjeravam biti u taboru Kvinta Servilija Cepiona«, rekao je Kota. »Ponovno ću ga pokušati nagovoriti da se pridruži Gneju Maliju. Svakako ću ga obavijestiti o današnjim događajima. No što god Kvint Servilije odluči, sutra se vraćam Gneju Maliju i ne namjeravam spavati dok se ne vidim s njim.«

Rukovali su se. Dok su Kota i senatori u pratnji liktora i slugu jahali u guste sjene koje je bacaio mjesec, Aurelije je stajao jasno ocrtavan svjetlom vatre i mjesečinom, ruke podignute u znak pozdrava.

Neću ga više vidjeti, pomislio je Kota. Hrabar čovjek, pravi Rimljanin.

CEPION NIJE ŽELIO saslušati Kotu, a kamoli poslušati glas razuma. »Ostajem ovdje«, bilo je sve što je rekao.

I tako je Kota nastavio jahati ne zaustavivši se ni da utaži žeđ u Cepionovu napola dovršenu taboru, odlučan da najkasnije do podneva stigne do Gneja Malija Maksima.

U zoru, baš u trenutku kada se Kota i Cepion po drugi put nisu uspijevali dogovoriti, Germani su se pokrenuli. Bio je drugi dan listopada i vrijeme je još bilo lijepo, bez traga mraza u zraku. Kada su prvi redovi Germana stigli do bedema Aurelijeva tabora, jednostavno su se u valovima prebacili preko njih. Aurelije nije ni shvatio što se događa. Pretpostavljao je da će njegovi konjanici imati vremena uzjahati konje i da će zidine odlično utvrđena tabora zadržati Germane dovoljno dugo da izvede svoju vojsku na stražnja vrata te da ih pokuša napasti s boka. No to nije bilo moguće. Germana je bilo puno i bili su brzi, pa su u tren oka sa svih strana opkolili tabor i u tisućama se prebacivali preko zidina. Nenaviknuti na pješačku borbu, Aurelijevi su se konjanici trudili najviše što su mogli, ali okršaj je bio više klaonica nego bitka. Za pola sata gotovo više i nije bilo preživjelih Rimljana ili njihovih saveznika, a Marko Aurelije Skaur zarobljen je prije nego što je uspio počinuti samoubojstvo.

Kada su ga doveli pred Bojoriksa, Teutoboda i ostalih pedeset poglavica koji su došli na pregovore, Aurelije se ponio veličanstveno. Držao se ponosno, ponašao nepodnošljivo oholo. Nije bilo tog poniženja ili bola koji su mu mogli nanijeti da bi pognuo glavu ili se trznuo. Zato su ga stavili u kavez od pruća u koji je jedva mogao stati i prisilili ga da gleda kako prave lomaču od najlakše zapaljiva drva, kako je potpaljuju i puštaju da gori. Aurelije je promatrao, stojeći uspravno, mirnih ruku, bez straha na licu. Nije se čak ni držao za rešetke maloga zatvora u kojemu se našao. Budući da nisu željeli da se uguši od dima i brzo umre među golemim plamenovima, čekali su da se vatra smanji, a onda su iznad njezina središta podignuli kavez i Aurelija živog spalili. No on je pobijedio, iako je to bila otužna pobjeda — nije sebi dopustio da se izvija u agoniji bola, ni da vrišti ili dopusti da mu otkazu noge. Umro je kao

savršen rimski plemenitaš, odlučan da im svojim držanjem pokaže što Rim uistinu jest, da ustuknu pred gradom koji stvara ljude poput njega, pravoga Rimljanina.

Još su se dva dana Germani zadržali oko ruševina rimskoga konjičkog tabora, a zatim su se ponovno uputili na jug, kao i obično, bez plana. Kada su stigli do Cepionova tabora, samo su nastavili hodati prema jugu, tisuće i tisuće njih, sve dok prestravljene oči Cepionovih vojnika nisu izgubile svaku nadu u to da će ih prebrojiti, a neki od njih odlučili odbaciti oklope i plivajući potražiti spas na drugoj strani rijeke. No bilo je to posljednje rješenje koje je Cepion odlučio zadržati za sebe. Spalio je sve osim jednoga čamca, postavio stražu na obali rijeke i dao pogubiti sve vojnike uhvaćene u pokušaju bijega. Odsječeno u moru Germana, pedeset tisuća vojnika i neboraca u Cepionovu taboru nije moglo ništa doli čekati i vidjeti hoće li ih plimski val koji je nailazio poštedjeti.

Do šestoga listopada prvi su Germani stigli do tabora Malija Maksima koji nije htio držati vojsku unutar njegovih zidina. Zato je postrojio svojih deset legija i poveo ih na sjever prije nego što su Germani, koji su tada već bili jasno vidljivi, stigli opkoliti tabor. Složio je trupe na ravnom potezu između obale rijeke i prvih uzvišenja koja su najavljivala obronke Alpa, iako su ti obronci počinjali gotovo sto pedeset kilometara istočnije. Četvrta pogreška Malija Maksima — ne samo da ga je bilo lako zaobići s boka jer nije imao konjicu koja bi mu zaštitila izloženo desno krilo nego su mu i vojnici bili previše usko razvučeni.

Do njega nisu stigle nikakve vijesti o stanju sjeverno od njega, o Aureliju ili Cepionu, a nije imao nikoga koga bi mogao prurušiti i poslati među germanske horde jer su svi raspoloživi tumači i izviđači bili poslani na sjever s Aurelijem. Jedino što mu je preostalo bilo je da čeka dolazak Germana.

Naravno, njegov zapovjedni položaj bio je na vrhu najvišega tornja u utvrđenom taboru, pa se ondje i smjestio, a članovi njegova osobnog štaba spremno su čekali na konjima da u galopu legijama prenesu naredbe. U štabu su bila i njegova dva sina i mladi sin Metela Numidskoga Smrdljivka, zvan Praščić. Možda zbog toga što je Malije Maksim držao da je marska legija Kvinta Popedija Sila najdiscipliniranija i najosposobljenija — ili možda zato što je mislio da su životi njezinih ljudi manje vrijedni od života Rimljana, čak i rimskoga ološa — ona se nalazila najistočnije, na desnom rimskom krilu, bez imalo konjičke zaštite. Pokraj nje stajala je legija unovačena početkom te godine kojom je zapovijedao Marko Livije Druz, a kao zamjenika naslijedio je Kvinta Sertorija. Zatim su dolazile samnitske pomoćne postrojbe i još jedna rimska legija koju su činili vojnici unovačeni početkom godine. Sto se rimska linija više približavala rijeci, legije su bile lošije osposobljene i neiskusnije i među njima je bilo više vojničkih tribuna koji su im podizali moral. Legija Cepiona Mlađega, koju su činili potpuno zeleni vojnici, nalazila se uz samu rijeku, a pokraj njega je bio

Sekst Cezar, također na čelu sasvim neiskusnih vojnika.

Izgledalo je kao da su Germani ipak barem djelomično planski napali dva sata nakon svitanja šestoga listopada, gotovo istodobno Cepionov tabor i postrojene legije Malija Maksima.

Nijedan od Cepionovih pedeset pet tisuća vojnika nije preživio kada su se Germani koji su ih okruživali jednostavno okomili na tabor s triju strana i prelili se preko zidina sve dok gomila leševa nije postala tolika da su bili gaženi zajedno s mrtvima. Sâm Cepion nije čekao. Čim je vidio da njegovi ljudi neće moći spriječiti germanski proboj u tabor, otrčao je do obale, sjeo u čamac i uputio veslače da ga najvećom brzinom prevezu na zapadnu obalu Rodana. Šačica njegovih napuštenih vojnika pokušala se spasiti preplivavajući rijeku, ali divljih je Germana bilo toliko da nijedan Rimljanin nije imao ni vremena ni prostora skinuti sa sebe deset kilograma težak oklop, pa čak ni odvezati kacigu – pa su se svi koji su pokušali preplivati na drugu obalu utopili. Cepion i njegovi veslači doslovno su bili jedini koji su preživjeli.

Malije Maksim nije prošao mnogo bolje. Junački se boreći protiv mnogo snažnijeg neprijatelja, Maržani su izginuli gotovo do posljednjeg čovjeka, kao i Druzova legija koja se borila rame uz rame s njima. Silo je pao, pogoden u bok, a Druz se onesvijestio od udarca drškom germanskoga mača ubrzo nakon što se njegova legija uključila u borbu. Kvint Sertorije s konja je pokušao okupiti svoje ljude, ali nije bilo moguće oduprijeti se germanskom napadu. Kako bi sasjekli jednoga Germana, pojavio bi se drugi, svjež ratnik. I tomu nije bilo kraja. Pao je i Sertorije, ranjen u bedro, baš na mjestu gdje se nalaze dugački živci koji vode u potkoljenu. To što je koplje probilo živce i zaustavilo se točno ispred femuralne arterije bila je samo jedna od ratnih slučajnosti.

Legije najbliže rijeci okrenule su se i poskakale u vodu, a većina vojnika uspjela je odbaciti tešku opremu prije nego što je zaplivala i tako je, plivajući, našla spas na drugoj obali Rodana. Cepion Mladi prvi je pokleknuo pred tim iskušenjem, ali Seksta Cezara sasjekao je jedan od njegovih vlastitih vojnika dok je očajnički pokušavao spriječiti njihovo povlačenje i s ranjenim se lijevim kukom izgubio u gomili.

Unatoč Kotinu protivljenju, šestorica su senatora prije bitke prevezena na zapadnu obalu. Malije Maksim uporno je tvrdio da oni, kao civilni promatrači, moraju otići s bojnog polja i promatrati bitku s nekoga sigurna mjesta.

»Poginemo li, vi morate preživjeti kako biste to javili senatu i narodu Rima«, rekao je.

Rimljani su imali običaj poštediti živote poraženih neprijatelja jer su snažni ratnici bili najskuplji robovi za teške fizičke poslove, bilo u rudnicima, kamenolomima, na dokovima ili gradilištima. No ni Kelti ni Germani nisu pošteđivali živote pobijeđenih jer su za robove radije uzimali one koji su govorili njihove jezike, i to samo onoliko koliko je njihov neustrojen način života zahtijevao.

I tako su, poslije kratke i neslavne bitke, Germani pobjedonosno ostali na bojnopolju i prolazili među tisućama rimskih leševa, ubijajući sve koji su još bili živi. Srećom, taj čin nije bio discipliniran ili sustavan jer da jest, nijedan od dvadesetčetvorice vojničkih tribuna ne bi preživio bitku kod Arauzija. Druz je ležao u tako dubokoj nesvijesti da se činio mrtvim svim Germanima koji su ga pogledali, a sve što se od Kvinta Popedija Sila vidjelo ispod hrpe mrtvih Maržana bilo je toliko prekriveno krvlju da je i on ostao neotkriven. Ne mogavši se pomaknuti zato što mu je noga bila oduzeta, Kvint Sertorije pravio se mrtav. A Sekst Cezar, potpuno vidljiv, tako se silovito borio za zrak i bio tako modar u licu da se nijednom Germanu koji ga je vidio nije dalo dokrajčiti život koji se tako očito sâm gasio.

Dvojica sinova Malija Maksima poginula su galopirajući među legijama, prenoseći naredbe svojega ošamućenog oca, ali sin Metela Numidskog Smrdljivka, mladi Praščić, nije se tako lako dao. Kada je shvatio da je poraz neizbježan, odvuкао je oslabjeloga Malija Maksima i pet-šest pobočnika koji su bili s njim preko ruševina tabora do obale rijeke i ondje ih smjestio u čamac. Metela Praščića nije vodila samo želja za samoočuvanjem jer bio je on hrabar čovjek, nego je tu hrabrost želio iskoristiti za spašavanje života svojeg zapovjednika.

Do PET UJUTRO sve je bilo gotovo. A onda su se Germani ponovno okrenuli na sjever i vratili se četrdeset pet kilometara do mjesta gdje su tisuće njihovih kola okruživale tabor mrtvoga Aurelija. U taboru Malija Maksima kao i u Cepionovu dočekalo ili je predivno otkriće: goleme zalihe žita i druge hrane i dovoljno vozila, mazga i volova da se sve to od veze. Zlato, novac, odjeća, pa čak ni oružje i oklopi nisu ih ni najmanje privlačili. No hrana Malija Maksima i Cepiona bila je neodoljiva, tako da su pokupili i posljednji komad slanine, i posljednji vrč meda. I nekoliko stotina amfora vina.

Jedan od germanskih tumača, zarobljen u napadu na Aurelijev tabor i vraćen svojim sunarodnjacima Cimbrima, bio je među svojim tek nekoliko sati kada je shvatio kako je među Rimljanima proveo previše vremena da bi mu godio barbarski način života. I zato je, dok nitko nije gledao, ukrao konja i uputio se na jug prema Arauziju. Put ga je vodio mnogo istočnije od rijeke jer nije želio naići na posljedice stravična rimskog poraza, čak ni samo osjetiti smrad nepokopanih leševa.

Devetoga dana listopada, tri dana nakon bitke, na svojem je umornom konju prošao glavnom ulicom toga bogatog grada, tražeći nekoga kome bi javio vijesti, ali ne našavši nikoga. Kao da je sve stanovništvo pobjeglo pred navalom Germana. A onda je na drugom kraju glavne ulice uočio vilu najvažnije osobe u Arauziju – rimskoga građanina, naravno – i vidio da ondje nekoga ima.

Najvažnija osoba u Arauziju bio je mjesni Gal koji se zvao Marko Antonije Meminije kojemu je dragocjeno građansko ime dao Marko

Antonije – kao nagradu za službu u vojsci Gneja Domicija Ahenobarba prije sedamnaest godina. Zahvaljujući tako stečenom ugledu i zaštitništvu Obitelji Antonija preko koje je dobio trgovačka prava između Galije s onu stranu Alpa i Italije, Marko Antonije Meminije se iznimno obogatio. Sada je bio glavni gradski magistrat i pokušavao je uvjeriti stanovnike da ostanu u svojim kućama barem onoliko koliko je potrebno da vide hoće li bitka koja se odvijala na sjeveru ići u korist Rimljana ili ne. Ne uspjevši u tome, on je ipak odlučio da će ostati, jednostavno mudro postupivši kada je poslao djecu iz grada u pratnji njihova odgojitelja, zakopao zlato, a ulaz u vinski podrum sakrio navukavši preko njega veliku kamenu ploču. Njegova je supruga izjavila da će radije ostati uz njega nego otići s djecom i tako su njih dvoje, uz šačicu odanih slugu, slušali kratkotrajnu kakofoniju bolnih uzvika koji su se razlijevali zrakom između tabora Malija Maksima i grada.

Kada se nitko nije pojavio, ni Germani ni Rimljani, poslao je jednoga od svojih robova da otkrije što se dogodilo i još se oporavljao od vijesti kada su u grad stigli prvi viši rimski Časnici koji su se izvukli. Bili su to Gnej Malije Maksim i njegova šačica pobočnika koji su se ponašali više kao ošamućene životinje na putu za ritualno klanje, nego visoki rimski vojni dužnosnici. Taj dojam dodatno je učvrstilo i ponašanje sina Metela Numidskog koji ih je vodio odlučnošću i žestinom malog ovčarskog psa. Meminije i njegova supruga osobno su izišli i uveli ih u vilu, dali im hrane i vina i pokušali dobiti suvisao odgovor na pitanje što se dogodilo. No nisu uspjeli jer je jedini razumni među njima, mladi Metel Praščić, imao govornu manu, tako snažnu da nije uspijevaio izgovoriti ni dvije riječi, a njih dvoje grčki nisu znali i latinski su tek natucali.

U sljedeća dva dana u grad se dovuklo još preživjelih, ali u žalosno malom broju, i među njima nije bilo običnih vojnika iako je jedan centurion rekao da se na zapadnoj obali rijeke nalazi nekoliko tisuća preživjelih koji onuda lutaju, ošamućeni i bez vodstva. Cepion je stigao posljednji, u pratnji sina, Cepiona Mlađeg, kojega je pronašao na zapadnoj obali dok se spuštao prema Arauziju. Kada je čuo da se Malije Maksim nalazi u Meminijevoj kući, odbio je ostati, odlučivši umjesto toga odmah nastaviti za Rim, vodeći sina sa sobom. Dobio je dva četveroprega s mazgama, hranu i kočijaše.

Izvan sebe od boli zbog smrti sinova, Malije Maksim do trećega dana nije bio u stanju pitati gdje su šestorica senatora. Do tog trenutka Meminije nije ni znao za njih, ali kada je Malije Maksim zatražio da se pošalju ljudi koji će ih tražiti, on je to odbio, strahujući da su Germani još na bojnopolju, zaokupljeni time da njegova supruga i njihovi ošamućeni gosti budu spremni za brz bijeg na sigurno.

Takve su bile okolnosti kada je germanski tumač ujahao u Arauzio i vidio Meminija kojemu je odmah bilo jasno da čovjek nosi velike novosti, ali nažalost nijedan nije uspijevaio razumjeti latinski kojim je govorio onaj drugi, a Meminiju nije palo na pamet zatražiti od Malija

Maksima da se vidi s tumačem. Umjesto toga, smjestio je i njega kod sebe i rekao mu da pričeka dok ne dođe netko tko govori oba jezika i dovoljno je sabran da razgovara s njim.

NESTALO SENATORSKO izaslanstvo, pod Kodnim vodstvom, vratilo se čamcem preko rijeke u trenutku kada su Germani pošli natrag na sjever i na užasnom polju leševa počelo tražiti preživjele. S liktorima i slugama ondje su bila dvadesetdevetorica i radili su ne obazirući se na opasnost od povratka Germana. Vrijeme je prolazilo, ali nitko ini nije pritjecao u pomoć.

Druz se svijest vratila kada je pao mrak. Noć je proveo u pol-
usvjesnom stanju, a do zore se dovoljno oporavio da puzeći pođe u potragu za vodom koja je bila sve na što je mislio. Rijeka je bila četiri i pol kilometra daleko, tabor gotovo jednako toliko, pa se uputio na istok, nadajući se da će na uzvišenom dijelu tla pronaći kakav izvor. Nakon samo nekoliko metara naišao je na Kvinta Sertorija koji je, kada ga je ugledao, podignuo ruku.

»Ne mogu se pomaknuti«, rekao je oblizujući ispucale usne. »Noga mi je oduzeta. Čekam nekoga. Mislio sam da će to biti Germani.«

»Žedan sam«, graknuo je Druz. »Idem pronaći vodu, a onda ću se vratiti.«

Mrtvih je bilo posvuda, unedogled, ali većinom su ležali iza puta kojim je Druz teturao u potrazi za vodom jer je pao baš na prvoj liniji, i to na početku bitke, a Rimljani se nisu pomaknuli ni pedlja, samo su se povlačili i povlačili. Poput njega, i Sertorije je ostao u prvom redu, a da je ležao među gomilama mrtvih Rimljana nekoliko metara iza, Druz ga ne bi vidio.

Druz je bio gologlav – teška atička kaciga negdje mu je pala s glave. Zapuhao je povjetarac i pramen kose pao mu je na veliku kvrgu iznad desnoga oka. Toliko je otečena bila, koža toliko zategnuta, a čeona kost toliko okrvavljena da je od dodira toga jednog pramena u agoniji pao na koljena.

No želja za životom vrlo je snažna. Jecajući je ustao i nastavio hodati na istok, čak se prisjetivši da nema u čemu nositi vodu, a da će biti još ljudi poput Sertorija kojima će voda biti prijeko potrebna. Stenjući od strašna bola koji je osjetio kada se sagnuo, skinuo je kacige s dvojice mrtvih marskih vojnika i nastavio hodati.

A ondje, među marskim leševima stajao je mali magarac koji je služio za nošenje vode, trepćući dugim trepavicama i blagim očima promatrajući prizor pokolja. Nije se mogao pomaknuti zato što mu je povodac bio obavijen oko ruke čovjeka zatrpana drugim tijelima. Pokušao se osloboditi, ali trzanjem je samo još čvršće zategnuo povodac, zasijecajući ga u pocrnjelo meso. Druz je bodežom prerezao konopac na mjestu gdje se urezivao u beživotnu ruku, pa ga zavezao za svoj pojas tako da magarac ne može otići ako se on onesvijesti. No kada ga je

pronašao, magarac je bio vrlo sretan što vidi živoga čovjeka i strpljivo je stajao uz njega dok nije utažio žeđ, a zatim je vrlo radosno pošao za njim.

Na rubu goleme hrpe leševa oko magarca bile su dvije noge koje su se pomicala. Ponovno stenjući, Druz je uspio odgurnuti ustranu dovoljno tijela da oslobodi marskoga časnika koji je bio živ. Brončani prsni oklop bio je udubljen na desnoj strani i ispod muškarčeve desne ruke, a kroz rupu nasred velikog udubljenja curila je nekakva ružičasta tekućina, ali ne krv.

Trudeći se da bude što pažljiviji, Druz je izvukao časnika iz hrpe tijela i stavio ga na ugaženu travu, pa počeo otkopčavati oklop na lijevom boku gdje su se spajale prednja i stražnja strana. Vojnikove su oči bile zatvorene, ali bilo mu je snažno kucalo i kada mu je Druz maknuo oklop s prsa i trbuha, glasno je vrisnuo.

Zatim se začuo bijesan glas koji je na najčišćem latinskom rekao: »Polakše!«

Druz je zastao na trenutak, a zatim nastavio otkopčavati kožnatu košulju. »Miruj, budalo!« rekao je. »Pokušavam ti pomoći. Želiš li najprije vode?«

»Vode«, ponovio je marski časnik.

Druz ga je napojio vodom iz kacige i za to bio nagrađen otvaranjem žutozelenih očiju što ga je podsjetilo na zmije. Maržani su bili štovatelji zmija, plesali su s njima i hipnotizirali ih, čak se i jezicima ljubili s njima. Gledajući u te oči, nije mu bilo teško povjerovati u to.

»Kvint Popedije Silo«, rekao je marski časnik. »Neki *irramator*, visok otprilike tri metra, udario me s leđa.« Zatvorio je oči. »Moji ljudi – svi su mrtvi, zar ne?«

»Bojim se da jesu«, blago je odvratio Druz. »Kao i moji, i svi ostali, čini se. Ja sam Marko Livije Druz. Drži se sada, skinut ću ti košulju.«

Rana se sama bila zatvorila, zahvaljujući vunenoj tunici koju je silina germanskog dugačkog mača gurnula u njezin uzak otvor. Druz jc pod prstima osjećao pomicanje slomljenih rebara, ali su oklop, kožnata košulja i rebra spriječili oštricu da prodre do unutarnjih organa iza prsa i trbuha.

»Preživjet ćeš«, rekao je Druz. »Možeš li ustati ako ti pomognem? Malo dalje je prijatelj iz moje legije kojemu sam potreban. Zato, ili ostani ovdje, pa dođi do mene kada budeš mogao, ili sada pođi sa mnom.« Još mu je jedan pramen kose pao preko kvrge na desnoj strani čela i vrisnuo je od bola.

Kvint Popedije Silo razmislio je o položaju u kojemu su bili. »U stanju u kojem se nalazim nećeš mi moći pomoći«, rekao je. »Dodaj mi moj bodež ako možeš, odrezat ću dio tunike i njime zaviti ranu. Ne mogu sebi dopustiti da ponovno prokrvarim u ovom paklu.«

Druz mu je dao bodež i pošao dalje, zajedno s magarcem.

»Gdje ću te pronaći?« upitao je Silo.

»Ondje dolje, kod sljedeće legije«, odgovorio je Druz.

Sertorije je još bio pri svijesti. Zahvalno se napio vode, a zatim uspio sjesti. Bilo je očito da je od njih trojice on najteže povrijeđen i bilo je jasno da ga Druz neće moći pomaknuti bez Silove pomoći. Zato je, dok čeka, Druz sjeo pokraj Sertorija i odmarao se, pomaknuvši se tek za jedan sat, kada je došao Silo. Sunce se podizalo na nebu i postajalo je vruće.

»Nas dvojica morat ćemo pomaknuti Kvinta Sertorija dovoljno daleko od mrtvih da mu se noga ne bi zarazila«, rekao je Silo. »Zatim predlažem da mu napravimo nekakav zaklon od sunca i vidimo ima li još preživjelih.«

Sve je to učinjeno iscrpljujuće polako i uz previše bola, ali naposljetku je Sertorije smješten najudobnije što se moglo, a Druz i Silo pošli su u potragu. Nisu odmaknuli daleko kada je Druz pozlilo i kada je, grčeći se, pao na izgaženo, prašnjavo tlo, urlajući od bola. Silo, kojemu je bilo tek nešto malo bolje, spustio se pokraj njega, a magarac, i dalje vezan za Druzov pojas, strpljivo je čekao.

Silo se okrenuo i pregledao Druzovu glavu. Zastenjao je. »Ako možeš podnijeti bol, Marko Livije, mislim da će se bol smanjiti ako ti nožem razrežem tu kvrgu i ispustim malo tekućine. Jesi li za to?«

»Izazvao bih hidru na dvoboj kada bi mi to pomoglo!« dahnuo je Druz.

Prije nego što je prislonio vrh bodeža na kvrgu, Silo je promrmljao nekoliko čarobnih riječi na drevnom jeziku koji Druz nije uspio prepoznati. Nije bio oskički jer njega je dobro razumio. Nekakvu zmijsku čaroliju šapće, pomislio je Druz i osjetio neobičnu smirenost. Bol ga je zasljepila i onesvijestio se. Dok je bio u nesvijesti, Silo je iscijedio što je mogao više krvi i gnoja iz otekline, upijajući tekućinu s čela komadom tkanine koji je otrgnuo s Druzove tunike. Zatim je, dok je Druz dolazio k sebi, otrgnuo još jedan komad.

»Osjećaš li se bolje?« upitao je Silo.

»Mnogo bolje«, odvratio je Druz.

»Ako ti zavijem ranu, samo će te boljeti još više, zato uzmi ovo i obriši čelo kada ti počne teći u oči. Osušit će se prije ili poslije.« Silo je na trenutak pogledao u nemilosrdno sunce. »Moramo se maknuti u sjenu, inače nećemo preživjeti – a to znači da će i mladi Sertorije umrijeti«, rekao je pa ustao.

Sto su se više približavali rijeci, počeli su primjećivati više znakova života. Začuli su se slabašni pozivi u pomoć, pomicanje, stenjanje.

»Ovo je uvreda bogova«, mrko je prozborio Silo. »Nijedna bitka nije tako loše vođena. Poklani smo! Proklet bio, Gneju Malije Maksim! Neka se velika svijetleća Zmija omota oko snova Gneja Malija Maksima!«

»Slažem se, bio je to sramotan neuspjeh i nisu nas vodili ništa bolje nego Kasijeve ljude kod Burdigale. No krivnja se mora pravedno raspodijeliti, Kvinte Popedije. Ako je Gnej Malije kriv, koliko li je tek kriv Kvint Servilije Cepion?« O, kako su ga boljele te riječi! To je bio otac njegove žene.

»*Cepion*? Kakve on veze ima s tim?« pitao je Silo.

Rana na glavi mnogo ga je manje boljela i shvatio je da se bez problema može okrenuti i pogledati Sila. »Zar ne znaš?« upitao je.

»Sto jedan Italik zna o strateškim odlukama Rimljana?« prezirno je Silo pljunuo na pod. »Mi Italici smo ovdje samo da bismo se borili. Nas nitko ne pita *kako* se treba boriti, Marko Livije.«

»Pa, od prvoga dana kada je stigao ovamo iz Narbona, Kvint Servilije odbio je surađivati s Gnejom Malijem.« Druz se stresao. »Nije htio primati naređenja od jednoga novog čovjeka.«

Silo je zurio u Druza. Žutozelene oči probadale su erne. »Želiš reći da je Gnej Malije *želio* da Kvint Servilije dode u ovaj tabor?«

»Naravno! To su željela i šestorica senatora iz Rima. No Kvint Servilije nije se želio podrediti novom čovjeku.«

»Želiš reći da se zbog Kvinta Servilija vojske nisu spojile?« činilo se da Silo ne vjeruje u ono što čuje.

»Upravo tako.« To se moralo izgovoriti. »On je moj tast, oženio sam se njegovom kćeri jedinicom. Kako se nositi s time? Njegov sin je moj najbolji prijatelj, u braku s mojom sestrom – danas se borio ovdje s Gnejom Malijem – pretpostavljam da je mrtav.« Tekućina koju je Druz brisao s lica uglavnom su bile suze. »Ponos, Kvinte Popedije! Glup, beskoristan ponos!«

Silo se zaustavio. »Jučer je ovdje poginulo šest marskih vojnika i dvije tisuće marskih slugu, a ti mi sada kažeš da se to dogodilo zato što se nekom rimskom glupanu previsokog podrijetla zamjerio neki rimski glupan preniskog podrijetla?« Silo je siktao i tresao se od bijesa. »Neka ih velika svijetleća Zmija uzme obojicu!«

»Neki od tvojih ljudi možda su preživjeli«, rekao je Druz, ne zato da bi opravdao svoje nadređene, nego pokušavajući utješiti tog čovjeka koji mu se silno sviđao. Preplavila ga je bol koja nije imala nikakve veze s tjelesnim ranama, bol od goleme tuge. On – Marko Livije Druz – koji dotada nije poznavao pravi život – plakao je od srama pri pomisli na Rim pod vodstvom ljudi koji su bili u stanju izazvati toliko bola samo zbog svojih staleških razmirica.

»Ne, mrtvi su«, rekao je Silo. »Što misliš, zašto mi je toliko trebalo da ti se pridružim kod Kvinta Sertorija? Sve sam pregledao. Mrtvi. Svi su mrtvi!«

»I moji su«, odvratio je Druz i dalje plačući. »Na nas na desnom krilu udario je glavni dio napadača, a nije bilo nijednog konjanika.«

Ubrzo su u daljini ugledali skupinu senatora i pozvali ih da im pomognu.

MARKO AURELIJE KOTA osobno je doveo vojničke tribune u Arauzio, propješačivši osam kilometara iza volova jer je, s obzirom na sporost i prirodu zaprege, tako bilo lakše putovati. Sudrugove je ostavio da pokušaju napraviti malo reda u tom kaosu. Marko Antonije

Meminije uspio je nagovorili neke od tamošnjih Gala koji su živjeli na imanjima oko Arauzija da odu do bojnog polja i pomognu koliko mogu.

» No «, rekao je Kota Meminiju kada je stigao u vilu mjesnog magistrata, »prošla su tri dana i nekako moramo ukloniti mrtve.«

»Građani su pobjegli, a seljaci su uvjereni da će se Germani vratiti. Nemaš pojma koliko sam se morao truditi da bih ih uspio poslati da ti pomognu«, odvratio je Meminije.

»Ne znam gdje su Germani«, rekao je Kota, »i ne shvaćam zašto su se vratili na sjever. No dosada im nisam vidio ni traga. Nažalost, nemam koga poslati u izvidnicu, bojište je važnije.«

» O! « udario se po čelu Meminije. »Neki je momak došao prije otprilike četiri sata i, koliko sam shvatio – a ne razumijem ga baš najbolje – on je jedan od germanskih tumača iz konjičkog tabora. Govori latinski, ali previše nerazumljivo za mene. Bi li ti razgovarao s njim? Možda bi ti on pošao u izvidnicu?«

I tako je Kota poslao po Germana, a ono što je od njega saznao sve je promijenilo.

»Došlo je do strašne svađe, vijeće poglavica se razdvojilo i tri su naroda pošla svaki svojim putem«, rekao je čovjek.

»Do svađe između poglavica, misliš?«

»Pa, između Teutonca Teutoboda i Cimbra Bojoriksa, barem u početku«, odgovorio je tumač. »Ratnici su se vratili da pokrenu kola, a poglavice su se okupile da podijele plijen. Mnogo je vina uzeto iz triju rimskih tabora i oni su ga popili. Teutobod je rekao da je, dok se na konju vraćao do kola svojega naroda, usnuo san u kojemu ga je pohodio veliki bog Ziu i rekao mu da će njegov narod, nastavi li na jug u rimske zemlje, Rimljani poraziti tako strašno da će svi ratnici, žene i djeca biti ili ubijeni, ili prodani u ropstvo. Zato je on odlučio da će Teutonce u Hispaniju povesti kroz galske, a ne rimske zemlje. No Bojoriks je imao zamjerke tomu, optužio je Teutoboda za kukavičluk i rekao da će Cimabri poći na jug kroz rimske zemlje, bez obzira na ono što Teutonci učine.«

»Siguran si u to?« upitao je Kota, jedva vjerujući svojim ušima.

»Kako znaš? Iz glasina? Ili si bio ondje?«

»Bio sam ondje, *domine!*«

»Zašto si bio ondje? Kako to da si bio ondje?«

»Čekao sam da me odvedu do kola Cimbra jer sam i sam Cimbar. Svi su bili jako pijani, pa me nitko nije primijetio. Shvatio sam da više ne želim biti s Germanima, pa sam pomislio kako je najbolje da čujem što više i onda pobjegnem.«

»Pa hajde, čovječe!« gorljivo je rekao Kota.

»Pa, ostale su se poglavice umiješale u svađu, a onda je Getoriks, koji vodi Markomane, Ceruske i Tigurince, predložio da spor riješe tako što će ostati živjeti među Heduanima i Ambarima. No nitko osim njegovih ljudi to nije htio učiniti. Teutonske poglavice stale su na Teutobodovu stranu, a cimbarske na Bojoriksovu. Vijeće poglavica jučer je prestalo

postojati jer je svaki od tri naroda želio nešto drugo. Teutobod je Teutoncima naredio da pođu u Galiju preko Alpa i kroz zemlje Kardurka i Petrokorana odu do Hispanije. Getoriks i njegov narod ostat će među Heduancima i Ambarima, a Bojoriks će odvesti Cimbri na drugu obalu velike rijeke Rodan i rubom rimskih zemalja, a ne kroz njih, putovati do Hispanije.«

»Znači, zato nema ni traga ni glasa od njih!« zaključio je Kota.

»Da, *domine!* Neće proći južno, kroz rimske zemlje«, rekao je German.

Kota se vratio do Marka Antonija Meminija, i nasmijan od uha do uha rekao mu novosti.

»Javi svima, Marko Meminije, i to što prije! Jer, moraš pokopati sve leševe, inače će vam se zemlja i voda zatrovati i bolest će stanovnicima Arauzija nanijeti više štete nego što bi to Germani učinili«, rekao je Kota. Namrštio se i ugrizao za usnu. »Gdje je Kvint Servilije Cepion?«

»Već je na putu za Rim, Marko Aurelije.«

»Što?«

»Otišao je sa sinom da što prije donese vijest u Rim«, zbunjeno je odgovorio Meminije.

»O, naravno, to je učinio!« mrko je odvratio Kota. »Ide li cestom?«

»Naravno, Marko Aurelije. Dao sam mu četveropreg mazga iz vlastite staje.«

Kota je ustao, strašno umoran, ali ispunjen novom snagom. »Ja ću donijeti vijesti iz Arauzija u Rim«, rekao je. »Makar mi morala izrasti krila da poletim, pobijedit ću Kvinta Servilija, kunem se! Marko Meminije, daj mi najboljeg konja kojega imaš. U zoru krećem za Masiliju.«

Odgalopirao je bez pratnje prema Masiliji, u Glanu uzeo svježega konja, pa u Aquis Sextii još jednoga i sedam sati nakon što je napustio Arauzio bio je u Masiliji. U velikoj luci koju su prije mnogo stoljeća osnovali Grci nitko nije čuo vijesti o strašnoj bitci koja se vodila prije četiri dana. Kota je ušao u grad – tako grčki i otmjeno, tako svijetao i bijel – u grozničavu strahu od dolaska Germana.

Kada su mu pokazali kuću etnarha, namjesnika pokrajine, Kota je ušao bahato i užurbano, poput pravoga rimskog kurulskog magistrata koji se ondje našao zbog hitna posla. Budući da je Masilija bila u prijateljskom odnosu s Rimom, a nije mu se podčinila, mogli su mu ljubazno pokazati vrata. No, naravno, nisu to učinili. Posebno nakon što su namjesnik i nekoliko njegovih vijećnika koji su živjeli u blizini čuli kakve vijesti nosi.

»Želim najbrži brod koji imate i najbolje masilijske mornare i veslače«, rekao je. »Nemam teret koji bi usporio brod, pa ću povesti dvije dodatne momčadi veslača, ako budu morali veslati protiv vjetrova i prema pučini. Jer, kunem ti se, etnarše Aristide, bit ću u Rimu za tri dana, makar morali veslati cijelim putem. Nećemo veslati uz obalu, nego ravno prema Ostiji, onako kako najbolji pomorac u Ostiji može.«

Kada je sljedeća plima?«

»Do zore ćeš dobiti brod i posadu, Marko Aurelije, a to se slučajno poklapa i s plimom«, blago je odgovorio etnarh. Nakašljao se vrlo obzirno. »Tko će to platiti?«

Pravi masilijski Grk, pomislio je Kota, ali nije to naglas izgovorio. »Napišite mi račun«, rekao je. »Platit će senat i narod rimski.«

Račun je odmah napisan. Kota je pogledao bezobrazno visoku cijenu i zastenjao. »Tragično je«, rekao je etnarhu Aristidu, »kada javljanje loših vijesti stoji koliko još jedan rat protiv Germana. Pretpostavljam da ne biste bili voljni spustiti cijenu za nekoliko drahma?«

»Slažem se, to je zaista tragično«, ugladeno je potvrdio etnarh. »Međutim, posao je posao. Cijena ostaje, Marko Aurelije. Uzmi ili ostavi.«

»Uzimam«, rekao je Kota.

CEPION I NJEGOV SIN nisu išli do Masilije jer bi za nekoga tko putu je kopnom to bilo gubljenje vremena. Budući da je proveo godinu dana u Narbonu, a prije toga još jednu godinu kao pretor u Hispa niji, Cepion je bolje od svih znao da preko Galskoga zaljeva vjetrovi *uvijek* pušu u pogrešnom smjeru. Poći će niz Viu Domitiu, dolinom uz rijeku Druenciju, pa kroz prolaz Mons Genava prijeći u italsku Galiju i spustiti se, što brže bude mogao, Viom Aemilijom i Viom Flaminijom. Nadao se da će, bude li dovoljno često mijenjao životinje, u prosjeku prelaziti stotinu kilometara na dan i očekivao je da će njegov prokonzularni imperij to učiniti za njega. Tako je i bilo. Kako su kilometri letjeli, Cepion je bivao sve sigurniji da će u Rim stići čak i prije senatorskoga glasnika. Toliko je brzo prešao Alpe da ni Vokonci, uvijek spremni zaskočiti ranjive rimske putnike koji su putovali Viom Domitijom, nisu uspjeli pripremiti napad na dvije zaprege u galopu.

Do trenutka kada je stigao do Arimina, na kraju Vie Aemilije, Cepion je znao da će, uz pomoć dobrih cesta i mnogo svježih mazga, od Arauzija do Rima stići za sedam dana. Počeo se opuštati. Ma koliko iscrpljen bio, ma koliko ga snažno boljela glava, njegovo će tumačenje događaja kod Arauzija biti prvo koje će Rim čuti, a to je značilo devet desetina bitke. Kada se pojavio sudbinski Fan i kada su kočije skrenule na Viu Flaminiju, kako bi prešle Apenine i spustile se u dolinu Tibera, Cepion je znao da je pobijedio. Rim će povjerovati u njegovo tumačenje događaja kod Arauzija.

Ali, božica Fortuna je imala drugog miljenika. Marko Aurelije Kota preplovio je Galski zaljev od Masilije do Ostije uz savršen vjetar i put mu je protekao mnogo bolje nego što je predvidio. Kada bi vjetar oslabio, profesionalni su veslači zauzimali svoja mjesta, *hortator* bi počeo bubnjem udarati ritam i šezdeset mišićavih ruku prionulo bi na posao. Bio je to mali brod, izgrađen da bi bio brz, a ne da bi prenosio velik teret. Koti je silno nalikovao na masilijski ratni brod, iako ih oni nisu

smjeli posjedovati bez rimske suglasnosti. Njegova dva reda vesala, petnaest sa svake strane, bila su smještena na osloncima pod palubama na koje su se lako mogli postaviti štitovi, tako da su se u tren oka mogle pretvoriti u borbene platforme. Dizalica na stražnjoj palubi, pak, činila se sastavljenom na brzinu. Možda se, pomislio je Kota, tu obično nalazi težak katapult. Gusarstvo je bilo unosno, rasprostranjeno od jednoga kraja Sredozemlja tlo drugoga.

Međutim, on nije bio jedan od onih koji bi Fortuninu daru gledali u zube, tako da je samo klimnuo glavom kada je kapetan objasnio da se specijalizirao za prijevoz putnika i da su vanjske palube *baš lijepo* mjesto na kojemu putnici mogu protegnuti noge jer je kabinski smještaj bio prilično nedostatan. Prije nego što su otplovili, kapetan je Kotu uvjerio da su dvije dodatne momčadi veslača previše – jer u tom poslu nema boljih ljudi od njegovih i oni će moći zadržati najveću brzinu i sa samo jednom dodatnom momčadi. Sada je Koti bilo drago što je pristao na to jer su s manje ljudi na brodu bili lakši, a vjetar je bio dovoljno jak da se obje momčadi odmore kada se činilo da će ih snaga napustiti.

Brod je u zoru isplovio iz veličanstvene masilijske luke, jedanaestoga dana listopada, i točno tri dana poslije, u zoru, doplovio do turobno neugledne ostijske luke. Bilo je to jedan dan prije Ida. A tri sata poslije Kota je ušao u kuću konzula Publija Rutilija Rufa, rastjerujući podanike pred sobom kao lisica kokoši.

»Van!« naredio je podaniku koji je sjedio u stolcu za stolom Rutilija Rufa i umorno se bacio u njega dok je preneražen podanik žurno izlazio.

DO PODNEVA je senat sazvan na izvanredno zasjedanje u kuriji Hostiliji. U tom su trenutku Cepion i njegov sin žustro prelazili posljednji dio Vie Aemilije.

»Ostavi vrata otvorena«, rekao je Publije Rutilije Ruf glavnom službeniku. »Ovo zasjedanje mora čuti i narod. I želim da svaka riječ bude zapisana, a zapisnik sačuvan.«

Unatoč tomu što je zasjedanje sazvano u tako kratkom roku, senat je bio prilično pun. Jer, na neshvatljiv način kojim se vijesti šire i prije nego što se službeno objave, gradom su se već proširile glasine da se u Galiji dogodila velika katastrofa u bitci protiv Germana. Amfiteatar komicija u podnožju stuba kurije Hostilije brzo se punio ljudima, baš kao i stube i sve ostale površine u blizini.

Budući da su znali sadržaj pisama u kojima se Cepion buni protiv Malija Maksima i zahtijeva vrhovno zapovjedništvo za sebe, i kako su se bojali nove svađe, senatori su bili vrlo uznemireni. Odvažili Marko Emilije Skaur već tjednima nije čuo ni glasa od Cepiona i zbog toga je bio u nepovoljnu položaju čega je bio svjestan. I zato, kada je konzul Rutilije Ruf zapovjedio da vrata senata ostanu otvorena, Skaur nije skočio usprotivivši se tomu. To nije učinio ni Metel Numidski. Sve su oči bile uprte u Kotu kojemu je dan stolac u prvom redu, u blizini podija

na kojemu je stajao bjelokosni stolac njegova šurjaka Rutilija Rufa.

»Marko Aurelije Kota jutros je uplovio u Ostiju«, rekao je Rutilije Ruf. »Prije tri dana bio je u Masiliji, a dan prije u Arauziju pokraj kojega su se nalazile naše vojne postrojbe. Pozivam Marka Aurelija Kotu da uzme riječ i obavješćujem senat da će se sve izrečeno na ovom zasjedanju zapisivati za arhiv.«

Naravno, Kota se oprao i presvukao, ali na inače rumenu licu jasno mu se vidjelo sivilo iscrpljenosti, a dok je ustajao, svaki pokret njegova tijela svjedočio je o jačini te iscrpljenosti.

»Dan prije listopadskih Nona, senatori, došlo je do bitke kod Arauzija«, rekao je Kota, ne osjećajući potrebu da povisi glas jer je senat bio sasvim tih. »Germani su nas uništili. Poginulo je *osamdeset tisuća* naših vojnika.«

Nitko nije povikao, nitko nije zažamorio, nitko se nije ni pomaknuo. Senatori su sjedili u tišini dubokoj poput one u Sibilinoj špilji kod Kume. »Kada kažem osamdeset tisuća naših vojnika, mislim upravo to. Poginule su još i dvadeset četiri tisuće neboraca. A tomu se trebaju dodati i poginuli konjanici.«

Bezizražajnim glasom Kota je nastavio prepričavati senatorima što se točno dogodilo od trenutka kada je s petoricom sudrugova stigao u Arauzio – bezuspješan pokušaj uvjeravanja Cepiona, zbunjenost i nemir koje je njegovo odbijanje da poslušna naredbe izazvalo među Malijevim časnicima od kojih su neki, primjerice Cepionov sin, stali na Cepionovu stranu, postavljanje konzulara Aurelija i konjice predaleko da bi mogli predstavljati dio vojne čvrste cjeline. »Poginulo je pet tisuća konjanika, svi njihovi neborci i sve životinje u Aurelijevu taboru. Legat Marko Aurelije Skaur je zarobljen i njega su iskoristili kao primjer svima ostalima. Spalili su ga živa, senatori. Umro je, rekao mi je jedan svjedok, vrlo hrabro i dostojanstveno.«

Među senatorima je sada bilo problijedjelih lica jer većina su u jednoj ili drugoj vojsci imala sinove, braću, nećake ili rođake. Ljudi su tiho plakali, glava skrivenih u toge, ili nagnuti naprijed, rukama skrivajući lica. Samo je Skaur, *princeps senatus*, ostao uspravan, zarumenjen od bijesa, čvrsto stisnutih usana.

»Svi vi koji ste danas ovdje morate preuzeti dio krivice«, rekao je Kota. »U vašem izaslanstvu nije bilo nijednog konzulara. Ja – obični bivši pretor! – bio sam jedini kurulski magistrat od nas šestorice. Zbog toga je Kvint Servilije Cepion odbio razgovarati s nama, po rođenju i dostojanstvu jednakima njemu. Čak i po iskustvu. Umjesto toga, našu je bezvrijednost, naš nedostatak utjecaja shvatio kao poruku senata kojom mu pokazuje da je uz njega u borbi protiv Gneja Malija. *I bio je upravu*, senatori! Da ste se ozbiljno namjeravali pobrinuti da Kvint Servilije poštuje zakon podređivanjem ovogodišnjem konzulu, vaše bi izaslanstvo bilo *puno* konzulara! No niste. Namjerno ste poslali petoricu *pedaria* i jednoga bivšeg pretora da se obračunaju s jednim od najtvrdoglavijih, najuglednijih, najstarijih članova!«

Nijedna se glava nije podignula, a sve ih je više i više bilo spušteno u nabore toga. Ali Skaur, *princeps senatus*, nastavio je sjediti uspravno, plamena pogleda uprta u Kotino lice.

»Sukob između Kvinta Servilija Cepiona i Gneja Malija Maksima spriječio je spajanje njihovih snaga. Umjesto čvrsto povezane vojske od sedamdeset legija i više od pet tisuća konjanika, Rim je na bojište doveo dvije vojske međusobno udaljene trideset pet kilometara, s tim da je manja vojska bila bliža Germanima, a i konjica je bila odvojena. Kvint Servilije Cepion osobno mi je rekao kako ne želi dijeliti trijumf s Gnejem Malijem Maksimom i da je zato namjerno postavio svoju vojsku previše sjeverno od Gneja Malija, kako on ne bi mogao sudjelovati u *njegovoj* bitci.«

Kota je hrapavo udahnuo što je u onoj tišini zazvučalo tako glasno da je Rutilije Ruf poskočio. Skaur nije. Metel Numidski, koji je bio pokraj Skaura, polagano je podignuo glavu iz toge i izvirilo je njegovo kameno lice.

»Čak i ako na stranu stavimo njihovu pogubnu svađu, istina je, cijenjeni senatori, da ni Kvint Servilije ni Gnej Malije nisu imali dovoljno vojničkoga dara da pobijede Germane! Ipak, od dvojice zapovjednika, Kvint Servilije je onaj koji mora preuzeti mnogo veći dio krivice. Jer on je, ne samo što je bio jednako loš vojskovođa kao i Gnej Malije, prekršio zakon. *Stavio se iznad zakona*, misleći kako on obvezuje samo smrtnike običnije od njega! Pravi Rimljanin, Marko Emilije Skaure, *princeps senatio*" - to je izgovoreno predsjedavajućem senatoru u lice - »zna da je zakon iznad svega, da pred zakonom ne postoje nikakve društvene razlike, samo sustav ograničenja i ravnoteže koji smo namjerno osmislili kako *nijedan* čovjek ne bi mislio da je iznad sebi ravnih. Kvint Servilije Cepion ponašao se kao prvi čovjek Rima. Ali, prema zakonu ne *postoji* prvi čovjek Rima! Zato vam kažem da je Kvint Servilije prekršio zakon, a Gnej Malije je bio samo nesposoban vojskovođa.«

Ukočenost i tišina su se nastavili. Kota uzdahne. »Arauzio je veća katastrofa od Kane, sudrugovi senatori. Cvijet našega ljudstva je izginuo. Znam jer sam bio ondje. Preživjelo je možda trinaest tisuća vojnika, a oni su — najneiskusniji od svih — pobjegli prije naređenja da se povuku, ostavivši za sobom na bojištu oružje i oklope te preplivavši na drugu obalu Rodana i tako se spasivši. Još uvijek raštrkani lutaju negdje po zapadnoj obali i, prema nekim izvješćima koja sam dobio, toliko se boje Germana da će se prije zakopati nego izložiti opasnosti da ih okupe i vrate u rimsku vojsku. Kada je pokušao zaustaviti njihov bijeg, tribuna Seksta Julija Cezara sasjekli su njegovi vlastiti vojnici. Drago mi je što vam mogu reći da je živ jer sam ga osobno pronašao. Germani su mislili da je mrtav. Ja i moji sudrugovi — ukupno smo bili dvadesetdevetorica — jedini smo mogli priteći u pomoć ranjenima i gotovo tri dana nitko drugi nije došao pomoći. Iako je golema većina onih koji su ležali na bojnom polju bila mrtva, nema sumnje da su umrli i neki koji bi preživjeli da smo imali ljude koji bi im

poslije bitke pružili pomoć.«

Unatoč čeličnu samonadzoru, Metel Numidski se pomaknuo, podignuvši ruku kako bi postavio strašno pitanje. Kota je to primijetio i pogledao je neprijatelja Gaja Marija, a svojega prijatelja jer Kota nije volio Gaja Marija.

»Kvinte Cecilije Metele Numidski, tvoj je sin živ i zdrav, ali nije se ponio kao kukavica. Spasio je konzula Gneja Malija i nekoliko njegovih osobnih pomoćnika. Međutim, poginula su oba sina Gneja Malija. Od dvadesetčetvorice izabраниh vojničkih tribuna preživjela su samo trojica: Marko Livije Druz, Sekst Julije Cezar i Kvint Servilije Mlađi. Marko Livije i Sekst Julije teško su ranjeni, a Kvint Servilije Mlađi, koji je zapovijedao najneiskusnijom legijom, najbližom rijeci, neozlijeđen je preplivao na drugu obalu, ne znam pod kojim okolnostima kad je riječ o osobnoj čestitosti.«

Kota je zastao kako bi pročistio grlo, pitajući se je li razlog golemu olakšanju koje je vidio u očima Metela Numidskog to što je njegov sin živ, ili sto se nije pokazao kukavicom. »No taj broj žrtava blijedi u usporedbi s činjenicom da *nijedan centurion s ikakvim iskustvom iz obiju vojska više nije živ*. Rim je ostao bez časnika, senatori! Velika vojska iz Galije preko Alpa više ne postoji.« Pričekao je trenutak pa dodao: »Zbog Kvinta Servilija Cepiona nikada i nije postojala. «

S druge strane velikih brončanih vrata kurije Hostilije oni koji su bili dovoljno blizu da sve čuju prenosili su vijesti onima koji su bili predaleko, mnoštvu koje se i dalje okupljalo i širilo po Argiletu i Clivusu argentariusu, preko donjega Foruma Romanuma, iza amfiteatra komicija. Masa je bila nepregledna. No tiha. Čuo se samo zvuk plača. Rim je izgubio odlučujuću bitku. Italija je ostala bespomoćna pred Germanima.

Prije nego što je Kota stigao sjesti progovorio je Skaur.

»A gdje su Germani sada, Marko Aurelije? Koliko su južnije od Arauzija bili kada si ti otišao da nam doneseš vijesti? I koliko bi južnije sada mogli biti?« upitao je.

»Iskreno, ne znam, *princeps senatus*. Jer, kada je bitka završila — a trajala je samo jedan sat — Germani su se vratili na sjever, najvjerojatnije da pakuje kola, žene i djecu koje su ostavili malo sjevernije od našega konjičkog tabora. U trenutku kada sam ja odlazio nisu se još bili vratili. Razgovarao sam i s Germanom kojega je Marko Aurelije Skaur zaposlio kao tumača kada su germanske poglavice došle na pregovore. Taj je čovjek bio zarobljen, ali shvatili su da je German, pa su ga pošteli. Prema njegovim riječima, Germani su se posvađali i — bar zasada — podijelili u tri skupine. Čini se da nijedna od njih nema dovoljno samopouzdanja da se sama uputi na jug i dođe na naše područje. Stoga su pošli prema Hispaniji, različitim putovima kroz Galiju s onu stranu Alpa čiji su stanovnici nosili dugu kosu. Svađu je izazvalo rimsko vino koje su zaplijenili. Koliko će dugo njihov raskol trajati, nitko ne može predvidjeti, kao što ne mogu biti siguran ni u to je

li mi čovjek s kojim sam razgovarao govorio istinu. Pa čak ni dio istine, kad je o tome riječ. *Kaže* da je pobjegao i vratio se jer više ne želi živjeti kao German. No moguće je i da su ga Germani poslali kako bi umirili naše strahove i učinili nas još lakšim plijenom. Jedino što vam u ovom trenutku sa sigurnošću mogu reći jest da u trenutku kada sam odlazio nije bilo nagovještaja germanskog pokreta na jug«, rekao je Kota i sjeo.

Rutilije Ruf je ustao. »Sada nije vrijeme za rasprave, senatori. Ni za optuživanje i nove svađe. Danas trebamo *djelovati*. «

»Tako je!« začuo se glas iz zadnjih redova.

»Sutra su listopadske Ide«, nastavio je Rutilije Ruf. »To znači da je sezona vojnih pohoda pri kraju. Međutim, ostalo nam je vrlo malo vremena želimo li spriječiti germanski pohod na Italiju kad god to požele. Napravio sam plan djelovanja koji vam sada namjeravam predstaviti, ali najprije ću vas ozbiljno upozoriti. Na prvi i najmanji znak prepirke, negodovanja ili bilo kakve druge podjele ovoga senata iznijet ću svoj plan pred narodom i na skupu plebejaca dobiti odobrenje za njega. Time ću vas, cijenjeni senatori, lišiti prava da vodite riječ u svim pitanjima kada je riječ o obrani Rima. Ponašanje Kvinta Servilija Cepiona ukazuje na najveću slabost našega senatorskog staleža, točnije, nespremnost da se prizna kako se slučajnost i sreća katkad spoje i iz nižih staleža iznjedre ljude mnogo sposobnije od svih nas koji mislimo da rođenjem i tradicijom imamo pravo vladati narodom rimskim i zapovijedati rimskoj vojsci.«

Okrenuo se prema otvorenim vratima i podignuo glas tako da je njegov zvuk zaplovio zrakom iznad komicija.

»Bit će nam potreban svaki sposoban muškarac u Italiji, to je sigurno. Od najsiromašnijih, preko svih staleža, do senata, *svaki* sposoban muškarac! Stoga od vas zahtijevam odluku kojom će se plebsu narediti donošenje hitna zakona kojim će se svim muškarcima između sedamnaest i sedamdeset pet godina – dakle *svim* muškarcima, bilo Rimljanima, bilo Latinima, bilo Italicima – zabraniti da otplove iz Italije, prijeđu Arno ili Rubikon i uđu u italsku Galiju. Želim da do sutra glasnici odgalopiraju u sve luke na našem poluotoku s naredbom da nijedan brod ili čamac ne smije primiti tjelesno sposobna muškarca kao člana posade ili putnika. Kazna će biti smrt, i za onoga tko pokušava izbjeći vojnu obvezu, i za onoga tko ga primi na brod.«

Nitko u senatu nije progovorio – ni Skaur, *princeps senatus*, ni Metel Numidski, ni Metel Dalmatik, *pontifex maximus*, ni Ahenobarb stariji, ni Katul Cezar, ni Scipion Nazika. Dobro je, pomislio je Rutilije Ruf. Tom se zakonu ionako neće usprotiviti.

»Sve raspoloživo osoblje počeo će unovačivati vojnike iz svih staleža, od najsiromašnijeg puka do senata. A to, senatori, znači da će oni među vama koji imaju trideset pet ili manje godina automatski bili raspoređeni u legije, bez obzira na broj pohoda u kojima su prije toga sudjelovali. Budemo li taj zakon strogo primjenjivali, dobit ćemo

vojnike. Ali, strahujem da ih nećemo dobiti dovoljno. Kvint Servilije uzeo je i posljednje među onima koji u Italiji imaju imovinu, a Gnej Malije uzeo je gotovo sedamdeset tisuća ljudi iz siromašna puka, bilo kao vojnike, bilo kao neborce.

Stoga moramo vidjeti kojim još vojskama raspolažemo. U Makedoniji – samo dvjema legijama, obje su savezničke i nikako ih ne smijemo odande povući. U Hispaniji – dvjema legijama u daljoj i jednom legijom u bližoj provinciji – dvije od njih su rimske, jedna je saveznička – one ne samo da moraju ostati ondje nego su im potrebna i pojačanja jer Germani kažu da namjeravaju napasti Hispaniju.« Zašutio je.

A Skaur, *princeps senatus*, napokon je živnuo. »Nastavi, Publije Rutilije!« rekao je razdražljivo. »Spomeni Afriku – i Gaja Marija!«

Rutilije Ruf je zatreptao, glumeći iznenađenje. »O, pa, hvala ti, *princeps senatus*, hvala! Da ti to nisi spomenuo, možda bih zaboravio! O, ti si zaista pas čuvar senata! *Sto* bismo mi bez tebe?«

»Poštedi me sarkazma, Publije Rutilije!« zarežao je Skaur. »Samo nastavi!«

»Naravno! Uz Afriku su vezane tri stvari za koje vjerujem da ih valja spomenuti. Prva je uspješno završen rat – neprijatelj potučen do nogu, neprijateljski kralj i njegova obitelj upravo čekaju suđenje ovdje u Rimu, kao osobni gosti našega plemenitog Kvinta Cecilija Metela Smrdljivka – oprosti, molim te, Kvinte Cecilije! – htio sam reći *Numidskog* – pa, svakako, ovdje su, u Rimu.«

»Druga stvar«, nastavio je, »jest vojska od šest legija – sastavljena od siromašna puka, doduše! – ali vrhunski osposobljena, smiona i s briljantnim zapovjednicima, od najmlađega centuriona i tribuna kadeta – sve do legata. Njezin dio je i konjica koja broji dvije tisuće vojnika, jednako tako iskusnih i hrabrih ljudi.«

Rutilije Ruf je zašutio, zaljuljao se na petama i iskesio se poput vuka.

»Treća je stvar, senatori, jedan čovjek. Samo jedan čovjek. Naravno, govorim o prokonzulu Gaju Mariju, vrhovnom zapovjedniku afričke vojske i jedinom istinskom tvoren pobjede, tako potpune da se može mjeriti s pobjedama Scipiona Emilijana. Numidija se više neće uzdignuti. U Africi više ne postoji prijetnja Rimljanima, njihovoj imovini, posjedima i žitnim poljima. Zapravo, Gaj Marije ostavlja nam Afriku tako podjarmljenu i primirenu da ondje ostavljati garnizon više nije potrebno.«

Napustio je podij na kojemu su stajali kurulski stolci, sišao na crno-bijele pločice drevnoga poda i pošao prema vratima, stojeći tako da mu je glas jasno dopirao do Foruma. »Potreba Rima za zapovjednikom veća je čak i od njegove potrebe za vojnicima i centurionima. Kao što je Gaj Marije jednom rekao upravo u ovom senatu, tisuće i tisuće rimskih vojnika izginule su u onih nekoliko godina od smrti Gaja Grakha, *samo* zbog nesposobnosti ljudi koji su ih vodili i njihovih centuriona! A u doba kada je Gaj Marije govorio Italija je bila bogatija za sto tisuća ljudi

nego što ih sada ima. Koliko je vojnika, centuriona i neboraca izgubio sâm Gaj Marije? Pa, cijenjeni senatori, gotovo nijednoga! Prije tri godine sa sobom je u Afriku poveo šest legija i te su legije i sada žive i zdrave. Šest veteranskih legija, šest legija s centurionima!«

Zastao je, a onda zagrmio iz svega glasa: »Gaj Marije odgovor je na potrebe Rima – za vojskom i sposobnim vojskovođom!«

Njegov sitan i mršav lik na trenutak se ukazao gusto zbijenim slušateljima na trijemu, a zatim se okrenuo i ponovno došao do podija. Ondje je zastao.

»Čuli ste da je Marko Aurelije Kota rekao kako je među Germanima došlo do svađe i da se u ovom trenutku čini da su odustali od namjere da prođu kroz našu provinciju Galiju s onu stranu Alpa. No, mi ne možemo sebi dopustiti da se opustimo zbog tog izvješća. Moramo biti sumnjičavi prema njemu, a ne ohrabreni i napraviti još neku glupost. Jedno je prilično sigurno. Pred nama je zima tijekom koje se možemo pripremiti. A prvi stupanj priprema mora biti imenovanje Gaja Marija prokonzulom u Galiji, s neopozivim ovlastima koje će imati dok ne porazimo Germane.«

Začuo se žamor, najava nadolazećih prosvjeda. A zatim je progovorio Metel Numidski.

»Da damo Gaju Mariju namjesništvo u Galiji preko Alpa, s prokonzulskim ovlastima na *neograničen* broj godina?« upitao je ne vjerujući. »Samo preko mene mrtvog!«

Rutilije Ruf udario je nogom o pod i zamahnuo stisnutom šakom. »O, bogovi, opet ti!« viknuo je. »Kvinte Cecilije, Kvinte Cecilije, zar još ne shvaćaš koliko je nezavidan položaj u kojemu smo se našli? Treba nam vojskovođa poput Gaja Marija!«

»Trebaju nam njegovi vojnici!« rekao je Skaur, *princeps senatus*, glasno. »Nije nam potreban Gaj Marije! Ovdje ima i drugih, jednako vrijednih ljudi.«

»Misliš na svojega prijatelja Kvinta Cecilija Smrdljivka, Marko Emilije?« ispustio je Rutilije Ruf nepristojan zvuk. »Glupost! Kvint Cecilije je dvije godine dangubio po Africi – znam jer bio sam ondje! Radio sam s Kvintom Cecilijem i Smrdljivko je prikladan nadimak za toga gospodina jer je smrad koji se od njega širi nesnosan... A radio sam i s Gajem Marijem. I možda ne očekujem previše ako se nadam da se neki od članova ovog senata sjećaju da sam i ja ugledan vojni čovjek! Ja sam trebao dobiti zapovjedništvo u Galiji s onu stranu Alpa, a ne Gnej Maksim! No to je sada prošlost i ne želim gubiti vrijeme na optužbe.«

»Ponovit ću, cijenjeni senatori! Nezavidan položaj u kojemu se Rim našao previše je velik i strašan da bismo mogli sebi dopustiti da ugađamo nekolicini naših najviših plemića! Ponavljam, cijenjeni senatori – vi koji sjedite u srednjim redovima s obiju strana ovoga doma i vi koji sjedite u stražnjim redovima s obiju strana ovoga doma! – postoji samo jedan čovjek koji je sposoban izvesti nas iz nezavidna i neugodna položaja u kojemu smo se našli! A taj čovjek je Gaj Marije! Zašto je važno to što nema rodovnik? Zašto je važno što nije pravi Rimljanin? Kvint Servilije Cepion je pravi Rimljanin, a pogledajte u kakvom smo se stanju zbog njega našli! Zna li u kakvom? *U govorima do grla!*«

Rutilije Ruf je grmio, ljut i preplašen, uvjeren da neće prihvatiti njegov prijedlog. »Časni članovi ovoga doma – dobri ljudi – sudrugovi senatori! Preklinjem vas da barem jedanput odbacite predrasude! *Moramo* Gaju Mariju dati prokonzulske ovlasti u Galiji s onu stranu Alpa na onoliko vremena koliko bude trebalo da se Germane otjera natrag u Germaniju!«

Ta posljednja, strastvena molba urodila je plodom. Imao ih je. Skaur je to znao, Metel Numidski je znao. Pretor Manije Akvilije, čovjek dovoljno plemenita podrijetla, ali iz Obitelji koja je bila više obilježena pohlepnom nego slavnom djelima javio se za riječ. Njegov je otac bio onaj koji je, u ratovima nakon što je Atal, pergamski kralj, svoje kraljevstvo prepustio Rimu, prodao cijelu Frigiju Mitridatu V., kralju Ponta, za veliku svotu zlata i tako tajanstveni Orijent prepustio zapadnoj Maloj Aziji.

»Publije Rutilije, tražim riječ«, rekao je.

»Govori!« rekao je Rutilije Ruf i sjeo, bez snage.

»Ja tražim riječ!« ljutito je povikao Skaur, *princeps senatus*.

»Poslije Manija Akvilija«, rekao je Rutilije Ruf umilno.

»Publije Rutilije, Marko Emilije, cijenjeni senatori«, počeo je propisno Akvilije, »slažem se s konzulom da je samo jedan čovjek dovoljno

sposoban da nas izvuče iz ovoga nezavidna položaja i da je taj čovjek Gaj Marije. No rješenje koje je naš cijenjeni konzul predložio nije ono što nam je potrebno. Ne možemo opteretiti Gaja Marija prokonzulskim ovlastima ograničenim samo na Galiju preko Alpa. Prvo, što će se dogoditi ako se rat proširi izvan granica Galije s onu stranu Alpa? Sto ako se proširi na italsku Galiju, ili Španjolsku, ili čak Italiju? Zapovjedništvo će samim time prijeći na odgovarajućeg namjesnika ili trenutna konzula! Gaj Marije u ovom senatu ima mnogo neprijatelja. Ja prvi nisam uvjeren da će takvima Rim biti važniji od njihova zamjeranja. Odbijanje Kvinta Servilija Cepiona da surađuje s Gnejom Malijem Maksimom savršen je primjer onoga što se događa kada je pripadniku staroga plemstva važnije vlastito dostojanstvo od dostojanstva Rima.«

»Griješiš, Manije Akvilije«, prekinuo ga je Skaur. »Kvint Servilije držao je svoje dostojanstvo jednakim dostojanstvu Rima!«

»Hvala ti što si me ispravio, *princeps senatus*«, rekao je Akvilije uglađeno, uz lagan naklon koji nitko ne bi mogao nazvati ironičnim. »U pravu si što me ispravljaš. Dostojanstvo Rima i dostojanstvo Kvinta Servilija Cepiona *jesu* jednaki! No zašto držiš dostojanstvo Gaja Marija nižim od dostojanstva Kvinta Servilija Cepiona. Sigurno je da je *osobni* ugled Gaja Marija jednako visok, ako ne i viši, bez obzira na to što njegovi preci nisu imali ništa u svojem vlasništvu! Vojni životni put Gaja Marija je besprijekoran! Misli li zaista ijedan član ovog senata da je Gaju Mariju Arpin važniji od Rima? Svi mi imamo pretke koji su nekoć bili novi ljudi! Čak je i Eneja — koji je, na kraju krajeva, u Lacij došao iz dalekoga Ilija! — bio novi čovjek! Gaj Marije bio je pretor i konzul. Prema tome, sam je sebe učinio plemićem i njegovi će potomci zauvijek biti plemeniti.«

Akvilije je pogledom preletio preko redova odjevenih u bijelo. »Ovdje vidim nekoliko senatora koji nose ime Porcija Katona. Njihov je djed bio novi čovjek. No držimo li mi danas te Porcije Katone ičim drugim do stupovima ovog senata, plemenitim potomcima čovjeka koji je u doba kada je živio imao gotovo jednako toliko utjecaja na ljude iz Obitelji Kornelija Scipiona koliko danas Gaj Marije ima na ljude iz Obitelji Cecilija Metela!«

Slegnuo je ramenima, sišao s podija, pa kao i Rutilije Ruf prije njega, stao uz otvorena vrata.

»Gaj Marije je onaj koji mora zadržati vrhovno zapovjedništvo u ratu protiv Germana. Bez obzira na to *gdje* se on vodio! Stoga mu nije dovoljno dati prokonzulske ovlasti ograničene samo na Galiju preko Alpa.«

Okrenuo se prema senatorima i zagrmio: »Kao što je svima jasno, Gaj Marije nije ovdje i ne može iznijeti svoje mišljenje, a vrijeme odmiče brzo poput divljeg konja. Gaj Marije mora biti konzul! Jedino mu tako možemo dati moć koja će mu biti potrebna. Moramo ga kandidirati za konzula na predstojećim izborima — on mora biti kandidat *in absentia*!«

Senatori su zagundali, počeli prigovarati, ali Manije Akvilije je samo nastavio, uspjevši zadržati njihovu pozornost. »Može li itko ovdje zanjekati da su ljudi u centurijama najplemenitiji cvijet naroda? Stoga, kažem vam, neka odluče ljudi iz centurija – tako što će ili izabrati Gaja Marija za konzula *in absentia*, ili to neće učiniti! Jer, ta odluka o vrhovnom zapovjedništvu prevelika je da bi je donio ovaj senat. Prevelika je i za skup plebejaca, pa čak i čitav narod. Kažem vam, cijenjeni senatori, odluka o vrhovnom zapovjedništvu u ratu protiv Germana mora se povjeriti najvažnijem dijelu rimskoga naroda – muškarcima iz prve i druge građanske klase koji glasuju u centurijama, na vlastitoj skupštini – centurijatskoj skupštini!«

O, evo Odiseja! pomislio je Rutilije Ruf. Nikada se toga ne bih dosjetio. Niti to odobravam. No on ipak Skaurovu frakciju drži u šaci. Ne, postaviti sporno pitanje davanja ovlasti Gaju Mariju narodu podijeljenom na plemena nikako ne bi bilo dobro, pa da glasovanjem rukovode plebejski tribuni u atmosferi urlanja, vikanja, čak nasilne rulje! Za ljude poput Skaura plebejska je skupština isprika za to da rulja upravlja Rimom. No ljudi iz prve i druge klase? O, to je sasvim drukčija vrsta Rimljana! Pametni, pametni Marije Akvilije!

Najprije napraviš nešto nečuveno – tako što predložiš da se za konzula izabere čovjek koji čak nije ni nazočan, a zatim Skaurovoj frakciji daš do znanja kako si spreman na to da o tom pitanju odlučuju najugledniji Rimljani! Ako oni ne žele Gaja Marija, jedino što moraju učiniti jest pripremiti prvu i drugu klasu centurija da glasuju za drugu dvojicu kandidata. Ako žele Gaja Marija, onda samo moraju glasovati za njega i još jednog čovjeka. A mogu se kladiti da treća klasa neće ni dobiti priliku da glasuje! Povlaštenost je zadovoljena.

Pravo pravno nadmudrivanje je u kandidaturi *in absentia*. Doduše, Manije Akvilije će zbog toga morati izići pred plebejsku skupštinu jer mu senat to neće odobriti. Pogledaj samo kako se plebejski tribuni radosno meškolje na svojim klupama! Nijedan od njih neće staviti veto – iznijet će pitanje o kandidatu *in absentia* pred puk i puk će, očaran prizorom sloge među deseticom pučkih tribuna, donijeti poseban zakon koji će Gaju Mariju omogućiti da bude izabran za konzula *in absentia*. Naravno, Skaur, Metel Numidski i ostali pozvat će se na obvezujuću moć koju ima *lex Villia annalis*, a u kojemu stoji da se nitko ne može ponovno kandidirati za konzula dok ne prođe deset godina od posljednjega mandata. I Skaur, Metel Numidski i ostali će izgubiti.

Toga Manija Akvilija treba imati na oku, pomislio je Rutilije Ruf, okrećući se u stolcu kako bi promotrio stanje. Nevjerojatno, pomislio je. Mogu tako sjediti godinama, pokorni i poslušni poput tek zaređenih malih vestalka, a onda se odjedanput ukaže prilika, skine se maska ovce i pojavi vuk. Ti si, Manije Akvilije, vuk!

DOVOĐENJE U RED stanja u Africi bilo je zadovoljstvo, ne samo za Gaja Marija nego i za Lucija Kornelija Sulu. Administrativne su dužnosti zamijenile vojne, ali obojici se zapravo sviđao izazov pripremanja nove rimske provincije Afrike i dvaju kraljevstava koja su je okruživala.

Gauda je postao kraljem Numidije. Sam i nije bio velik čovjek, ali imao je dobroga sina, kraljevića Hijempsala koji će, mislio je Marije, dosta brzo postati kralj. Ponovno dobivši službeni naslov prijatelja i saveznika rimskog naroda, mauretanski kralj Bokh na dar jc dobio veći dio zapadne Numidije i tako silno povećao svoje kraljevstvo. Njegova istočna granica nekoć se nalazila na rijeci Muluhi, a sada je sezala i do sedamdesetak kilometara zapadno od Cirte i Rusikade. Veći dio istočne Numidije postao je dijelom mnogo veće provincije Afrike kojom će se upravljati iz Rima, pa je Marije svim svojim vitezovima i zemljoposjednicima među svojim podanicima mogao dodijeliti bogata obalna područja Male Sirte, uključujući i stari, ali i dalje moćan punski grad Leptis Magna, jezero Triton i luku Takape. Za sebe je zadržao velike, plodne otoke Male Sirte. Za njih je imao planove, posebno za otoke Meninks i Cercinu.

»Kada dođemo do toga da raspustimo vojsku«, rekao je Marije Sul i, »nastat će problem što učiniti s vojnicima. Svi su iz siromašna puka što znači da nemaju imanja ili zanate kojima bi se vratili. Moći će se prijaviti u druge vojske i pretpostavljam da će mnogi od njih to i htjeti, ali neki neće. Ali, njihova je oprema u vlasništvu države što znači da je neće moći zadržati, a to pak znači da će se moći prijaviti samo u vojske koje čini siromašan puk. Budući da se Skaur i Smrdljivko protive financiranju takvih vojska, postoji mogućnost da će one u budućnosti biti vrlo rijetke, barem nakon što se obračunamo s Germanima — o, Lucije Kornelije, ne bi li bilo divno sudjelovati u tom pohodu? No nikada neće pristati na to, nažalost.«

»Dao bih ne znam što da to vidim«, rekao je Sula. »Sve svoje iskustvo!«

»Barem toga imaš na pretek«, odgovorio je Marije.

»Nastavi s onim što si govorio o vojnicima koji će htjeti otpust iz vojske«, poticao ga je Sula.

»Mislim da država duguje vojnicima iz siromašna puka malo više od dijela plijena na kraju pohoda. Mislim da bi senat trebao svakome od njih darovati komad zemlje na kojemu će se naseliti kada se odluči povući iz službe. Drugim riječima, stvoriti od njih pristojne, umjereno imućne građane.«

»Vojna inačica zemljišne reforme koju su pokušali uvesti braća Grakho?« upitao je Sula, malo se namrštivši.

»Točno tako. Ti to ne odobravaš?«

»Razmišljao sam o protivljenju u senatu.«

»Pa, meni se čini da bi se mnogo manje protivili kada zemljište o kojemu je riječ ne bi bilo *agerpublicus* – u javnom vlasništvu Rima. Samo spomeni raspodjelu *agera publicusa* i već si u problemima. Previše moćnih ljudi daje je u zakup. Ne, ja namjeravam dobiti dopuštenje od senata – ili naroda ako ga senat ne bude htio dati – iako se nadam da do toga neće doći – da smjesti vojnike iz siromašna puka na lijepim velikim parcelama na Cercini i Meninksu, upravo ovdje u afričkoj Maloj Sirti. Daj svakome od njih, recimo, stotinu jugera i učinit će dvije stvari za Rim. Prvo, on i njegovi sudrugovi činit će jezgru osposobljenih ljudi koje možemo pozvati na dužnost ako dođe do nekog budućeg rata u Africi. I drugo, on i njegovi sudrugovi dovest će Rim u provincije – rimske misli, običaje, jezik, način života.«

No Sula se namrštio. »Ne znam, Gaju Marije – čini mi se pogrešnim željeti ovo drugo što si spomenuo. Rimske misli, običaji, jezik, način života – to pripada Rimu. Usaditi ih u punsku Afriku, s njihovim Berberima i Maurima – meni se to čini izdajom Rima.«

Marije je zakolutao očima. »Nema sumnje, Lucije Kornelije, da si pravi aristokrat! Možda jesi živio na dnu, ali na sve gledaš s visine.« Vratio se trenutačnom zadatku. »Imaš li popise s pojedinostima o ratnom plijenu? Neka nam bogovi pomognu zaboravimo li navesti i posljednji zlatni čavao – i to u pet primjeraka!«

»Službenici državne blagajne, Gaju Marije, posljednji su šljam Rima«, rekao je Sula, prekapajući po papirima.

»Ne samo Rima, Lucije Kornelije.«

NA IDE u studenome u Atiku je stiglo pismo konzula Publija Rutilija Rufa. Mariju je prešlo u naviku dijeliti ta pisma sa Sulom koji je u živopisnom stilu Rutilija Rufa uživao i više od njega jer su mu riječi bolje išle. Na Marijevo zadovoljstvo bio je sam kada su mu u ured donijeli to posljednje pismo. Odgovaralo mu je da ga najprije sam pročita i upozna se s njegovim sadržajem jer smetalo mu je kada bi Sula sjedio slušajući ga kako se mrmljajući probija kroz beskonačne retke nečitka rukopisa, pokušavajući ih razdijeliti u zasebne riječi.

Tek je započeo naglas čitati samome sebi, kad je poskočio, zadrhtao i naglo ustao. »*Jupitera mu!*« povikao je i otrčao prema Sulinu uredu.

Uletio je u prostoriju blijed u licu, mašući svitkom. »Lucije Kornelije! Pismo od Publija Rutilija!«

»Što se dogodilo? Što je bilo?«

»Sto tisuća poginulih Rimljana«, počeo je Marije, čitajući bitne odlomke onoga što je već sam pročitao. »Osamdeset tisuća poginulih su vojnici... Germani su nas uništili... Ona budala Cepion odbio je spojiti

svoj tabor s taborom Malija Maksima... Ustrajao je na tome da ostane trideset pet kilometara sjevernije... Mladi Sekst Cezar teško je ranjen, kao i mladi Sertorije... Samo su trojica od dvadesetčetvorice vojničkih tribuna preživjela... Nijedan centurion nije živ... Vojnici koji su preživjeli su najneiskusniji, a preživjeli su zato što su pobjegli iz vojske... Cijela je legija Maržana, koji su vlasnici zemljišta, izginula i marski je narod već uložio protest senatu... traže golemu odštetu i prijete da će ići na sud bude li potrebno... I Samničani su strašno bijesni...«

»Jupitera mu!« dahnuo je Sula i bacio se natrag u stolac.

Marije je na trenutak nastavio čitati u sebi, mrmljajući malo pre- tiho da bi ga Sula mogao čuti. A onda je proizveo vrlo neobičan zvuk. Pomislivši da je Marije dobio nekakav napadaj, Sula je brzo ustao, ali nije imao vremena običi stol prije nego što je čuo zašto se Marije uznemirio.

»Ja – sam – konzul!« promućao je Gaj Marije.

Sula se ukipio, na licu mu je bio izraz iznenađenja. »Jupitera mu!« ponovio je, ne mogavši se sjetiti ničega drugog.

Marije je počeo Suli naglas čitati pismo Rutilija Rufa, barem jedanput zaboravivši na to koliko mu je teško razabrati riječi napisane nečitkim rukopisom.

Dan još nije završio, a narod se već odlučno prihvatio posla. Manije Akvilije nije se imao vremena ni vratiti na svoje mjesto prije nego što su sva deseterica pučkih tribuna skočila sa svoje klupe i jurnula kroz vrata prema tribini gdje se oko amfiteatra komicija guralo barem pola Rima, a druga polovica ispunila je donji dio Foruma. Naravno, svi su senatori pošli za pučkim tribunima, ostavivši Skaura i našega dragog prijatelja Smrdljivka da viču pred nekoliko stotina prevrnutih stolaca.

Pučki su tribuni sazvali plebejsku skupštinu i u tren oka su donesena dva plebiscita. Uvijek me iznenadi kako u tako kratkom roku uspijemo sastaviti nešto bolje uobličeno i sažetije nego kada se svi redom time bave po nekoliko mjeseci. To je dokaz da, barem u ovom slučaju, vrijedi ona: mnogo babica – kilavo dijete.

Kota mi je rekao da je Cepion pojurio u Rim kako bi prvi mogao ispričati svoje tumačenje događaja, ali namjeravao je zadržati ovlasti držeći se izvan *pomeriuma*, i da su njegov sin i njegovi ljudi radili za njega u gradu.

Mislio je da će tako biti siguran, zaštićen ovlastima koje je imao, sve dok njegovo tumačenje događaja ne postane službenim tumačenjem.

Pretpostavljam da je mislio - i siguran sam da je bio u pravu – da će uspjeti dobiti produženje mandata i zadržati svoje ovlasti i upravljanje Galijom s onu stranu Alpa dok se stvari ne slegnu.

Ali plebs mu je pomrsio konce! Gotovo jednoglasno odlučili su da mu se ovlasti odmah oduzmu. Tako da će, kada stigne do predgrađa Rima, biti nag kao Odisej na obali Skerije. Drugi plebiscit, Gaju Marije, naložio je odgovornom za izbore meni – da unese tvoje ime među

kandidate za položaj konzula, unatoč tomu što nisi mogao biti nazočan u Rimu za vrijeme izbora.

»To je djelo Marsa i Belone, Gaju Marije!« rekao je Sula. »Dar bogova rata.«

»Marsa? Belone? Ne! To je djelo Fortune, Lucije Kornelije. Tvoje i moje prijateljice, Lucije Kornelije.*Fortune!*«
Nastavio je čitati.

Budući da mi je narod naredio da pripremim sve za izbore, nisam mogao nego poslušati.

Nakon što su plebisciti usvojeni, nitko drugi do Gnej Domicije Ahenobarb – koji se osobno zanima za sve ovo što se događa, vjerojatno zato što sebe drži osnivačem naše provincije Galije preko Alpa – pokušao je s govornice govoriti protiv plebiscita koji ti omogućuje da se kandidiraš za konzula *in absentia*. Ti dobro znaš koliko je osorna ta obitelj – drska gomila svadljivih, da ne kažem koga, svi oni! – doslovno se pjenio od bijesa. Kada je gomili dosadio i kada su ga vikom ušutkali, on je vikom pokušao ušutkati njih! Mislim da je, zato što je onaj koji jest, čak i postojala mogućnost da u tome uspije. No nešto je popustilo u njegovu srcu ili glavi jer se za govornicom prevrnuo i odmah umro. To je prilično umirilo strasti, skup se prekinuo i gomila se razišla kućama. Ono najvažnije je ionako učinjeno.

Plebisciti su doneseni sljedećeg jutra, nijedno pleme nije se usprotivilo. Nakon toga sam ja mogao početi s izborima. Nisam odugovlačio, mogu ti odmah reći. Pristojan zahtjev upućen kolegiju plebejskih tribuna pokrenuo je sve. Za nekoliko dana izabrali su novi kolegij. Kandidirali su se odlični ljudi koji mnogo obećavaju, pretpostavljam da je tomu bilo tako zbog pitanja ratnih zapovjednika. Imamo starijeg sina pokojnoga Gneja Domicija Ahenobarba i starijeg sina pokojnoga Lucija Kasija Longina. Pretpostavljam da Kasije želi dokazati da nisu svi u njegovoj Obitelji neodgovorni ubojice rimskih vojnika i zato mislim da bi od njega trebao imati koristi, Gaju Marije. Izabran je i Lucije Marcije Filip, a i – pazi sad!
— Klodije iz brojnoga čopora Klaudija-Klodija. Bogova mu, kako li se samo ti razmnožavaju!

Centurijatska skupština glasovala je i jučer i rezultat je – kao što sam ti maloprije napisao – da je Gaj Marije izabran za višega konzula glasovima baš svih centurija prve, pa i druge klase koji su bili potrebni kako bi pri biranju upotpunili broj. Neki stariji senatori bili bi ti rado uništili sve mogućnosti izbora, ali predobro si poznat kao častan patron i iskren pristaša velikih poslovnih interesa (posebno nakon što si savjesno ispunio sva obećanja u Africi). Vitezove koji su glasovali nije pekla savjest u vezi s pojedinostima kao što su zabrana da se kandidiraš za konzula drugi put u tri godine ili *in absentia*.

Marije je oduševljeno podignuo pogled sa svitka. »Što ti kažeš na takvo povjerenje naroda, Lucije Kornelije? Drugi put konzul, a nisam ni znao da sam kandidiran!« Podignuo je ruke iznad glave kao da poseže za zvijezdama. »Povest ću proročicu Martu s nama u Rim, Lucije Kornelije. Svojim će očima istoga dana vidjeti moj svečani ulazak u Rim i ustoličenje za konzula. Jer, upravo sam odlučio. Svečano ću ući u Rim prvoga dana nove godine.«

»A onda krećemo u Galiju«, rekao je Sula kojega je to mnogo više zanimalo. »Ako uopće želiš da idem s tobom, Gaju Marije.«

»Drago momče, ne bih mogao bez tebe! Ili bez Kvinta Sertorija!«

»Pročitaj pismo do kraja«, rekao je Sula, shvativši da mu treba još vremena da prihvati sve te nevjerovatne vijesti prije nego što postane neizbježno o njima potanko porazgovarati s Marijem.

Dakle, kada se sljedeći put sretnemo, Gaju Marije, bit će to zato da ti predam dužnost. Volio bih da ti mogu reći kako mi je zbog toga od sveg srca drago. Za dobrobit Rima potrebno je da ti zapovijedaš vojskom u ratu protiv Germana, ali kako bi mi samo drago bilo da se to moglo učiniti na ispravniji način! Razmišljam o novim neprijateljima koje ćeš, uz već postojeće, steći i sav dršćem.

Uzrok si prevelikom broju promjena u načinu na koji naš zakonodavni sustav djeluje. Da, znam da je svaka od njih bila nužna da bi opstao. Kao što su Grci govorili o svojem Odiseju, struna njegova života bila je toliko jaka da je strugala o sve druge životne strune sve dok one nisu puknule. Mislim da je Marko Emilije Skaur, *princeps senatus*, u ovom trenutku djelomično u pravu jer ne pati od ograničene zadrnosti ljudi poput Numidskog Smrdljivka. Kao i ja, i Skaur osjeća da Rim čekaju neke promjene. I, da, jasno mi je da Rim samome sebi pravi pogrebnu lomaču te da sve ove zapanjujuće, neobične, neuobičajene, nove mjere ne bi bile potrebne samo da te senat pustio da se na miru i na svoj način obračunaš s Germanima. No ipak žalim zbog svega toga.

Marijev glas nije zadrhtao, a ni odluka da sve pročita. Sili nije se promijenila, bez obzira na to što s krajem pisma nije bio zadovoljan i što je on umanjio njegovo zadovoljstvo.

»Ima još malo«, rekao je. »Pročitaj ću do kraja.«

Tvoja kandidatura, moram na kraju dodati, preplašila je sve ugledne i časne moguće kandidate. Neki su se pristojni ljudi kandidirali za konzula, ali svi su se povukli.

Kao, primjerice, Kvint Lutacije Katul Cezar koji je izjavio da ti ne želi biti sudrug, kao što to ne bi želio biti ni svojem psiću da je izabran. Posljedica toga je da je tvoj konzulski sudrug obična ništarija. To ti možda neće pretjerano smetati jer ti se ni on ni u čemu neće protiviti. Znam da umireš od želje da čuješ tko je to, ali dopusti mi da se malo

zabavljam! O njemu ti mogu reći samo da je potkupljiv, iako to vjerojatno i sâm znaš. Njegovo ime?

Gaj Flavije Fimbrija.

Sula je prezirno otpuhnuo. »O, znam ja njega«, rekao je. »Tražio je jeftina uzbuđenja u Rimu koji je u to doba bio moj, a ne njegov. Pokvaren kao šuplji zub.« Pokazali su se bijeli Sulini zubi koji bi na imalo tamnijem licu bili mnogo dojmljiviji. »To znači, Gaju Marije, da ne smiješ dopustiti da se njegova pokvarenost prenese i na tebe.«

»Ne boj se, držat ću ga podalje od sebe«, odvratio je Gaj Marije ozbiljno. Pružio je ruku Suli, a on ju je odmah prihvatio. »Zavjet, Lucije Kornelije! Da ćemo pobijediti Germane, ti i ja.«

AFRIČKA VOJSKA i njezin zapovjednik otplovili su iz Utike za Puteol krajem studenoga, odlično raspoloženi. More je bilo mirno za to doba godine i ni *septentrio*, sjeverni vjetar, ni *corus*, sjeverozapadnjak, nisu zasmetali njihovoj plovidbi. Marije je upravo to očekivao. Njegov je napredak u službi bio u uzlaznoj putanji, potpuno je zapovijedao Fortuni, baš kao i svojim vojnicima. Osim toga, sirijska proročica Marta predvidjela mu je brzo i lako putovanje. Bila je na istom brodu na kojemu je bio i Marije, obasuta počastima, hihoćući se krezuba, stara vreća kostiju koju su mornari praznovjeran svijet – gledali ispod oka i prestrašeno izbjegavali. Kralju Gaudi nije bilo drago rastati se od nje, ali ona je pljunula na mramorni pod pred njegovim tronom i zaprijetila da će prokleti i njega i sve njegove. Nakon toga nije mogao dočekati da ode.

U Puteolu je Marija i Sulu dočekaao jedan od novoizabranih kvestora državne blagajne, vrlo užurban i nestrpljiv da napravi popis plijena, ali i pun strahopoštovanja. Njima je odgovaralo da mu dostojanstveno pomognu, a kako su imali savršene popise, svi su bili zadovoljni. Vojska se utaborila izvan Kapue. Bila je okružena novim vojnicima koje su uvježbavali gladijatori, unovačeni od Rutilija Rufa. Sada su im pomagali i Marijeviiskusni centurioni. Međutim, najtužnije je bilo što je tih novih vojnika bilo vrlo malo. Italija je bila vrelo koje je presušilo i takvom će i ostati sve dok ne stasa dovoljno sedamnaestogodišnjaka i ponovno ne popuni redove. Čak je i ljudi iz siromašna puka jedva preostalo, barem među rimskim građanima.

»A ja iskreno sumnjam da će senat odobriti novačenje među italiskim siromašnim pukom«, rekao je Marije.

»Nemaju mnogo izbora«, odgovorio je Sula.

»Istina. Ako ih ja pritisnem. No trenutačno od toga nemam koristi, a koristi nema ni Rim.«

Marije i Sula su se razdvojili do Nove godine. Naravno, Sula je smio ući u grad, ali Marije, koji je još imao prokonzulske ovlasti, nije smio prijeći svetu granicu grada kako ih ne bi izgubio. I tako je Sula

otišao u Rim, a Marije u svoju vilu u Kumi.

MIZENSKI RT činio je zastrašujući sjeverni dio Kraterskoga zaljeva, golema i vrlo sigurna sidrišta načičkana lukama – Puteolom, Neapolom, Herkulanejem, Stabijom i Sorentom. Tradicija tako stara da je sezala daleko u prošlost, prije nego što su predaja ili sjećanja govorili da je Kraterski zaljev nekoć bio divovski vulkan koji je eksplodirao i koji je preplavilo more. Postojali su dokazi te vulkanske aktivnosti, naravno. Vatrene polja mrzovoljno su osvjetljavala noćno nebo iza Puteola plamenovima koji su iskakali iz pukotina u tlu, blatna jezera tiho su i sporo ključala, a jarkožute naslage sumpora nalazile su se svuda naokolo. Ondje je bio i Vezuv, šiljata strma nakupina kamenja visoka mnogo tisuća stopa za koju se govorilo da je nekoć bila aktivan vulkan – iako nitko nije znao kada je to bilo jer je Vezuv od pamtivijeka mirno spavao.

Dva su gradića ležala sa svake strane uskoga Mizenskog rta, i nekoliko tajanstvenih jezera. Na strani koja je gledala prema moru smjestila se Kuma, a na strani Kraterskoga zaljeva Baja. Postojale su dvije vrste jezera: u prvima je voda bila tako čista i mlaka da je bila savršena za uzgajanje kamenica, a u drugima vrela i s njezine su se površine dizali vijugavi pramenovi sumporne pare. Od svih rimskih odmarališta uz more, Kuma je bilo najskuplje, a Baja gotovo nerazvijeno. Zapravo, Baja je, činilo se, postajala središte uzgajanja školjaka jer je nekoliko poduzetnih ljudi pokušavalo pronaći način da naveliko uzgajaju kamenice. Glavni među njima bio je osiromašen patricijski aristokrat Lucije Sergije koji se nadao da će uzgojem i prodajom kamenica bogatim rimskim epikurejcima i gastronomima vratiti staro bogatstvo svoje Obitelji.

Marijeva vila nalazila se na vrhu velike litice kod Kume i gledala prema otocima Enariji, Pandatariji i Ponciji čija su se tri vrha, s brežuljcima i udolinama, nizala jedan iza drugoga poput planinskih vrhova koji se probijaju kroz blijedoplavu izmaglicu. I tu, u Marijevoj vili, Julija je čekala supruga.

Prošlo je više od dvije i pol godine otkako su se posljednji put vidjeli. Julija je uskoro trebala navršiti dvadeset četiri godine, a Marije pedeset dvije. Znao je da ga željno iščekuje jer je iz Rima došla u Kumu u doba kada je na obali bilo hladno i vjetrovito, a u Rimu najugodnije. Običaji su joj zabranjivali da s mužem ikamo putuje, posebice ako su ta putovanja bila službena. Nije ga mogla pratiti u njegovu provinciju, a ni na putovanjima po Italiji, osim ako je ne bi službeno pozvao, a to se držalo neprikladnim. Prema rimskom običaju, kada bi supruge rimskih plemića ljeti odlazile na more, oni bi im se pridružili kad god bi mogli, ali putovali su odvojeno. A ako bi neki plemić poželio nekoliko dana provesti na seoskom imanju ili u nekoj od svojih brojnih vila izvan Rima, rijetko bi sa sobom vodio suprugu.

Julija nije baš bila zabrinuta zbog njihova susreta. Otkad je Marije otišao, pisala mu je jedanput na tjedan, a on joj je jednako redovito odgovarao. Nijedno se nije upuštalo u ogovaranje, pa su im pisma bila kratka i u njima samo obiteljske stvari, ali uvijek su bila nježna i topla. Naravno, nju nije zanimalo je li možda, dok je bio daleko, bio s drugim ženama, a bila je previše dobro odgojena da bi joj uopće palo na pamet takvo što pitati. Isto tako, ni od njega nije očekivala tla će joj sam to reći. To su bila muška posla i nisu imala nikakve veze sa suprugama. Zato je, kada je o tome riječ, kao što joj je Marcija, njezina majka, objasnila, imala sreće što se udala za čovjeka trideset godina starijega od sebe. Naime, kao što je Marcija rekla, njegova će seksualna glad biti mnogo manja nego u mlađih muškaraca, baš kao što će njegovo zadovoljstvo što je ponovno vidi biti veće od zadovoljstva mlađih ljudi.

No ipak joj je silno nedostajao, ne samo zato što ga je voljela nego i zato što ju je činio zadovoljnom. Zapravo, *sviđao* joj se i upravo joj je zbog toga njihova razdvojenost bila tako teška – nedostajao joj je i prijatelj, a ne samo suprug i ljubavnik.

Kada je nenajavljen ušao u njezinu dnevnu sobu, nespretno je ustala i shvatila da joj koljena klecaju, pa se ponovno bacila u stolac. Kako li je samo visok bio! Kako preplanuo, zategnut i pun života! Nije izgledao ni dan stariji – zapravo, činio joj se mlađim nego što ga je pamtila. Uputio joj je širok, blistav osmijeh – zubi su mu bili zdravi kao uvijek – one čudesno bujne obrve svjetlucale su od svjetlosti tamnih očiju skrivenih pod njima i velike, lijepo oblikovane dlanove ispružio je prema njoj. A ona se nije mogla pomaknuti! Sto li će on pomisliti?

Činilo se da je pomislio nešto lijepo jer je prišao njezinu stolcu i nježno je podignuo na noge, ne pokušavajući je zagrliti, samo stojeći i gledajući je, smiješeći se širokim, blještavim osmijehom. Onda joj je dlanovima obuhvatio lice i nježno joj poljubio kapke, obraze, usne. Ona je ovila ruke oko njega, prislonila se i zaronila lice u njegovo rame.

»O, Gaju Marije, tako mi je drago što te vidim!« rekla je.

»Ništa draže nego što je meni drago da vidim tebe, ženo!« Rukama je prelazio preko njezinih leđa, a ona je osjećala kako dršću.

Podignula je glavu. »Poljubi me, Gaju Marije! Poljubi me snažno!«

I tako je njihov susret bio onakav kakvom su se oboje nadali – topao od ljubavi, strastven. I ne samo to, ispunila ga je radost koju im je pružao pogled na maloga Marija i tuga kojoj su se sada mogli oboje prepustiti zbog smrti drugoga sina.

Na veliko očevo iznenađenje, koje je svakako bilo vrlo ugodno, mali je Marije bio veličanstven – visok, snažan, prilično svijetla tena i

krupnih, sivih očiju koje su ga neustrašivo promatrale. Marije je pretpostavljao da u životu njegova sina nije bilo dovoljno discipline, ali to će se sve promijeniti. Mali nestaško vrlo će brzo otkriti da otac nije netko kime može vladati i upravljati. Otac je netko koga se obožava i poštuje, baš kao što je i on, Gaj Marije, obožavao i poštovao svojega voljena oca.

Bilo je i drugih tuga osim one zbog smrti drugoga sina. Znao je da je Julija izgubila oca, ali sada je, iz njezinih obzirnih riječi, saznao da je umro i njegov otac. Ne prije vremena, i ne prije izbora na kojima je njegov najstariji sin drugi put postao konzul, i to pod tako nevjerojatnim okolnostima. Njegova je smrt bila brza i milosrdna, udar koji ga je zadesio dok je s prijateljima razgovarao o dobrodošlici koju će Arpin prirediti svojem najslavnijem građaninu,

Marije je zaronio lice u Julijina prsa i zajecao. Ondje je našao i utjehu i bio je u stanju shvatiti da se sve dogodilo u pravo vrijeme. Jer, prije sedam godina mu je umrla majka, Fulcinija, i njegov je otac bio usamljen. A kad mu Fortuna već nije dopustila da ponovno vidi sina, barem mu je dopustila da sazna za njegovu veliku slavu.

»Zato nema smisla da idem u Arpinum«, rekao je Marije Juliji poslije. »Ostat ćemo ovdje, ljubavi moja!«

»Uskoro stiže Publije Rutilije. Nakon što se novi plebejski tribuni malo uhodaju, kaže. Mislim da strepi kako bi se mogli pokazati teškima — neki su od njih vrlo sposobni.«

»Stoga, dok Publije Rutilije ne stigne, najdraža, najdražesnija, najljepša, draga žena, o zamornim stvarima poput politike nećemo ni razmišljati.«

SULIN POVRATAK kući bio je sasvim drukčiji. Ponajprije, nije mu se radovao jednostavno, neprikriveno, željno kao Marije. Iako nije želio znati zašto je tako jer se i on, kao i Marije, suzdržavao od spolnih odnosa tijekom dviju godina provedenih u provinciji Africi — ne zbog ljubavi prema supruzi, doduše, ali ipak se suzdržavao. Nova stranica koju je okrenuo i kojom je prekrpio svoj bivši život nikada ne smije biti zaprljana. Ne smije biti mita, neodanosti prema nadređenome, spletki i borbe za vlast, ni tragova slabosti prema putenim užicima! Čast Kornelija ne smije biti okaljano!

Glumac do srži, zdušno se bacio u novu ulogu koju mu je pružio položaj Marijeva kvestora. Igrao ju je svakoga dana, i u mislima, i u djelima, pogledima, riječima. Zasad je u tome uspijevaao jer mu je pružala stalno djelovanje, goleme izazove i silno zadovoljstvo. Iako nije mogao naručiti vlastiti voštani *imago* dok ne postane konzul ili na neki drugi način dovoljno slavan ili istaknut, i dalje se mogao radovati tomu što će od Magija iz Velabra naručiti veličanstveno postolje za svoje ratne trofeje, zlatnu krunu, falere i torkvese te s veseljem iščekivati trenutak u kojemu će osobno nadgledati postavljanje tog svjedočanstva vlastitih sposobnosti u atriju svoje kuće. Jer, godine provedene u Africi poslužile su za samodokazivanje. Iako nikada neće postati jedan od najboljih konjanika na svijetu, *postao* je jedan od najnadarenijih svjetskih vojnika i o tome će Magijev trofej u njegovu atriju govoriti Rimu.

A ipak... sve ono iz njegova bivšeg života i dalje je postojalo i on je to znao.

Žudnja da vidi Metrobija, ljubav prema neobičnome, nakazno- me – patuljcima, transvestitima, istrošenim starim kurvama i čudnim likovima – neukrotiva mržnja prema ženama koje su se služile svojim moćima da bi njime vladale, sposobnost da nekome oduzme život kada se nađe u opasnosti, netrpeljivost prema budalama i ona uvijek prisutna, sveprožimajuća, gladna želja za uspjehom... Glumačka turneja po Africi je završila, ali on nije tražio dug odmor. Budućnost je donosila još mnogo uloga. A ipak... Rim je bio pozornica na kojoj je njegovo staro ja stasalo. Rim je sadržavao sve, od propasti i nemoći do otkrivenja. I zato je putovao u Rim oprezno, svjestan dubokih promjena u sebi, ali svjestan i toga da se zapravo nije mnogo toga promijenilo. Glumac između dviju uloga, stvorenje kojemu nikada nije zaista ugodno.

Julila je njega čekala potpuno drukčije nego što je Julija čekala Marija, sigurna da ga voli mnogo više nego što Julija voli Marija. Za Julilu je svaki trag discipline ili samonadzora bio dokaz manje vrijedne ljubavi. Prava ljubav trebala bi čovjeka preplaviti, obuzeti, srušiti njegove duhovne zidine, istjerati i posljednju primjesu razumnih misli, olujno grmjeti, gaziti sve pred sobom poput kakva golema slona. Zato je čekala grozničavo, nemirna uz sve osim uz bocu vina, presvlačila se nekoliko puta na dan, podizala pa spuštala kosu, češljala se čas na jednu, čas na drugu stranu, izluđujući tako služavke.

Sve je to bacila na Sulu, kao prekrivač izvezen od najljepnije paučine. Kada je ušao u atrij, raširenih ruku i izobličena lica divlje je potrčala preko sobe prema njemu. Prije nego što ju je uspio pogledati ili se dovoljno sabrati kako bi išta osjetio, zalijepila je usne o njegove poput pijavice, sišući, proždirući, izvijajući se, vlažna, sva od krvi i tame. Zgrabila ga je za genitalije, ispuštala zvukove najpohotnijeg zadovoljstva, a onda je još počela oko njega obavijati noge dok su stajali na tom javnom mjestu, izloženi prezirnim pogledima desetak

robova od kojih mu je većina bila potpuno nepoznata.

Nije si mogao pomoći — zgrabio ju je za ruke i odvojio ih od sebe, odmaknuo glavu kako bi se oslobodio njezinih usana.

»Saberu se, gospođo!« rekao je. »Nismo sami!«

Zgranuto je izdahnula, pogledavši ga kao da joj je pljunuo u lice, ali to ju je dovoljno otriježnilo da se počne malo smirenije ponašati. Žalosnom nespretnošću uhvatila ga je pod ruku i pošla s njim do peristila, pa k svojoj dnevnoj sobi, u dijelu kuće koji je nekad pripadao Nikopolis.

»Je li ovo dovoljno intimno?« upitala je, pomalo zlobno.

No njegovo je raspoloženje bilo pokvareno mnogo prije toga zlobnog ispada. Nije želio da njezine usne i ruke bezobzirno prodru u najskrivenije kutke njegova bića.

»Poslije, poslije!« rekao je primaknuvši se stolcu.

Jadna preplašena i zaprepaštena Julila stajala je kao da je došao smak njezina svijeta. Ljepša nego ikada prije, ali na najkrhkiji, naj-lomljiviji način, od tankih ruku koje su virile iz haljina za koje mu je odmah bilo jasno da su modni vrhunac — čovjek Suline prošlosti nikada nije gubio osjećaj za otmjenost i stil — do golemih očiju usađenih duboko u očne šupljine među gustim i plavocrnim sjenama i pomalo luđačkog pogleda.

»Ne — razumijem!« viknula je tada, ne usuđujući se pomaknuti s mjesta, upijajući ga pogledom koji više nije bio oduševljen, nego više nalik na pogled miša koji zuri u nacereno lice mačke: jesi li prijatelj ili neprijatelj?

»Julila«, rekao je najstrpljivije što je mogao, »umoran sam. Nisam imao vremena naviknuti se na kopno. Gotovo i ne poznajem lica u ovoj kući. A kako nisam nimalo pijan, osjećam suzdržanost trijezna Čovjeka prema tome koliko bi tjelesne slobode bračni par sebi u javnosti smio dopustiti.«

»Ali ja te volim!« pobunila se.

»Nadam se da je tako. Kao što i ja volim tebe. No granice ipak postoje«, rekao je ukočeno, želeći da sve u njegovu rimskom životu bude baš kako treba, od supruge i doma do napretka u službi na Forumu.

Kada je u ove dvije godine koliko ga nije bilo razmišljao o Juliji, nije se zapravo sjećao kakva je ona *osoba* bila, nego samo kako je izgledala i kako je neobuzdano, uzbuđujuće strastvena bila u krevetu. Zapravo, o njoj je razmišljao onako kako bi čovjek razmišljao o ljubavnicu, a ne o supruzi. Sada je promatrao mladu ženu koja mu je bila supruga, zaključivši da bi bila mnogo poželjnija ljubavnica — netko koga bi posjećivao kada bi mu to odgovaralo, s kim ne bi morao dijeliti kuću, koga ne bi trebao predstavljati prijateljima i suradnicima.

Nisam se trebao vjenčati s njom, mislio je. Zanimala me vizija budućnosti koju sam vidio kroz njezine oči — jer to je bilo sve što je ona učinila — bila je tek sredstvo kroz koje je prošla vizija od Fortune

do Fortunina izabranika. Nisam pomislio na to da će mi na raspolaganju biti desetci mladih plemkinja, mnogo prikladnijih za mene nego što je to ovo jadno, siroto stvorenje koje se zbog ljubavi prema meni pokušalo izgladnjeti do smrti. Već je i sâm taj čin pretjerivanje. Ne smeta meni pretjerivanje, ali smeta mi pretjerivanje čiji sam predmet ja. Prihvaćam samo pretjerivanje koje ja činim, hvala lijepo! *Zašto* se cijeli život petljam sa ženama koje me žele ugušiti?

Julilino se lice promijenilo. Pogled joj je skliznuo s dviju blijedih očnih šupljina iz kojih su je neumoljivo i s hladnim zanimanjem promatrale oči u kojima nije bilo ni traga ljubavi. Ili požude. Tako! O, što će ona bez toga? Vino, vjerno, pouzdano vino... Ne zastavši da promisli što bi on mogao pomisliti o tome, otišla je do stolčića, nalila pun vrč nerazvodnjena vina i naiskap ga popila. Tek se tada sjetila da je on u prostoriji, pa se okrenula i upitno ga pogledala.

»Vina, Sula?« upitala je.

Namrštio se. »Odmah da si to maknula! I inače tako ločeš?«

»Trebalo mi je piće!« odvrtila je razdražljivo. »Vrlo si hladan i mračan.«

Uzdahnuo je. »Rekao bih da si u pravu. Nije važno, Julila. Popravit ću se. Ili bi možda ti trebala... Da, da, daj mi vina!« Gotovo joj je istrgnuo iz ruke vrč koji mu je šutke pružila i otpio. No ne brzo, i ne sve. »Kada si mi se posljednji put javila... nisi se baš pretrgnula od pisanja pisama, zar ne?«

Suze su joj se slijevale niz obraze, ali nije jecala, samo je tiho plakala. »Mrzim pisati pisma!«

»To je prilično jasno«, suho je rekao.

»I, što s tim?« upitala je, nalijevajući još vina u vrč i ispijajući ga jednako brzo kao maloprije.

»Htio sam reći da sam, kada si mi se posljednji put javila, mislio da imamo dvoje djece. Djevojčicu i dječaka, je li tako? Ti mi se nisi potrudila javiti za dječaka, to sam morao saznati od tvojega oca!«

»Bila sam bolesna«, odvrtila je, i dalje plačući.

»Zar ne mogu vidjeti svoju djecu?«

»Ma, dolje su negdje!« povikala je, prilično divlje mahnuvši prema dnu peristila.

Ostavio ju je dok je rupčićem brisala lice, nalijevajući još jedan vrč vina.

Najprije ih je ugledao kroz otvoren prozor dječje sobe, ali oni njega nisu vidjeli. Iz pozadine je dopirao tih ženski glas, ali ženu nije vidio – vidio je samo dvoje malenih ljudi koje je on napravio. Djevojčicu – da, sada već ima dvije i pol godine – nagnutu iznad dječaka – da, da, njemu je već jedna i pol!

Ona je bila čarobna, najsavršenija sićušna lutka koju je ikada vidio – glave okrunjene bujnim crvenkastozlatnim uvojcima, kože boje mlijeka i ruža, s jamicama na punašnim ružičastim obrazima i najvećim plavim očima koje su se pod mekanim crvenkastozlatnim

obrva smiješile, vedre i pune ljubavi prema mlađem bratu.

On je bio još čarobniji, sin kojega Sula nikada nije vidio. Hodao je – to je dobro – gol golcat – zbog toga mu je sestra kroz smijeh prigovarala što znači da to često radi – i govorio – uzvraćao joj istom mjerom, nestaško. I smijao se. Izgledao je kao netko iz Obitelji Cezara

— isto ono dugačko, privlačno lice, ista gusta, zlatna kosa, iste živahne plave oči kao oči Sulina pokojnog tasta.

— I uspavano srce Lucija Kornelija Sule nije se samo probudilo uz lijeno protezanje i zijevanje nego je i uskočilo u svijet osjećaja onako kako je Atena sigurno iskočila iz Zeusova čela, odrasla i u punoj ratnoj spremi, izvikujući bojni poklik. Na vratima je kleknuo i blistavih očiju ispružio ruke prema njima. »Tata je stigao«, rekao je. »Tata se vratio kući.« Nisu ni trenutka oklijevali, a još se manje ustručavali, nego su mu odmah pohrlili u zagrljaj i njegovo oduševljeno lice prekrili poljupcima.

PUBLIJE RUTILIJE RUF nije bio prvi magistrat koji je posjetio Marija u Kumi. Junak se nakon povratka jedva uspio priviknuti na svakidašnji život, kada mu je došao upravitelj kuće i upitao ga želi li primiti plemenitog Lucija Marcija Filipa. Budući da ga je zanimalo što Filip želi

—jer nikada ga nije upoznao, a obitelj mu je poznao tek letimice — Marije je sluzi dopustio da posjetitelja dovede u njegovu radnu sobu.

Filip nije okolišao nego je odmah prešao na razlog posjeta. Prilično salast momak, pomislio je Marije — previše sala oko struka, prevelik podbradak — ali posjeduje svu bahatost i samouvjerenost klana Marcija koji su tvrdili da su potomci Anka Marcija, četvrtog rimskog kralja i graditelja Drvenog mosta.

»Ne poznaješ me, Gaju Marije«, rekao je i tamnosmeđim se očima zagledao ravno u Marijeve, »pa sam pomislio da bih to morao što prije ispraviti — s obzirom na to da *si ti* viši konzul za sljedeću godinu, a ja sam novoizabran plebejski tribun.«

»Lijepo od tebe što želiš ispraviti taj propust«, rekao je Marije i nasmiješio se bez imalo ironije.

»Da, pretpostavljam da jest«, odvratio je Filip bezizražajno. Naslonio se u stolcu i prekrižio noge što se Mariju nikada nije pretjerano sviđalo jer je to smatrao nemuževnim.

»Što mogu učiniti za tebe, Lucije Marcije?«

»Zapravo, mnogo«, nagnuo je Filip glavu naprijed, a lice mu je odjedanput postalo tvrđe, izrazito divlje. »Našao sam se u određenim financijskim poteškoćama, Gaju Marije, i mislim da bi bilo prikladno da ti — recimo to tako — ponudim svoje usluge plebejskog tribuna. Pitao sam se, primjerice, postoji li kakav zakončić za koji bi želio da se donese. Ili bi možda samo želio znati da među plebejskim tribunima u Rimu imaš odana pristašu dok tjeraš germanskog vuka s naših vrata.

Budalasti Germani! Još nisu shvatili da je Rim zapravo vuk, zar ne? No shvatit će oni to, uvjeren sam. Ako im itko može pokazati vučju prirodu Rima, onda si to ti.«

Tijekom tog uvoda Marijev je um radio vrlo brzo. I on se naslonio na naslon stolca, ali nije prekrižio noge. »Zapravo, dragi moj Lucije Marcije, *postoji* jedan zakončić koji bih volio progurati kroz plebejsku skupštinu uz što manje galame i privlačenja pozornosti. Ratio ću ti pomoći da se izvučeš iz financijskih poteškoća ako ti mene poštediš zakonodavnih muka.«

»Sto veći bude tvoj prilog, Gaju Marije, to će moj zakon stvoriti manje galame i privući manje pozornosti«, odvratio je Filip, nasmiješen od uha do uha.

»Izvršno! Odredi cijenu«, rekao je Marije.

»O, bogova mu! Kakva *izraavnost!*«

»Odredi cijenu«, ponovio je Marije.

»Pola milijuna«, rekao je Filip.

»Sestercija«, zaključio je Marije.

»Denara«, objasnio je Filip.

»O, za pola milijuna denara želim mnogo više od jednog zakončića«, rekao je Marije.

»Za pola milijuna denara, Gaju Marije, i dobit ćeš mnogo više. Ne samo moje usluge dok mi traje mandat, nego i poslije toga. Dajem ti riječ.«

»Onda smo se dogovorili.«

»Kako je to bilo lako!« viknuo je Filip, opuštajući se. »A sada reci što trebam učiniti za tebe.«

»Treba mi agrarni zakon«, rekao je Marije.

»E, pa ovo više *nije* lako!« uspravio se Filip, djelujući zaprepašteno. »Zašto ti je, tako ti bogova, potrebna agrarna reforma? Meni treba novac, Gaju Marije, ali samo ako ću doživjeti da potrošim ono što mi ostane nakon što platim dugove! Nije mi želja da me na smrt prebiju na Kapitolu jer, uvjeravam te, Gaju Marije, ja Tiberije Grakho nisam!«

»Zakon u osnovi jest agrarni, da, ali nije sporan«, umirivao ga je Marije. »Uvjeravam te, Lucije Marcije, da nisam ni reformator ni revolucionar, i da u planu za rimsku sirotinju imam nešto bolje nego da joj na dar dam dragocjen rimski *ager publicus*! Unovačit ću ih u legije – i prisiliti ih da zarade zemlju koju ću im dati! Nitko ne bi trebao dobiti nešto nizašto jer čovjek nije zvijer!«

»No koja im druga zemljišta, osim javnih, možeš dati? Osim ako ne namjeravaš postići da država kupi još zemljišta? Ili stekne? No za to bi trebalo naći novca«, rekao je Filip i dalje vrlo napet.

»Nema razloga za strah«, rekao je Marije. »Zemlja o kojoj je riječ već je u vlasništvu Rima. Dok god budem imao prokonzulske ovlasti u Africi, imam pravo određivati kako će se upotrebljavati zemlja oduzeta neprijatelju. Mogu je davati u najam svojim podanicima, ili je prodati onome koji mi najviše ponudi, ili je dati nekom stranom kralju. Jedino

što mi treba potvrda je senata.«

Marije se promeškolji, nagne naprijed, pa nastavi. »No nemam namjeru izložiti svoju guzicu pred ljudima poput Metela Numidskog da u nju zariju zube, tako da ću učiniti ono što sam i dosad radio – strogo ću se pridržavati zakona ili uobičajenih praksa i presedana. Stoga ću se prvoga dana nove godine odreći prokonzulskih ovlasti u Africi ne dopustivši Metelu Numidskom da ni na trenutak ugleda moju голу guzicu.

Sve glavne odluke o podjeli područja koje sam stekao u ime senata i naroda rimskoga već su dobile odobrenje senata. No postoji još nešto čega se ne želim osobno prihvatiti. Zapravo, riječ je o pitanju toliko osjetljivom da namjeravam ostvariti svoj plan u dva koraka. Prvi će biti ove, a drugi sljedeće godine.

Tvoj zadatak, Lucije Marije, bit će da izvedeš prvi korak. Ukratko, držim da, ako Rim namjerava nastaviti osposobljavati sposobnu vojsku, priključivanje legijama mora postati *privlačnim* čovjeku iz siromašna puka, a ne samo jedna od dviju mogućnosti na koju pristaje zbog domoljubna zanesenjaštva u kriznim vremenima, ili zbog dosade u ostalim prilikama. Ponude li mu se uobičajeni poticaji – mala plaća i mali udio u ratnom plijenu – možda ga to ne privuče. No ako mu se zajamči komad dobre zemlje na kojoj će se moći naseliti kada se povuče iz službe, poticaj da postane vojnik bit će snažniji. Ali, to ne može biti zemlja u Italiji. A ne vidim zašto bi i morala biti.«

»Mislím da počinjem shvaćati što želiš, Gaju Marije«, rekao je Filip, grickajući punu donju usnu. »Zanimljivo.«

»I meni se čini.« Odvojio sam otoke u afričkoj Maloj Sirti kao područja na koja ću naseliti svoj siromašan puk kada im prestane vojna služba što zbog Germana neće biti tako brzo. To ću vrijeme iskoristiti da osiguram odobrenje naroda za dodjeljivanje zemlje na Meninksu i Cercini vojnicima. No, imam mnogo neprijatelja koji će me pokušati zaustaviti, ako ni zbog čega drugog, zbog toga što su na tome izgradili svoj napredak u službi«, rekao je Marije.

Filip je klimao glavom poput mudraca. »Svakako je točno da imaš mnogo neprijatelja, Gaju Marije.«

Budući da nije bio siguran skriva li se u toj primjedbi sarkazam, Gaj Marije ga je ošinuo pogledom, pa nastavio. »Tvoj zadatak, Lucije Marcije, jest da plebejskoj skupštini podneseš prijedlog zakona prema kojemu se otoci u Maloj Sirti, kao dio rimskoga javnoga zemljišta neće moći iznajmljivati, dijeliti ni prodavati, osim na temelju nekoga kasnijeg plebiscita. Nećeš spominjati vojnike i nećeš spominjati siromašan puk. Jedino što moraš učiniti jest – vrlo nenametljivo i tiho – pobrinuti se da se ti otoci sprema u ostavu i ondje zaključaju kako pohlepne ruke ne bi mogle doći do njih. Odlučujuće je važno da moji neprijatelji ne posumnjaju da ja stojim iza tvojeg zakončića.«

»O, mislim da će mi to uspjeti«, vedrije je rekao Filip.

»Dobro. Onoga dana kad zakon stupi na snagu moji će bankari

uplatiti pola milijuna denara na tvoj račun, i to tako da se tu uplatu nikako neće moći povezati sa mnom«, rekao je Marije.

Filip je ustao. »Upravo si kupio plebejskog tribuna, Gaju Marije«, rekao je i pružio ruku. »Štoviše, ostat ću tvoj čovjek tijekom cijeloga mogeg političkog životnog puta.«

»Drago mi je što to čujem«, rekao je Marije prihvativši ispruženu ruku. No čim je Filip otišao, Marije je poslao po toplu vodu i oprao obje ruke.

»TO ŠTO SE ne ustručavam od podmićivanja ne znači da mi se moraju sviđati ljudi koje podmićujem«, rekao je Gaj Marije Publiju Rutiliju Rufu kada je pet dana poslije došao u Kumu.

Lice Rutilija Rufa poprimilo je bezvoljan izraz. »Pa, održao je riječ«, rekao je. »Sastavio je prijedlog tvojega skromna agrarnog zakona, i to tako da je zvučao toliko smisleno da nitko nije ni pokušao raspravljati o njemu. Pametan momak, taj Filip, na neki ljigav način. Rekavši skupštini kako misli da jedan sitan, nevažan dio novoosvojenih afričkih posjeda treba biti sačuvan – >stavljen u banku <, tako se izrazio! – za budućnost rimskoga naroda, stekao je mišljenje o sebi kao domoljubu. Među tvojim neprijateljima čak je bilo i onih koji su mislili da to radi kako bi tebe razdražio. Zakon je bez problema izglasovan.«

»Odlično!« rekao je Marije ispustivši uzdah olakšanja. »Neko vrijeme mogu biti siguran da će me otoci čekati neditnuti. Treba mi vremena da dokažem vrijednost legionara iz siromašna puka prije nego što se usudim darovati im zemljište kada se povuku iz službe. Možeš li zamisliti što će govoriti? Tradicionalne rimske vojnike nije trebalo podmićivati darovanim zemljištima, pa zašto bi novi vojnici bili u boljem položaju?« Slegnuo je ramenima. »Uglavnom, dosta o tome. Sto se još dogodilo?«

»Donio sam zakon koji konzulu daje ovlasti da i bez izbora imenuje dodatne vojničke tribune kada se država nalazi u neposrednoj opasnosti«, rekao je Rutilije.

»Uvijek misliš na budućnost! A jesi li odabrao neke vojničke tribune prema tom tvojem zakonu?«

»Dvadeset jednoga. Onoliko koliko ih je poginulo kod Arauzija.«

»Uključujući?«

»Mladoga Gaja Julija Cezara.«

»E, to su dobre vijesti! A kada je riječ o rođacima, to se ne događa često. Sjećaš li se Gaja Lusija? Za kojega se udala Gratidija, sestra mojega šurjaka?«

»Mutno. Numancija?«

»Tako je. Pravi gad! Ali jako bogat. Uglavnom, on i Gratidija imaju sina, nasljednika, kojemu je sada dvadeset pet godina i preklinju me da ga povedem u rat protiv Germana. Maloga još nisam ni upoznao, a

ipak sam morao prihvatiti jer bi inače s tim gnjavili mojega brata Marka.«

»Kada smo već kod tvojih mnogobrojnih rođaka, bit će ti drago čuti da je mladi Kvint Sertorije kod kuće u Nersiji s majkom i bit će spreman ići s tobom u Galiju.«

»Odlično! Kao što je Kota *ove* godine otišao u Galiju, ha?«

Rutilije Ruf je proizveo vrlo nepristojan zvuk. »Sto da ti kažem, Gaju Marije! Jedan bivši pretor i pet manje istaknutih senatora u izaslanstvu koje je trebalo urazumiti nekoga poput Cepiona? No, za razliku od Skaura, Dalmatika i Smrdljivka, ja poznajem Kotu. Nijednog trenutka nisam posumnjao da će Kota spasiti što se spasiti da.«

»A Cepion, sada kad se vratio?«

»O, glava mu je na površini, ali, kažem ti, mora silno mlatarati rukama i nogama da ne potone. Predviđam da će se s vremenom toliko umoriti da će mu se samo nosnice vidjeti. Javno mnijenje mahom je protiv njega, tako da mu prijatelji na važnim položajima u senatu ne mogu pomoći ni približno onoliko koliko bi željeli.«

»Odlično! Trebalo bi ga baciti u Tulijan da ondje krepa od gladi«, rekao je mrko Marije.

»Ali tek nakon što svojim rukama nacijepa dovoljno drva za osamdeset tisuća pogrebnih lomača«, dodao je Rutilije Ruf iskešenih zuba.

»Što je s Maržanima? Jesu li se stišali?«

»Misliš na njihov zahtjev za odštetom? Naravno, senat nije dopustio da to ode na sud, ali tim postupkom Rimu baš nije pomogao da stekne prijatelje. Zapovjednik marske legije – zove se Kvint Popedije Silo – došao je u Rim s namjerom da svjedoči, a kladim se da nikada nećeš pogoditi tko je još bio spreman svjedočiti za njega«, rekao je Rutilije Ruf.

Marije se nacerio. »U pravu si, neću. Tko?«

»Nitko drugi do moj nećak – mladi Marko Livije Druz! Čini se da su se sreli nakon bitke – Druzova je legija bila odmah do Silove. No Cepion se zaprepastio kada se moj nećak – koji je usto i njegov zet – dobrovoljno prijavio da svjedoči u slučaju koji je izravno povezan s Cepionovim postupcima.«

»On je štene oštih zuba«, primijetio je Marije, prisjetivši se mladog Druza u sudnici.

»Promijenio se od Arauzija«, rekao je Rutilije Ruf. »Mislim da je odrastao.«

»Onda je Rim možda dobio dobrog čovjeka za budućnost«, odvratio je Marije.

»Tako se čini. No primijetio sam velike promjene kod svih koji su preživjeli Arauzio«, tužno je primijetio Rutilije Ruf. »Znaš, još nisu uspjeli skupiti sve vojnike koji su pobjegli preplivavši Rodan. Sumnjam da će to ikada uspjeti.«

»Ja ću ih pronaći«, rekao je Marije mrko. »Oni su iz siromašna puka što znači da sam za njih ja odgovoran.«

»Naravno, to je Cepionov način ponašanja«, rekao je Rutilije Ruf. »Pokušava prebaciti krivnju na Gneja Malija i rulju iz siromašna puka, kako on naziva tu vojsku. Maržanima i Samničanima nimalo se ne

sviđa što ih se naziva siromašnim pukom, a moj mladi nećak Marko Livije javno se zakleo da siromašan puk nije imao veze s tim. On je dobar govornik, a još bolji u stvaranju uzbudljiva prizora.«

»Kako to da kritizira Cepiona kada mu je zet?« znatiželjno je upitao Marije. »Pomislio bih da će čak i najveći Cepionovi protivnici biti zgroženi takvim nedostatkom obiteljske odanosti.«

»Ne krivi Cepiona, barem ne izravno. Sve je to zapravo vrlo umjesno. Uopće ne spominje Cepiona! Samo pobija njegove optužbe da je za poraz kriv siromašan puk Gneja Malija. No primijetio sam da mladi Marko Livije i Cepion Mlađi nisu više onako bliski kao što su bili, a to je priličan problem jer je Cepion oženjen mojom nećakinjom, Druzovom sestrom«, rekao je Rutilije Ruf.

»Pa, što očekuješ kad se vi, nesretni plemići, stalno ženite i udaje- te međusobno, umjesto da pustite malo svježe krvi?« rekao je Marije i slegnuo ramenima. »No, dosta o tome! Ima li još kakvih novosti?«

»Samo o Maržanima, odnosno, točnije, italским saveznicima. Bijesni su na nas, Gaju Marije. Kao što znaš, već mjesecima pokušavam unovačiti nove vojnike. Ali italški saveznici odbijaju surađivati. Kada sam od njih zatražio italški siromašan puk – jer tvrde kako više nemaju ljudi s imovinom u dobi prikladnoj za vojnu službu – rekli su da više nemaju ni siromašna puka!«

»Pa to su seljački narodi, pretpostavljam da je to moguće«, rekao je Marije.

»Glupost! Napoličari, pastiri, putujući nadničari – u kojem seoskom društvu nema mnogo takvih? No italški saveznici *ustraju* na tome da nema italškoga siromašna puka! Zašto? Upitao sam ih u pismu. Zato što su svi Italici koji bi *mogli* biti držani siromašnim pukom sada rimski robovi koji su to postali uglavnom zbog dugova, lako kažu. O, puno je žuči sve to!« rekao je Rutilije Ruf ozbiljno. »Sva italška plemena uputila su senatu vrlo oštra pisma u kojima se bune protiv načina na koji se Rim odnosi prema njima. I to, pazi, ne samo službeni Rim, nego i moćni rimski građani također. Maržani, Pclignjani, Picenci, Umbrani, Samničani, Apuljci, Lukanci, Etruščani, Marucini, Vestinci, svi oni, Gaju Marije!«

»Pa, znamo da se odavno spremaju nevolje«, rekao je Marije. »Nadam se da će zajednička opasnost od Germana povezati rastrgane niti na našem poluotoku.«

»Mislim da neće«, rekao je Rutilije Ruf. »Svi narodi govore da je Rim držao njihove ljude koji imaju imovinu toliko dugo odvojene od kuća da su im imanja i radionice propali jer ih nije imao tko voditi, a svi muškarci koji su imali sreću preživjeti ratove u kojima su se borili za Rim, kada su se vratili kućama, utvrdili su da su u dugovima prema rimskim zemljoposjednicima ili mjesnim privrednicima s rimskim građanskim pravom. Stoga, kažu, Rim već posjeduje njihov siromašan puk – kao robove rasute s jednoga kraja Sredozemlja na drugi! Posebno, kažu, ondje gdje su Rimu potrebni robovi koji poznaju rad u

poljima – u Africi, na Sardiniji i Siciliji.«

Marije je sada počeo pokazivati znakove nelagode. »Pojma nisam imao da je dotle došlo«, rekao je. »I sâm posjedujem mnogo zemlje u Etruriji, a na njoj je i mnogo zemljišnih posjeda koji su zbog dugova oduzeti. No što sam drugo mogao učiniti? Da ih nisam kupio *ja*, kupio bi ih Smrdljivko ili njegov brat Dalmatik! Posjede u Etruriji naslijedio sam od majčine Obitelji, pa sam se zato i usredotočio na nju. No ne mogu pobjeći od činjenice da sam ondje veliki zemljoposjednik.«

»Kladim se da i ne znaš što su tvoji ljudi učinili u vezi s tim ljudima čije su posjede oduzeli«, rekao je Rutilije.

»U pravu si, ne znam«, odvratio je Marije kojemu je bilo nelagodno. »Nisam ni znao da postoji toliko Italika koji su naši robovi. To je kao da su nam Rimljani robovi!«

»Pa, i tome pribjegavamo kada Rimljani upadnu u dugove.«

»Sve manje i manje, Publije Rutilije!«

»Istina.«

»Čim stupim na dužnost, posvetit ću se italским pritužbama«, odlučno je rekao Gaj Marije.

ITALSKO SE NEZADOVOLJSTVO toga prosinca nadvijalo u daljini poput teških crnih oblaka. U njegovu su se središtu nalazila ratoborna plemena sa središnjeg gorja između dolina Tibera i Lire, a predvodili su ih Maržani i Samničani. No bilo je i drugih nezadovoljstava, nezadovoljstava zbog povlastica rimskoga plemstva nastalih od drugih rimskih plemića.

Novi plebejski tribuni bili su zaista vrlo učinkoviti. Lucije Kasi- je Longin kojemu je ponos bio povrijeđen zbog toga što je njegov otac bio jedan od onih nesposobnih zapovjednika na koje je u ovom trenutku javnost bila tako silno bijesna, iznio je zapanjujući zakonski prijedlog za raspravu na zasjedanju plebejske skupštine (*contio*).

Svi oni kojima skupština oduzme ovlasti moraju izgubiti i mjesto u senatu. To je bila prava objava rata Cepionu! Jer, naravno, svi su znali da će Cepion biti oslobođen bude li mu se za izdaju sudilo po sadašnjem sustavu. Zahvaljujući svojoj moći i bogatstvu, previše je vitezova iz prve i druge klase imao u vlasti tako da nije postojala mogućnost da ne bude oslobođen. No zakon donesen u plebejskoj skupštini kojim mu se oduzima mjesto u senatu bio je nešto sasvim drugo. I iako su se Metel Numidski i njegovi sudrugovi pokušali boriti protiv tog prijedloga, on je ipak bio na najboljem putu da bude usvojen. Lucije Kasije nije namjeravao biti omražen poput svojega oca.

A onda je počela i vjerska oluja, raznijejši svojom silinom sva ostala pitanja. Kako je imala i smiješnu stranu, to je bilo neizbježno. Jer Rimljani su uživali u svemu komičnome. Kada je Gnej Domicije Ahenobarb pao mrtav za govornicom tijekom svađe o kandidaturi Gaja Marija *in absentia*, ostavio je za sobom jedan nedovršen posao koji nije imao moć riješiti. On je bio *pontifex*, rimski svećenik, i njegovom se smrću otvorilo prazno mjesto u kolegiju *pontifexa*. U to je doba vrhovni svećenik bio ostarjeli Lucije Cecilije Metel Dalmatik, a među svećenicima su bili i Marko Emilije Skaur, *princeps senatus*, Publije Licinije Kras i Scipion Nazika.

Nove svećenike birali su živući članovi kolegija – plebejca je zamjenjivao plebejac, a patricija patricij. Plebejci i patriciji obično su u kolegijima svećenika i augura bili ravnopravno zastupljeni. Prema tradiciji, novi bi svećenik bio iz iste Obitelji kao i pokojni, tako da su položaji prelazili s oca na sina, ili sa strica na nećaka, ili s rođaka na rođaka. Čast i *dignitas* Obitelji morali su biti sačuvani. I naravno, Gnej Domicije Ahenobarb Mlađi, koji je sada bio glava svojeg dijela Obitelji, očekivao je da će biti pozvan da zauzme očevo mjesto u kolegiju svećenika.

Međutim, postojao je jedan problem, a nazivao se Skaur. Kada se kolegij *pontifexa* sastao da odabere novog člana, Skaur je izjavio kako se ne slaže s tim da se mjesto pokojnog Ahenobarba dodijeli njegovu sinu. Jedan od razloga takva stava, razlog koji nije javno iznio, iako se provlačio kroz sve što je govorio i prijeteći nadvijao nad glavama trinaestorice svećenika koji su ga slušali, bio je taj da je Gnej Domicije Ahenobarb bio zadrž, svadljiv, nagao i nesimpatičan čovjek, a njegov sin još gori od njega. Nijednom rimskom plemiću nije smetala osebnost njegovih sudrugova i svi su bili spremni trpjeti širok raspon ne baš hvalevrijednih osobina značaja, naravno, pod uvjetom da su te sudrugove mogli izbjegavati. No svećenički kolegiji bili su blisko povezani i sastajali su se u skućenom prostoru Regije, maloga ureda *pontifexa maximusa* – a mladi Ahenobarb imao je samo trideset tri godine. Onima koji su, poput Skaura, tolike godine trpjeli njegova oca, pomisao da će morati trpjeti i sina nije bila nimalo privlačna. Srećom, Skaur je imao dva dobra razloga koja je mogao iznijeti pred svoje sudrugove svećenike kada je tražio da se novo mjesto ne dodijeli mladom Ahenobarbu.

Prvi je bio to što nakon smrti cenzora Marka Livija Druza njegov svećenički naslov nije prešao na njegova sina kojemu je u to doba bilo devetnaest godina. Držalo se da bi u toj dobi to još jednostavno bilo prerano. Drugi je razlog bio to što je mladi Marko Livije Druz iznenada počeo pokazivati uznemirujuću sklonost tomu da napusti naslijeđene krajnje konzervativne stavove, a Skaur je mislio da će se Druz vratiti tradicionalnim vrijednostima bude li mu dan očevo svećeničko položaj. Njegov je otac bio zakleti neprijatelj Gaja Grakha, a mladi je Druz svojim govorima na

Forumu Romanumu sve više zvučao kao Gaj Grakho! Postojale su olakšavajuće okolnosti, tvrdio je Skaur, posebno trauma doživljena u Arauziju. Sto bi, dakle, bilo ljepše i bolje od toga da se mladoga Druza odabere u svećenički kolegij njegova oca?

Ostala trinaestorica svećenika, uključujući Dalmatika, *pontifexa maximusa*, složila su se da je to odlično rješenje dvojbe o Ahenobarbovu nasljedniku, pogotovo zato što je stari Ahenobarb neposredno prije smrti za svojega mlađeg sina Lucija osigurao mjesto augura. Stoga obitelj neće moći tvrditi da joj je sasvim uskraćen svećenički utjecaj.

No kada je Gnej Domicije Ahenobarb čuo da će svećenički položaj na koji je računao pripasti Marku Liviju Druzu, nije mu bilo drago. Zapravo, bio je izvan sebe od bijesa. Na sljedećem zasjedanju senata izjavio je da će tužiti Marka Emilija Skaura, *princepsa senatus*, zbog svetogrđa. Povod tomu bilo je usvajanje plebejca od patricija, a taj složeni postupak zahtijevao je odobrenje kolegija *pontifexa* i lik-tora trideset kurija. Mladi je Ahenobarb tvrdio da se Skaur pritom nije držao svih pravila. Itekako svjesna pravoga razloga koji se skrivao iza te iznenadne provale vjerske sitničavosti, senata se to nije nimalo dojmilo. Kao ni Skaura koji je jednostavno ustao i prezirno pogledao pobješnjelog Ahenobarba.

»Zar ti to, Gneju Domicije – koji čak nisi ni *pontifex* – optužuješ mene, Marka Emilija, *pontifexa* i predsjedavajućeg u senatu, za svetogrđe.« upitao je Skaur ledenim glasom. »Bježi odavde i igray se svojim novim igračkama u plebejskoj skupštini dok napokon ne odrasteš!«

Činilo se da je to kraj priče. Ahenobarb je izletio iz senata praćen salvama smijeha, podrugljivim povicima i dobacivanjima kako ne zna gubiti.

No on još nije bio pobijeđen. Skaur mu je rekao da pobjegne i ode se igrati svojim novim igračkama u plebejskoj skupštini – i on ga je poslušao! U roku od dva dana iznio je novi prijedlog zakona i prije kraja godine uspio ga progurati kroz raspravu i glasovanje, postigavši na kraju da je stupio na snagu. U tom novom zakonu, koji se zvao *lex Domitia de sacerdotiis*, stajalo je da nove članove vjerskih kolegija ubuduće neće birati trenutačni članovi tih kolegija nego posebna plemenska skupština i svi će se moći kandidirati.

»Krasno«, rekao je Skauru Metel Dalmatik, *pontifex maximus*. »Baš krasno!« No Skaur se samo smijao. »O, Lucije Cecilije, priznaj da nam je lijepo zavrnuo svećeničkim vratovima!« rekao je brišući oči. »Moram reći da mi je zbog toga odmah postao draži.«

»Kada sljedeći među nama umre, on će se kandidirati na izborima«, mrko je zaključio Metel Dalmatik, *pontifex maximus*.

»Zašto i ne bi? Zaslužio je to«, rekao je Skaur.

»Ali što ako to budem ja? Onda će on postati i *pontifex maximus*!«

»Tada bismo svi dobili upravo ono što zaslužujemo!« zaključio je Skaur prkosno.

»Cuo sam da se sada okomio na Marka Junija Silana«, rekao je Metel Numidski.

»Tako je. Zato što je nezakonito započeo rat protiv Germana u Galiji s onu stranu Alpa«, rekao je Dalmatik, *pontifex maximus*.

»Da, na temelju toga može postići da Silanu sudi plebejska skupština, a na suđenju za izdaju morale bi voditi centurije«, rekao je Skaur i zazviždao. »Dobar je, znaš! Počinjem žaliti što ga nismo postavili na očevo mjesto!«

»Gluposti! Ne žališ ti nimalo!« rekao je Metel Numidski. »Uživaš u svakom

trenutku ovoga odvratnog fijaska.«

»A zašto ne bih?« upitao je Skaur, praveći se da je iznenađen. »Ovo je *Rim*, cijenjeni senatori! Rim kakav bi trebao biti! Svi mi plemići koji se bavimo zdravim međusobnim nadmetanjem!«

»Glupost, glupost, glupost!« viknuo je Metel Numidski i dalje kipteći od bijesa zbog toga što će Gaj Marije uskoro postati konzulom. »Rim kakav smo mi poznavali umire! Ljude biraju za konzule po drugi put, a da se nisu ni pojavili u Rimu odjeveni u *togu candidu*, siromašan puk unovačuje se u legije, svećenici i auguri biraju se na izborima. Narod poništava odluke senata o tome tko čime upravlja, država plaća silan novac da bi opremila rimsku vojsku, novi ljudi i skorojevići upravljaju stvarima – uf!«

PRILOZI

RJEČNIK
COGNOMEN

RJEČNIK

ABSOLVO Latinska riječ koju izriče porotnik kad glasuje o oslobođenju optuženika.

Academici Sljedbenici akademijske ili Platonove filozofije.

adamas (dijamant) U antici su znali da je to najtvrđa tvar, pa su se njome služili za rezanje kad god su mogli. Dijamante su nabavljali iz Skitije i Indije.

aedes Kuća bogova koja nije hram zato što se u njoj nije proricalo kada je bila posvećena. Primjerice, hram Veste je zapravo *aedes sacra*, a ne pravi hram.

Aedui ili Haedui (Heduanci) Moćan savez keltskih plemena koja su živjela u središnjoj Galiji s onu stranu Alpa čiji su stanovnici nosili dugu kosu. Kada je Gnej Domicije

Ahenobarb 122. i 121. g. pr. Kr. pokorio njihove stare neprijatelje Arverne, Heduanci su postali manje ratoborni, postupno su romanizirani te su uživali zaštitu Rima.

Aenus Rijeka, danas rijeka Inn u Bavarskoj.

Aetna Mons Danas planina Etna. Slavni vulkan na Siciliji koji je u antici, kao i danas, bio aktivan, a zemlja oko njega bila je jako plodna i obrađena.

Afrika U doba rimske republike riječ »Afrika« se rabila za dio sjeverne obale oko Kartage, danas tuniske obale.

Afrička provincija Rimsku provinciju Afrika koja je u doba Gaja Marija bila jako mala, zemljište na kojemu je bila Kartaga. Rimsku provinciju okruživala je puno veća Numidija.

ager publicus Zemlja u javnom rimskom vlasništvu. Stečena je pravom osvajača ili je bila oduzeta prvim vlasnicima koji su kažnjeni zbog neodanosti. To se uobičajilo na Apeninskom poluotoku. Država je zemljište davala u najam (to je bila dužnost cenzora), prednost dajući velikim imanjima. Najpoznatiji i najveći od brojnih italjskih *agerpublicusa* bio je *ager Camptmus** zemlja koja je pripadala gradu Kapui, a Rim ju je oduzeo nakon njihove pobune.

agger Dvostruke zidine i utvrde koje su štitile grad Rim na najslabijoj strani, kod Campusa Esquilinusa. Ager je bio dio Servijevih zidina.

Alba Longa Kod današnjega Castel Gandolfa. U antici središte Lacija i zavičaj najstarijih rimskih patricijskih Obitelji, npr. Julijevaca. Napao ju je, osvojio i sa

zemljom sravnio rimski kralj Tulije Hostilije u sedmom stoljeću pr. Kr., a stanovnici su preseljeni u Rim.

Albis Rijeka, danas Elba, u Njemačkoj.

Aleksandar Veliki Kralj Makedonije, treći koji se zvao Aleksandar. Rođen je 356. g. pr. Kr., a umro u trideset trećoj godini. U dvadesetoj godini naslijedio je na tronu svojega oca Filipa II. Opsjednut Perzijancima, odlučio je zauvijek ukloniti opasnost od perzijskog prodora na Europu. Godine 334. pr. Kr. poveo je vojsku preko Helesponta da pokori Perziju. Od tog vremena do smrti od groznice u Babilonu redao je pobjede na bojnopolju, a stigao je čak do rijeke Indus u današnjem Pakistanu. Kao dječaka poučavao ga je

Aristotel. Umro je bez pravog nasljednika, njegovo carstvo nije preživjelo kao Makedonija, a njegovi su vrhovni zapovjednici kao helenski kraljevi između sebe podijelili Malu Aziju, Egipat, Siriju, Mediju i Perziju.

Albrozi Savez keltskih plemena koji je zauzeo zemlju južno od jezera Lemana između vrhova zapadnih Alpa i rijeke Rodan, sve do rijeke Isare. Žestoko su se opirali prodoru Rimljana i bili neumoljivi neprijatelji.

Ambari Dio saveza keltskih plemena poznat kao Aedui, iz središnje Galije s onu stranu Alpa čiji su stanovnici nosili dugu kosu. Živjeli su kod Arara (Saone).

Ambrozi Germansko pleme, zvano Teutonci. Izginuli su do posljednjega kod Aquae Sextiae 102. g. pr. Kr. (vidi Teutonci).
ambrozija Hrana bogova.

Amisia Rijeka, danas Ems u Njemačkoj.

amor Doslovno »ljubav«. Čitano unatrag, to je »Roma« (Rim), pa su Rimljani u doba Republike vjerovali da je »Amor« tajno ime Rima, posebno važno.

amphora, amphorae (mn.) Posuda od grnčarije u obliku lukovice, uskoga grla, s dvije velike ručke na gornjem dijelu i zašiljenim ili zaobljenim dnom kako ne bi stajala uspravno na tlu. Rabila se za prijevoz vina ili žita na veliko (najčešće morem), pa se zbog zašiljena dna mogla postaviti u piljevinu s kojom su prekrivali brodsko spremište ili dno kola. Tijekom prijevoza stajala je uspravno i bila je dobro zaštićena. Zbog takva dna mogla se vrlo lako vući po tlu, utovarivati i istovarivati. Amfora je najčešće sadržavala oko 25 litara.

Anas Rijeka* danas Luailiana u Španjolskoj.

Anatolija Otprilike današnja azijska i lirska. Prostirala se od južne obale Crnoga mora (Huksina) do Sredozemlja i od I gejskoga mora na zapadu do današnje Armenije, Irana i Sirije na istoku. U unutrašnjosti su bile planine Taur i Antitaur, pa je imala nepristupačnu obalu. Klima je bila kontinentalna.

Ancus Marcius Četvrti kralj Rima, a obitelj Marcije (posebice grana koja se tako prozvala) uzela ga je za svojega pretka-utemeljitelja. To nije uvjerljivo jer su Marcijevci bili plebejci.

Ancus Marcius je navodno Ostiju pretvorio u koloniju, iako postoje sumnje u to, i rudnike soli na ušću Tibera oduzeo Etruščanima. Pod njegovom je vlašću došlo do procvata Rima. Njegova trajna zadužbina je Drveni most, Pons sublicius. Umro je 617. g. pr. Kr., a njegovi sinovi nisu naslijedili prijestolje.

Anio Rijeka, danas Aniene.

Anna Perenna Jedna od brojnih rimskih božica koje nisu imale nikakve veze s Grčkom (vidi *numen*). Nije imala ni lice ni mit o sebi, a vjerovalo se da je žena. Njezina svetkovina održavala se za prvog punog mjeseca nakon stare Nove godine (1. ožujka), a slavio ju je cijeli Rim.

Antiohija Glavni grad Sirije i najveći grad u tom dijelu svijeta.

Apenini Planinski lanac koji Italiju dijeli na tri međusobno izolirane pokrajine: italsku Galiju (sjeverna Italija u dolini rijeke Po), jadransku obalu te goleme, plodne ravnice i doline na zapadu poluotoka. Lanac se račva u Alpes Maritimae u Liguriji koji se prostire od zapada prema istoku, a onda ide duž poluotoka do Brutiuma, nasuprot Sicilije. Najviši vrh visok je oko 3 000 m.

aqua Akvedukt, u doba Gaja Marija četiri akvedukta opskrbljivala su vodom Rim. Najstariji je Aqua Appia (312. g. pr. Kr.), zatim je izgrađen Aqua Anio Vetus (272. g. pr. Kr.), pa Aqua Marcia (144. g. pr. Kr.) i na kraju Aqua Tepula (125. g. pr. Kr.). U doba Republike, za akvedukte i vodu bile su zadužene tvrtke koje su sklapale ugovore s cenzorima.

Aquae Sextiae Danas Aix-en-Provence. Toplice u rimskoj provinciji Galiji s onu stranu Alpa.

Aquileia (Akvilleja) Kolonija koja je uživala rimsko pravo u istočnoj italskoj Galiji koja je štitila trgovačke rute preko Karnskih Alpa iz Norika i Ilirije; to je bilo 181. g. pr. Kr. Nakon toga izgrađeno je nekoliko cesta koje su je spajale s Ravenom, Patavijem, Veronom i Placencijom, pa je ubrzo postala najvažnijim gradom na sjeveru Jadrana.

aquilifer Vjerojatno novost koju je uveo Gaj Marije u doba kad je legijama dao srebrne orlove. Najbolji u legiji, *aquilifer*, izabran je da nosi srebrnog orla i od njega se očekivalo da će ga braniti od neprijatelja. Nosio je vučju ili lavlju kožu kako bi se izdvajao od ostalih.

Aquitania (Akvitanija) /cinija jugozapadno od (ulije s onu stranu Alpa čiji su stanovnici nosili dugu kosu, između rijeke (arantouus i Pireneja, prostirala se istočno duž rijeke Garumne sve do Iblöse. I u se nastanio keltski savez plemena koja su zvali Akvitani. Najveća akvitanska utvrda bila je Burdigala, na južnoj strani ušća Garumne.

Arar Rijeka, danas Sône u Francuskoj.

Arausio Danas Orange. Manje naselje pod utjecajem Rima na istočnoj obali rijeke Rodan u Galiji preko Alpa.

Arduenna Danas šuma u Ardenima, u sjevernoj Francuskoj. U doba Gaja Marija Arduena se prostirala sve od Moze do Mozele i bila je neprohodna.

area Flacciana Marko Fulvije Flak, poznati pobornik Gaja Grakha, ubijen sa svoja dva sina 121. g. pr. Kr., kad su senatori napali Gaja Grakha. Njegova zemlja i cjelokupno vlasništvo posthumno su oduzeti, kao i njegova kuća na Palatinu koja je srušena, a zemljište zapušteno. To zemljište iznad Foruma Romanuma zvalo se *area Flacciana*. Kvint Lutacije Katul kupio ga je 100. g. pr. Kr. i na njemu podignuo kolonade u kojima je držao vojne zastave oduzete Cimbrima kod Vercellae.

Arelate Danas Arles, grad koji su vjerojatno utemeljili Grci u Galiji s onu stranu Alpa. Nalazio se na Rodanu iznad ušća, a važan je postao kad je Gaj Marije izgradio kanal za brodove.

armillae Široke narukvice od zlata ili srebra koje su kao nagradu za hrabrost dobivali rimski legionari, centurioni, kadeti i vojni tribuni.

Arnus Rijeka, danas Arno. Svojim tokom označuje granicu između uže Italije i italske Galije.

Arpinum Grad u Laciju, nedaleko od granice sa Samnijem. U početku su u njemu vjerojatno stanovali Volsci (Volštani). To je posljednja zajednica koja je uživala rimsko pravo i 188. g. pr. Kr. dobila puno rimsko državljanstvo, ali u doba Gaja Marija nije imala municipalan (gradski) položaj.

Arx Sjeverniji od dva grebena na vrhu rimskog Kapitola.

as Najmanja novčana vrijednost u Rimu, novčići od bronce — u jednom denaru bilo je deset asa. As ne spominjem u knjizi zbog njegove relativne neznatne vrijednosti.

Azija Provincija. Zapadna obala i zaleđe današnje Turske, od Troade na sjeveru do Licije (Lycie) kod otoka Rhodosa (Roda) na jugu. U doba Republike glavni je grad bio Pergamum (Pergam).

Asylum Dio udoline koja je razdvajala dva grebena na Kapitolu. Odatle drevno značenje azila, utočišta za bjegunce od ovozemaljske pravde ili odmazde u kojem su bili zaštićeni od hapšenja ili pritvora. Romul ga je utemeljio kao azil za bjegunce jer je htio povećati broj stanovnika u Rimu.

Atluwis (Areza) Rijeka, danas Adige u Italiji.

Atrium (atrij) Prostorija za primanje u rimskoj privatnoj kući. Imala je pravokutni

otvor 11a krovu, a ispod njega se nalazio bazen. Izvorno je bazen služio kao rezervoar za vođu za kućanstvo, a u doba Cija Marija postao je samo ukras.

Atal III. Posljednji kralj Pergama i vladar većeg dijela egejske obale u zapadnoj Anatoliji i Frigiji. Umro je mlad 133. g. pr. Kr., bez bližih rođaka. Njegova je oporuka odnesena u Rim i tu se saznalo da je Atal cijelo kraljevstvo ostavio Rimu. Izbio je rat u kojemu je 129. i 128. g. pr. Kr. pobijedio Manije Akvilije. Kad je uspostavio rimsku provinciju Aziju, veći je dio Frigije prodao kralju Miti- dratu V. pontskom, a zlato zadržao za sebe.

atička kaciga Ukrasna kaciga koju su nosili rimski časnici, najčešće višeg čina od centuriona. Takvu kacigu najčešće nose holivudske zvijezde u filmskim spektaklima, iako sumnjam da je u doba Republike atičku kacigu ikad krasilo nojevo perje!

Atuatuci ili Aduatuci (Aduačani) Savez plemena koja su živjela u Galiji čiji su stanovnici nosili dugu kosu, kod ušća Sabisa i Moze. Po podrijetlu su više Germani nego Kelti, a tvrdili su da su u rodu s Germanima koji su se zvali Teutonci.

auctoritas Latinska riječ koju je jako teško prevesti jer značenje nije ograničeno samo na »autoritet«. Ona znači i ugled, utjecaj, vodstvo i, ponajprije, sposobnost utjecaja na događaje samo zbog javnog ili osobnog ugleda. Svi su magistrati po naravi imali *auctoritas*, bez obzira na one koji obavljaju te dužnosti: *princeps senatus*, *pontifex maximus*, *rex sacrorum*, konzulari, pa i neki pojedinci mogli su je imati.

augur Svećenik čija je dužnost bila obavljanje obreda, a ne proricanje. S kolegama augurima osnovao je kolegij augura, a u doba Gaja Marija bilo ih je dvanaest, šest patricija i šest plebejaca. Augure su birali članovi kolegija, a kad je na snagu stupio *lex Domitia de sacerdotiis* koji je 104. g. pr. Kr. donio Gnej Domicije Ahenobarb, auguri su javno birani.

Augur nije predviđao budućnost niti se povodio za svojim hirovima. On je pregledavao određene predmete ili znakove kako bi odlučio jesu li događaj odobrili bogovi, primjerice sastanak, rat, prijedlog novog zakona i druge državne poslove. Postojao je i svojevrstni priručnik za tumačenje, pa se čovjek nije trebao pretvarati da je vidovit kako bi bio izabran za augura. Zapravo, rimska država nije vjerovala onima koji su tvrdili da su vidoviti, prednost je davana poštivanju pravila. Augur je nosio *togu trabeu* (vidi natuknicu) i štap koji se zvao *lituus*.

auxiliar Pripadnik legije u sastavu rimske vojske koji nije imao položaj rimskih građana. To je bila riječ i za pripadnika konjice. U doba Gaja Marija većinu auksilijarne pješadije činili su po podrijetlu Italici, a u konjici su većinom bili Gali, Numidani ili Tračani iz zemalja u kojima su vojnici jahali konje, za razliku od rimskih vojnika.

ave atque vale Lat. »zdravo i zbogom«.

Baetis (Betis) Rijeka, Janas Guadalquivir, rijeka u 1 >.iljo) I lispaniji (i lispania ulterior). Grčki geograf Strabon kaže da je dolina Baetisa bila najplodnija na svijetu.

Bagradas Rijeka, danas Mellegue. Najpoznatija rijeka u rimskoj afričkoj provinciji.

Baiae (Baja) Gradić u zaljevu pokraj Misenuma (Mizena), sjevernog rta današnjeg Napuljskog zaljeva. U doba Republike nije bilo popularno ljetovalište, ali poznat je po uzgajalištima oštriga.

baldrik (balteus?) Pojas, prebačen preko ramena i uvučen ispod jedne ruke, ili nošen oko struka, u kojem se držao mač. Rimski *gladius*, kratak mač, nosio se na baldriku oko pojasa, a za germanski dugi mač bio je potreban pojas preko remena.

basilica, basilicae (mn.) Velika građevina javne namjene, npr. za suđenja, ali i za trgovine i urede. Bazilika je imala prirodno svjetlo, a u doba Republike gradnju su plaćali rimski plemići dobrotvori, najčešće konzuli. Prvu baziliku sagradio je Katon Cenzor na Clivusu argentariusu uz senat, a zvali su je bazilika Porcia. Tu su bili smješteni bankari i tu je bio stožer kolegija pučkih tribuna. U doba Gaja Marija uz donji dio Foruma Romanuma postojale su bazilike Sempronija, Emilija i Opimija.

Belgae (Belgijani) Zastrašujući savez plemena koja su živjela u sjeverozapadnoj Galiji. Mješovita rasnog podrijetla, vjerojatno su bili više Germani nego Kelti. Tu su bila plemena Treveri (Treviri), Adućani, Kondrsci, Belovaci, Atrebaćani i Batavci. Za Rimljane u doba Gaja Marija bili su više legenda nego stvarni ljudi.

Benacus Lacus (Benačko jezero) Danas jezero Garda u sjevernoj Italiji.

biga Kočija koju su vukla dva konja.

Bithynia (Bitinija) Pokrajina koja je s azijske strane graničila s Propontidom, a prostirala se istočno do Paflagonije i Galacije, južno do Frigije i jugozapadno do Mizije. Bila je plodna i napredna, pod vlašću tračkih kraljeva. Njihov stari neprijatelj bio je Pontus (Pont).

Bliža Hispanija Rimska provincija. Na latinskom Hispania citerior. Obuhvaćala je priobalne sredozemne ravnice i brdovito zaleđe, južno od Nove Kartage i sjeverno sve do Pireneja. Južna granica između dvije provincije stalno se mijenjala, a čini se da je išla između planinskog lanca zvanog Orospeđa i višeg lanca iza Abdere koji se zvao Solorij. U doba Gaja Marija najveće je naselje bila Nova Kartaga (danas Cartagena) jer su u planinama Orospeđe vadili srebrnu rudaču, a rudnike su, nakon pada Kartage, zauzeli Rimljani. Rimljane je zanimao samo jedan dio provincije: dolina rijeke Iber (danas Ebro) s pritocima jer je bila jako plodna. Namjesnik je stolovao u dva grada: Novoj Kartagi na jugu i Tarku na sjeveru. Provincija Bliža Hispanija Rimu nikad nije bila toliko važna kao Dalja Hispanija.

Boiohoemum, Boihemum, Bohemija Danas Republika Češka i Slovačka.

boni Doslovno -Dobri ljudi* Prvi put se spominju u Plautovoj komediji »Zarobljenici«, a političko značenje dobivaju u vrijeme Gaja Grakha. Za njega su to njegovi sljedbenici, ali u tom značenju tu riječ rabe i njegovi neprijatelji Druzi Opimije. Nakon toga prelazi u opću uporabu. U doba Cicerona *boni* su oni članovi senata koji su politički bili krajnje konzervativni.

Bononia (Bononija) Danas Bologna u sjevernoj Italiji.

Borysthenes (Doristen) Rijeka, danas Dnjepar, u Ukrajini.

Brennus (Bren) (1) Vođa Gala (ili Kelta). On je poharao Rim i osvojio bi Kapitol da

Junonine svete guske nisu počele graktati te probudile konzula Marka Manlija. Kada je vidio da se Gali uspinju liticom, otjerao ih je. Rim nikada nije oprostio svojim psima (što nisu lajali), pa su nakon toga štovali guske. Kad im je grad spaljen i poharan i nisu imali hrane, hranitelji Kapitola pristali su platiti Brenu tisuću talenata zlata. Zlato su mu donijeli na forum, on ga je izvagao na namještenoj vagi te se požalio da je prevaren. Rimljani su mu odgovorili da je varalica, a Bren je izvukao mač i s prezirom ga bacio na vagu, rekavši: »Teško poraženima!« (»Vae victis!«) Ali prije nego što je pobio hrabre Rimljane koji su ga optužili da ih vara dok su s njim pregovarali o svojim životima, na forum je s vojskom došao novoizabran diktator Marko Furije Kamil te Brenu zabranio da uzme zlato. U prvoj bitci na ulicama Rima Gali su izbačeni iz grada, a u drugoj, 13 kilometara niz Viu Tiburtinu, Kamil je poklao osvajače. Zbog toga (i zbog govora kojim je uvjerio plebejce da ne bježe iz Rima te da se trajno nastane u Vejima) je prozvan drugim utemeljiteljem Rima. Livije ne kaže što se dogodilo kralju Brenu. To je bilo 390. g. pr. Kr.

Brennus (Bren) (2) Kasniji vođa Gala (ili Kelta). Na čelu velikog saveza keltskih plemena 279. g. pr. Kr. upao je u Makedoniju i Tesaliju, porazio Grke u klancu Termopile i poharao Delfe, a u toj je bitci i ranjen. Zatim je upao u Epir, opljačkao bajeslovno bogato Zeusovo proročište kod Dodone, a onda poharao i opljačkao najbogatije Zeusovo proročište kod Olimpije na Peloponezu. Grčka se gerila snažno odupirala te se vratio u Makedoniju. Tu je umro od stare rane. Bez Brena na čelu, Gali su bili izgubljeni. Neki su prešli Helespont (Tolistobogi, Trocimi i dijelovi Volka Tektosaga), ušli u Malu Aziju i naselili se na zemlji koja je nazvana Galatia. Volci Tektosagi koji nisu otišli u Malu Aziju vratili su se u zavičaj, kod Toloze na sjeverozapadu Galije. Sa sobom su odnijeli cjelokupan Brenov ratni plijen koji su čuvali do povratka svih njegovih ljudi jer je to blago pripadalo svima.

Brundisium (Brindizij) Danas Brindisi. Najvažnija luka u južnoj Italiji, jedina dobro zaštićena luka na italskoj obali Jadrana. Godine 244. pr. Kr. postala je kolonijom koja je uživala latinska prava jer je Rim htio zaštititi produžetak Vie Appije od Tarenta do Brindizija.

Burdigala Danas Bordeaux u jugozapadnoj Francuskoj. Velika galska utvrda koja je pripadala Akvitaniji.

campus, campi (inn.) Ravnica, poljana, polje.

capite censi Doslovno »po glavama popisani -, najsiromašniji građani, lb su bili punopravni rimski građani koji su bili presiromašni da pripadaju jednoj od pet klasa, pa nisu mogli glasovati na centurijatskoj skupštini. Po podrijetlu i boravištu bili su građani, većinom su pripadali jednom od četiri gradska plemena, ukupno ih je bilo trideset i pet, ali nisu imali utjecaja na rad plemenskih, narodnih ni plebejskih skupština (vidi i siromasi, *proletarii*).

carbunculus Dragi kamen rubin i naziv za crveni granit.

Carinae (Karina) Jedan od bogatijih dijelova Rima između celijskog i eskvilinskog brežuljka, odnosno između Velije, na vrhu Foruma Romanuma i Clivusa publicusa.

Carski rez (cezarski rez) Kirurški postupak koji se primjenjuje kad žena ne može roditi kroz zdjelicu. Trbuh se zareže, a zid maternice se proreže kako bi se dijete izvadilo. Navodno je na taj način rođen Gaj Julije Cezar diktator po kojemu je postupak nazvan. Odlučila sam zanemariti tu priču jer sada znamo izvan svake sumnje da je Cezarova majka, Aurelija, doživjela sedamdeset godina i kad je umrla

bila je dobrog zdravlja, a povijest carskog reza u antici je mračna. Iako se katkad obavljao, pa bi dijete katkad bilo spašeno, majka je uvijek umrla. Prvi potpuno uspješan carski rez zabilježen je u Paviji, u Italiji, u travnju 1876. godine, kad je dr. Edoardo Porro izvadio zdravo dijete iz maternice Julije **Covalli-ni**. Majka i dijete su preživjeli.

Cebena Visoravan u južno-središnjoj Galiji, prostirala se na zapad do rijeke Rodan. Cebena bi danas uključivala Cevennes, Auvergne, Ardeche, pa i cijeli Središnji masiv. **cella, cellae** (mn.) Doslovno »soba«. Sobe u kućanstvima imale su posebne nazive prema tome čemu su služile (sobica, spremnica, komora, hambar), a soba bez naziva bila je samo **cella**. Prostorije u hramu uvijek su **cellae**.

centurija Svaka skupina od stotinu ljudi, izvorno je riječ bila o stotini vojnika.

Centurije u centurijatskoj skupštini nisu imale sto ljudi, kao ni vojno značenje, iako su po podrijetlu vojne postrojbe. U centurijama legija i dalje je bilo po sto ljudi.

centurijatska skupština Vidi skupština

centurion, lat. *centurio, centuriones* (mn.) Vojni časnik, ne treba ga brkati s današnjim časnikom. Centurioni su bili profesionalci i njihov se položaj ne uklapa u današnje društvene podjele. Poražen rimski imperator nije mario ako bi ostao bez vojnog tribuna, ali bez centuriona je bio izgubljen. Položaj centuriona imao je više stupnjeva: najniži centurion zapovijedao je skupinom od osamdeset vojnika i dvadeset pomoćnih vojnika koja se zvala centurija. U vojsci Republike koju je preustrojio Gaj Marije svaka je kohorta imala šest centuriona, a najviši po činu, *pilus prior*, zapovijedao je višom centurijom u svojoj kohorti te cijelom kohortom Desetorica koja su zapovijedala nad deset kohorta koje su činile legiju također su imala različite činove. Najviši časnik» *primus pilas*, bio je odgovoran jedino zapovjedniku svoje legije (on je bio izabran vojnički tribun ili jedan od imperatorovih legata). U doba Republike napredovalo se po hijerarhiji činova.

cenzor Najviši od svih rimskih magistrata, iako nije imao *imperium*, pa nije imao ni pratnju liktora. Za cenzora se mogao kandidirati samo onaj tko je već bio konzul, a to su činili samo oni konzuli koji su imali goleme osobne *auctoritas* i *dignitas*. Izbor za cenzora bio je vrhunac političkoga životnog puta jer se držalo da je jedna od najvažnijih osoba u Rimu. **Cenzor** (birana su dvojica istodobno) je imao mandat od pet godina, ali dužnost je obnašao samo osamnaest mjeseci na početku svojega mandata. Sa svojim je sudrugom nadzirao i uređivao članove senata, *ordo equester* (vitezove) i posjednike državnih konja (tisuću osamsto viših vitezova) te provodio opći census (raspoređivanje prema imovini) rimskih građana, ne samo u Rimu nego u cijeloj Italiji i u provincijama. Bio je zadužen za provjeru imetka. Izdavao je državne ugovore i bio ovlašten za javne radove i izgradnju javnih građevina.

Cercina Kerkenna, otok na području afričke Male Sirte. Ondje je bila prva kolonija Gaja Marija za vojne veterane. Marije je poslao oca Gaja Julija Cezara diktatora da osnuje naselje na Cercini.

Ceres (Cerera) Prastara italsko-rimska božica plodnosti zemlje i poljodjelstva (usjevi, osobito žitarice). Njezin hram na obronku Aventina na Forumu boariumu (dakle, bio je izvan *pomeriuma*) bio je najljepši u doba Rimske republike, sagrađen za plebejce u doba kad su Rimom vladali patriciji, a plebejci često prijetili da će napustiti Rim i odseliti se. Za prvog masovnog odlaska plebejci su, 494. g. pr. Kr., došli samo do Aventina, ali ipak su izborili određena prava. U doba Gaja Marija hram Cerere je bio

stožer plebejskog reda. U njemu su bili uredi i pismohrana plebejskih edila.

Cimbri Golem savez germanskih plemena koja su živjela na sjeveru Cimbrijskog hersoneza, a onda su oko 120. g. pr. Kr. zbog klimatske kataklizme napustili zavičaj. Sa svojim južnim susjedima, Teutoncima, uputili su se na epsko putovanje da pronađu novi zavičaj. Putovali su gotovo dvadeset godina, prešli tisuće kilometara i na kraju se sukobili s Rimom – i Gajem Marijem.

Cimbrijski hersonez Danas u Danskoj, poznat kao poluotok Jylland (Jütland). cinik Sljedbenik filozofske škole koju je osnovao Diogen iz Sinope. To nije bila škola u akademskom smislu, niti su pravila za život bila složena. U osnovi, cinik je vjerovao u jednostavnost i odbacivanje tvarnih dobara. Cinici su bili vrlo sumnjičavi prema ljudskim pothvatima i svjetovnim težnjama, pa su ih držali samoživima.

Circei, Circeii (Circej) Rt koji je predstavljao prirodnu granicu između Lacija i Kampanije. Istoimeni grad nalazio se na circejskom poluotoku i bio omiljeno ljetovalište u doba Republike.

circus (cirkus) trkalište, mjesto na kojemu su se održavale utrke dvokolica. Staza je bila duga i uska, podijeljena uzduž središnjom preprekom, zvala se *spina*, a na njezinim krajevima nalazili su se kameni stošci, *mvtae*, oko kojih su se dvokolice okretale. Bila je okružena drvenim sjedištima. Sedam krugova u utrci označavalo se sa sedam jaja u posudama i sa sedam dupina. Vjerojatno su oduvijek bili tamo, ali Agripa je Circusu Maximusu dao nove i bolje dupine. Utrka je trajala otprilike dvadeset pet minuta. Danas se drži da su četiri boje – crvena, zelena, bijela i plava – bile sastavni dio utrke u doba srednje i kasne Republike, kao i u doba Carstva. Cini mi se da su četiri boje označivale četiri natjecatelja.

Circus Flaminius Cirkus smješten na Marsovoj poljani nedaleko od Tibera i Foruma holitoriuma. Sagrađen je 221 g. pr. Kr., katkad je služio kao mjesto za sastanke komicija kad su plebejci ili narod morali održavati skupštinu izvan *pomeriuma*. Na njemu je bilo nekoliko hramova, jedan posvećen Vulkanu, i prekrasan, poznat hram posvećen Heraklu i Muzama (devet Muza).

Circus Maximus Stari cirkus, sagrađio ga je kralj Tarkvinije Prisko prije uspostave Republike. Prostirao se u cijeloj Vallis Murcia, između Palatina i Aventina. I u doba Republike mogao je primiti od 100 000 do 150 000 posjetitelja. Ulaz je bio samo za rimske građane, a postoje dokazi da su slobodnjaci bili svrstani kao robovi kad je riječ bila o ulazu u cirkus. Čini mi se da su bili isključeni kako bi se ograničio broj posjetitelja. Žene su smjele sjediti s muškarcima.

citadela Utvrda na brdu, ili dio veće utvrde na uzvisini, okružen zasebnim zidinama.

Clitumnus (Klitumna) Rijeka u Umbriji u Italiji.

clivus Obronak, brežuljak, strma ulica, a Rim, kao grad na brežuljcima, imao je mnogo ulica na strminama.

Cloaca maxima Kanalizacijski sustav za Suburu, gornji Eskvilin, Kapitol, Forum Romanum i Velabrum; Tiber se izlijevao između Ponsa Aemilijusa i Drvenog mosta (Ponsa sublicijusa), malo bliže Ponsu Aemilijusu. Stara rijeka u kojoj su izgrađeni prvi kanali zvala se Spinon.

Cloaca Nodina Kanalizacijski sustav za Palatin, donji Eskvilin i Opia, područje Circus Maximusa i dijela Aventina. Slijedio je tok stare rijeke Nodine i njezinih pritoka, u Tiber se izlijevao uzvodno od Drvenog mosta (Ponsa sublicijusa).

Cloaca Petronia Kanalizacijski sustav za Viminal, Kvirinal i Marsovu poljanu, pratio

je početni tok stare rijeke Petronije i njezinih pritoka. U Tiber se izlijevao uzvodno od otoka na Tiberu, a onda nizvodno, ako se Tiber nije rabio kao kupalište.

Comum (Kom) Danas Como u sjevernoj Italiji.

CONDEMNO PROGLAŠUJEM KRIVIM, jedna od dvije riječi koje su izricali porotnici kad su odlučili da je optuženi »kriv«. Druga je **DAMNO** (vitli natuknicu). **confiirvitiio** Najstariji i najstroži od tri oblika rimskog braka. U doba Gaja Marija prihvaćali su ga samo patriciji, ali ne svi jer nije bio obvezatan. Mladenku je u **conjarreatiu** otac osobno davao njezinu mužu, pa nije mogla postati samostalnom. Zbog toga nije bio omiljen jer su drugi oblici braka dopuštali ženi da posluje i odlučuje o svojem mirazu. Drugi razlog neomiljenosti je rastava (**diffizrreatio**) koja je bila naporan, vjerski i pravno mukotrpan posao, pa se njemu pribjegavalo samo u krajnjoj nuždi – kad nije bilo druge mogućnosti.

consul suffectus Kad bi izabrani konzul umro u službi ili nije mogao obnašati dužnost, senat je imenovao zamjenika koji se zvao **suffectus**. On nije bio izabran. Katkada bi senat postavio **suffectusa** na završetku konzulske godine, a katkad ne bi imenovali zamjenika niti na početku konzularne godine. Te su razlike govorile o raspoloženju u senatu u određenom vremenu. Ime **suffectusa** uklesano je na popisu rimskih konzula, a nakon toga je imao pravo na taj naslov.

consultum, consulta (mn.) Ispravan naziv za senatorski ukaz. Ti ukazi nisu imali snagu zakona, a da bi postali zakonom, trebalo ih je predložiti na narodnoj ili plebejskoj skupštini koja ih je proglašavala zakonima. Međutim, mnogi nisu predloženi na plemenskim skupštinama, a ipak su prihvaćeni kao zakon, primjerice odluke senatora o imenovanju namjesnika, objava rata ili imenovanje zapovjednika vojske. Inozemna politika najčešće se vodila pomoću ugovorom neprihvaćenih senatorskih **consulta**.

contio, contiones (mn.) Pripremni sastanak svih komicijskih skupština za raspravu o prijedlogu ili usvajanju zakona. Sazivao ga je samo magistrat koji je imao ovlasti za sazivanje skupštine, ali jedino je pučki tribun mogao sazvati plebejsku skupštinu.

contubernalis Latinska riječ za kadeta, najniži čin u hijerarhiji vojnih časnika, koji nije uključivao centurione. Centurion nikada nije bio kadet, nego prekaljen vojnik.

corona Kruna. Riječ za vojna odličja koja su se davala za iznimne podvige. Od najnižih do najviših krune za hrabrost bile su:

corona graminea Kruna od trave koju je dobivao vojnik koji je spasio cijelu legiju, a katkad i cijelu vojsku – što je bilo vrlo rijetko.

corona civica Građanska kruna, od obična hrastova lišća. Nagrada osobi koja je spasila drugove vojnike i ostala na bojištu.

corona aurea Prva od nižih kruna koja je ipak bila vrednija od dvije navedene (koje su bile novijeg datuma). Tu zlatnu krunu dobio bi čovjek koji je ubio neprijatelja u bitci i do kraja bitke ostao na bojištu.

corona muralis Zlatna kruna s kruništem koju je dobio onaj koji bi prvi prešao zidine u napadu na utvrđen neprijateljski grad.

corona navalis Zlatna kruna urešena brodskim pramcem, nagrada za hrabrost u pomorskoj bitci.

corona vallaris zlatna kruna za vojnika koji bi prvi prešao bedem neprijatelj skog tabora.

cuirass Dva štitnika od bronce ili čelika, katkad od stavljene kože, jedan za grlo i prsa,

a drugi za leđa od ramena do križa. Vezivali su se na ramenima i ispod pazuha. Neki su bili fantastično skrojeni po mjeri, .1 drugi su bili jedne veličine. Nositelji najviših činova, osobito imperatori, nosili su prekrasne oklope s reljefima, a katkad su bili i pozlaćeni. Imperator i njegovi legati nosili su i tanke crvene trake oko oklopa, između bradavica i pojasa, koje su ritualno vezivali u čvor.

Cumae (Kuma) Prva grčka kolonija u Italiji, utemeljena početkom osmog stoljeća pr. Kr. Nalazila se na morskoj strani poluotoka Mizena i vrlo je popularno ljetovalište u doba Republike.

cunus latinska prostota; naziv za ženske genitalije.

curia Hostilia (**kurija Hostilija**) Kuća senata. Navodno ju je sagradio kralj Tulije Hostilije, treći kralj Rima, odakle naziv (»Hostilijevo sastajalište«).

cursus honorum »put časti«. Ako je netko htio postati konzul, morao je obaviti određene korake: najprije biti primljen u senat (izabran kao kvestor, ili pristankom cenzora, a u doba Gaja Marija cenzori su uvijek imali posljednju riječ), zatim je morao služiti kao kvestor, iako je već bio senator, a nakon toga je morao biti izabran za pretora i na kraju se mogao kandidirati za konzula. Četiri koraka – senator, kvestor, pretor i konzul – činili su *cursus honorum*. U njega nisu ulazili ni edili (plebejski ili kurulski), niti pučki tribun, ali oni koji su htjeli biti konzuli znali su da glasove mogu dobiti samo ako su služili kao pučki tribuni ili edili. I ured cenzora, dostupan samo onima koji su već bili konzuli, bio je odvojen od *cursus honorum* (vidi i magistrati).

čelik (naziv »željezno doba« je pogrešan jer željezo nije upotrebljiv materijal) zamijenio je broncu kad su drevni kovači smislili kako dobiti čelik. Nakon toga to je najpoznatija sirovina za izradu alata, oružja i drugih sprava koje su trebale biti tvrde, trajne, oštre i zašiljene. Aristotel i Teofrast, koji su živjeli u Grčkoj u četvrtom stoljeću pr. Kr., govore o »čeliku«, a ne »željezu«. Postupak prerade željeza u koristan metal razvijen je neovisno o kemiji i metalurgiji. Osnovna rudača bio je hemat, a pirit se rijetko rabio jer je vrlo škodljiv zbog toga što sadrži sumporne spojeve. Strabon i Plinije Stariji opisuju metodu pečenja (oksidacije) rudače u zatvorenoj peći, ali visoka peć (redukcija) je učinkovitija, mogu se istopiti veće količine rudače, pa je bila poznatija. U kovačnicama su se najčešće rabile i zatvorene i visoke peći, a proizvodila se drozga koja se zatim opet ugrijavala na temperaturu iznad vrelišta kako bi pomoću kovanja upila ugljik iz ugljena. Tako se izbacivala onečišćena tvar, iako u antici nije bilo čelika koji nije bio onečišćen. Rimski su kovači dobro poznavali tehnike kaljenja, hlađenja, ugrijavanja i čeličenja (s ovim posljednjim se željezu dodavao ugljik). Na svakom se koraku mijenjao bazični čelik obogaćen ugljikom na drukčiji način, kako bi se dobio čelik za određenu namjenu: britve, oštrice mačeva, noževa, dlijeta za drvo i kamen, čavli, vrhove koplja itd. Čelik za oštrice bio je dragocjen, pa je bio posebno zavaren (Rimljani su poznavali svoje metode zavarivanja: pritiskom i stapanjem) za jeftiniju osnovu. Međutim, oštrica rimskog mača izrađivala se samo od čelika, pa je bila vrlo oštra. Izrađivala se ugrijavanjem do temperature oko 280 C (Stariji čitatelji možda se sjećaju kuhinjskih noževa ili mačeta od čelika koji nije bio nehrđajući, pa možda u naše doba nehrđajućeg čelika čeznu za njima jer su bili vrlo oštri i lako su se oštih – te su oštrice vrlo slične rimskima.) Hvataljke, nakovnji, čekići, mjehovi, topionici, vatrostalne cigle i ostali kovačevi alati bili su u općoj uporabi. Mnoge su antičke teorije bile pogrešne: primjerice, držalo se da priroda tekućine koja se rabi za hlađenje utječe na hlađenje, a nitko nije shvatio da

se od željezne rude koja se kopala u Noriku izrađivao vrhunski čelik zato jer je sadržavala vrlo malo mangana koji nije bio onečišćen fosforom, arsenom ili sumporom, dakle, to je bio manganski čelik u sirovu stanju.

Dalja Hispanija, *Hispania ulterior* Jedna od dvije hispanске provincije koja je bila udaljenija od Rima. U doba Gaja Marija granica između Bliže i Dalje Hispanije nije bila jasna, a udaljenija je obuhvaćala sliv rijeke Betis, planine bogate rudama u kojima su izvirale Betis i Anas, atlantsko primorje od Olisipa na ušću Taga do Heraklovih stupova i luke Abdere. Najveći grad bio je Gad, danas Cadiz, ali namjesnik je stolovao u Cordobi.

DAMNO OSUĐUJEM, jedna od dvije riječi koje su izricali porotnici kad su odlučivali o »krivnji«. Vjerojatno je postojao razlog zbog kojega bi se porotnik odlučio za DAMNO, a ne CONDEMNO. Možda je DAMNO bilo oštrije, preporuka da se prema osuđenom nema milosti.

Danastris Rijeka, danas Dnjestar u Moldaviji. U antici poznata i kao rijeka Tiras.

Danuvius rijeka Danas Dunav, Danube, Donau, Dunarea. Grci su je zvali Ister, znali su da je golema rijeka, ali nisu je istraživali dalje od grčkih kolonija oko ušća u Euksinsko more. Rimljani su u doba Gaja Marija istražili gornji, alpski tok, a, kao i Grci, znali su da teče kroz Panoniju i Daciju.

Delfi Veliko svetište boga Apolona na obronku planine Parnas, u središnjoj Grčkoj. Od drevnih vremena poznato središte štovanja i proročište, a Apolonu je posvećeno tek u šestom ili sedmom stoljeću pr. Kr. Tu se nalazio *omphalos* odnosno zaglavni kamen (po svemu sudeći, meteorit), pa se vjerovalo da su Delfi središte svijeta. U njemu je boravila nadaleko poznata proročica koja je proricala u duboku transu, a zvali su je Pitija.

demagog Izvorno grčki pojam, političar koji podilazi masama. Rimski demagog više je volio komicij nego senat, ali njegova politika nije bila »oslobađanje masa« niti su ga slušali samo niži slojevi. Riječ su rabile krajnje konzervativne frakcije u senatu za zadrte pučke tribune.

denarius, denarii (mn.) Denar, osim vrlo rijetkih zlatnika, to je bila kovanica najveće vrijednosti u Rimskoj republici. Od čistog srebra, težio je oko 3,5 grama. U jednom talentu bilo je 6,250 denara.

Dertona Danas Tortona u sjevernoj Italiji.

diadema Dijadem, široka bijela traka (oko 25 mm) izvezena i porubljena. Vezivala se oko glave, preko čela ili ispod kose i vezivala ispod zatiljka tako da je padala po ramenima. Isprva obilježje perzijskih kraljeva, zatim znak helenskih kraljeva nakon što ju je Aleksandar Veliki skinuo s tijare perzijskih kraljeva jer se Grcima više sviđala njezina skromnost od krune ili tijare.

dignitas Poseban rimski pojam, to nije današnje »dostojanstvo«. To je osobni zalog u ugledu u zajednici, sadržavao je moralnu i etičku vrijednost, ugled i pravo na poštovanje i dolično postupanje. Rimljanin je bio najviše osjetljiv na svoju *dignitas*, pa ju je branio čak i odlaskom u rat ili progonoštvom, samoubojstvom ili ubijanjem vlastite žene ili sina.

Dis Drugo ime za Plutona, boga podzemlja.

diverticulum, diverticula (mn.) Zaobilaznica, cesta koja je povezivala glavne prometnice koje su vodile iz Rima, »kružni tok«.

dobri ljudi Vidi *boni*.

Dodona Hram i proročište Jupiterovo, smješteno u planinskom zaleđu Epira, dvadesetak kilometara jugozapadno od jezera Pamboris. Nadaleko je poznato po hrastiku u kojemu su svećenici proricali prema šuštanju lišća.

dominus Doslovno »gospodar«. *Domina* je »gospodarica,« a *dominilla* »mala gospodarica«.

domus, domi (mn.) Doslovno »dom«. To je riječ za gradsku kuću, boravište onih koji su imali svoju kuću, a nisu živjeli u stanu.

domus publicus Kuća u vlasništvu senata i naroda rimskog, dakle države. Bilo ih je nekoliko, a čini se da su u njima stanovali svećenici. *Pontifex maximus*, vestalke, *rex sacrorum* i tri glavnaflamina – *Dialis*, *Martialis* i *Quirinalis* – živjeli su u državnim kućama. Nalazile su se na Forumu Romanumu. Postoje dokazi da su u doba Republike *pontifex maximus* i vestalke živjeli u istoj kući (nalazila se na mjestu puno poslije izgrađena *atriuma Vestae*, a-gledala je na sjever). Na to se mislilo kad bi se reklo »*domus publicus*«. Kuća *rexa sacrorum* nalazila se u Veliji i zvala se »kraljevom kućom«.

Dravus Rijeka, danas Drava u Hrvatskoj.

Druentia (Druencija) Rijeka, danas Durance u Francuskoj.

druidi Svećenički stalež u Kelta u Galiji čiji su stanovnici nosili dugu kosu i u kojoj su živjeli Karnučani te u Britaniji. Njegovali su mističan kult prirode, vrlo odbojan za sredozemne narode koji su ga držali čudnim.

Duria maior Rijeka, danas Dora Baltea, u sjevernoj Italiji.

edil jedan od viših upravnih rimskih činovnika koji je svoje dužnosti obavljao samo u gradu Rimu. Postojala su dva plebejska i dva kurulska edila. Plebejski edili imenovani su 493. g. pr. Kr., kako bi pomagali pučkim tribunima u obavljanju njihovih dužnosti, a zapravo su štitali prava pučana u odnosima s višom instancijom, hramom božice Cerere. Zatim su postali ovlašteni za nadzor nad gradskim građevinama te za arhiviranje zakona koje je donosila plebejska skupština, kao i za senatorske dekrete koji su određivali plebiscite. Plebejske edile birala je plebejska skupština. Dva kurulska edila imenovana su 367. g. pr. Kr. kako bi patriciji mogli nadzirati javne građevine i arhive, ali i plebejci su mogli postati kurulski edili. Kurulske edile birala je narodna skupština. Nakon trećeg stoljeća pr. Kr. sva četiri edila bila su ovlaštena za rimske ulice, opskrbu vodom, kanale, promet, javne građevine, tržnice, mjerne jedinice, igre i javnu opskrbu žitom. Mogli su novčano kažnjavati građane zbog kršenja propisa. Prikupljenim novcem financirali su igre. Dužnost edila, plebejskih i kurulskih, nije ulazila u *cursus honorum*, ali zbog utjecaja na igre pretor je mogao postati jako poznat.

Eneja Sin kralja Anhiza i božice Venere (Afrodite), pobjegao je iz zapaljene Troje (Ilija) noseći na leđima svojega ostarjelog oca i Paladin kip ispod ruke. Nakon brojnih avantura stigao je u Lacij i utemeljio rod od kojega potječu pravi Rimljani. Vergilije kaže da je njegov sin Julije zapravo Askanije kojega je rodila njegova trojanska žena Kreuza koju je sa sobom poveo iz Troje. S druge strane, Livije kaže da je Julus njegov sin kojega je rodila njegova rimska žena Lavinija. Nije poznato što su mislili Rimljani u doba Gaja Marija jer su Livije i Vergilije pisali stoljeće nakon toga.

Elizij Rimljani u doba Republike nisu vjerovali da će čovjek nakon smrti ostati neizmijenjen, iako su vjerovali u podzemni svijet i »sjene«, a to su bile bezlične prikaze nalik na preminulog. Ali, po mišljenju Grka i Rimljana, bogovi su mogli odlučiti da neke ljude koji su za života bili jako slavni (a ne zaslužni) nakon smrti pošalju u Elizij gdje provode blažen život. A ipak, i te povlaštene sjene bile su samo duhovi, a ljudske osjećaje i želje nisu posjedovali.

Emporium (emporij) Riječ koja ima dva značenja. Označuje morsku luku i prometno čvorište (otok Delos bio je *emporium*), ili tržište, sajmište, veliku građevinu u luci u kojoj uvoznici i izvoznici imaju svoje urede.

epikurejac Sljedbenik filozofske škole koju je početkom trećeg stoljeća pr. Kr. osnovao grčki filozof Epikur. Epikurejci su zagovarali jedino profinjeno uživanje u nasladama koje je graničilo gotovo s *pus tinjaš tvom*. Zadovoljstva su se morala cijeliti i u njima je trebalo uživati, pa je svako pretjerivanje uništavalo njihovu svrhu. Javni život i druga strasna zanimanja bila su zabranjena. U Rimu su te postavke bitno izmijenjene, pa je rimski plemić mogao reći da je epikurejac iako je imao političko zvanje.

Epir Moloska i tisprotijska pokrajina u zapadnoj Grčkoj, izdvojena od glavnih tijekom grčke kulture Korimskim kanalom i visokim planinama u središnjoj Grčkoj jer je bilo malo prijevoja za Tesaliju ili Beotiju. Kada je I milije Paul 167. g. pr. Kr. porazio Makedonce, ISO 000 prognano je iz I pira, a zemlja je ostala pusta i bespomoćna. U doba Gaja Marija to je posjed velikih rimskih zemljoposjednika koji su uzgajali velika stada zbog vune i kože.

Eporedia Danas Ivrea u sjevernoj Italiji.

Ethnarch (etnarh) Grčka riječ za namjesnika, upravitelja u pokrajini.

Etruria (Etrurija) Antička pokrajina u središnjoj Italiji u kojoj su živjeli Etru-šćani. Sastojala se od velikih priobalnih ravnica na sjeverozapadu Italije, od Tibera na jugu do Arna na sjeveru i od Apenina do gornjeg toka Tibera na istoku.

Euksinsko more Danas Crno more. Grci su područje oko njega u sedmom i šestom stoljeću pr. Kr. temeljito istražili i naselili, ali zaleđe na europskoj (zemlja Sarmata) i azijskoj strani (područje na kojemu su živjeli Skiti) ostalo je barbarsko. Međutim, postojali su mnogi dobro zaštićeni trgovački putovi. Onaj tko je nadzirao trački Bospor, Propontidu i Helespont mogao je naplaćivati prolaz od Euksinskog do Egejskog mora. U doba Gaja Marija bio je pod nadzorom pokrajine Bitinije.

frakcija Pojam koji suvremeni znanstvenici rabe za političke skupine u doba Rimske republike. To nisu bile političke stranke jer su bile vrlo kolebljive, a članstvo se neprestano mijenjalo. Nisu se okupljale oko ideologije, nego oko osobe koja je imala iznimne *auctoritas i dignitas*.

Fanijev papir Rimljanin Fanije koji je živio oko 150. i 130. g. pr. Kr. izmislio je postupak s pomoću kojega se papir najslabije kakvoće pretvarao u vrhunski. Braća Grakho služila su se Fanijevim papirom i po tome znamo kada je Fanije izumio taj postupak. Bio je puno jeftiniji od egipatskog i lakše se nabavljao.

Fanum Fortunae Svetište Fortune.

fascēs Svežnjevi od brezova pruća, kićeno vezani crvenim kožnim vrpčama. Izvorno simboli drevnih etrušćanskih kraljeva, zadržali su se u javnom životu Rima u doba Republike sve do Carstva. Nosili su ih liktori koji su išli ispred kurulskih magistrata (kao i prokonzula i propre tora) kao simbol njihova *imp eri-uma*. U Rimu je u snopove stavljano samo pruće – kako bi se pokazalo da pravo kažnjavanja ima jedino kurulski magistrat, a izvan Rima u snopove se stavljala sjekira – kako bi se pokazalo da kurulski magistrat smije oduzeti život. Broj svežnjeva ukazivao je na stupanj *imperiuma*. Diktator je imao dvadeset četiri, konzul i prokonzul dvanaest, pretor i propretor šest, a kurulski edil dva.

fasti Latinska riječ za »blagdane« koja je označivala i kalendar u cijelosti. Kalendar je bio podijeljen na *dies fasti* i *dies nefasti* - a objavljivan je isticanjem na zidovima raznih građevina. Pokazivao je Rimljanima kojih dana u godini mogu posloovati, kada zasjeda skupština, kudu su blagdani, koji su nesretni dani i kada su blagdani koji nisu imali stalan datum. Godina je imala 355 dana, pa je kalendar rijetko bio usklađen s godišnjim dobima – osim kad je kolegij *pontifexa* ozbiljno shvaćao svoju dužnost te svake druge godine na kraju veljače dodao dvadeset dana. Kolegij se inače time nije bavio jer je Rimljanima to bilo besmisleno. Dani u mjesecu nisu se računali kao danas, jednostavnim nabranjem – 1. ožujka, 2. ožujka itd. – nego unatrag od jednog od tri bitna dana u mjesecu: Kalenda, Nona i Ida. Umjesto da kaže »treći ožujka«, Rimljanin bi rekao »četiri dana prije Martovih Nona«, a umjesto »28. ožujka« rekao bi »četiri dana prije Aprilskih Kalenda«. Nas to vrlo zbunjuje. Ali ne i Rimljane.

BROJ	DAN	DAN	DAN
MJESEC	DANA	KALENDA	NONA IDA
Siječanj	29	1	5 13
Veljača	28	1	5 13
Ožujak	31	1	7 15

Travanj	29	1	5	13
Svibanj	31	1	7	15
Lipanj	30	1	5	13
Quintilis (srpanj)	31	1	7	15
Sextilis (kolovoz)	29	1	5	13
Rujan	29	1	5	13
Listopad	31	1	7	15
Studeni	29	1	5	13
Prosinac	29	1	5	13

felix -onaj koji ima puno sreće«, ali ne ono što je za nas danas »sreća« koja opisuje trenutačno raspoloženje. Latinska riječ *felix* nerazdvojna je od božice sreće, Fortune. *fellator* Opscena latinska psovka, čovjek kojem sišu penis. To je ipak bio časniji položaj od položaja onoga koji je sisao (irrumatora).

Ferentinum (Ferentin) Danas Ferentino u Italiji.

Firmum Picenum (Firm u picenskoj pokrajini) Danas Fermo u Italiji.

flamen, flamines (mn.) Svećenik posebne skupine koja je služila najstarije rimske bogove. Bilo ih je petnaest, tri za velike i dvanaest za manje bogove. *Flamines maiores* služili su (1) Jupitera, (2) Marsa i (3) Romula. Samo je *flamen Dialis* imao zahtjevnu dužnost, a ipak su sva trojica dobivali kuće od države, sigurno zato što su bili najstariji rimski svećenici.

flamen Dialis Poseban Jupiterov svećenik, bio je najviši. Život mu nije bio lak. Morao je biti patricij te u braku sklopljenu *confarreatiom* sa ženom patricijskog roda, oba roditelja morala su mu biti živa kad je postao svećenikom, a dužnost je obavljao doživotno. *Flamm Dialis* je bio sputan mnogim zabranama, nije smio vidjeti ni dodirnuti mrtvo tijelo, nije smio dodirnuti željezo, na tijelu nije smio imati čvor, željezom se nije smio šišati ni potkresivati bradu, nije smio nositi kožu s ubijenih životinja, nije smio dotaknuti konja, jesti grahorice ni kruh s kvascem. Njegova žena, *flaminica Dialis*, bila je jednako strogo sputana.

Florentia (Florencija) Danas Firenca u Italiji.

flumen Rijeka na latinskom. Zato su rijeke na mapi označene kao »Vulturnus F.«, »Isara F.« itd.

Fortuna Rimska božica sreće, jedno od najobožavanijih božanstava rimskog panteona. Postojali su mnogi hramovi Fortuni, svaki posvećen određenom obliku ili liku božice. Naklonost Fortune bila je iznimno važna političarima i vojskovođama, a svi su – uključujući vrlo pametne, poput Gaja Marija, Lucija Kornelija Sule i Gaja Julija Cezara diktatora – vjerovali da je njezin utjecaj golem.

forum Otvoreno javno mjesto za skupove svih vrsta, poslovne, političke i privatne.

Forum boarium Tržnica mesa, nalazila se na sjevernom (Velabrum) rubu Cir-cusa Maximusa. Riječ *boarium* znači »goveđi«, ali u doba Gaja Marija tu se prodavalo meso svih životinja.

forum castrum Sastajalište unutar rimskog vojnog tabora. Nalazilo se pokraj zapovjednog šatora imperatora.

Forum frumentarium Tržnica žita. Na mojoj mapi locirano je hipotetički, a razmišljala sam ovako: ne vjerujem da su privatni trgovci žitom (bilo ih je mnogo) trgovali u blizini mjesta na kojima se dijelilo javno žito. Bila su dva takva mjesta:

Porticus Minucia na Marsovoj poljani na kojoj su edili imali štandove i urede i izdavali žetone za žito i javne žitnice ispod aventinskih grebena, kod rimske luke. Znamo da je uz Vicus Tuscus, ispod litica Palatina, bilo žitnica koje je obnovio Agripa u vrijeme principata, ali u doba Republike vjerojatno su bile u privatnom vlasništvu. Zbog toga sam Forum frumentarium smjestila u Velabrum, pokraj žitnica na Vicusu Tuscusu.

Forum holitorium Zelena tržnica. Nalazila se na desnoj obali Tibera, dijelom unutar Servijevih zidina, a dijelom izvan njih, iako je u početku vjerojatno bila izvan zidina. To je mjesto odgovaralo onima koji su povrće uzgajali na Marsovoj poljani i vatikanskim poljima.

Forum piscinum Ribarnica. Nije poznato gdje se nalazila, ali Ciceron kaže da je vjetar donosio smrad ribe do nižega Foruma Romanuma i senata. Zato sam je smjestila zapadno od Vie nove, u Velabrum.

Forum Romanum Središte javnog života u Rimu, dug otvoren prostor posvećen politici, zakonima, poslovanju i vjeri. Cini mi se da u doba Gaja Marija na Forumu Romanumu nije bilo štandova i trgovina koje nisu bile povezane s bazilikama. Političko djelovanje, da ne spominjemo pravne poslove, sigurno bi ugrozilo građevine koje bi stajale nasred foruma, a bilo bi to vrlo nepraktično. U blizini su bile dvije velike tržnice, Macellum na drugoj strani bazilike Acmilije i Macellum cuppedenis iza Clivusa orbiusa na kojima je sigurno bilo dovoljno mjesta za štandove i trgovine.

Fregellae (Fregela) Volštanski grad u Laciju čiji su stanovnici uživali latinska prava, smješten na Vi i Latini i rijeci Liris, kod granice sa Samnijem. Odan je Rimu sve do 125. g. pr. Kr., kad se pobunio, a bunu je bez milosti ugušio pretor Lucije Opimije. Grad je srušen sa zemljom i više se nikada nije oporavio. Rim je nakon toga podignuo grad Fabrateria Nova na suprotnoj obali Lirisa.

Frigija Jedno od najdivljijih i najslabije nastanjenih područja Male Azije, u antici držano boravištem nimfa (osobito Drijada), satira i drugih mitskih šumskih stvorenja te seljaka koji su bili bespomoćni te su vrlo lako porobljeni. Frigija se nalazila u zaleđu Bitinije, južno od Paflagonije i zapadno od planina Galacije. Brdovita i šumovita, dio je Pergamske Države. Nakon ratova koji su izbili kad je kraljevstvo oporučno ostavljeno Rimu, rimski prokonzul Manije Akvilije doslovno je prodao najveći dio Frigije kralju Mitridatu V. iz Ponta, a zlato je zadržao sebi.

Gallia Comata Galija čiji su stanovnici nosili dugu kosu. Izdvojena iz rimske provincije Galije s onu stranu Alpa, Gallia Comata bila je na području današnje Francuske i Belgije te dijela Nizozemske južno od Rajne. Golema, ravničarska zemlja, s gustim šumama, najvećim dijelom neobrađena, a navodnjavale su je velike rijeke: Liger (Loire), Sequana (Seine), Mosa (Meuse), Mosella (Moselle), Scaldis (Schelde), Samara (Somme), Matroma (Marne), Duranius (Dordogne), Oltis (Lot) i Garumna (Garonne). U doba Gaja Marija uglavnom neistražena, osim u pohodima **Gneja Domicija Ahenobarba** 122. i 121. g. pr. Kr. Većinsko stanovništvo bili su Kelti, a s njima se miješaju germanska plemena koja su prodrli preko Rajne, primjerice u plemenima koja se skupno nazivaju Belgi. Iako su svi Gali duge kose (otuda latinski naziv zemlje) znali za Rim, uvijek su izbjegavali bilo kakvu vezu, osim kad su živjeli na granicama rimske provincije. Oni su bili pastiri i ratari, prezirali su život u gradu i živjeli su na imanjima i u selima. Gradili su, kako su Rimljani govorili, *oppidume*,

utvrde za zaštitu plemenskog blaga, kralja i žita. Vjerski su pod utjecajem druida, osim onih koji su držali do germanske vjere. Dugokosi Gali nisu bili ratoborni jer ih rat sam po sebi nije zanimao, ali kao ratnici su bili strašni. Više su voljeli pivo od vina, meso od kruha, pili su mlijeko i rabili maslac, a ne maslinovo ulje. Bili su visoka stasa i snažne građe, svijetle kose, plavih ili sivih očiju.

Gallia Transalpina Galija s onu stranu Alpa, rimska provincija koju sam nazvala Galija preko Alpa kako ne bih zbunila čitatelje koji ne poznaju antičke klasike.

Pokorio ju je Gnej Domicije Ahenobarb 120. g. pr. Kr. kako bi rimskoj vojsci osigurao nesmetan prolaz od Italije do Hispanije. Ležala je na obali, od Ligurije do Pireneja, s dva prolaza u zalede: do Toloze u Akvitaniji i uzvodno dolinom Rodana (Rhône) sve do trgovačkog grada Lugdunuma (Lugduna), današnjeg Lyona.

Getuli (lat. Gaetuli) Getuljani, nomadsko pleme Berbera, živjeli su u zaleđu sjeverne Afrike, od Male Sirte do Mauritanije.

garum Vrlo cijenjen i omiljen umak od ribe. Pripravljan je na način koji bi se suvremenu čovjeku smučio. Vjerojatno je zaudarao jer je bio vrlo zgusnut. Ali u antici su ga obožavali. Pripremao se na Sredozemnom i Euksinskom moru, a najbolji se nabavljao iz ribarskih luka u Daljoj Hispaniji.

Garumna Rijeka, danas Garonne u Francuskoj.

gens, gentes (mn.) Rimska obitelj ili rod koji ima isto ime – primjerice Julije, Domicije, Kornelije, Emilije, Fabije, Servilije i Junije. Pripadnici istog *gens*a mogli su slijediti svoje podrijetlo do zajedničkog pretka. Imenica *gens* je ženskog roda, pa je na latinskom *gens Julia*, *gens Cornelia*.

Genua Grad u Liguriji, danas Genova.

Getoriks Pravo keltsko ime. Nosilo ga je nekoliko poznatih keltskih kraljeva. Uzela sam ga za ime nepoznatog keltskog kralja koji je bio na čelu plemena Tigu- rinaca, Markomana i Heruščana kad su pošli iz Germanije. Iz povijesti znamo jedino da je pripadao keltskom plemenu Tigrinaca.

gladijator U antičkom Rimu isprva mačevalac u natjecanjima, a poslije borac u cirkuskim igrama koji je zabavljao puk. Etrušanskog podrijetla, omiljen u cijeloj Italiji, pa i Rimu. Mogao je biti ratni zarobljenik, dezertar iz legije, osuđeni zločinac, rob ili slobodnjak koji je svojevrijedno odabrao taj poziv. Svakako se morao izjasniti da želi biti gladijator, inače ga ne bi uvježbavali. Gladijatori su živjeli u školama (u doba Republike te su se škole nalazile kod Kapue)» nisu bili pod ključem ni zlostavljani. To je bilo unosno i privlačno ulaganje novčanih sredstava. Vježbe je nadgledao liječnik, a ravnatelj škole i poučavatelj bio je *lanista*. Postojale su četiri vrste boraca – mirmilon (na kacigi znak ribe), Samničanin (naoružan poput Samničana), *rètiarije* (sa slabozaštitnom odjećom) i Traks (trač- ki naoružan), a razlikovali su se po naoružanju. U doba Republike služili su između četiri i šest godina, a u prosjeku su imali pet borba godišnje. Vrlo su rijetko stradali u borbi jer presuda iz doba Carstva – »palac gore-palac dolje« tada nije postojala. U mirovini su najčešće radili kao tjelohranitelji i izbacivači. Škole su bile u vlasništvu poduzetnika koji su masno zarađivali iznajmljujući parove gladijatora po cijeloj Italiji, najčešće kao glavnu zanimljivost pogrebnih igara. Mnogi senatori i vitezovi posjedovali su gladijatorske škole, katkad s više od tisuću polaznika, pa i više.

građanstvo U ovoj knjizi rimsko građanstvo. Omogućivalo se glasovanje u plemenu i klasi (ako je bio zadovoljen gospodarski uvjet pripadnosti klasi) na svim gradskim

izborima. Građanina se nije smjelo bičevati, imao je pravo na suđenje po rimskom pravu i pravo na žalbu. Katkada su oba roditelja trebali biti rimski građani, a katkada samo otac (odatle nadimak Mješanac). Građanin je morao služiti vojsku, ali prije Gaja Manja samo ako je mogao kupiti svoje oružje i uzdržavati se u ratnom pohodu, uz manju svotu koju je dobio od države, najčešće na kraju pohoda.

Grakho Braća. Kornelija, kći Scipiona Afričkog i Emilije Paule, udana je oko 172. g. pr. Kr. u osamnaestoj godini za četrdesetpetogodišnjeg Tiberija Sempronija Grakha, a Scipion Afrički umro je prije dvanaest godina. Tiberije Sempronije Grakho bio je konzul 177. g. pr. Kr., cenzor 169. g. pr. Kr. i konzul po drugi put 163. g. pr. Kr. Kad je 154. g. pr. Kr. umro, za sobom je ostavio dvanaestero djece, nažalost slabog zdravlja (neka su već bila i umrla), pa je Kornelija, iako je bila brižna majka, odgojila samo troje djece. Najstarija je bila djevojčica Sempronija koja se, čim je stasala, udala za svojega rođaka Scipiona Emilijana. Imala je dva mlađa brata. Tiberije Grakho rođen je 163. g. pr. Kr., a njegov brat Gaj tek kada im je umro otac, 154. g. pr. Kr. Dječake je odgojila njihova majka, a svi kažu da je bila sjajna. Braća Grakho služila su kod prvog majčina rođaka, Scipiona Emilijana – Tiberije u trećem punskom ratu, a Gaj kod Numancije. Bili su vrlo hrabri. Tiberije je poslan za kvestora u Bližu Hispaniju 137. g. pr. Kr. te je osobno sklopio mirovni sporazum, izbavio poražena Hostilija Mancija iz Numancije i spasio njegovu vojsku. Međutim, Scipije Emilijan držao je taj čin sramotnim te je uvjerio senat da sporazum ne potvrdi. Tiberije nikad nije oprostio svojem rođaku i zetu. Godine 133. pr. Kr. izabran je za pučkog tribuna te počeo ispravljati nepravde koje je senat počinio iznajmljujući *ager publicus*. Usprkos žestoku protivljenju, donio je agrarni zakon koji je ograničio površinu javnog zemljišta koje jedna osoba može iznajmiti na 500 jugera (plus 250 jugera po sinu), pa je postavio komisiju za raspodjelu viška zemljišta gradskoj sirotinji u Rimu. Htio je Rim osloboditi beskorisnih građana i osigurati da mu budući naraštaji mogu davati sinove sposobne za vojsku. Kad je senat počeo odugovlačiti, Tiberije Grakho je prijedlog zakona stavio pred plebejsku skupštinu, a s tim je dirnuo u osinje gnijezdo jer je to bio presedan. Jedan od njegovih sudrugova, pučki tribun (i rođak) Marko Oktavije, stavio je veto na zakon u plebejskoj skupštini, a onda je protiv zakona smijenjen s dužnosti – još jedna golema povreda *mos maiorum* (odnosno naslijeđenih običaja). Zakonitost tih načina postupanja u nadmetanju nije bila važna protivnicima Tiberija Grakha, ali smetala im je činjenica što su se kosili s ustaljenim nepisanim zakonima. Kad je te godine umro Atal III., pergamski kralj, te kad se saznalo da je svoje kraljevstvo oporučno ostavio Rimu, Tiberije Grakho je zanemario pravo senata da odluči o toj ostavštini te donio zakon da se na toj zemlji nastani rimska sirotinja. Njegovi protivnici u senatu i na Forumu iz dana su u dan bili sve ogorčeniji. Pri kraju 133. g. pr. Kr. njegov program nije završen na zadovoljavajući način, pa je Tiberije Grakho prekršio još jedno staro pravilo po kojemu je pučki tribun mogao imati samo jedan mandat. Kandidirao se za drugi mandat. U obračunu sa senatorima koje je predvodio njegov rođak Scipion Nazika, Tiberije Grakho je sa svojim sljedbenicima zatučen na Kapitolu. Njegov rođak Scipion Emilijan, koji je bio u Numanciji kada je počinjeno ubojstvo, javno je podržao ubojice i rekao da se Tiberije Grakho htio proglasiti kraljem Rima.

Neredi su jenjali nakon deset godina, kada je njegov mladi brat Gaj izabran za pučkog tribuna 123. g. pr. Kr. Gaj Grakho bio je istog kova kao i njegov stariji brat, ali

učio je na bratovim pogreškama i bio sposobniji. Njegove reforme bile su puno opsežnije – to nisu bili samo agrarni zakoni nego i zakoni za nabavu jeftinog žita za gradske siromahe, uređivanje vojne službe, osnivanje rimskih kolonija u inozemstvu, započinjanje javnih radova diljem Italije, oduzimanje senatu ovlaštenja nad sudom za prisilu kako bi njih imali vitezovi, ubiranje poreza u Aziji s pomoću javnih ugovora koje bi izdavali cenzori i davanje latinskih prava italiskim saveznicima. Taj program nije bio ni izbliza ostvaren kada je završio njegov jednogodišnji mandat, pa je Gaj Grakho učinio nemoguće – uspio je drugi put biti izabran za pučkog tribuna. Suočio se sa strašnim bijesom i stekao trajne neprijatelje, ali nije odustao od svojih reforma koje nisu provedene krajem 122. g. pr. Kr. Stoga se i treći put kandidirao za pučkog tribuna. Međutim, on i njegov prijatelj Marko Fulvije Flak bili su poraženi. Kad su 121. g. pr. Kr. njegove zakone i programe napali konzul Lucije Opimije i bivši pučki tribun Marko Livije Druz, Gaj Grakho je pribjegao nasilju. Senat je odgovorio tako da je prvi put u povijesti donio »ukaz o krajnjim mjerama« kako bi suzbio sve veće bezakonje. Stoga su ubili Fulvija Flaka i njegova dva sina, a Gaj Grakho je pobjegao i počinio samoubojstvo u Furinskoj šumi na obroncima brda Janikula. Rimaska politika zauvijek se promijenila, *mos maiorum*, drevna utvrda, konačno je uzdrmana. I privatni životi braće Grakho bili su tragični. Tiberije Grakho prekršio je obiteljske običaje (ženidba s Kornelijom Scipion) te stupio u brak s Klaudijom, kćeri Apija Klaudija Pulhera, konzula 143. g. pr. Kr., ljutog protivnika Scipija Emilijana. Imali su tri sina koji nisu preživjeli da bi ostvarili politički životni put. Gaj Grakho oženio se Licinijom, kćeri svojega pristaše Publija Lici- nija Krasa Mucianija. Imali su jednu kćer, Semproniju, koja se udala za Fulvija Flaka Bambalija, a rodila je jednu kćer, Fulviju, koja je bila žena Publija Klodija Pulhera, zatim Gaja Skribonija Kurija i Marka Antonija.

grammaticus To nije učitelj gramatike, nego osnova retorike ili javnog govor- ništva (vidi retorika).

Hanibal Najslavniji punski vojskovođa i državnik, vodio je kartažansku vojsku u ratovima protiv Rima. Rođen je 247. g. pr. Kr. u Hispaniji u kojoj je odrastao i gdje ga uvježbavaju za vojnika. Godine 218. pr. Kr. upao je u Italiju i neočekivanim načinom iznenadio Rim. Sa slonovima je prešao Alpe, šesnaest godina harao po italskoj Galiji i Italiji i pobjeđivao rimsku vojsku kod Trebije, Trazimenskog jezera i, napokon, kod Kane. Ali, Kvint Fabije Maksim Kunktator razvio je strategiju kojom je uspio iscrpiti Hanibala. Neumorno je pratio kartažansku vojsku, ali nije se upuštao u bitku niti je svojoj vojsci dopustio da je se namami u bitku. Fabije Maksim je uvijek bio u blizini, pa se Hanibal nije mogao odlučiti napusti Rim. Ubrzo su ga italiski saveznici počeli napuštati, a zbog Fabija se morao povlačiti sve dublje na jug, nakon čega je izgubio Kampaniju. Zatim je izgubio Tarent, a njegov je brat Hazdrubal na sjeveru Umbrije poražen kod rijeke Metuur.

Stiješnjen u zemlji brutijskoj, na vrhu čizme Italije, 203. g. pr. Kr. premjestio je svoju neporaženu vojsku u Kartagu. Kod Zame ga je potukao Scipion Afrički, a nakon toga, kao glavar plinske države, urotio se sa sirijskim kraljem Antiohom Velikom protiv Rima. Rim je pokorio kralja, pa je opet pobjegao, a utočište je potražio kod kralja Pruzije u Bitiniji. Kad je 182. g. pr. Kr. Rim Pruziji naredio da im preda Hanibala, on je počinio samoubojstvo. Nepomirljivi neprijatelj Rima u Rimu je uvijek štovan i veličan.

Haribda Mitološki vir koji se vjerojatno nalazio u prolazu između Italije i Sicilije, ili kod Herkulovih stupova, ili negdje drugdje. Haribda je uvijek bila u pratnji svoje družice, Scile, čudovišta koje je uz sebe vodilo bijesne pse, a živjelo je uz Haribdu, pa ih mornari nisu mogli izbjeći ako su tim putem plovili. U antici je izreka biti »između Scile i Haribde« značila biti »između čekića i nakovnja« itd.

hersonez Grčka riječ za poluotok, rabljena u općenitijem smislu, odatle Taurski hersonez, Trački hersonez, Cimbrijski hersonez itd.

hasta Staromodno koplje rimske pješadije u obliku lista. Kad je Gaj Marije usavršio *pilum*, *hasta* je povučena iz vojne uporabe.

Heraklovi stupovi Prolaz između Atlantika i Sredozemlja bio je poznat kao Heraklovi stupovi zbog dvije goleme litice. Ona na hispanskoj strani zvala se Kalpa (danas Gibraltar), a na afričkoj Abid.

herma Postolje na koje je isprva bila postavljene glava boga Hermes. Tradicionalno je na polovici prednje strane bila urešena muškim genitalijama, s penisom u erekciji. U helenističko doba bio je običaj da se sve biste stavljaju na *hermu*, pa je ta riječ označavala postolje s muškim genitalijama. Posjetitelji današnjih muzeja u kojima se nalaze antičke biste na postoljima zamijetit će kvadratni otvor na polovici prednje strane. Tu su se nekad ponosno kočila dva testisa i penis u erekciji. U kršćansko doba to je izbrisano.

Herušćani Savez germanskih plemena koji su živjeli oko rijeke Amizija (danas Ems) i rijeke Visurgis (danas Weser). Neka plemena napustila su zavičaj oko 113. g. pr. Kr. i pridružila se seobi germanskih Teutonaca i Cimbra.

Hippo Regius Danas Annaba u Alžiru.

Hispania Danas Španjolska, zvana i Iberia.

himetski med Med koji se skupljao od pčela na planini Himet, kod Atene. Bio je čuven i skupocjen ne zbog cvijeća za ispašu pčela, nego zbog toga što se himetski pčelari nisu služili dimom za skupljanje meda.

Hypanis Rijeka, danas Bug u Ukrajini.

Icosium Starorimski grad u današnjem Alžiru.

igre Rimska razbibriga, potječu iz doba rane Republike, pa i prije. Isprva su se igre, odnosno *ludi*, održavale samo za trijumf vojskovođe, ali su 366. g. pr. Kr.

ludi Romani, kako su nazvane prve igre, postale važan godišnji događaj koji se održavao u čast Jupitera Optimusa Maximusa, a njegova se svetkovina održavala 13. rujna. Uskoro su se *ludi Romani* protegnuli na nekoliko dana, a u doba Gaja Marija trajali su deset dana. Počinjali su vjerojatno petoga rujna. Bilo je slabih pokušaja da se prirede natjecanja u šakanju i hrvanju, ali rimske igre nikada nisu bile sportska, tjelesna natjecanja, za razliku od grčkih. Isprva su to bile utrke dvokolica, zatim su priređivali lov na zvijeri i predstave u posebno izgrađenim teatrima. Prvog dana igara održavala se izvanredna, navodno vjerska procesija u cirkusu, zatim utrke

dvokolica, a taj je dan završavao natjecanjem u šakanju i hrvanju. Idućih su dana bile predstave u teatrima. Komedije su bile popularnije od tragedija, a s vremenom su u Republici farse i mimi postali popularniji od staromodnih komedija. Pri kraju igara utrke su dvokolica opet glavna zanimljivost, kao i lov na divlje zvijeri. U doba Republike gladijatorske borbe nisu bile na programu. One su održavane na posebnim igrama, na forumu, a ne u cirkusu i plaćane privatnim, a ne državnim novcem. Međutim, oni koju su htjeli steći naklonost birača, poput edila, duboko su posezali u džep kako bi igre bile još zanimljivije i kako bi popunile ograničene državne fondove. Prve igre u godini nazvane su *ludi Megalenses* i održavale su se početkom travnja, a zatim su, krajem travnja i početkom svibnja, priređivane *ludi Cereris* i *ludi Floriae*. Početkom lipnja održavale su se *ludi Apollinares*, zatim je bila stanika, pa početkom rujna *ludi Romani*. Na listopadske Ide održavale su se jednodnevne *ludi Capitolini* koje je priređivao privatni kolegij. Posljednje igre u godini bile su *ludi Flebeii*, početkom studenoga, a trajale su nekoliko dana. Slobodni rimski građani sa suprugama nisu plaćali ulaz za igre, žene su u teatru sjedile odvojeno, ali ne i u cirkusu. Ulaz je bio zabranjen robovima i oslobođencima.

Ilium Rimski naziv za Troju.

Ilirija Divlji planinski kraj u zaleđu istočne obale Jadrana.

Iva Otok, danas Elba. Bogata nalazišta željezne rude koju su stanovnici iskopavali. Rudaču su topili i zatim drozgu brodom prevozili u Pisu i Populoniju na rafiniranje. **imago, imagines (mn.)** Lijepo oslikane maske predaka s perikom pretka rimske Obitelji koji je bio konzul ili pretor. Izrađene od pčelinjeg voska (posjetitelji muzeja Madame Tussaud znaju da se voštano lice čini stvarnim), a potomci su ih čuvali u kutijama u obliku malenih hramova. Kutije su držali u atriju kuće, pokraj oltara kućnim bogovima Larima i Penatima, a ugledne su Obitelji imale više slavni predaka, dakle više tih kutija. Maska i kutija budile su duboko poštovanje. Kad bi muški član Obitelji umro, unajmljen je glumac koji je stavljao *imago* i oponašao pretka. Ako je riječ bila o konzulu, napravili bi njegovu masku i pohranili je u obiteljsku zbirku. Katkad se maska izrađivala za iznimne muškarce koji nisu bili konzuli.

imperator Doslovno »vrhovni zapovjednik« rimske vojske. Međutim, riječ se s vremenom počela rabiti samo za zapovjednika koji je izvojevao veliku pobjedu. Kako bi od senata dobio dopuštenje da održi trijumfalni mimohod, morao je dokazati da su mu nakon bitke njegovi vojnici klicali kao imperatoru.

Imperium (imperij) Stupanj vlasti koji je imao kurulski magistrat ili promagistrat. Imati *imperium* značilo je raspolagati vlašću koju donosi određena služba i biti nedodirljiv (ako se djelovalo u granicama određena *imperiuma* i u skladu sa zakonom). Dodjeljivao se uz pomoć *lex curiata*, a trajao je samo godinu dana. Produljenje je mogao odobriti senat i/ili narod, ako promagistrati u toj godini nisu dovršili povjeren posao. Liktori koji su nosili *fasces* označivali su da ta osoba ima *imperium*.

insula, insulae (mn.) Doslovno »otok«, ali i stambena zgrada okružena sa svih strana ulicama i prolazima. Rimske su *insulae* bile visoke (do 30 m), a neke su bile toliko velike da su imale nekoliko krovni prozora, ne tek jedan kako je bilo uobičajeno. Kao i danas, većina stanovnika Rima tada je živjela u stanovima.

irrumator muškarac koji puši kurac drugome. Rimljani su pušenje kurca smatrali

najnižim oblikom seksualne aktivnosti jer uključuje podređenost i moralnu samonegaciju na što nijedan častan muškarac ne bi pristao (naprotiv ako je taj čin seksualnog zadovoljavanja drugog muškarcu izvodila žena – *irrumatrix*, na to se nije gledalo s jednako negativnim predznakom). Kako su rimske opscenosti bile strogo rangirane, ovaj način seksualnog zadovoljavanja drugoga, bio je na najnižem mjestu. *isonomia* Grčka riječ za »jednakost, ravnopravnost«. Međutim, Klisten, atenski državnik iz šestog stoljeća pr. Kr. koji je navodno razvio oblik vladavine koji su Grci nazvali demokracijom, upotrebljavao je pojam *isonomia* za zamisao demokracije. **Italija** Naziv za dio Apeninskog poluotoka južno od rijeka Arno i Rubikon, iako je teško povjerovati da su Rimljani plemena na poluotoku ikad shvaćali jedinstvenom nacijom, makar su polutok zvali Italijom.

italska Galija, Gallia cisalpina Zemlje sjeverno od rijeka Arno i Rubikon, s južne strane upečatljiva polukruga Alpa koje Italiju i italsku Galiju razdvajaju od Europe. Od zapada prema istoku dijeli je moćna rijeka Padus (danas Po), pa se priroda s obje strane Poa oštro razlikovala. Južno od rijeke narod i gradovi bili su romanizirani, a mnogi su imali latinska prava. Sjeverno od rijeke narod i gradovi bili su više keltski nego rimski, a u doba Gaja Marija samo su Akvileja i Kremona uživale latinska prava. Politički, italska je Galija bila u limbu jer nije imala pravi položaj provincije ni koristi koje su uživali italski saveznici. U doba Gaja Marija muškarci nisu novačeni u rimsku pješadiju, čak ni u pomoćne jedinice.

italski saveznici Narodi i plemena koji su živjeli na Apeninskom poluotoku, a nisu imali puno rimsko građanstvo ni ti su uživali rimska prava. Morali su za rimsku vojsku davati propisno opremljene vojnike i plaćati njihovo uzdržavanje, a zauzvrat su imali vojnu zaštitu Rima. U doba Gaja Marija plaćali su najviše poreza u Italiji i često su morali davati zemljište za sve veći rimski *ager publicus*. Često su dizali oružje protiv Rima (primjerice Samničani), ili su stali uz Hanibala i druge osvajače protiv Rima (primjerice dijelovi Kampanije). Rim ili je nastojao nadzirati osnivanjem na njihovu području »kolonija« čija su jezgra bili rimski građani i drugi stanovnici koji su uživali najčešće latinska prava ili puna građanska prava. Imale su velik utjecaj na život i politiku susjednih savezničkih država. Naravno, u brojnim razmiricama i trvenjima koja su obilježavala život na Apeninskom poluotoku bile su na strani Rima. Italski saveznici neprestano su nastojali zbaciti rimski jaram ili steći puna građanska prava. Tek u posljednjem stoljeću Republike Rim se opametio i učinio nešto prije nego što je bilo prekasno. Posljednji veliki ustupak prije izbijanja savezničkog rata bio je zakon iz 123. g. pr. Kr. – donio ga je nepoznat Rimljanin – koji je onima koji su imali magistrature u zajednicama koje su uživale latinska prava omogućio da trajno dobiju puna građanska prava za sebe i svoje potomke.

iugerum, iugera (mn.) Juger, rimska mjera za površinu. Jedan juger je bio 0,623 (pet osmina) ara, ili 0,252 (četvrtina) hektara. U današnjem metričkom sustavu broj hektara može se dobiti ako se broj jugera podijeli s četiri.

Jadransko more More koje razdvaja Apeninski poluotok od Ilirije, Makedonije i Epira. Na njega se nastavlja Jonsko more.

jaram Naprava oko vrata volova i drugih teglećih životinja upregnutih da vuku teret. U ljudskim odnosima označivao je podčinjenost i pokornost drugima. U Rimu je postojao jaram ispod kojega su morali proći mladi oba spola, a nalazio se u Karini. Zvali su ga *Tigillum*, a vjerojatno je simbolizirao podčinjenost ozbiljnom, zreloom

životu. Međutim, jaram je najvažnije metaforičko značenje imao u ratu. Vrlo rano rimske (ili možda etruščanske) vojske tjerale su poraženog neprijatelja da prođe ispod jarma. Dva su koplja zabijena u tlo, a treće je pod pravim kutom postavljeno nisko na njih, pa odrasla osoba nije mogla ispod njega proći uspravno, nego se morala sagnuti. Nažalost, neprijateljska je vojska usvojila taj običaj, pa su i rimske vojske katkad morale proći ispod jarma. To je bilo najteže poniženje, pa je senatu bilo draže da vojska izgine do posljednjeg čovjeka, nego da žrtvuje cast i *dignitas*. I obični Rimljani, pa i oni s dna društva, držali su prolazak ispod jarma najgorim poniženjem te su htjeli znati zašto se poražena vojska nije borila do posljednjeg čovjeka.

Julus Jul, sin trojanskog junaka Eneje. U antici je, kao i danas, vladala velika zbrka u mišljenjima je li njegova majka bila Trojanka Kreuza ili Rimljanka Lavinija. Vergilije je pisao o Kreuzi, a Livije o Laviniji. Nije nam poznato koju je rod Julij evaca držao svojom majkom. Julia su zvali i Askanije, a to je ime Kreuzinu sinu sigurno dao Homer. Vergilije je bio službeni pjesnik pod zaštitom Augusta, pripadnika roda Julijevaca, pa je August možda želio da svi znaju kako je njegovo julijansko podrijetlo potpuno trojansko s obje strane. Tko zna što je mislio njegov praujak Cezar diktator jer je August često izvrtao misli i djela svojega uzvišenog pretka. Međutim, nije važno tko je bila majka Julijevaca, važno je da je rod vjerovao da su izravni potomci Enejina sina, dakle potomci božice Venere

(Afrodite) koja je bila Knejina majka i Julova baka. Ako se sjetimo da se razdoblje od Knejina dolaska u Italiju i rođenja Cezara diktatora 100. g. pr. Kr. poklapa s razdobljem od dolaska Williama Osvajača u Englesku i Engleza koji danas tvrde da potječu od njegovih vojvoda, onda su i Juliji Cezari svoje podrijetlo mogli pronaći u davnoj prošlosti.

Julija U ovoj knjizi mlađa kći Gaja Julija Cezara. Nema dokaza da Cezar nije imao dvije kćeri, a činjenica da se u antičkim izvorima spominje samo Julija nije nikakav dokaz. Neizmjenno me zadivljuje ono što su antički izvori držali važnim za zapisivanje, a što nevažnim. Nama najbliži antički izvor, Ciceron, pisao je za svoje suvremenike, pa je za mnoge činjenice pretpostavljao da su općepoznate te ih ne spominje. Julija je doživjela duboku starost, bila je jedna od najpoznatijih i najuglednijih žena svojega vremena, supruga velikog Gaja Marija i majka sina koji je ostavio trag u rimskoj povijesti. Nije ni čudo da je njezino ime sačuvano u povijesti, a druge su Cezarove kćeri i njegova supruga, Marcija, manje istaknute. Od Plutarha znamo da je Sulina prva žena Julija, da je nakon nje imao još tri žene, a samo se dvije posljednje spominju u antičkim izvorima. Ako se sjetimo jaza koji je poslije nastao između Marija i Sule, razumljivo je da je Sula u memoarima (kojima se kao izvorom služe kasniji povjesničari, primjerice Plutarh) pre- šutio svoju ženu iz Obitelji Julija. Julija, udovica Gaja Marija bila je živa i zdrava kada je Sula objavio memoare. Može mi se oprostiti ako sam zbog pripovjedačkog toka bila slobodna, pa sam izmislila mlađu sestru Marijeve supruge Julije koja se udala za Sulu. Ali to nije sve. Povijesna je činjenica da je Sulino političko i vojno napredovanje u početku bilo usko povezano s Gajem Marijem. Tražite koliko želite, ali u godinama koje se opisuju u ovoj knjizi nema nagovještaja o tome da Sula i Marije nisu bili bliski suradnici. Svi nagovještaji o tome da je Sula sebi htio pripisati zasluge za pobjede u ratu zato što je osobno zarobio Jugurtu potječu iz dva memoarska djela objavljena puno poslije, iz nekih Sulinih memoara te iz memoara Kvinta Lutacija Katula Cezara. Kad su objavljeni, obojici je odgovaralo da umanje ugled Gaja Marija. Ipak, kad se pogledaju isprepletene političke i vojne službe Gaja Marija i Sule između 107. i 100. g. pr. Kr., nemoguće je iz stvarnih događaja zaključiti da je tada postojalo pravo neprijateljstvo. Naprotiv, događaji govore da su bili bliski suradnici i da su vjerovali jedan drugome. Da je postojala netrpeljivost zato što je Sula navodno tvrdio da je zaslužan za pobjedu nad Jugur- tom, zašto bi ga Gaj Marije, kao svojega legata, poveo sa sobom u Galiju? A onda se Sula odjednom pojavljuje u italskoj Galiji s Katulom Cezarom, i to u doba kad je Gaj Marije s druge strane Alpa poveo bitku s Teutoncima. Ali ne, čini mi se, zbog sukoba s Gajem Marijem. Katul Cezar brzopleto napreduje uzvodno rijekom Atejom, a onda izbija neobjašnjiva pobuna u njegovoj vojsci, pa se mora brzo povući. Umjesto da u Rimu digne uzbunu, on mirno sjedi u Placenciji s cijelom svojom vojskom i čeka Gaja Marija. U toj se priči Sula ne spominje, iako je bio stariji legat Katula Cezara. Ne možemo sa sigurnošću reći, ali logično je da je Gaj Marije poslao Sulu da spriječi gubitak vojske Katula Cezara koju Rim nije smio izgubiti, kao što je logično pretpostaviti i da su se posvađali. Ako se vratimo na godinu 108. pr. Kr., kada je Gaj Marije došao u Rim kandidirati se za konzula, možemo zaključiti da je sigurno osobno zamolio Sulu da mu bude kvestor jer, kada mu je istekla godina u Numidiji, Sula je ostao s Gajem Marijem, a to bi učinio samo onaj tko je osobno privržen svojem zapovjedniku. Sula se tek bio s njim

vratio kući. I njega je Gaj Marije osobno izabrao za kvestora. A kako je Gaj Marije tako dobro upoznao Sulu da mu je želio povjeriti tu zadaću? Nisu bili zajedno u ratnim pohodima, među njima je sedamnaest godina razlike u dobi, vodili su potpuno drukčije živote, ako vjerujemo Plutarhu. A Plutarh kaže da je Sulina prva žena bila iz Obitelji Julija. Ako je Sulina prva žena, Julija, bila sestra Marijeve žene Julije, imamo odgovor na mnoga pitanja. A možda su njih dvije bile u rodu, ili bliske prijateljice. Ali, romanopiscu koji mora priču i likove prilagoditi užem kontekstu jer je tema pregolema, savršeno odgovara zamisao da su one bile sestre. Hvala Plutarhu što je naveo ime prve Suline žene! Ako se uzme u obzir neosporna činjenica da je Rimljanima obitelj bila na prvom mjestu, logično je da su Gaj Marije i Sula bili u uskim obiteljskim vezama i da je ženina obitelj od starijeg Marija tražila da mlađem Suli pomogne svladati prvi korak u *cursusu honorum*! I tako je nastala Julila, mlađa kći Gaja Julija Cezara i supruga Lucija Kornelija Sule.

Juturna Nimfa, jedna od rimskih autohtonih božica koja nije imala ni lik ni mit u grčkom smislu (iako je poslije dobila mit, zahvaljujući Vergiliju). Bila je božica vode, imala je svoj bazen i hram uz Vestalske stube koje su vodile na Palatin. Vjerovalo se da je ta voda ljekovita, pa su hram posjećivali mnogi hodočasnici.

Kalabrija Zbunjujuće za poznavatelje današnje Italije! Danas je Kalabrija na vrhu čizme, ali u antici je bila na peti.

Kampanija Bajoslovno bogata i plodna pokrajina, vulkanska po podrijetlu i tlu, nalazi se između samnitskih Apenina i Toskanskog (Tirenskog) mora, a prostire se od Tarracine na sjeveru do južnoga ruba današnjeg Napuljskog zaljeva. Natapaju je rijeke Liris, Volturnus/Calor, Klana i Sarn, pa tu je sve veće, bolje i plodnije nego u svim drugim italskim pokrajinama. Grci su je rano nastanili, zatim je pod vlašću Etruščana, pa se pripaja Samničanima, a na kraju je u vlasti Rima. Zbog grčkog i samnitskog podrijetla dijela stanovništva, uvijek je bila sklona bunama i nemirima. Gradovi Kapua, Tejan Sidicin, Venafar, Acera, Nola i Interamna bili su važna središta u unutrašnjosti, a luke Puteol, Neapol, Herkulanej, Sorent i Stabija najbolje su na zapadnoj obali Italije. Puteol je bila najveća luka s najvećim prometom u cijeloj Italiji. Kroz nju su prolazile Via Campana, Via Appia i Via Latina.

kola Vozilo na dva kotača koje su vukle dvije ili četiri zaprežne životinje, najčešće mazge. Lagane i savitljive građe, drevno vozilo. Rimljani su ga rabili kad su se žurili jer je bilo jednostavno za upravljanje i brzo. Međutim, nije bilo natkriveno. Latinski je naziv *cisia*. Natkrivena kola na dva kotača, teža i sporija, zvali su *carpentum*.

Kana Apulijski grad na rijeci Aulidu. Tu se 216. g. pr. Kr. Hanibal na čelu vojske Kartazana sukobio s rimskom vojskom koju su vodili Lueije Emilije Paul i Gaj Terencije Varo. Rimska je vojska potučena. Sve do Arauzija 105. g. pr. Kr. to je bio najteži vojni poraz Rima. Poginulo je između trideset i šezdeset tisuća vojnika. Preživjeli su morali proći ispod jarma (vidi natuknicu).

Kapitol, Mons Capitolinus Jedan od sedam rimskih brežuljaka, jedini na kojemu su se nalazile gotovo samo vjerske i javne građevine. Na vrhu Kapitola nije bilo privatnih prebivališta, a u doba Gaja Marija na njegovim su obroncima bile najraskošnije kuće u cijelom Rimu. Gaj Marije živio je u toj četvrti.

Kapua Najvažniji grad u unutrašnjosti Kampanije. Nakon učestalih kršenja prisege na odanost Rimu došlo je do odmazde, a Kapua je ostala bez prostrana i iznimno

vrijedna javnog zemljišta. Sveta se na *ager publicus* Kampanije, a imala je, primjerice, slavne vinograde u kojima se proizvodilo falerijansko vino. U doba Gaja Marija gospodarska dobrobit Kapue ovisila je o brojnim vojnim taborima za osposobljavanje, gladijatorskim taborima i logorima za robove u kojima su držali zarobljenike iz obližnjih gradova. Narod je živio opskrbljujući te goleme ustanove i služeći u njima.

Karnske Alpe Taj naziv rabim za dio Alpskog lanca koji s istočne strane okružuje sjevernu Italiju, iza priobalnih gradova Tergeste i Akvileje. Te se planine najčešće zovu Julijske Alpe, a naziv Karnske Alpe odnosi se na planine u današnjem austrijskom Tirolu. Međutim, nisam pronašla dokaz da je po nekom iz Obitelji Julijevaca prije Gaja Julija Cezara diktatora nazvan planinski lanac, pa pretpostavljam da su prije njega Julijske Alpe bile poznate pod drugim imenom. U nedostatku dokaza iz antike (možda ipak postoji, ali ja ga nisam pronašla), naziv Karnske Alpe upotrebljavam i za Julijske Alpe.

Karnučani Jedan od najvećih i najvažnijih keltskih plemenskih saveza u Galiji. Njihova zemlja proteže se duž rijeke Liger, a proteže se po meridijanu do današnjeg Pariza. Karnučani svoj ugled duguju činjenici da su se na njihovoj zemlji nalazila središta kultova i galske škole za izobrazbu druida.

Kastor Stariji od bogova blizanaca Kastora i Poluksa (za Grke Kastor i Pol- ydeukes), a zvali su ih i Dioskuri. Njihov hram na Forumu Romanumu bio je golem i jako star, dakle, u Rimu su ih štovali barem od doba kraljeva. Stoga nisu »uvezeni« iz Grčke, poput, primjerice, Apolona. Posebno značenje u Rimu (pretpostavlja se da su zato poslije povezani s Larima) imali su vjerojatno zbog toga što je Romul, utemeljitelj Rima, bio blizanac.

Kelti Suvremena, a ne antička riječ za skupinu indoeuropskih naroda koji su došli iz sjeverne i srednje Europe u prvim stoljećima prvog milenija. Nakon 500. g. Kelti su napadali zemlje u europskom Sredozemlju. U Hispaniji i Galiji su bili uspješni, a u Italiji i Grčkoj nisu. Međutim, u sjevernoj Italiji, Makedoniji, Tesaliji, Iliriku i Meziji pustili su korijene i pomiješali se sa starosjediocima. U Cialaciji, u srednjoj zapadnoj Anatoliji, stoljećima se govorio keltski jezik (vidi Brennus [2]). Rasno se Kelti razlikuju od kasnijih Germana. Za sebe kažu da su povučeni ljudi. Jezik im je donekle srodan latinskom. Rimljanin se vrlo rijetko služio riječju »Kelt«, rekao bi »Gal.«

Keltiberi Pripadnici keltske rase koja je prešla Pireneje, ušla u Hispaniju i naselila se u središnjim, zapadnim i sjeverozapadnim područjima. U doba Gaja Marija bili su odavno udomaćeni, pa se općenito držalo da su urođenici.

klase Pet skupina rimskih građana podijeljenih po imetku i zaradi. Najbogatiji su bili pripadnici prve, a najsiromašniji pripadnici pete klase. *Capite censi* nisu pripadali klasama.

klijent, lat. cliens Podanik, štićenik. Riječ koja označuje slobodnog ili oslobođenog čovjeka (nije morao biti rimski građanin) koji se zavjetovao čovjeku kojega je zvao svojim zaštitnikom, patronom (patronus). Podanik je na svečan i moralno obvezatan način prisezao da će služiti i slušati svojeg zaštitnika, a zauzvrat je dobivao razne usluge (najčešće novac, položaj ili pravnu pomoć). Oslobođeni robovi su bili podanici svojega bivšeg gospodara kad ih je on oslobodio te obveze. Ponašanje podanika prema zaštitniku određivao je sustav časti koji se strogo poštivao. Ako si bio

podanik, to nije značilo da nisi mogao biti i zaštitnik, a tvoji su podanici bili i podanici tvog zaštitnika. Postojali su zakoni koji su uređivali odnose sa stranim podanicima i zaštitnicima. Kad je riječ o stranim kraljevstvima-podanicima ili državama kojima je Rim bio zaštitnik, postojala je pravna obveza plaćanja otkupa za otete rimske građane, a to su gusari često iskorištavali kako bi se obogatili. Dakle, podanici nisu bili samo pojedinci nego i cijeli gradovi, pa i zemlje.

kloaka, lat. *cloaca, cloacae* (mn.) Odvodni kanal, kanalizacija. Poznato je da je u Rimu vrlo rano sagrađen golem sustav kloaka. Livije kaže da nakon što su Gali gotovo do temelja razorili grad 390. g. pr. Kr., nije dobro obnovljen jer je senat strahovao da će se plebejci odseliti u Veje ako se njihovi zahtjevi ne ispune. U starom su gradu ulice bile šire, pratile su glavnu kanalizaciju, a u novom su bile uže i zavojite i na glavnim su odvodima izgrađene mnoge kuće.

Koan Riječ povezana s otokom Kos, u skupini Sporada uz obalu Male Azije. »Koan« je bila poznata izvozna kos-koanska svila. To nije bila prava nego divlja svila (prava svila stigla je u Sredozemlje tek u ranom Carstvu). Koansku svilu cijenile su prostitutke, pa su ih jednostavno zvali Koan.

kohorta Taktička jedinica u rimskoj legiji, imala je šest centurija, a legija je najčešće imala deset kohorta. Ako je rimska vojska imala manje od tri ili četiri legije, njezina se snaga mjerila po broju kohorta.

kolegij Skupina stvorena udruživanjem ljudi sa zajedničkim ciljem. Postojali su svećenički kolegiji, politički kolegiji, primjerice pučkih tribuna, vjerski kolegiji, primjerice liktora i kolegiji po djelatnostima i zvanjima. Neke su se skupine iz raznih područja života (pa i robovi) udruživale u kolegije koji su se brinuli za rimska raskrižja i održavali godišnje svetkovine, kompitalije.

konzul Najviši rimski magistrat koji je imao *imperium* i konzulat, (suvremeni znanstvenici ne govore »konzulat« jer je to suvremena diplomatska ustanova), a to je bio najviši položaj u *cursusu honorum*. Centurijatska je skupština svake godine birala dva konzula koji su služili jednu godinu. Viši po položaju, koji je najprije trebao imati potporu određena broja centurija, nosio je *fasces* za mjesec siječanj, a mlađi sudrug je samo gledao. Konzul je na dužnost stupao na Novu godinu, 1. siječnja. Imao je pratnju od dvanaest liktora, ali samo su liktori konzula koji je tog mjeseca bio na dužnosti nosili *fasces* na ramenu. U doba Gaja Marija konzuli su mogli biti patriciji ili plebejci, ali dva patricija nisu mogla istodobno obnašati dužnost. Konzul je trebao imati četrdeset dvije godine, dvanaest godina nakon ulaska u senat u tridesetoj godini. Njegov *imperium* nije bio ograničen, obuhvaćao je cijelu Italiju i provincije i bio nadređen *imperiumu* namjesnika prokonzula. Konzul je mogao zapovijedati vojskom.

Kotabus (*cottabus*) Društvena igra. Ostatak vina u peharu bacao se u veliku zdjelu, a pobjednik se određivao po broju krakova na prolivenu vinu, iako ne znamo kako se to točno igralo.

kurija, lat. *curia, curiae* (mn.) U početku jedna od trideset najstarijih skupina rimskog naroda prije uspostave plemena i klasa. Prvi rimski rodovi sastajali su se u posebnim dvoranama, na čelu kurije bio je *curio* ili načelnik koji je biran doživotno. *Curiae veteres*, odnosno drevne dvorane za sastanke bile su na rubu Palacija uz Palatin, pokraj Vie triumphalis. U doba Gaja Marija kurija je bila potpuno zaboravljena kao politička i društvena ustanova. Kod usvajanja patricija u plebejsku obitelj, ili dodjele

imperiuma starijem magistratu, prema *lex curiata*, trideset je kurija bilo potrebno za sazivanje sastanka, a predstavljalo ih je trideset liktora.

kurulski stolac, lat. *sella curulis* Stolac od bjelokosti rezerviran za najviše magistrate. Na njemu je sjedio kurulski edil, ali ne i plebejski edil. Pretor i konzul imali su kurulske stolce. Na njih su pravo imali samo magistrati s *imperiumom*. Stilski, to je prekrasno izrezbaren stolac, zakrivljenih i ukrštenih nogu, s niskim naslonima za ruke, ali bez naslona za leđa. Rimljanin u togi sjedio je uspravno, kako se ne bi poremetili složeni nabori na ruci, leđima i ramenima.

kvestor Najniži stupanj u senatorskom *cursusu honorum*. U doba Gaja Marija izbor za kvestora nije sam po sebi jamčio mjesto u senatu, ali bilo je ustaljeno da cenzori novoizabrane kvestore prime u senat. Nije poznat točan broj kvestora koji su bili izabrani, vjerojatno ih je bilo između dvanaest i šesnaest. Osoba se kandidirala za kvestora s trideset godina, a to su bile godine za ulazak u senat. Kvestorove su glavne dužnosti bile financijske naravi, vjerojatno je radio u državnoj riznici u Rimu, ili manjim riznicama, ubirao poreze i lučke namete (sigurno su u to doba bila barem tri kvestora, za Ostiju, Puteol i za ostale luke), ili je vodio financije u provinciji. Konzul koji je upućen da vodi provinciju mogao je tražiti da mu kvestor bude određena osoba. To je bila velika čast za budućeg kvestora i siguran način da osigura mandat. U uobičajenim je okolnostima mandat kvestora trajao godinu dana, ali ako ga je tražio konzul osobno, morao je ostati s njim u provinciji do isteka njegova mandata. Na dužnost su stupali petog dana u prosincu.

Kvirin Jedan od latinskih bogova, božanske utjelovljenje zamisli. Možda je sabinjanskog, a ne latinskog podrijetla. Stanovao je na Kvirinalu, a ondje je davno bilo naselje Sabinjana. Kasnije je to dio Romu lova latinskog grada, pa je bog Kvirin spojen s bogom Romulom. Ne zna se što je on bio, a drži se da je oličenje rimskog građanina, bog rimske skupštine. Njegov posebni svećenik, *flamen Quirinalis*, jedan je od tri najviša *flaminesa*, imao je i svoju svetkovinu, kvirinalije. Ispred njegova hrama rasla su dva stabla mirte, jedno za patricije, a drugo za plebejce.

kviriti Punopravni rimski građani. Tom se riječi označuje da građanin nikad nije služio kao vojnik u rimskoj vojsci. To se može zaključiti iz nekih primjedaba Cezara diktatora jer je svoje pobunjene vojnike nazvao kviritima, a nakon tog izrugivanja oni su od njega odmah zatražili oprost. Međutim, mnogo se toga promijenilo od doba Gaja Marija do vremena Cezara diktatora. U mojoj knjizi, u doba Gaja Marija »kviriti« su časni ljudi.

Lanuvium (Lanuvij) Grad u Laciju, danas Lanuvio.

Lar, Lares (mn.) Rimski bogovi bez oblika, spola i mitova. Oni su *numi- na*. Postojale su brojne vrste Lara – najčešće su zaštitnici kuće, kućni bogovi, mogli su biti duhovi zaštitnici ili nekog mjesta (primjerice raskrižja i granica), društvenih skupina (npr. *Lar familiaris*, obiteljski Lar), djelatnosti (primjerice moreplovstva), ili cijelog naroda (primjerice Lari Rima). U doba kasne Republike prikazivani su (na kipićima) kao dva mladića s psom, ali Rimljani su vjerojatno vjerovali da ih ima više i da ne moraju tako izgledati – zacijelo je složen život nametnuo njihovu »konkretizaciju«.

Lares permarini Lari zaštitnici moreplovaca.

Lares publici Lari zaštitnici države, zvali su ih i *Lares patrii*.

Larius, lacus Jezero Larij, danas lago di Como.

latinska prava Posjedovali su ih pripadnici srednjeg građanskog staleža, između

prava italjskih saveznika i rimskih prava. Oni koji su uživali latinska prava dijelili su mnoge povlastice s rimskim građanima: jednako je dijeljen ratni plijen, sklapanje ugovora s građanima i pravna zaštita tih ugovora, sklapanje braka s građanima, žalba na smrtne presude. Ali, nisu imali *suffragium*, pravo glasa na rimskim izborima, niti su mogli biti rimski porotnici. Nakon pobune u Fregeli 125. g. pr. Kr. magistrati gradova i pokrajina koji su uživali latinska prava dobili su puna rimska građanska prava za sebe i svoje izravne potomke.

Latium (Lacij) Italjska pokrajina u kojoj je Rim. Sa sjevera je ograničuje Tiber, na jugu se proteže u zaleđe do Circeja, a na istoku graniči sa zemljom Sabinjana i Maržana.

Lectisterniimi Gozba bogova vjerski obred koji se najčešće obavljao u opasnim vremenima. Na ležaje su stavljali kipove bogova u muško/ženskim parovima, pred njih stavljali jelo i tako izražavali štovanje.

legat, lat. Ixgatus Najviši pripadnik rimskog zapovjednog stožera. Da bi bio legat, morao je biti senator, a često i konzul (čini se da su stariji državnici čeznuli za vojničkim životom, pa su svoje usluge nudili zapovjednicima koji su pošli u zanimljiv pohod). Legati su odgovarali samo zapovjedniku i bili su nadređeni svim vojnim tribunima.

legija Najmanja rimska vojna jedinica sposobna za samostalno ratovanje (iako je to rijetko morala činiti), tj. bila je dostatna po ljudstvu, opremi i namjeni. U doba Gaja Marija rimska vojska koja je sudjelovala u većem pohodu rijetko je imala manje od četiri legije i rijetko više od šest. Pojedine legije koje nisu očekivale pojačanje imale su garnizonske dužnosti, primjerice u Hispaniji gdje su plemenske bune izbijale rijetko, ali su bile žestoke. Legija je imala oko petsto vojnika podijeljenih u deset kohorta koje su imale po šest centurija. Imala je i oko tisuću neboraca, a najčešće i manju konjičku jedinicu. Svaka je legija vodila svoje topništvo i popudbinu. Ako joj je na čelu bio konzul, imala je šest izabranih vojnih tribuna, a ako je imala zapovjednika koji tada nije bio konzul, na čelu je bio legat ili zapovjednik osobno. Časnici su bili centurioni, bilo ih je šezdeset šest. Iako su trupe u legiji zajedno taborovale, nisu se zajedno hranile ni živjele. Bile su podijeljene u jedinice od osamdeset ljudi (centurija je imala samo osamdeset vojnika, uz dvadeset neboraca).

Lemanna Danas Lemansko ili Ženevsko jezero.

lex, leges (mn.) Zakon. Poslije se rabi za plebiscite koje je donosila plebejska skupština. *Lex* nije bio na snazi ako nije bio urezan u bronci ili kamenu i pohranjen u prostoriji ispod Saturnova hrama. Logično je da se zakon u tom hramu vrlo kratko zadržavao jer nije bilo dovoljno mjesta za pohranjivanje mnogih tablica s rimskim zakonima, čak ni u doba Gaja Marija, osobito zato što je i državna Riznica bila ispod tog hrama. Tablice su sigurno premještane na neko od mnogih mjesta za koja se zna da su bila skladišta tablica.

Lex Apuleia agraria Prvi od dva agrarna zakona Lucija Apuleja Saturnina, kako bi se zemljište u javnom rimskom vlasništvu dalo veteranima Marijeve vojske. Prvi zakon uredio je zemlju u Grčkoj, Makedoniji, na Siciliji te u Africi. Bilo bi logično da je ta zemlja dugo bila u vlasništvu Rima i da se nije držala važnom.

Lex Apuleia agraria (secunda) Taj sam zakon obilježila kao *secunda* kako bi se razlikovao od prvoga i da ne navodim puni naziv kako ne bih zbunila čitatelje neupućene u antičku povijest. Drugi zakon propisivao je prisegu na vjernost i naišao na žestok otpor u senatu, a o razlozima se još uvijek raspravlja u akademskim

krugovima. Pretpostavila sam da je sukob izbio zbog novih zemalja, Galije s onu stranu Alpa i Bliže Hispanije. Sigurno su mnoge tvrtke i veliki stočari željeli tu jako bogatu zemlju, osobito zato što su mislili da je bogata rudama. Na zapadu je uvijek bilo novih rudnika. Zacijelo su se razbjesnili kad je ta zemlja obećana siromasima.

Lex Apuleia de maiestate Zakon o uvredi veličanstva koji je Saturnin donio za svojega prvog mandata pučkog tribuna. Centurijatska skupština ostala je bez nadzora nad tim zakonom, a dotada je donošenje presude bilo blokirano jer je okrivljeni morao glasno priznati da se zaratio s Rimom. Zakon je određivao stupnjeve uvrede i razrezivao kaznu za tzv. »neznatne uvrede«. Poseban *quaestio* (sud), za predmete povezane jedino s uvredom, predan je vitezovima koji su bili porotnici i predsjedavali sudom.

Lex Apuleia frumentaria Saturninov zakon o žitu, pretpostavila sam da je donesen u njegovu drugom, a ne prvom mandatu pučkog tribuna. Druga sicilijanska buna robova trajala je već četiri godine, pa je u Rimu zavládala nestašica žita. Zakon se bolje uklapa u drugi njegov mandat zato što je Saturnin tada snažno zagovarao siromahe.

Lex Domitia de sacerdotiis Zakon je 104. g. pr. Kr. donio Gnej Domicije Ahenobarb u drugom mandatu pučkog tribuna. Određivao je članstvo u svećeničkim kolegijima *pontifexa* i augura iznad onih koji su iznova birani, a tradicionalno su primali nove članove. Po novom su zakonu novi članovi oba kolegija birani na posebnoj plemenskoj skupštini na kojoj je zasjedalo sedamnaest plemena izabranih kockom.

Lex Licinia sumptuaria Zakon protiv raskoši koji je donio nepoznat Licinije Kras nakon 143. g. pr. Kr. Zabranjivao je posluživanje određenih jela na gozbama, primjerice poznat tiberski grgeč, ostrige i riječne jegulje, te neumjerenu uporabu grimizne boje.

Lex sumptuaria Zakon koji je određivao količinu raskošne i skupe robe i/ili hrane koju je Rimljanin mogao kupiti ili posjedovati bez obzira na svoje bogatstvo. U doba Republike zakon se najviše bavio ženama, propisivao je količinu nakita koji je žena smjela nositi, zabranjivao vožnju u nosiljci ili u kočijama unutar Servijevih zidina. Neki su konzuli shvatili da žene sputane zakonom mogu biti vrlo neugodni protivnici.

Lex Villia annalis Donio ga je 180. g. pr. Kr. pučki tribun Lucije Vilije. Određivao je najnižu dob za *curules magistratus* (vjerojatno trideset devet godina za pretora i četrdeset dvije za konzula), a čini se da je određivao da trebaju proći najmanje dvije godine između obnašanja jedne i druge dužnosti te da mora proći deset godina kako bi se ista osoba mogla opet kandidirati za konzula.

Lex Voconia de mulierum hereditatibus Usvojen 169. g. pr. Kr., taj je zakon oštro ograničio prava žena na oporučno nasljedstvo. Žena nikako nije mogla biti glavna nasljednica, čak ni ako je bila jedino dijete. Ispred nje je bio najbliži rođak po očevoj strani. Ciceron navodi slučaj u kojemu se *lex Voconia* osporio jer imovina preminulog nije bila procijenjena na cenzusu. Ali pretor (Gaj Ver) odbacio je prigovor i nije dopustio da žena bude nasljednica. Zakon je najvjerojatnije kršen jer nam je poznato nekoliko velikih nasljednica (primjerice Antonija i Fulvija). U ovoj je knjizi Kornelija, majka braće Grakho, uspjela dobiti dopuštenje senata, a to je bilo moguće jer nije bilo muških nasljednika, pa se

primjenjivao stari zakon te su nasljednici bila djeca bez obzira na spol. Cini se da je *praetor urbanus* imao znatnu slobodu u tumačenju zakona o nasljeđivanju. Nije bilo sudova za saslušavanje stranaka koje bi se parničile zbog nasljedstva, dakle gradski je pretor bio konačni sudac.

Libija Dio sjeverne Afrike između Egipta i Cirenake.

liktor Jedan od malobrojnih javnih službenika koji je radio za senat i rimski narod. Postojao je kolegij liktora, ne znamo koliko je članova imao, ali bilo ih je dovoljno da budu pratnja svim nositeljima *imperiuma*, u Rimu i izvan njega, te obavljaju druge dužnosti. Liktor je mogao biti rimski građanin, ali sigurno je bio niskog podrijetla jer je plaća bila mala, pa je prihode uglavnom stjecao darežljivo-šću onih koje je pratio. U kolegiju su liktori bili podijeljeni na skupine od deset (dekurije), svaka je na čelu imala prefekta, a bilo je i nekoliko predsjednika kolegija koji su bili nadređeni prefektima. U Rimu je liktor nosio običnu bijelu togu, a izvan Rima grimiznu tuniku sa širokim crnim pojasom ukrašenim broncom. Na pogrebima je nosio crnu togu. Kolegij liktora smjestila sam iza hrama Lara Prestia, na istočnoj strani Foruma Romanuma, iako za to nema stvarnih dokaza.

Liger Rijeka, danas Loire u Francuskoj.

Ligurijski kraj između rijeka Arno i Var, prostirala se u zaleđu sve do vrhova primorskih Alpa i ligurijskih Apenina. Glavna luka bila je Genua, najveći grad u zaleđu Dertone. Siromašan kraj jer je bilo malo obradive zemlje. Najpoznatija po masnoj vuni od koje su se izrađivali nepromočivi ogrtači i plaševi, pa i *sagum* – vojničke kabanice ili ogrtači. Osim toga, bilo je razvijeno gusarstvo.

lihnit Spominje ga Plinije Stariji kao dragi kamen iz zapadne Numidije. Danas se drži da je to bio turmalin.

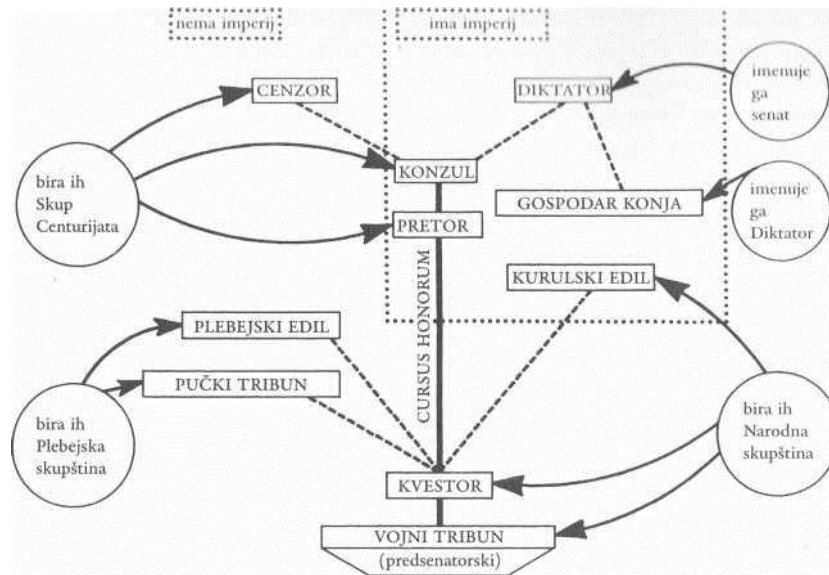
Lilybaeum Lilibej, najveći grad na zapadu Sicilije.

Liris rijeka Danas Garigliano u Italiji.

Lugdunum (Lugdun) Danas Lyon u Francuskoj.

lustrum Latinska riječ koja je označivala šestogodišnji mandat cenzora i ceremoniju s kojom su cenzori završavali *census* (popis građana prema imutku) obična rimskog naroda na Marsovoj poljani.

magistrati Izabrani predstavnici senata i naroda rimskog, poglavari, državni činovnici. U srednjem razdoblju Republike svi su magistrati bili članovi senata (izabrane kvestore najčešće su za senatore imenovali novi cenzori), pa je senat imao prevagu nad narodom sve dok narod (kao plebs) nije počeo donositi zakone. Magistrati su bili izvršna vlast. Najmlađi je bio vojni tribun koji nije imao dovoljno godina za ulazak u senat, ali ipak je bio pravi magistrat. Njemu

nadređen bio je kvestor, iznad njega je bio pučki tribun i plebejski edil. Kurulski edil je bio najmlađi magistrat s *imperiumom*, iznad njega je bio pretor, a najviši je bio konzul.

Cenzor je imao poseban položaj jer, iako nije imao *imperium*, to nije mogao biti čovjek koji nije bio konzul. U opasnim vremenima senat je imao pravo opunomoćiti izvanrednog magistrata, diktatora, koji je služio samo šest mjeseci, a nakon isteka mandata nije bio odgovoran za svoje djelovanje. Diktator je osobno imenovao zapovjednika konjice koji je zapovijedao vojskom i bio njegov zamjenik.

maiestas minuta Doslovno »nezatna uvreda«, kako bi se razlikovala od velike uvrede, kad se teško prekrše građanska prava i zarati s Rimom. Lucije Apulej Saturnin prvi je *maiestas minuta* urezao na zakonske ploče kao kazneno djelo te je postavio poseban sud kad je prvi put bio pučki tribun 103. g. pr. Kr. U tom su sudu sjedili samo vitezovi, a sudilo se senatorima. Nakon Saturninova zakona odbačen je stari zakon za izdaju, *perduellio*, za koji je bila ovlaštena centurijatska skupština.

Makedonija Za Rimljane u doba Republike mnogo veća pokrajina od današnje Makedonije. Započinjala je na istočnoj obali Jadrana, ispod dalmatinskog Ilirika, negdje kod grada Lisa, južna granica bila je granica s Epirom, a dvije najveće luke na Jadranu za trgovinu s Italijom bile su Dirahij i Apolonija. Na sjeveru je graničila s Mezijom, a zatim se prostirala istočno, preko velikih planina u kojima su izvirale rijeke Morava, Aksij, Strimon i Nest. Na jugu je graničila s grčkom Tesalijom, a iza Nesta s Tracijom te zauzimala uski priobalni pojas uz Egej do Helesponta. Pristup Makedoniji ograničivale su riječne doline. Barbarska plemena iz Mezije i Tracije najčešće su prodirala po dolinama Morave, Aksija, Strimona i Nesta. U doba Gaja Marija to su uglavnom bili Skordisci i Besani. Na jugu je jedini prohodan put između Makedonije i Tesalije vodio dolinom Tempe. Prvobitni su stanovnici vjerojatno bili germansko-keltskog podrijetla. U brojnim najezdama tijekom stoljeća starosjedioci su se miješali s narodima dorskog, tračkog i ilirskog podrijetla. Dugo je bila prirodnim preprekama podijeljena na državnice koje su međusobno ratovala, a ujedinili su je kraljevi koji su vladali prije Filipa II. On i njegov sin Aleksandar Veliki stvorili su moćnu državu. Nakon Aleksandrove smrti, Makedonija je najprije iscrpljena u borbama za prijestolje, a zatim se sukobila s Rimom. Posljednjeg kralja, Perzeja,

porazio je Emilije Paul 167. g. pr. Kr. Rimljani nisu uspjeli od Makedonije napraviti samostalnu republiku, pa je 146. g. pr. Kr. nevoljko uključena u Rimsko Carstvo koje se širilo provincijama.

Malaca (Malaka) Grad, danas Malaga u Španjolskoj.

Mamilijeva komisija Poseban sud koji je osnovao pučki tribun Gaj Mamilije Limetan 109. g. pr. Kr. Bio je ovlašten da propita odnose između Jugurte iz Numidije i nekih Rimljana, osobito magistrata.

manipla Stara taktička jedinica u rimskoj legiji. Imala je samo dvije centurije, a u doba Gaja Marija bila je premalena za sukobe s vojskama s kojima je Rim počeo ratovati, pa ju je Marije ukinuo.

manumisija Čin oslobađanja roba. Doslovno značenje je »puštanje iz ruke«. Kad je gospodar bio rimski građanin, manumisija je sama robu davala prava rimskog građanina te je uzimao ime svojega bivšeg gospodara, dodajući ga svojem ropskom kao *cognomen*. Rob je mogao biti oslobođen na više načina – otkupom vlastitim novcem, posebnim potezom gospodara u povodu nekoga važnog događaja, primjerice punoljetnosti, nakon dogovorena broja godina služenja, ili oporučno. Iako je rob na neki način postao jednak gospodaru, zapravo je morao ostati gospodarev podanik, osim ako to nije izričito poništeno. Mogućnosti za političko napredovanje bile su neznatne jer je po zakonu postao pripadnikom jednoga od dva (od ukupno četiri) gradska plemena – eskvilinskog ili suburskog - pa je njegov glas bio bezvrijedan na plemenskim izborima. Najčešće je bio jako siromašan te nije ulazio ni u jednu od pet klasa, dakle nije mogao glasovati ni u centurijatskim skupštinama. Međutim, većini je robova rimsko građansko pravo bilo jako privlačno, ne iz osobnih razloga već zbog potomaka. Kada je rob jednom manumisijom oslobođen, do kraja života morao je nositi kupastu kapicu koja se zvala Kapa slobode.

Markomani Jedan od tri naroda koji su 120. g. pr. Kr. pošli u seobu germanskih plemena. Bili su Kelti u bliskim vezama s Bojanima iz Bohemije, a izvorno su živjeli na izvoru rijeke Albis. Godine 113. pr. Kr. priključili su se Cimbrima i Teutoncima u sedmogodišnjem lutanju.

Maržani Jedan od najvažnijih italskih naroda. Maržani su živjeli kod jezera Fucine koje je bilo njihovo, a proširili su se po visokim Apeninima i držali planinske prijevoje na zapadnoj, dakle rimskoj strani. Njihova povijest pokazuje da su uvijek bili odani Rimu, pa nisu pristupili ni Samničanima ni Hanibalu. Bili su jako ratoborni, bogati i brojni, vrlo su rano usvojili latinski jezik. Glavni grad bio je Maruvij, a drugi i važniji grad, Alba Fucens, bio je latinska kolonija s latinskim pravima koju je Rim postavio na njihovu području. Maržani su štovali zmije i bili su poznati kao krotitelji zmija.

Marsova poljana (Campus Martius) Sjeverno od Servijevih zidina, na jugu graniči s Kapitolom i na istoku s brdom Pincianom. Ostali se dio nalazio u golemom zavoju rijeke Tiber. Na Marsovoj su poljani vojske u taboru čekale povratak imperatora s trijumfalnog mimohoda, tu je vojska vježbala i održavale su se vježbe za mlade vojnike, na njoj su bile staje za konje koji su sudjelovali u utrkama kočija, održavala se skupština *comitia centuriata*, a povrtnjaci su se miješali s javnim parkovima. Via lata (Via Flaminia) prelazila je sjeverno preko Marsove poljane.

Marta Sirijska proročica koja je prorekla da će Gaj Marije sedam puta biti rimski konzul. Od njeja je dobila obećanje da će je odvesti u Rim, pa je u njegovoj kući kao

gošća živjela do smrti. Redovito je sablažnjivala građane pojavljujući se u grimiznoj nosiljci. Bila sam slobodna da proširim njezino proročanstvo, pa u ovoj knjizi ona kaže da će Marijev nećak biti veći Rimljanin od njega, a to sam učinila kako bi događaji u sljedećoj knjizi bili logičniji i razumljiviji.

Masilija Danas Marseilles. Prekrasna morska luka u južnoj Galiji s onu stranu Alpa, nedaleko od ušća rijeke Rodan, utemeljena kao grčka kolonija oko 600. g. pr. Kr. Stanovnike su zvali Masiljani, a oni su ubrzo uspostavili trgovačke i kulturne veze s Galijom te potaknuli heleniziranje galskih plemena koja su živjela uz trgovačke putove. Najviše su utjecali na Volke Tektosage iz Toloze, Ligure iz Niceje i luke Herculis **Monoecus** (danas Nica i Monako) te na narode koji su živjeli u donjem toku rijeke Rodan. Masiljani su Galima donijeli vinovu lozu i masline. Brzo su shvatili značenje Rima, pa su u drugom punskom ratu bili na njegovoj strani. Požalili su se na krvoločne Saluve iz zapadne Ligurije, pa je 122. g. pr. Kr. uslijedio slavni galski vojni pohod Gneja Domicija Ahenobarba nakon kojega je osnovana Galija s onu stranu Alpa.

Mauretaniya Danas Maroko. U doba Gaja Marija krajnji zapad sjeverne Afrike. Rijeka Muluha bila je granica između Numidije i Mauretanije, oko 960 km zapadno od Cirte. Stanovnike su zvali Maurima, a po rasi su bili Berberi. Glavni grad bio je Tingis (danas Tanger). Imali su kraljeve. Kada je Gaj Marije ratovao s Jugurtom, kralj je bio Bokh.

Mediolanum (Mediolan) Grad u sjevernoj Italiji, danas Milano.

mentula, mentulae (mn.) Lat. opscena riječ za penis.

mentulam caco »Serem ti se na kurac!«

merda Lat. opscena riječ – govno, prije životinjski nego ljudski izmet.

Metela Kalva Sestra Lucija Cecilija Metela Dalmatika, *pontifexa maximusa*, i Kvinta Cecilija Metela Numidskog. Udala se za Lucija Licinija Lukula, majka braće Lukul. Rijetka žena svojega doba koja se spominje u antičkim izvorima. Na glasu zbog ljubavnika iz nižih klasa i sablažnjivih preljuba.

mim, mimus Isprva grčki igrokaz. Najveće pristaše stekao je u Rimu, pa mu nakon trećeg stoljeća pr. Kr. popularnost neprestano raste. Glumci u tragedijama i komedijama nosili su maske i poštivali stroge naglaske i metriku izvornog teksta, a glumci u mirnima nisu nosili maske te su razvili tehniku koju bismo danas nazvali improvizacijom. Raspored zapleta i situacija bio je zadan, ali izvedbe glumaca nisu se oslanjale na upamćene dijaloge. Mim je za ljubitelja pravog teatra tragedije i komedije bio vulgaran, prostački, to je bilo loše kazalište i još štošta, ali zbog goleme popularnosti na rimskim igrama polako je istisnuo formalnu dramu. Mimi su sigurno bili jako smiješni. Cini se da je preživio u zadanim likovima commedie dell'arte, primjerice karirani kostim Harlekina podsjeća na *centunculus* lude iz mima.

minim Svijetlocrven pigment kojim je zapovjednik koji je išao u trijumfalnom mimohodu bojio lice, čini se zbog toga da izgledom podsjeća na kip Jupitera Optimusa Maximusa koji je imao lice od terakote.

Mitridat Tradicionalno ime kraljeva Ponta. Sest kraljeva Ponta zvali su se Mitridat, a posljednji je bio najveći od svih. Kraljevska kuća Mitridata tvrdila je da potječe od starih iranskih kraljeva, posebice od Darija Velikog, ali osobe koje su prikazane na prekrasnim kovanicama iz Ponta su germansko-tračkog podrijetla.

modius, modii (mn.) Rimska mjera za žito. Jedan modij imao je 6 kg.

Mons Genava Prijevoj. Ne znam kako su Rimljani točno zvali današnji planinski prijevoj Mont-Genevre koji je vodio od izvora Dore Riparije u Italiji do izvora Durance u Francuskoj. Slobodno sam latinizirala suvremen francuski naziv, sukladno nazivima za alpske prijevoje jer se nalazi na VII Emiliji Domiciji.

Mosa Rijeka, danas Meuse (nizozemski Maas).

Mosela Rijeka, danas Moselle.

Muluha Rijeka, danas Moulouya u Maroku.

Mutul Rijeka u srednjoj Numidiji. Još se uvijek raspravlja o tome gdje se ta rijeka nalazila. Kod mene je to prtok rijeke Bagradas, a to sam našla u Atlasu klasične povijesti (uredio Richard J. A. Talbert).

Mutina Grad, danas Modena u Italiji.

nadimak, lat. *cognomen, cognomina* (mn.) Drugo ime rimskih muškaraca koji su se htjeli razlikovati od svojih imenjaka i prezimenjaka. U nekim obiteljima bilo je nužno, primjerice, Kvint Cecilije Metci Pobožni, Scipion Nazika! Najčešće se ukazivalo na tjelesno ili duševno obilježje (klempave uši, ravni tabani, grba), ili veliki podvig, recimo Ceciliji Meteli imali su nadimak Dalmatik, Balcank, Numidski. Mnogi su bili sarkastični i vrlo domišljali

namjesnik Konzul ili pretor, prokonzul ili proprator koji je najčešće godinu dana – upravljao provincijom u ime senata i naroda rimskog. Njegov *imperium* se mijenjao, iako je za boravka u provinciji bio nedodirljiv vladar. Odgovoran za obranu, administraciju, ubiranje poreza i nameta te još mnogo drugoga.

Narbo (Narbon) Grad u Galiji, danas Narbonne u Francuskoj.

narod Svi rimski građani koji nisu članovi senata – patriciji i plebejci, siromasi i prvi stalež.

Neapol Grad, danas Napulj. Bio je jedna od najvećih i najuspješnijih grčkih kolonija u južnoj Italiji. Pod rimskom je vlašću od kraja četvrtog stoljeća pr. Kr. Kada je Hanibal počeo stvarati probleme, Neapol je mudro ostao odan Rimu, pa nije ostao bez zemlje. U doba Republike puno manje važna luka od Puteola, ali ipak je napredovala.

nektar Piće bogova. Čini se da se pravio od meda. *nefas* Lat. grijeh, bezbožnost, nepravda.

Nemausus (Nemaus) Grad u Galiji, danas Nîmes u Francuskoj. Nalazi se na zapadnoj strani slanih močvara u delti Rodana, a od vremena Gneja Domicija Ahenobarba (oko 120. g. pr. Kr.) cestom povezan s gradom Arelatom na istočnoj strani delte. Gaj Marije je temeljito obnovio taj put dok je 104. g. pr. Kr. čekao Germane.

nemo Lat. nitko i ništa.

Nikomedes (Nikomed) Ime kraljeva Bitinije. Postojala su tri ili četiri kralja Nikomeda, a znanstvenici se spore o tome koliko ih je točno bilo.

nomen, nomina (mn.) Ime Obitelji ili roda. Kornelije, Julije, Domicije, Livije, Marije, Marcije, Sulpicije itd. bila su imena rodova.

Norik Danas istočni Tirol i slovenske Alpe. Stanovnike su zvali Taurisci, a bili su Kelti. Glavno naselje bila je Noreja.

nosiljka Bila je natkrivena i imala je nožice na kojima je stajala kad bi je spustili na tlo. S obje je strane imala vodoravne držače koji su stršali ispred i iza nje. Nosilo ju je četiri do osam ljudi, držeći je za nosače. To je bio spor, ali najudobniji prijevoz u antičkom svijetu.

Numancija Gradić s četiri tisuće Keltibera, na gornjem toku rijeke Duje i Bližoj Hispaniji. Uspješno se odupirao rimskim vojskama, počevši od Katona Cenzora, 195. g. pr. Kr., pa do Hostilija Mancina 137. g. pr. Kr. A onda je 135. g. pr. Kr. Scipion Emilijan zadužen da ga pokori i to mu je uspjelo nakon opsade koja je trajala osam mjeseci. Jugurta iz Numidije, Gaj Marije, Publije Rutilije Ruf i Kvint Cecilije Metel Numidski bili su u stožeru Scipiona Emilijana. Kad se grad na kraju predao, Scipion Emilijan doslovno ga je sraunio sa zemljom, pogubio ili i istjerao stanovnike i iskoristio ga kao primjer drugim Keltiberima da im pokaže da ne mogu pobijediti Rim.

numen, numina (mn.) Doslovno »božanstvo« (ali i »klimanje glavom«). *Numen* je riječ kojom se služe suvremeni znanstvenici, a nisu se služili njome Rimljani, za neobičnu bestjelesnu prirodu izvornih italskih i rimskih bogova. Možda ih je bolje nazvati duhovna sila. Ti stari bogovi bile su sile koje su upravljale svime, od kiše i vjetrova do kućnoga praga, od pravilnog postavljanja graničnika do onoga što danas zovemo sreća. Riječ s kojom se danas najčešće opisuju je »numinozan«. U doba Republike, kad je grčki utjecaj postao stvar kulturnog ugleda, mnogi izvorni numinozni bogovi dobili su ime, spol, pa i lik, ali ozbiljno bismo podcijenili Rim kad bismo rimsku vjeru nazvali križancem i iskvaenom grčkom vjerom. Za razliku od grčke, rimska je vjera bila usko povezana sa svim razinama vlasti i jedno bez drugoga nije moglo opstati. To potječe još od rimskih kraljeva, kad su svi bogovi bili numinozni, i zadržalo se sve dok kršćanstvo koje su nametnuli carevi i njihov dvor nije potkopalo staru vjeru rimske države. U doba Gaja Marija, davno prije nego što je državna vjera počela slabiti, čak su i najbistriji i oni koji se nisu držali uobičajenih pravila Rimljani strogo poštivali vjerska pravila, pa i Gaj Marije i Gaj Julije Cezar diktator. Ti su Rimljani, vjerojatno zbog tog numinoznog čimbenika vjere, bili jako praznovjerni.

Numidija Antička država u središnjoj sjevernoj Africi koja se prostirala na zapad, jug i istok od Kartage, poslije rimske provincije Afrike. Prvobitno stanovništvo bili su Berberi, a živjeli su polunomadskim životom. Nakon pada Kartage Rim i Scipioni podržali su osnivanje kraljevske dinastije, a osnivač je bio kralj Masinisa. Glavni grad bio je Cirta.

oakum Grubo povezano vlakno, u antici od vunastih sjemenaka, javorova »pamuka« ili grubih vlakana lana. Katkad se upotrebljavalo za brtvljenje, a najčešće za stijenj u svjetiljkama.

oppidum U ovoj knjizi to je utvrđeno naselje, najčešće na vrhu brda, iz kojega se štitilo zemljište ispod njega. Rabim ga za utvrde u Galiji čiji su stanovnici nosili dugu kosu.

opus incertum Nesigurna gradnja – naziv zbog nepravilnog izgleda tako građenih zidina, najstariji od nekoliko načina na koje su Rimljani gradili zidine. Fasada od nepravilna manjeg kamenja, povezana žbukom, s unutarnjom šupljinom koja je ispunjena žbukom od crnog karbida i vapnenca pomiješanih s tucanikom (*caementa*). Postoje dokazi da su zidine tako građene još od 200. g. pr. Kr. U doba Gaja Marija, druga dva, kasnija načina gradnje još nisu uspjela zamijeniti ovaj.

ordo Za Rimljane društvena skupina istog obiteljskog podrijetla i bogatstva.

oskički jezik Jezik Samničana, Lukanaca, Frentanaca, Apuljaca, Brutijana i Kampanaca na Apeninskom poluotoku. Srodan latinskom, ali i različit od njega. U doba Gaja Marija živ i rasprostranjen jezik. Pravi Rimljani prezirali su one kojima je

bio materinski.

oslobođenik Oslobođen rob. Iako je bio slobodan (a ako je njegov bivši gospodar bio rimski građanin, i on bi bio rimski građanin), ostao je pod zaštitom bivšega gospodara, a u doba Gaja Marija rijetko je mogao glasovati jer je pripadao jednom od dva gradska plemena – suburskog ili eskvilinskog. Ponekad se slobodnjak, koji je bio iznimno sposoban ili bezobziran, mogao jako obogatiti i postati moćan, pa onda i glasovati kao pripadnik klase.

Ostija Luka najbliža Rimu, na ušću rijeke Tiber. U ranoj rimskoj povijesti tu su bile slane močvare iz kojih se vadila najbolja, možda jedina, soi. U doba Republike je utvrđen grad, a u punskim ratovima postaje rimskom pomorskom bazom. Zbog problema s nanosima i sprudovima Ostija nikad nije bila dobra luka, ali ipak je imala velik promet. Zbog brza i muljevita Tibera samo su najmanje brodice mogle ploviti do Rima, pa se roba iz velikih i srednjih brodova iskrcavala u Ostiji i slala u Rim na teglenicama. Tu su bile žitnice. Imala je svojega kvestora, zadužena za istovar i prijevoz žita i za ubiranje poreza i carina.

Pamfilija Dio južne obale Male Azije između Licije (nasuprot Rodu) i Cilicije (nasuprot Cipru). Visoka planina Taur strmoglavljuje se u more, pa ima krševitu i nepristupačnu obalu. Zaleđe je prekriveno gustim borovim šumama, ali kraj je bio jako siromašan, stanovništvo nije imalo od čega živjeti, pa im je zbog toga najunosnije bilo baviti se gusarstvom.

papyrus Od debelih stabljika egipatskog močvarnog *papyrusa* izrađivao se na mukotrpan i vrlo domišljat način papir. U velikim se količinama mogao dobiti upravo samo od egipatskog *papyrusa*. Nije poznato kada se *papyrus* počeo prerađivati u papir, ali čini se da nije bio u široj uporabi prije prvog Ptolemeja, oko 322. g. pr. Kr. Neupitno je da je sve veća uporaba papira kao materijala za pisanje nakon trećeg stoljeća pr. Kr. najveći prinos pismenosti u starom vijeku. Postupak koji je izumio Rimljanin Fanije (vidi Fanijev papir) oko 150. g. pr. Kr. za poboljšanje kakvoće papira omogućio je lakšu njegovu dostupnost, pa je bio još jeftiniji.

pedarius, pedarii (mn.) članovi senata iz stražnjih redova; smjeli su samo glasovati (vidi pod senat).

pergament Kad je kralj Ptolemej V. Epifanije od Egipta oko 190. g. pr. Kr. zabranio izvoz papira iz Egipta, došlo je do velike nestašice prikladnog materijala za pisanje, pa je u azijskom Pergamu ubrzo usavršen proces za proizvodnju nadomjestka za papir koji je postao poznat kao *vellum*, odnosno pergament. Koža mladih životinja, osobito janjadi, ispirana je, pomno ostrugana i zatim ulaštena plovućcem i kredom. Međutim, *papyrus* se opet pojavio na svjetskom tržištu, a proizvodnja pergamenta u Pergamu nije mogla istisnuti papir od *papyrusa* jer je bio skuplji i sporije se izrađivao. Rabio se za dokume nte koji su bili toliko važni da su trebali trajati »vječno«.

prijevoj Bren Naziv potječe od prvoga od dva keltska vode koji su se zvali Bren (vidi Bren | 1 |), a koji je preko njega upao u Italiju, ili od pripadnika keltskog plemena koji su se zvali Breni, a živjeli su na Alpama kod tog prijevoja. Najniži od alpskih prijevoja za Italiju pratio je tok rijeke Izare, pritoke Ateze. Rijetko se rabio jer je zemlja sjeverno od njega bila nepristupačna.

prijevoj Salas Danas dva prijevoja, Mali i Veliki sv. Bernard.

Patavij Danas Padova u sjevernoj Italiji. Grad u italskoj Galiji koji se najbrže razvio i bio najbogatiji.

pater familias Glava Obitelji, mogao je činiti što je htio s članovima svoje Obitelji, a to je pravo bilo čvrsto zaštićeno zakonima rimske države.

Patra Grad, danas Patrai na Peloponezu u Grčkoj. Nalazio se izvan Korintskog zaljeva, na južnoj obali Peloponeza, zbog vjetrova i morskih struja prirodni prolaz za moreplovce koji su u Grčku dolazili iz Tarenta ili sa Sicilije.

patriciji Izvorna rimska aristokracija, ugledni građani i prije rimskih kraljeva koji su trajno zadržali svoj obiteljski naslov i ugled, nedostupan plebejcima ma koliko konzula imali u svojim obiteljima. Ali s razvojem Republike i rastom moći plebejaca razmjerno njihovu bogatstvu, patriciji su gubili posebna prava i povlastice, a u doba Gaja Marija često su čak donekle siromašni u usporedbi s obiteljima plebejskoga podrijetla. U antici nisu svi patricijski rodovi bili jednako stari: Julijevci i Fabijevci su položaj patricija sigurno imali nekoliko stoljeća prije Klaudijevaca. Patriciji su brak sklapali na posebnoj ceremoniji koja se zvala *confarreatio*, bio je doživotan, a patricijske žene nikada nisu imale onakvu slobodu kakvu su uživale plebejke. Neke svećeničke dužnosti mogli su obnašati samo patriciji, *rex sacrorum* i *flamen Dialis*, a neki senatorski položaji bili su čuvani za patricije, *interrex* i *princeps senatus*. U doba Gaja Marija samo su neke patricijske Obitelji redovito davale senatore (ali ne i konzule): Emilijevci, Klaudijevci, Kornelijevci, Fabijevci (ali samo usvojenjem), Julijevci, Manlijevci, Papirijevci, Pinarijevci, Postumijevci, Sergijevci, Servilijevci, Sulpicijevci i Valerijevci.

patron, patronus Društvo u Rimskoj republici bilo je organizirano po sustavu zaštitnika i podanika. Iako možda najmanji poduzetnici i obični radnici u Rimu nisu uvijek ulazili u taj sustav, ipak je prevladavao u svim društvenim slojevima. Patron je svojim podanicima (vidi klijent) nudio zaštitu i usluge.

pedagog, paedagogus Učitelj male djece, zadužen za osnovnu izobrazbu, čitanje, pisanje i računanje. Najčešće rob ili oslobođenik, živio je s Obitelji, po narodnosti u pravilu Grk, ali od njega se očekivalo da poučava na latinskom i grčkom.

Peloponez Poluotok koji je ime dobio po Pelopu, sinu Tantalovu. Južni dio Grčke koji je sa zaleđem povezan uskim grlom, Korintskim kanalom. U doba Gaja Marija, Peloponez je nevažan i slabo nastanjen, kao i zaleđe, a stanovnici su radije dobrovoljno prodavani u roblje nego da čame kod kuće.

Penati, lat. di Penates Kućni bogovi. Među najstarijim i numinoznim rimskim božanstvima (vidi *ntonen*), Penati (*Penates*) su štovani u svakom rimskom domu, zajedno s Vestom (božicom ognjišta) i Larima (*Lares familiares*)_t posebnim obiteljskim predstavnicima Lara. Kao i Lari, Penati su prikazivani kao mladići, najčešće brončanim kipićima.

Penates publici Izvorno državni *di Penates* koji su bili zaštitnici rimske države. U doba Republike, *Penates publici* štovani su kao zaštitnici javnih dobara, dakle bili su zaštitnici državnog blagostanja i platežne moći.

peripatetik Sljedbenik filozofske škole koju je osnovao Aristotel, a razvio njegov učenik Teofrast. Nažalost, Teofrastove nasljednike nisu zanimali Aristotelovi spisi, pa su jedini primjerak njegovih djela dali Neleju iz Scepsisa koji ih je odnio u Scepsis (grad u Troadi) i ostavio u svojem podrumu u kojemu su zaboravljeni ležali 150 godina. Naziv peripatetik dobili su sljedbenici te škole zbog natkrivena šetališta unutar škole po kojemu su šetali i raspravljali. U doba Gaja Marija filozofija je bila na lošem glasu jer je izgubila širinu Aristotelova zanimanja, okrenula se književnosti,

književnoj kritici, pisanju netočnih biografija kićenim stilom i moralnim pitanjima. **Pesinunt** Gradić u istočnoj Frigiji, poznat po svetištu i proročistu posvećenu božici Cybele, velikoj majci koja se i u Rimu štuje kao Magna mater (Velika majka).

phalerae Ovalni, izrezbaren srebrni ili zlatni disk, promjera oko 75 do 100 mm.

Najprije su ih nosili rimski vitezovi kao znamenje, simbole časti i s njima kitili svoje konje. U doba srednje Republike to su vojni ordeni za konjicu, ali u doba Gaja Marija i orden za pješadiju. **Phalerae** koji je dobio vojnik bio je u nizu od devet komada (po tri u tri reda), nanizanih na kožnoj vrpici koja se nosila preko košulje ili **cuirassa** (oklopa).

Picen, Picenum Pokrajina na istočnoj obali Apeninskog poluotoka, otprilike na listu njegove čizme. Na zapadu je graničila s visokim Apeninima, na sjeveru je bila Umbrija, a na jugu i zapadu Samnij. Kako je zauzimala veći dio obale Jadrana, imala je dvije prometne luke, Anconu i Firmum picenum. Najvažniji grad u zaleđu i glavno središte bio je Asculum picenum. Stanovništvo je izvorno italskoga i ilirskog roda, ali tijekom navale prvoga vođe Brena mnogi su se Kelti nastanili u Picenu i pomiješali s domaćim stanovništvom. U doba Gaja Marija Picencijanci su bili temeljito pomiješani s Keltima, osobito na sjeveru.

pilum, pila (mn.) Rimsko pješačko koplje, usavršio ga je Gaj Marije. Imalo je vrlo malu i oštru željeznu glavu i otprilike metar dug drven nosač na koji se nastavljao drugi drven dio, prilagođen lakšem držanju. Marije ga je usavršio oslabivši spoj željezna i drvena dijela, pa bi se, kad bi udarilo o štit ili tlo, prepolovilo da ga neprijatelji ne mogu upotrijebiti. Ali rimski su majstori u legiji mogli vrlo brzo popraviti te prelomljene **pilume**.

Pisae (Piza) Grad u Etruriji, danas Pisa u Italiji.

Placencija Grad, danas Piacenza u sjevernoj Italiji. Jedan od najvećih i najvažnijih gradova u italskoj Galiji, kolonija s latinskim pravima od 218 g. pr. Kr. Značenje mu naglo raste kada je cenzor Marko Emilije Skam, *priticcps senatus* naredio gradnju dobre ceste od tirenske obale kroz Dertonu, Placenciju i dolinom rijeke Padus.

plebeius (plebs) Svi rimski građani koji nisu bili patriciji bili su plebejci, dakle pripadali su plebsu. U doba rane Republike plebejac nije mogao postati svećenikom, kurulskim magistratom, pa ni senatorom. To nije dugo trajalo – isključive patricijske ustanove padale su pod nasrtajima plebejaca, pa je u doba Gaja Marija vrlo mali broj nevažnih položaja bio čuvan samo za patricije. Plebejci su stvorili novo plemstvo kako bi se njihovi najistaknutiji pripadnici razlikovali od ostalih, pa su onoga koji je postao konzulom zvali **nobilis** (plemić), a svi njegovi izravni potomci također su bili plemenitog roda.

plebiscit Strogo govoreći, zakon koji se donosio u plebejskoj skupštini nije se zvao **lex**, tj. zakon, nego **plebiscitum** (odatile suvremena riječ »plebiscit«). Vrlo rano u povijesti Republike plebisciti su imali snagu zakona, a kad je 287. g. pr. Kr. uveden **lex Hortensia**, postali su formalnim dokumentom. Nakon toga nije bilo gotovo nikakve zakonske razlike između **plebiscituma** i **lexa**. U doba Gaja Marija gotovo svi su pravni činovnici koji su bili zaduženi za urezivanje zakona na ploče, kako bi se sačuvali za potomstvo, zaboravili navesti jesu li urezali pravi **lex** ili **plebiscitum**. Oni su ih jednostavno shvaćali kao zakone.

pleme, **tribus** U doba rane Republike **tribus** za Rimljane više ne znači narodna nego politička skupina koja je služila samo državi. Bilo je ukupno trideset pet plemena –

trideset jedno seosko i četiri gradska. Šesnaest prastarih plemena imalo je imena po patricijskim rodovima, dakle bili su građani pripadnici tih plemena, ili su isprva živjeli na zemljištu u vlasništvu patricijskih Obitelji. U ranoj i srednjoj Republici, kad se rimsko područje na Apeninskom poluotoku počelo širiti, stvorena su nova plemena kako bi se u politički život uključili novi građani. I kolonije rimskih građana bile su jezgre novih plemena. Četiri gradska plemena navodno je stvorio kralj Servije Tulije, iako se čini da su nastala poslije, u doba rane Republike. Posljednje pleme stvoreno je 241. g. pr. Kr. Svi pripadnici plemena imali su pravo glasa na plemenskoj skupštini, ali taj je glas bio nevažan. Najprije su se zbrajali glasovi iz plemena, a onda bi pleme, kao cjelina, dalo svoj glas. Dakle, na plemenskim skupštinama golem broj građana iz gradskih plemena nije imao utjecaj na rezultat glasovanja jer je bilo trideset jedno seosko pleme koje je imalo po jedan glas, čak i ako bi samo dva pripadnika pojedinog plemena pristupila glasovanju. Pripadnici seoskih plemena nisu živjeli u gradu Rimu, a gotovo su svi senatori i vitezovi pripadali seoskim (odličnim) plemenima.

Poluks »zaboravljen blizanac«, Kastorov brat šakač, jedno od četvero djece koje je kralj Tindrej imao s Ledom. Bili su rođeni istodobno. Dvoje je začeo Tindrej, a dvoje Zeus koji je u liku labuda obljubio Ledu. Kastor i Helena pripali su Zeusu, a Poluks (Polydeukes) i Klitemnestra Tindreju. Osuđen je da se spominje nakon svojega brata, a često je prešućivan. Rimljani su hram Kastora i Poluksa na Forumu Romanumu zvali samo »Kastorov«.

Pomérium (pomerij) Zaziđe i predziđe grada Rima, prazan pojas posvećene zemlje s obiju strana gradskih zidina. Označen kamenjem koje se zvalo *cippi*, a navodno ga je odredio kralj Servije Tulije, nije se mijenjalo sve do vremena Sule diktatora.

Pomerium nije točno pratio Servijeve zidine, pa nije sigurno da je zidine sagradio kralj Servije Tulije koji bi se zacijelo pobrinuo da zidine prate *pomerium*. Okruživao je cijeli drevni Romulov grad na Palatinu, ali ne i Aventin niti Kapitol. Po predaji se držalo da *pomerium* može povećati samo onaj tko je znatno uvećao područje Rima. U vjerskom smislu, Rim se nalazio unutar *pome-riuma*, a sve izvan njega bilo je puko rimsko područje.

pons Lat. most.

pontifex Na latinskom jeziku svećenik. Mnogi filolozi misle da je u najranije doba Rima *pontifex* bio graditelj mostova jer su svećenici nadgledali gradnju svih građevina. Ali u doba Republike *pontifex* je bio poseban svećenik, imao je svoj kolegij i bio vjerski savjetnik rimskih magistrata jer je rimskom vjerom upravljala država. Isprva su svi *pontifexi* morali biti patriciji, ali 300. g. pr. Kr. *lex Ogulnia* je propisao da polovica članova kolegija moraju biti plebejci.

pontifex maximus Glavar državne vjere i najviši svećenik. Cini se da je smišljen u ranoj Republici, na domišljat rimski način – kako bi se zaobišla prepreka i da se ne diže previše buke jer je *rex sacrorum* (naslov koji su nosili rimski kraljevi) postao vrhovnim svećenikom. Umjesto da uznemire javnost i ukinu *rexa sacrorum*, novi vladari Rima, utjelovljeni u državi, jednostavno su stvorili novog *pontifexa* koji je po ulozi i položaju nadvisio *rexa sacrorum*. Nazvali su ga *pontifex maximus* i bio je biran, a ne nametnut, kako bi se istaknuo njegov državni položaj. Isprva je vjerojatno morao biti patricij, ali u srednjoj Republici zacijelo je bio plebejac. Bio je nadređen svim članovima raznih svećeničkih kolegija, *pontifexima*, augurima, fecijalima, drugim nižim svećenicima i vestalkama. U doba Republike boravio je u najvažnijem *domusu publicusu*, kući u državnom vlasništvu koju je ipak dijelio s vestalkama. Njegov službeni stožer (imao je značenje hrama) bio je u maloj staroj Regiji na Forumu Romanumu.

Populonija Lučki grad na zapadnoj, tirenskoj obali Apeninskog poluotoka.

porticus Portik, trijem, natkrivena kolonada u obliku duge i ravne arkade ili četverokut koji je okruživao dvorište (peristil) najčešće je mjesto za sklapanje javnih i trgovačkih poslova. Porticus Margaritaria na vrhu Foruma Romanu- ma nazvan je po trgovcima biserima koji su tu imali prodavaonice. U Porticus Metellina uz hram Jupitera Statora na Marsovoj poljani bili su smješteni uredi cenzora i mnogi poslovni uredi, u Porticus Minucia, kod Circusu Flaminiusu, uredi edila zaduženih za podjelu besplatna žita, a uz Porticus Aemilia, koji je gledao na dokove rimske luke, uredi su imali trgovci uvoznom i izvoznom robom.

praefectus fabrum »nadglednik radnika i obrtnika«. Najvažniji čovjek u rimskoj vojsci zapravo nije pripadao vojsci, bio je civil kojemu je zapovjednik dodijelio položaj *praefectusa fabrum*. Bio je odgovoran za cjelokupnu opremu i opskrbu vojske, od stoke i hrane za nju do ljudi i hrane za njih. Sklapao je ugovore s trgovcima za nabavu opreme i opskrbe, pa je bio jako moćan i mogao se obogatiti ako nije bio častan čovjek.

praenomen, praenomina (mn.) Pravo ime Rimljanina. Malo ih se upotrebljavalo, možda najviše dvadeset u doba Gaja Marija, a polovica od njih bila su vrlo rijetka. Svaki je rod rabio samo neka *praenomina*, pa je broj iskorištenih imena bio još manji.

Suvremeni povjesničar po imenu [*praenomen*] može saznati je li netko bio pravi pripadnik svojega roda. Primjerice, Julijevci su se služili samo imenima »Sekst«, »Gaj« i »Lucije«, pa ako se netko zvao Marko Julije vjerojatno nije bio pravi Julijevac patricijskog roda. Licinijevci su voljeli imena »Publije«, »Marko« i »Lucije«, Pompejevci »Gnej«, »Kvint« i »Sekst«, Kornelijevci »Publije« i »Lucije«. Neke Obitelji imale su *praenomina* koja su samo oni rabili. Tako je »Apije« pripadao samo Klaudijevcima, a »Mamercije« Emilijevcima Lepidima. Jedna od velikih zagonetka za suvremene povjesničare je Lucije Klaudije koji je u kasnoj Republici bio *rex sacrorum*. »Lucije« nije *praenomen* Klaudijevaca, ali kako je sigurno bio patricij, Lucije Klaudije je morao biti pravi Klaudijevac. Po mojem mišljenju, postojao je ogranak roda Klaudijevaca koji je imao *praenomen* »Lucije« i koji je tradicionalno uvijek držao položaj *rex sacrorum*.

pretor Ta je dužnost bila druga najstarija stuba na rimskom *cursusu honorum* magistrata (osim položaja cenzora koji je nešto posebno). U ranoj Republici dva najviša magistrata zvala su se pretori. Ali krajem četvrtog stoljeća pr. Kr. riječ »konzul« rabila se za te najviše magistrature. U idućim desetljećima postojao je samo jedan pretor, a to je sigurno bio *praetor urbanus* jer se po dužnosti morao brinuti za grad Rim (pa su konzuli mogli slobodno ratovati). Godine 242. pr. Kr. stvoren je drugi pretor, *praetor peregrinus*. Ubrzo su osvojene prekomorske provincije kojima su trebali namjesnici, pa su 227. g. pr. Kr. stvorena još dva pretora, za Siciliju i Sardiniju. Godine 197. pr. Kr. umjesto četiri bilo ih je šest jer je trebalo upravljati s dvije Hispanije. Nakon toga nisu stvarani novi pretori. U doba Gaja Marija broj pretora ustaljen je na šest. Moram reći da se oko toga vode rasprave. Danas postoje dvije škole povjesničara – jedni misle da je Sula kao diktator povećao broj pretora na osam, a drugi tvrde da ih je osam bilo u vrijeme braće Grakho. Ja sam se zadržala na broju od šest pretora.

praetor peregrinus Prevela sam kao »pretor za strance« jer se bavio samo sporovima i parnicama u kojima barem jedna stranka nije bila rimski građanin. U doba Gaja Marija dijelio je pravdu, pa je obilazio cijelu Italiju, a katkada je putovao još dalje. Bio je zadužen i za sudske sporove između stranaca u gradu Rimu.

praetor urbanus Prevela sam kao »gradski pretor«. U doba Gaja Marija dužnost mu je bila vezana gotovo jedino uz sudske procese, bio je odgovoran za nadziranje pravosuđa i sudova u gradu Rimu. Njegov *imperium* završavao je osam kilometara izvan Rima, a iz Rima nije smio biti odsutan više od deset dana. Ako su oba konzula bila izvan Rima, bio je najviši magistrat, pa je bio opunomoćen za sazivanje sjednica senata i pripremanje obrane Rima ako bi došlo do napada. On je odlučivao mogu li parničari doći na sud, .I najčešće je odmah rješavao sporove, izvan prava sudskog procesa.

primus inter pares »prvi među jednakima« To je bio poklik, uzrečica svih Rimljana koji su se bavili politikom. U njemu je sažeta svrha rimskih političara – stajati ispred sebi jednakih. To znači da je morao imati sebi ravne, jednake po rođenju, iskustvu, naobrazbi, Obitelji, položaju, postignućima i *dignitasu*. Nepogrešivo ukazuje na činjenicu da rimski plemić nije želio postati kralj ili diktator jer bi se tada izdignuo iznad ostalih i ne bi imao sebi ravne. Rimljani su obožavali nadmetanje.

primus pilus Centurion na čelu vodeće centurije u vodećoj kohorti rimske legije, dakle najviši centurion u toj legiji. Taj je čin dobio nakon nekoliko promaknuća, a držali su

ga najsposobnijim u cijeloj legiji.

princeps senatus Najugledniji u senatu. Cenzori su birali senatora patricija besprijekorne ispravnosti i morala koji je imao visoke *dignitas* i *auctoritas* – za obnašanje dužnosti *princepsa senatusa*. Vjerojatno to nije bio doživotan naslov, a provjeravao se svakih pet godina kada bi dva nova cenzora stupila na dužnost. Marko Emilije Skaur postao je relativno mlad *princeps senatus*, vjerojatno dok je još bio konzul 115. g. pr. Kr. Nije bilo uobičajeno da se postane *princeps senatus* prije izbora za cenzora (Skaur je za cenzora izabran tek 109. g. pr. Kr.), pa je to mjesto dobio kao iznimnu počast, ili je (kako danas povjesničari smatraju) 115. g. pr. Kr. bio najviši senator patricij sposoban za taj položaj. Skaur je naslov zadržao do smrti, a, koliko nam je poznato, položaj mu nikad nije bio ozbiljno ugrožen.

privatus Privatni građanin, ali u ovoj knjizi to je čovjek koji je član senata, ali nema položaj magistrata.

prokonzul Državni službenik s položajem konzula. Taj je *imperium* davan konzulu pri kraju mandata od godinu dana kojemu je senat povjeravao vojno zapovjedništvo ili upravljanje provincijom u ime senata i naroda rimskog. Mandat je trajao godinu dana, a često je bio produljen ako je bio u pohodu protiv neporažena neprijatelja. Ako konzular nije mogao upravljati nepokornom provincijom kojoj je trebao prokonzul, a ne propretor, poslali bi pretora koji je te godine imao mandat i on bi dobio *imperium* prokonzula. *Imperium* prokonzula bio je ograničen na područje provincije ili zadatak, a gubio se u trenutku kad bi se prešao *pomerium* grada Rima.

proletarii Drugi naziv za najniži sloj rimskih građana, isto što i *copite censi* ili siromasi. Korijen riječi je *proles*, potomstvo, djeca u bezličnom smislu jer su najsiromašniji građani jedino svoju djecu mogli dati Rimu.

propretor Državni službenik s položajem pretora. Taj je *imperium* davan protoru koji je bio na dužnosti ili pretoru nakon isteka mandata, a davao mu je moć da upravlja provincijom i po potrebi vodi rat. Kao i *imperium* prokonzula, propretor je gubio svoj *imperium* kad bi prekoračio *pomerium* Rima. Imao je manju moć od prokonzula, a imenovan je ako je njegova provincija bila mirna. Dakle, mogao je voditi samo nametnut rat. Nije ga smio izazvati.

provincija, lat. provincia Područje dužnosti magistrata ili promagistrata koji je imao *imperium*. Ta je riječ označivala i mjesto obnašanja *imperiuma*, drugim riječima područje ili posjed Rima kojemu je trebao namjesnik. U doba Gaja Marija sve su se rimske provincije nalazile izvan Italije i italske Galije.

pterigij Kožne trake koje su padale od pojasa do koljena kao kilt i od ramena do nadlaktica kao rukavi. Katkad je imao rese na krajevima. Tradicionalno obilježje viših časnika i zapovjednika rimske vojske, nisu ga nosili obični vojnici.

Puteol Grad u Kampaniji, danas Pozzuoli. U doba Gaja Marija najvažnija i najprometnija luka u Italiji. Njegove su tržnice nadmašile i Delos. Dobro uređen grad s dobrom upravom, iako velika luka, vrlo privlačan kao ljetovalište za bogate Rimljane. Najpoznatija gradska obitelj bili su Graniji koji su vjerojatno održavali veze s Gajem Marijem i latinskim gradom Arpinom.

Rea Silvija Kći Numitora, kralja Albe Longe u doba prije postanka Rima. Numitora je s prijestolja zbacio mlađi brat Amulije, pa je Rea Silvija postala vestalkom kako ne bi imala djece. Ali, spazio ju je bog Mars te ju je silovao. Kada je Amulije saznao da je trudna, strpao ju je u tamnicu, a blizance koje je rodila stavio u košaru od trske i

bacio u Tiber. Košara je plovila do podnožja Ficusa Ruminalisa, svete smokve uz kasnije Kakusove stube koje vode na Palatin. Blizance je pronašla vučica i othranila ih u obližnjoj špilji. Spasili su ih i odgojili Faustul i njegova supruga Aka Larencija. Blizanci, Romul i Rem ubili su Amulija i vratili Numitora na prijestolje Albe Longe. Drugo ime Reje Silvije je Julija.

Regia Drevna građevina na Forumu Romanumu, neobična oblika, okrenuta prema sjeveru. U njoj je bio ured *pontifexa maximusa* i stožer kolegija *pontifexa*. To je bio posvećen hram, imao je svetišta, oltare i artefakte za najstarije i numinozne rimske bogove, Opsiconsivu, Vestu, Marsa svetih štitova i koplja (vidi numen). U njoj je *pontifex maximus* držao svoju arhivu. To nikada nije bilo njegovo boravište, a po predaji se vjerovalo da je tu bio dom Nume Pompilija, drugoga kralja Rima.

Rem Romulov blizanac. Pomogao Romulu utemeljiti naselje na Palatinu i podignuti zidine, a onda ga je Romul ubio jer je te zidine preskočio. Cini se da je riječ bila o svojevrsnom svetogrđu.

repetundae Naknada štete. Do vremena Gaja Grakha nije se sudski progonilo namjesnike provincija koji su zloupotrijebili svoj položaj za osobno bogaćenje. Postojalo je nekoliko posebnih sudova ili komisija za suđenje određenim namjesnicima – i to je bilo sve. Članovi tih ranih posebnih sudova (*quaestiones*) bili su samo senatori, pa su ubrzo postali predmetom izrugivanja jer suci i porotnici senatori ne bi osudili sudrugove senatore namjesnike. A onda je 122. g. pr. Kr. Manije Acilije Glabro, vjerni drug Gaja Grakha, donio *lex Acilia* prema kojemu

su članovi trajnog suda za zlouporabu položaja bili vitezovi, a ustanovljeno je i tijelo od 450 vitezova iz kojega su birani porotnici. Godine 106. pr. Kr, Kvint Servilije Cepion vratio je sve sudove, pa i taj, senatu. A onda ga je 101. g. pr. Kr. Gaj Servilije Glaucije vratio vitezovima i znatno poboljšao čime je uspostavio standard za sve sudove. Nama poznati slučajevi govore i o namjesnicima iz provincija koji su se obogatili, ali čini se da je, nakon što je donesen *lex Acilije* 122. g. pr. Kr., taj sud bio ovlašten za sva protuzakonita bogaćenja. Građani doušnici bili su nagrađeni, a oni koji nisu bili građani i uspješno su podignuli optužnicu pred sudom, nagrađeni su građanskim pravima.

Republika Složenica od dvije riječi, *res publica*, dakle ono što čini narod kao cjelinu, odnosno način vladavine. Danas riječ »republika« znači izabranu vlast koja ne priznaje monarha kao sebi nadređena, ali kad su Rimljani uspostavili Republiku, vjerojatno je nisu tako shvaćali, iako je bila alternativa monarhiji.

rex sacrorum U doba Republike drugi po značenju *pontifex* u svećeničkoj hijerarhiji. Mogao je biti patricij i bio je sputan brojnim zabranama kao i *flamen Dialis*.

retorika Govorničko umijeće od kojega su Grci i Rimljani napravili pravu znanost. Pravi govornik izlagao je poštujući stroga pravila koja nisu propisivala samo izlaganje riječima nego i tjelesne pokrete. U ranoj i srednjoj Republici prezirali su grčke učitelje retorike, a katkad su oni čak bili prognani iz Rima. Katon Cenzor bio je ljuti neprijatelj grčkih retora. Ali Scipionovi istomišljenici i drugi naobraženi rimski plemići bili se grkofili, pa su svladali rimske protivnike i u doba braće Grakho mlade su rimske plemiće poučavali grčki retori, a rimski su bili u nemilosti. Postoje razni stilovi retorike. Lucije Licinije Kras Orator volio je azijski stil, kićeniji i dramatičniji od atičkoga. Treba imati na umu da je publika koja se okupila da sluša govornika, političara ili suca na sudu vrlo dobro poznavala retoriku. Kritički su gledali i slušali jer su poznavali pravila i tehnike i nije ih bilo lako zadovoljiti.

Rhenus Rijeka, danas Rajna. U antici je bila prirodna granica između Germa- nije i germanskih plemena i Galije i galskih plemena. Široka, duboka i snažna, pa je nisu mogli premostiti.

Rhodanus (Rodan) Rijeka, danas Rhone. U njezinoj velikoj i plodnoj dolini živjela su keltska plemena Gala, vrlo rano pod utjecajem Rima. Nakon pohoda Gneja Domicija Ahenobarba 122. i 121. g. pr. Kr., dolina Rodana sve do zemlje Heduanaca i Ambara postaje dio rimske provincije Galije s onu stranu Alpa.

Ria Plutarh (piše na grčkom) kaže da se majka Kvinta Sertorija zvala Ria, ali to nije latinsko obiteljsko ime. Međutim, i danas je »Ria« »Marija« od milja, a to je latinsko obiteljsko ime, primjerice Gaja Marija. Kvint Sertorije je od početka svojega vojnoga životnog puta bio privržen Gaju Mariju, sve do vremena kada je Marijevo ponašanje postalo nepodnošljivo čak i njegovim najodanijim pristašama, pa se pitam otkuda to zagonetno ime po majci. Sertorije je, kaže Plutarh, bio jako privržen svojoj majci. Zašto onda njegova majka ne bi bila Marija, Ria od milja, i krvna rođakinja Gaja Marija? Na taj način rješavam mnoga pitanja. Kao spisateljica romana, bila sam slobodna Sertorijevu majku učiniti krvnom rođakinjom Gaja Marija. Ali to je puko nagađanje jer ne postoji stvaran dokaz.

Rimska luka Rimljani su je jednostavno zvali Luka. To je bila obala Tibera nizvodno od Ponsa subliciusa, tj. Drvenog mosta, na gradskoj strani rijeke na kojoj su izgrađeni dokovi i skladišta za prihvat teglenica i brodica koje su neprestano stizale iz Ostije.

Roba koju su iskricali u Ostiji tako je stizala u Rim. Rimska se luka nalazila izvan Servijevih zidina i bila je stiješnjena na uskom pojasu riječne obale zbog aventinskih litica na kojima su bila državna skladišta žita.

Romul Istaknuti blizanac (vidi Rem, Rea Silvija). Kada je podignuo grad na Palatinu i ubio brata, Romul je okupio muškarce iz grada i u usjeku između dva grebena na Kapitolu osnovao utočište za okupljanje izbjeglica, mahom kriminalaca. Zene za svoj grad nije mogao pronaći, pa je za gozbu pozvao sve stanovnike sabinjanskog naselja na Kvirinalu, a onda im oteo žene. Nakon toga sabinjansko naselje postaje dio Romulova grada koji se počeo širiti, a vlažna, tmurna, močvarna dolina između Palatina i bregova na sjeveroistoku bila je nepristrano područje na kojemu se trgovalo i na kojem su se održavali javni skupovi. Poslije je poznato kao Forum Romanum. Romul je dugo vladao. A onda je jednog dana pošao u lov po Kozjim močvarama na Marsovoj poljani i tu ga je zatekla strašna oluja, nije se vratio kući, pa se počelo vjerovati da su ga uzeli bogovi i učinili besmrtnim.

rostra Množina od » rostrum«, kljun broda od bronce ili ojačane hrastovine. Taj opasan predmet stršao je ispred pramca, ispod vodene linije, a rabio se za probijanje protivničkih brodova. Kada je konzul Gaj Menije 338. g. pr. Kr. napao volštansku flotu u Ancijskom zaljevu, potpuno ih je potukao i zauvijek slomio Volske. Kako bi obilježio svoju pobjedu, skinuo je kljunove sa zarobljenih brodova i stavio ih na zid Foruma, uz podij za govornika u komiciju. Nakon toga taj se podij zove *rostra*.

Rusicada Luka u blizini grada Cirte u Numidiji.

Sabatia ili Vada Sabatia Danas Savona, luka na ligurijskoj obali.

Sabinjani Narod koji je govorio oskički i živio sjeverno i istočno od Rima, od predgrađa do vrhova Apenina, na području drevnog puta soli prema Jadranu, Vie salarie. Bili su poznati po čestitosti, hrabrosti i neovisnosti. Najvažniji gradovi bili su Reata, Nersija i Am i tern.

Sabis Rijeka, danas Sambre u Francuskoj.

sacro-sanctus Nepovrediv, častan, pučki tribuni bili su *sacro-sancti*, odnosno njihova osoba bila je nepovrediva, nije ih se smjelo tjelesno napasti ni omesti u obavljanju dužnosti. To su svojstvo dobili od svojeg gospodara, plebsa, koji se zarekao da će poštivati nepovredivost svojih magistrata, pučkih tribuna.

saepta Ograda, obor, tor u doba Republike jednostavno otvoren prostor na Marsovoj poljani nedaleko od Vie late i Ville publice. Tu nije bilo trajnih građevina, ali ipak je to bilo mjesto na kojemu je zasjedala centurijatska skupština, tj. *comitia centuriata*. Na njoj se redovito glasovalo, pa je *saepta* bila podijeljena privremenim ogradama kako bi pet klasa moglo glasovati u svojim centurijama.

sagum Vojnički ogrtač, kabanica za loše vrijeme. Napravljen od masne vune kako bi bio nepromočiv, skrojen kao puni krug s rupom na sredini za glavu, pokrivaio je cijelo tijelo. Najbolji su se izrađivali u Liguriji jer je njihova vuna bila najbolja.

Salašani Keltsko pleme koje se nastanilo u velikoj alpskoj dolini rijeke Durie maior, sjeverno i zapadno od Mediolana. Nakon upada Rimljana u salašansku dolinu u drugom stoljeću pr. Kr. narod se povukao i žešće odupro Rimu. Rimljane je privuklo zlato, a bilo ga je u izobilju u koritu rijeke Duria maior, u blizini Eporedije. Ali, ispirajući zlata koji bi se zaputili uzvodno bili su izloženi napadima Salašana. Gaj Marije učvrstio je vlast Rima kad je svoje veterane naselio u Eporediji, pa su se Salašani povukli na Alpe i Rimljanima znatno otežali prolaz preko prijevoja koje su

nadzirali.

Samničani Stanovnici Samniuma (Samnija), narod koji je govorio oskički i živio na području između Lacija, Kampanije, Apulije i Picena. Najvećim dijelom to je brdovit i neplodan kraj. Gradovi su bili siromašni i mali, a najvažniji su Bovijan, Kajeta i Ellan. Najveći su bili Esernija i Benevent, kolonije koje su imale latinska prava, a utemeljio ih je Rim. U cijeloj povijesti Samničani su bili ljuti neprijatelji Rima, a nekoliko su puta u ranoj i srednjoj Republici žestoko porazili rimsku vojsku. Ali nisu imali ni ljudstva ni novca da zauvijek zbače rimski jaram. Oko 180. g. pr. Kr. Samničani su oslabili te se nisu mogli oduprijeti novim naseljenicima koje je Rim protjerao iz Ligurije kako bi smirio stanje na sjeverozapadu. Rim je mislio da je to bio dobar potez, ali pridošlice su se ujedinile sa samnitskim narodom, a Rim su mrzili kao i njihovi domaćini, Samničani. Nakon toga samnitski otpor jača.

Sardinija Jedna od najstarijih rimskih provincija. Veliki otok u Toskanskom (Tirenskom) moru, zapadno od Apeninskog poluotoka, brdovit i plodan, a na njemu se uzgajalo žito visoke kakvoće. Pod vlašću je Kartage, a Rim je osvaja zajedno s Korzikom. Prepuna razbojnika i nikada do kraja pokorena u doba Republike, najmanje cijenjeno područje Rima. Rimljani su prezirali Sardinjane, grdili su ih kao okorjele lopove, nasilnike i budale.

satrap Naslov koju su perzijski kraljevi davali svojim namjesnicima u provinciji ili na nekom području. Aleksandar Veliki rabi tu riječ, kao i kasniji arsakidski kraljevi Partskog Carstva. Područje na kojem je vladao satrap zvalo se satrapija.

Savus Rijeka, danas Sava u Hrvatskoj.

saveznici Vrlo rano u povijesti Rimske republike magistrati su dijelili naslov »prijatelj i saveznik rimskog naroda« narodima koji su priskočili u (vojnu) pomoć Rimu kad mu je bilo najteže. S vremenom su stanovnici dijelova **Apeninskog** poluotoka koji nisu imali puno rimsko državljanstvo, odnosno nisu uživali latinska prava, postajali »saveznicima«. Rim im je pružao vojnu zaštitu i davao određene trgovačke povlastice, a od njih je dobivao naoružane trupe kad god su mu zatrebale. I narodi u inozemstvu dobivali su taj naslov. Heduanci iz Galije čiji su stanovnici nosili dugu kosu i stanovnici Bitinije držani su saveznicima. Nakon pojave stranaca italske su narode zvali jednostavno saveznicima, a prekomorski narodi dobivali su puni naslov »prijatelj i saveznik rimskog naroda«.

Scila Polovica grozne dvojbe. Druga je Haribda (vidi natuknicu).

Scipion (1) (Scipion Afrički) Publije Kornelije Scipion Afrički rođen je 236. g. pr. Kr., a umro krajem 184. g. pr. Kr. U ranoj mladosti istaknuo se u bitkama kod Ticina i Kane, a u dvadeset šestoj godini, kada još nije bio senator, od naroda, ali ne i senata, dobio je prokonzulski *imperium* kako bi ratovao s Kartažanima u Hispaniji. Ondje je pet godina uspješno ratovao, potukao je sve kartažanske vojske i za Rim osvojio dvije hispanske provincije. Usprkos žestokom otporu senatora, za konzula je izabran 205. g. pr. Kr. (imao je samo trideset jednu godinu) te je smio napasti Afriku, a to je učinio preko Sicilije. Pokorio je i Siciliju i Afriku, pa je pozvan da uzme *cognomen* Afrički. Godine 199. pr. Kr. izabran je za cenzora, postao *princeps senatus*, a 194. g. pr. Kr. opet je konzul. Bio je izvrstan zapovjednik i pametan čovjek, pa je upozorio Rim da će Antioh Veliki napasti Grčku. Kad se to dogodilo, postao je legatom svojem mlađem bratu Luciju te je s vojskom ratovao protiv Antioha. Ali zamjerio se Katonu Cenzoru koji je napao cijeli rod Kornelija Scipiona, a najžešće Scipiona Afričkog i njegova

brata. Cini se da je Katon Cenzor pobijedio jer je 184. g. pr. Kr. Lucije (njegov *cognomen* bio je Azijski) izgubio položaj viteza, a njegov brat je krajem te godine umro. Scipion Afrički oženio je Emiliju Paulu, sestru osvajača Makedonije. Imao je dva sina koji se nisu istaknuli i dvije kćeri. Starija se udala za svojega rođaka Publija Kornelija Scipiona Nazika Korkulu, a mlađa, Kornelija, majka je braće Grakho.

Scipion (2) (Scipion Emilijan) Publije Kornelije Scipion Emilijan Afrički Numancijski rođen je 185. g. pr. Kr. Ne potječe iz grane Kornelija Scipiona nego je sin osvajača Makedonije, Lucija Emilija Paula koji ga je dao na usvojenje starijem sinu Scipiona Afričkog. Brata mu je usvojila obitelj Fabija Maksima jer je Paul imao četiri sina. Tragedija je u tome što su Paulovi mlađi sinovi, kad je starije dao na usvajanje, umrli 167. g. pr. Kr., u razmaku od nekoliko dana. Majka Scipiona Emilijana bila je Papirija, a supruga sestra braće Grakho, preživjela kći Kornelije, majke te braće i njegova bliska krvna rođakinja. Nakon zapažena vojnog napredovanja u trećem punskom ratu 149. i 148. g. pr. Kr. Scipion Emilijan izabran je za konzula 147. g. pr. Kr., iako nije bio dovoljno star za taj položaj i usprkos žestokoj opoziciju u senatu. Poslali su ga u Afriku da vodi treći punski rat i ondje se dokazao kao neumoljiv i energičan, a to su trajna obilježja njegova životnog puta. Izgradio je dok kako bi zatvorio kartadžansku luku i blokirao grad. Kartaga je pala 146. g. pr. Kr., a on ju je srušio sa zemljom. Povjesničari danas odbacuju priču da je preorao i posuo solju zemljište na kojemu se nalazio grad kako se Kartaga nikada više ne bi obnovila, iako su Rimljani u to vjerovali. Godine 142. pr. Kr. bio je neuspješan cenzor (zbog neprijatelja u kolegiju), a 140. i 139. g. pr. Kr. otplovio je na istok sa svoja dva prijatelja Grka, povjesničarom Polibijem i filozofom Panetijem. Godine 134. pr. Kr. drugi put je izabran za konzula, pa mu je rečeno da pokori grad Numanciju u Bližjoj Hispaniji. To je mjestance pedeset godina prkosilo i pobjeđivalo mnoge rimske vojske i vojskovođe. Kada ga je napao Scipion Emilijan, izdržalo je osam mjeseci. Scipion ga je razorio do temelja te pogubio i rastjerao četiri tisuće stanovnika. Kada su mu iz Rima javili da njegov zet Tiberije Grakho potkopava *mos maiorum*, ustaljeni poredak, nahuškao je protiv njega njegove neprijatelje, osobito zajedničkog rođaka Scipiona Naziku. Iako je Tiberije Grakho bio mrtav kad se Scipion Emilijan 132. g. pr. Kr. vratio u Rim, svi su govorili da je on kriv. A onda je 129. g. pr. Kr. u četrdeset petoj godini naglo umro te se pričalo da je ubijen. Osumnjičena je njegova žena, Sempronija, sestra braće Grakho, koja je svojega muža prezirala. Po naravi je Scipion Emilijan bio nesvakidašnja mješavina. Vrlo učen, veliki ljubitelj svega grčkog, vođa skupine koja je podržavala osobe kao što su Polibije, Panetije i rimski dramatičar Terencije. Kao prijatelj bio je odan, a kao neprijatelj okrutan, hladnokrvan i nemilosrdan. Izvanredan u usklađivanju djelovanja, a počinio je krupne pogreške, primjerice u odnosu prema Tiberiju Grakhu. Naobražen i pametan čovjek istančana ukusa, a moralno i etički zadrt.

senat Lat. *senatus*. Rimljani su vjerovali da je Romul osnovao senat kad je imenovao sto patricija, ali vjerojatno je utemeljen u doba poznatih kraljeva Rima. Kada je osnovana Republika, senat je imao višu savjetodavnu ulogu, tristo članova koji su još uvijek bili samo patriciji. Međutim, već nakon nekoliko godina i plebejci su postali senatorima, ali trebalo im je više vremena da dobiju prava i postanu viši magistrati. Zbog starosti senata zakonsko određivanje njegovih moći, prava i dužnosti bilo je postupno i djelomično. Članstvo je bilo doživotno, dakle u njega je bila ugrađena

mogućnost za vladavinu male skupine ljudi. U njegovoj povijesti članovi su se žestoko borili da sačuvaju svoju, kako su je shvaćali, prirodnu prevlast. U doba Republike članove su imenovali i smjenjivali cenzori. U doba Gaja Marija postojao je običaj da se traži imovinska sposobnost, barem milijun sestercija, ali dok je postojala Republika, to nikad nije bio zakon. Kao i mnogo toga, to je jednostavno postojalo. Samo su senatori mogli nositi tuniku s *latusom clavusom*, širokom grimiznom trakom. Nosili su i zatvorenu obuću od smeđe kože i prsten (izvorno od željeza, a poslije od zlata). Senat je zasjedao na mjestima koja su bila propisima određena jer nije uvijek zasjedao u svojoj kući, kuriji Hostiliji. Primjerice, ceremonije i okupljanja za Novu godinu održavani su u hramu Jupitera Optimusa Maximusa, a rasprave o ratu u hramu Belone, izvan *pomeriuma*. Postojala je kruta hijerarhija za one koju su mogli uzeti riječ na zasjedanjima. U doba Gaja Marija *princeps senatus* je uvijek bio prvi, a patriciji su imali prednost nad plebejcima istog statusa. Nisu svi senatori mogli uzeti riječ. *Senatores pedarii* (oni koji su sjedili iza onih koji su uzeli riječ) smjeli su samo glasovati, a ne i govoriti. Duljina izlaganja nije bila ograničena ni vremenom ni sadržajem, pa je tehnika koju danas zovem « * filibuster* govore bez kraja, bila vrlo omiljena. Zasjedao je samo od zore do sumraka i nije zasjedao ako je komicija radila, ali zasjedanja su se mogla sazvati na komicijsk dane u kalendaru ako komicija nije radila. Ako je predmet bio nevažan ili nije bilo zainteresiranih za raspravu, glasovalo se glasom ili rukom, ali zapravo se glasovalo razvrstavanjem u senatu. Više savjetodavno nego zakonodavno tijelo, izdavao je *consulte*, odnosno uredbе koje su tražile razne skupštine. Ako je predmet bio ozbiljan, za glasovanje se tražio kvorum, ali ne znamo točno kako se u doba Gaja Marija on određivao – možda četvrtina članova? Na svim zasjedanjima sigurno nije bilo mnogo članova jer nije bilo propisa po kojemu bi senator morao biti nazočan na svim zasjedanjima. U određenim područjima senat je tradicionalno bio najviše tijelo, iako nije imao zakonodavnu snagu, primjerice za financije – jer je upravljao Riznicom, za inozemnu politiku i rat. U vremenima građanskoga teškog stanja nakon Gaja Grakha senat je mogao dobiti prevlast nad svim tijelima vlasti donošenjem *senatus consultum de republica defendenda*, »ukaza za opasno stanje«.

Sequana Rijeka, danas Seine u Francuskoj.

Servijeve zidine Murus Servii Tullii ili Tulli. Rimljani su vjerovali da su zidine oko grada u doba Republike sagrađene u vrijeme kralja Servija Tulija. Ali dokazi govore da su sagrađene tek kad su 390. g. pr. Kr. Gali, predvođeni Brenom (1), poharali Rim. **Servije Tulije** Šesti kralj Rima i jedini koji je bio Latin, ali možda ipak Rimljanin. Iako se drži da je sagrađio Servijeve zidine (nije), vjerojatno je sagrađio *ager*, veliki dvostruki jarak na eskvilinskim poljanama. Zakonodavac i prosvijećen vladar, sklopio je sporazum o miru između Rima i Latinskog saveza koji se i u doba Republike čuvao u Dijaninu hramu. Njegova je smrt javna sramota jer se njegova kći Tulija urotila sa svojim ljubavnikom, Tarkvinijem Oholim (Superbom) da ubiju najprije njezina muža, a onda i njezina oca. Sasječen je na ulici kod Clivusa orbuisa, a Tulija ga je zatim nekoliko puta pregazila svojim kočijama.

sestercij Rimska kovanica u najširoj uporabi, brojna jedinica, pa se zato vrlo često spominje u latinskim tekstovima iz doba Republike. Naziv potječe od *semis tertius*, dva i pol (asa). U latinskim tekstovima rabi se kratica 7/5. Srebrni novčić, vrijednosti četvrtine denara.

Sibila Proročica. Proricala je u duboku transu, kao i mnoge druge proročice. Najslavnija je živjela u špilji kod Kume, na obali Kampanije. Rimska je država čuvala mnoga zapisana proročanstva, nazvana Sibiline knjige, a vjeruje se da ih je spremio kralj Tarkvinije Prisko. Izvorno su napisane na grčkom jeziku, na palminu lišću (a zatim prepisane na papir). U doba Gaja Marija te su knjige bile jako štovane, pa su povjerene na čuvanje posebnom kolegiju od deset nižih svećenika (*decemviri sacris faciundis*), a u doba opasnosti dostojanstveno su čitane da se provjeri postoji li proročanstvo koje se uklapa u stvarno opasno stanje.

Silcnus, Silen Satir, ružan, iskošen, spljoštena nosa, rigao je vodu u rimske javne fontane koje je od kamena izgradio katon Cenzor.

siromasi Riječ koju rabini u knjizi za rimske građane najnižeg reda (*capite cen- si*), oni koji su toliko siromašni da ne mogu pripadati nijednoj od pet klasa. Cen- zori su samo »popisivali po glavama«. Ta mi je riječ draža od »proletarijata« ili »mase«, zbog našeg postmarksističkog shvaćanja tih riječi koje bi, tako shvaćene, u antičkom kontekstu bile potpuno pogrešne (vidi *capite censi, proletarii*).

skeptik Sljedbenik filozofske škole koju su osnovali Piron i njegov učenik Timon, a nalazila se u gradu Scepsis u Troadi po kojemu je dobila ime. Skeptici nisu priznavali dogme, vjerovali su da nitko nikada neće dosegnuti spoznaju. Stoga nisu ni u što vjerovali.

Skordisci Plemenski savez Kelta, pomiješanih s Ilirima i Tračanina. Živjeli su u Meziji, između Dunava i planina na granici Makedonije. Snažni i ratoborni, neprestano haraju po rimskoj Makedoniji i zagorčavaju život mnogim rimskim namjesnicima.

skupština (comitia) Okupljanje rimskog naroda sazvano zbog rješavanja upravnih, zakonodavnih ili izbornih pitanja. U doba Gaja Marija postojale su tri skupštine – centurijatska, narodna i pučka. Centurijatska skupština upravljala je narodom podijeljenim u klase koje su bile ustrojene po prihodima i po svojoj su naravi gospodarske. Izvorno, to je vojna ustanova, pa je svaka klasa imala svoje centurije (u Marijevo vrijeme u njima je bilo puno više od sto ljudi jer je odlučeno da se ograniči broj centurija). Latinski je naziv *comitia centuriata*, a sazivala se zbog izbora konzula, pretora i, svakih pet godina, cenzora. Sazivala se i zbog suđenja zbog optužbe za izdaju. Druge dvije skupštine po naravi su bile plemenske, a ne gospodarske. U radu narodne skupštine sudjelovali su patriciji, latinski joj je naziv *comitia populi tributa*, a okupljala je trideset pet plemena na koja su bili podijeljeni svi rimski građani. Narodnu skupštinu (zvanu i demokratska skupština) sazivao je konzul ili pretor, a predlagala je zakone i birala kurulske edile, kvestore i vojničke tribune. Mogla je održavati suđenja. Na latinskom je skupština plebsa ili plebejska skupština bila poznata kao *comitia plebis tributa* ili *concilium plebis*. U njezinu radu nisu mogli sudjelovati patriciji, a sazivao ju je pučki tribun. Plebejska skupština mogla je donositi zakone (zvali su se plebisciti) i održavati suđenja. Biral je plebejske edile i pučke tribune. U rimskim se skupštinama glas pojedinca nije pripisivao njemu osobno. U centurijatskoj skupštini njegov je glas pripadao centuriji-njegove klase, a ukupan broj glasova njegove centurije pripisivao se većini. U plemenskim skupštinama naroda i plebsa njegov je glas pripadao njegovu plemenu, a glas njegova plemena pripisivao se većini.

slobodnjak Čovjek koji je rođen slobodan i nikada nije rođen u ropstvo (osim kao

nexus, tj. dužnički rob – u doba Gaja Marija to je bilo vrlo rijetko, ali događalo se među italskim saveznicima, žrtvama rimske pohlepe).

smaragd Pitanje je je li današnji dragulj koji zovemo smaragd istovjetan s antičkim, ali možda su to bili dragulji iz Skitije. Dragulj koji se vadio na otocima Crvenog mora i posjedima ptolemejskih kraljeva Egipta sigurno je bio beril.

Smirila jedan od najvećih lučkih gradova na egejskoj obali Male Azije. Nalazi se kod ušća rijeke Herm. Izvorno je jonska grčka kolonija koja tri stoljeća polako izumire, od šestoga do trećeg stoljeća pr. Kr. Kada ju je Aleksandar Veliki obnovio, nije vratila staru slavu. Bavila se novčarstvom i bila središte znanstvenika.

Srednje more Moj naziv za Sredozemno more, a u doba Gaja Marija još nije dobilo kasniji latinski naziv, »Mare nostrum«. Na latinskom je ispravan naziv Mare internum.

stibij Crni puder na bazi antimona, topiv u vodi, upotrebljavao se za bojenje obrva i trepavica i crtanje linija oko očiju.

stoik Sljedbenik filozofske škole koju je u trećem stoljeću pr. Kr. osnovao Zenon iz Kitije. Kao filozofija vrlo je privlačna Rimljanima. Poučavala je samo o vrlinama (snazi karaktera) i njihovim suprotnostima, slabostima karaktera. Vrlina je jedino dobro, a slabost karaktera jedino zlo. Pomanjkanje novca, bol, smrt i ostale stvari koje spopadaju čovjeka nisu važne jer čovjek obdaren vrlinom u biti je dobar čovjek, dakle mora biti sretan i zadovoljan, čak i ako je siromašan, trpi bol ili čeka smrtnu presudu. Kao i sve što su uzeli od Grka, Rimljani nisu usavršili tu filozofiju, nego su zaobilazili neugodne zaključke vrlo zgodnim – i pogrešnim – zaključivanjem. Primjer je Brut.

Subura Najsiromašniji i najnapučeniji dio Rima. Nalazio se istočno od Foruma Romanuma, u udolini između grebena Opijan na Eskvilinu i Viminala. Vrlo duga glavna ulica imala je tri naziva: na početku, gdje se nastavljala iz Argileta, zvala se Fauces Suburae, zatim je nazvana Subura maior, a posljednji dio koji se penjao po strmini Eskvilina zvao se Clivus Suburanus. Subura minor i Vicus patricii vodili su od Subure maior prema Viminalu. Subura je bila četvrt u kojoj su bile samo stambene zgrade (*insulae*), a imala je samo jednu znamenitost, Turrus Mamiliu, vjerojatno nekakvu kulu. Stanovnici su bili poznati kao poliglotti i samosvjesni ljudi. Primjerice, tu je živjelo mnogo Zidova.

Subursko pleme Naziv jednoga od četiri gradska plemena, jednoga od dva u koja su primani bivši robovi (drugo je eskvilinsko). U doba Republike to je jedno od dva najbrojnija plemena, a bilo ih je ukupno trideset i pet.

suovetaurilia Posebna žrtva, prinosila se svinja (*sus*), ovca (*ovis*) i bik (*taurus*). Prinosila se u opasnim vremenima određenim bogovima: Jupiteru Optimusu Maximusu, Marsu i drugima. Ceremonija za suovetauriliju zahtijevala je da se žrtvene životinje prije ubijanja vode u svečanoj procesiji. Osim posebnih prigoda, postojale su dvije redovite za suovetaurilije: prva krajem svibnja kada je zemlju pročišćivalo dvanaest nižih svećenika koji su se zvali braća Arval, i druga svakih pet godina kada su cenzori postavljali štandove na Marsovoj poljani, pripremajući se za popis stanovništva u Rimu.

tabliniirn Latinska riječ za prostoriju koju je upotrebljavao samo *pater familias*. Uz nju je često bila njegova spavaonica i manja prostorija koja mu je služila kao garderoba i osobno spremište. Nazvala sam je »radnom sobom«.

talent Mjerna jedinica za težinu, teret koji je jedna osoba mogla ponijeti. Velika

količina plemenitog metala i novca mjerila se talentima, ali to je mjerna jedinica i za druge stvari. Jedan talent ima oko 25 kg.

Tanaïs Rijeka, danas Don u Rusiji.

Taprobane Otok Taprobana, danas Sri Lanka (Ceylon). U antici su znali da je to kruškolik, golem otok na jugoistočnom vrhu Indije. S njega su dolazili poznati začini, primjerice papar, i skupocjeni oceanski biseri.

Tarentum Tarent, grad u južnoj Italiji, danas Taranto. Nalazio se na stopalu apeninske čizme, a kao grčku koloniju utemeljili su ga Spartanci oko 700. g. pr. Kr. To je zapravo završetak Vie Appije koji na značenju gubi kad je cesta došla do Brindizija, ali oduvijek omiljena luka za putnike iz Patre i južne Grčke.

Tarkvinije Prisk ili Tarkvinije Stari Peti kralj Rima. Navodno Grk, zarobljen kod Cere, postao je Etruščaninom, a onda se iselio u Rim. Priča se da je isušio Forum Romanum, izgradio kanalizaciju, počeo gradnju hrama Jupitera Optimusa Maximusa i sagradio Circus Maximus. Ubila su ga dva sina Anka Mareija koji su se urotili da se dočepaju prijestolja. Priskova žena spriječila je državni udar, ali ne i ubojstvo, pa je prijestolje sačuvala za šestog kralja, Servija Tulija.

Tarkvinije Superbo ili Tarkvinije Oholi Sedmi i posljednji kralj Rima. Dovršio je i posvetio hram Jupiteru Optimusu Maximusu, ali upamćen je po ratobornosti, a ne po zdanjima. Njegov uspon na prijestolje je razvratna priča o ubojstvu i jednoj ženi (Tuliji, kćeri Servija Tulija), kao i svrgavanje s prijestolja tog kralja. Zbog bune patricija koje je predvodio Lucije Junije Brut pobjegao je iz Rima i tada je utemeljena Republika. Tarkvinije Oholi mijenjao je utočište kod nekoliko protivnika Rima, a umro je u Kumi. Postoji neobična priča o tome kako je završio rat s gradom Gabijem: kad su ga pitali što želi učiniti s uglednim stanovnicima, ništa nije rekao nego je otišao u vrt, isukao mač i najvišim makovima odsjekao glavu. Njegov je sin ispravno protumačio poruku, pa je svim istaknutim građanima odrubio glavu. Danas je slabo poznato podrijetlo tzv. sindroma visokih makova, a fraza se rabi metaforički za blaćenje iznimno uspješnih ili uglednih osoba.

Tarpejska stijena Ne zna se točno gdje se nalazila, ali zna se da se dobro vidjela s donjeg dijela Foruma Romanuma, pa je možda bila na vrhu Kapitola. Visoka je samo dvadeset pet metara, pa su se sigurno ispod nje nalazile oštre stijene. Tradicionalno gubilište za Rimljane koji su bili izdajice i ubojice koji su skakali s nje, ili su ih možda bacali. Smjestila sam je na osi koja vodi od hrama božice Ops.

Tarracina Taracina, grad u Laciju, danas Terracina u Italiji.

Tartar Dio podzemnog svijeta u kojemu su čamili najveći grešnici starog svijeta. Sizif je neprestano gurao svoj kamen uzbrdo, Tantal se uzalud trudio dohvatiti hranu i piće. Ali, to su bili ljudi kojima su bogovi, tko zna zašto, podarili besmrtnost, pa nisu mogli biti kažnjeni na uobičajen način, smrću. Pitagora, Platon i Aristotel raspravljali su o zamisli besmrtne duše, ali Grci i Rimljani zapravo nisu imali taj pojam. Smrt je bila gašenje životne sile, a nakon smrti ostala je samo sjena, bezumna i bestjelesna kopija umrle osobe. Za velike filozofe duša je bila ženskog roda! Stvorenje nalik leptiru.

Tarz Najveći i najvažniji grad u Ciliciji, u jugoistočnoj Anatoliji.

Taurina ili Colonia Taurina Danas Torino. Naziv na mapama antičke Italije je Augusta Taurinorum, ali to je sigurno naziv koji je grad dobio u doba Augusta. Nakon temeljitog istraživanja našla sam naziv Taurasija, a to je zacijelo bio grad iz

vremena prije Augusta.

Taurisci Savez keltskih plemena koji je nastanio Noricum (Norik), planinski kraj, danas u istočnom Tirolu i slovenskim Alpama.

teatri U doba Republike bila je zabranjena gradnja stalnih teatar. Stoga su građeni od drva i postavljeni prije igara na kojima su se prikazivale predstave. U ranoj Republici držalo se da teatar izopačuje i kvari moral, a to se zadržalo do vremena Pompeja. Ženama je bilo zabranjeno sjediti s muškarcima. Zbog pritiska javnosti, osobito nižih slojeva koji su obožavali farse i mime, magistrati i senat dopustili su teatarske predstave, a to što su teatri bili privremeni bio je njihov izraz protivljenja. Drveni su teatri izrađeni kao amfiteatri, imali su prve pozornice i *scenae*, s krilima i skrivenim ulazima i izlazima za glumce, a *scenae* (scenografija) su bile visoke kao najviši redovi *caeve* (gledališta). Na završetku svih igara teatri su demontirani. Građevni se materijal vjerojatno prodavao na aukciji, a novac je pohranjivan u stalne fondove za gradnju teatar (kao i drugi antički gradovi, ni Rim nije imao dovoljno velikih zdanja za skladištenje drvene građe teatar koji su mogli primiti i do deset tisuća gledatelja).

Tergeste Danas Trst.

Termopile ili Termopili Klanac između Tesalije i središnje Grčke. S jedne njegove strane je Egejsko more, a s druge litice. To nikako nije bilo sjajno mjesto za obranu jer su iznad njega bile planinske staze kojima se moglo prići iza leđa vojski koja ga je branila. Najslavnija staza zvala se Anopeja, a najslavniji branitelj klanca bio je spartanski vojskovođa Leonida.

Tesalija Sjeverna Grčka. Na zapadu je graničila s krševitim planinama Epira, a na istoku s Egejskim morem. U doba Gaja Marija bila je u sklopu rimske provincije Makedonije.

Teutonci Savez germanskih naroda koji su u početku živjeli na poluotoku koji se zvao Cimbrijski hersonez, a oko 120. g. pr. Kr. pošli su s Cimbrima u veliku i dugotrajnu seobu. Teutonci su kao narod zbrisani kod Aquae Sextiae 102. g. pr. Kr.

Tiber Rijeka koja teče kroz Rim. Izvire u visokim Apeninima, a ulijeva se u Toskansko (Tirensko) more kod Ostije. Kim je ležao na sjeveroistočnoj obali Tibera. Tvrdilo se da je bio plovao sve do Narnije, ali zapravo je jedrenje uzvodno bilo otežano zbog snažnih struja. Poplave su bile česte, katkada katastrofalne, osobito za Rim.

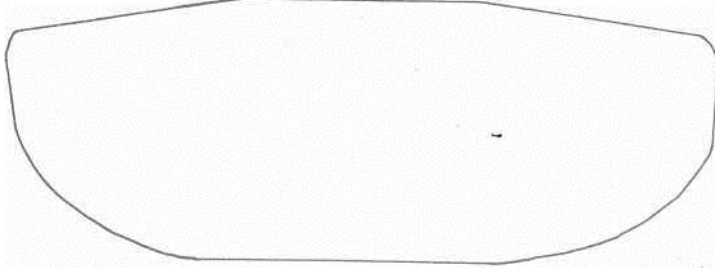
Tibur Danas Tivoli. U doba Republike to je malo naselje na rijeci Anion, na mjestu na kojemu se ona obrušava s planina u dolinu Tibera. U doba Gaja Marija Tibur nije imao puna građanska prava.

Tigurinci Savez keltskih plemena koja su se nastanila na području današnje Švicarske, uz savez plemena koji su se zvali Helvećani. Osam godina nakon početka seobe germanskih Cimbra i Teutonaca, Tigurinci su stigli posljednji i pridružili se dvama savezima plemena koja su se također tu naselila, Markomanima i Herušćanima. Godine 102. pr. Kr. uputili su se u napad na sjevernu Italiju na istočnoj fronti, od Norika do Akvileje, ali predomislili su se kad su saznali za poraz Teutonaca kod Aquae Sextiae. Svi su se vratili u svoj stari zavičaj, pa nisu istrijebljeni kao Teutonci i Cimbri.

Tingis Danas Tanger, glavni grad i prijestolnica kraljevstva Mauretanije. Nalazio se na obali Oceanusa Atlanticusa, iza Heraklovih stupova.

Tingitanijski majmun Majmun iz zemlje Berbera, makak, nema rep, a živi na tlu. Majmuni i primati bili su rijetki na antičkom Sredozemlju, ali makaki i danas žive na Gibraltaru, a oduvijek su živjeli u sjevernoj Africi.

toga Odjevni predmet koji je smio nositi samo slobodni rimski građanin. Napravljen od lagane vune, vrlo neobičnog kroja (zbog toga »Rimljani« u holivudskim filmovima redovito loše izgledaju jer povijesna podloga tih filmova je loša, osobito kad je riječ o starom Rimu). Nakon dugotrajnih i domišljatih pokusa dr. Lillian Wilson shvatila je koji je savršen kroj i veličina toge. Za osobu visoku 175 cm, s opsegom struka 89,5 cm, bila je oko 4,6 m široka i 2,25 m duga, po dužini se omotavala uspravno oko osobe, a po širini poprečno. Međutim, kroj *nije* pravokutan. Izgledao je ovako:

Ako toga nije skrojena kao na ilustraciji, ne može padati kao na muškarcima na antičkim kipovima. U doba Republike, odnosno u doba Gaja Marija bila je golema (veličina se jako promijenila od vremena rimskih kraljeva do 500. g., u razdoblju od tisuću godina). Na kraju jedno zapažanje do kojega sam došla na temelju svojih pokusa: dokazala sam da Rimljanin u togi nije mogao nositi donje rublje. Toga je onemogućivala lijevoj ruci da radi išta ispod pojasa jer bi onda mnogi nabori na lijevoj ruci pali, pa bi se toga morala opet namješati. Ali kad je bila propisno namještena, desna ju je ruka mogla vrit) lako otvoriti, zadignuti rub tunike, pa se moglo mokriti stojeći, pod uvjetom da ne smeta donje rublje! Tu zanimljivu činjenicu navodim samo zato što se u nekim današnjim udžbenicima tvrdi da su Rimljani nosili donje rublje. Ako su nosili toge, to nije bilo moguće. Moral iz doba Republike *nikada* ne bi dopustio da se te vrlo intimne aktivnosti obavljaju uz pomoć roba.

toga alba (ili pura) Obična bijela toga, možda krem-boje, a ne čiste bijele.

toga Candida Posebno izbijeljena toga koju su nosili kandidati za službe kada su podnosili kandidaturu (riječ »kandidat« potječe od *toga candida*). Kandidat je nosio togu i kada je po Rimu oglašavao svoju kandidaturu, i na dan izbora. Bila je blještavobijela jer je danima bila izložena suncu, a zatim su je još natrljali sitno mrvljenom kredom.

toga picta Grimizna toga vojskovođe u trijumfalnom mimohodu, raskošno izvezena (vjerojatno zlatom), s prikazima osoba i događaja. Rimski kraljevi nosili su *togu pictu*, kao i kip Jupitera Optimusa Maximusa u njegovu hramu na Kapitolu.

toga praetexta Grimizom obrubljena toga kurulskog magistrata, a nosili su je i muškarci koji su obnašali tu dužnost i djeca oba spola.

toga pulla Toga za žalovanje, od vune i tamna što je više mogla biti – crna.

toga trabea Toga kraljeva i vitezova, prugasta toga augura, a vjerojatno i *pontifexa*. Kao i *toga praetexta*, imala je grimizni obrub i crvene i grimizne pruge po duljini.

toga virilis Toga muškosti, to je zapravo *toga alba* ili *toga pura*.

Tolosa (Toloza) Grad, danas Toulouse u Francuskoj. Nalazio se u dolini rijeke

Garumne, glavni grad saveza galskih plemena, Volka Tektosaga.

Tracija Dio Balkana između zapadne strane Helesponta i crte istočno od Filipi- ja. Pripadala joj je obala na Egejskom i Euksinskom moru, a na sjever se prostirala do zemlje Sarmata. Za Rimljane je zapadna granica bila rijeka Nest. Tracija se nikad nije dobro ustrojila, pa je do rimske okupacije bila povremeni saveznik germano-ilirsko-keltskih plemena koja su odavno živjela na njezinu području. I Grci i Rimljani su Tračane držali divljim barbarima. Nakon završetka ratova za prijestolje Atalida u Maloj Aziji, oko 129. g. pr. Kr., egejska obala Tracije postaje dio Makedonije jer je Rim izgradio Viu Egnatiju, široku cestu od Jadrana do Helesponta, pa je morao zaštititi tu važnu kopnenu prometnicu, najkraći put za prodor vojske iz Italije u Malu Aziju. Enij (lučki grad na ušću rijeke Hebro) i Abdra (lučki grad istočno od rijeke Nest) bila su dva najvažnija naselja na Egejskom moru. No puno je veći grad bila stara grčka kolonija Bizantij na tračkom Bosporu.

tribun *Tribunus*, službenik koji je zastupao politički probitke jednog dijela rimskog društva. Riječ se prvotno odnosila na predstavnike plemena (*pibus tribunus*), ali s razvojem Republike označivala je službenike raznih ustanova koje nisu bile izravno povezane s plemenima.

tribun pučki Služba ustanovljena nakon utemeljenja Republike, kad su se plebejci oštro sukobljavali s patricijima. Biraloga je plemensko tijelo plebejaca, okupljeno u *concilium plebis*, tj. plebejsku skupštinu, pa je prisezao da će štititi život i vlasništvo pripadnika plebejskog reda. Godine 450. pr. Kr. bilo je deset pučkih tribuna, a u doba Gaja Marija bili su trn u oku senata, dakle ne samo patricija, iako su sami po sebi ulazili u senat. Nije ih birao cijeli narod (dakle patriciji i plebejci), pa nisu imali stvarnu vlast po rimskom, najvećim dijelom nepisanu, ustavu. Moć im je davala prisega plebejskom redu da će braniti nepovredivost izabranih predstavnika. Možda su ih zbog plemenskog ustrojavanja plebejske skupštine zvali tribuni. Njihova moć je u ovlasti da stave veto na svim razinama vlasti – protiv djelatnosti sudrugova pučkih tribuna ili svih drugih magistrata, zatim, mogli su staviti veto na održavanje izbora, donošenje zakona ili plebiscita, na ukaze senata, pa i na rat i inozemnu politiku. Jedino je diktator (i možda *interrex*) bio zaštićen od tribunskog veta. Na svojoj skupštini pučki je tribun bio svemoćan. Sazivao je skupštinu, održavanje rasprava koje su se zvale *contio*, predlagao plebiscit, pa čak i izvršenje smrtne kazne ako je bio spriječen u obnašanju dužnosti. U ranoj i srednjoj Republici pučki tribuni nisu bili članovi senata, čak ni kad su dobili ovlast da sazivaju sjednice senata. A onda je *lex Atinia* oko 149. g. pr. Kr. propisao da izabrani pučki tribun sam po sebi postaje član senata. Dakle, to je bio drugi način za ulazak u senat. Do tog su zakona cenzori bili najviša vlast. Ali u doba Gaja Marija pučki su tribuni priznati kao pravi magistrati, samo što nisu imali *imperium*, a njihov je utjecaj završavao na granicama grada Rima. Bilo je uobičajeno da pučki tribun ima samo jedan mandat, u službu je stupao desetog dana u prosincu, a napuštao ju je devetog dana idućeg prosinca. Ali taj običaj nije imao snagu zakona, a to je dokazao Gaj Grakho kada je uspio drugi put postati pučkim tribunom. Stvarna moć bila je pravo veta, dakle taj je položaj u službi bio češće ometajući nego što je uvodio novosti.

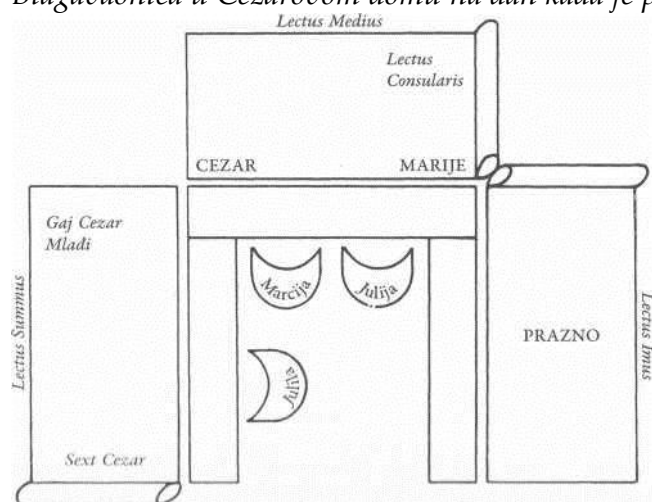
tribun riznice *Tribunus aerarii*. Nije jasno što su *tribuni aerarii* zapravo radili. Cini se da su isprva isplaćivali vojsku (lagan poslic u staroj vojsci prije Gaja Marija), ali u doba Gaja Marija koji je preustrojio vojsku *tribuni aerarii* s tim više nisu imali veze jer

su novac dijelili kvestori. Zamislila sam da su *tribuni aerarii* bili građanski službenici. Iako je senat i narod rimski jedva podnosio činovnike, pa su se žestoko suprotstavljali porastu broja javnih dužnosnika, uvećanje područja učinilo je nužnim uvećanje onog dijela birokracije koja je bila zadužena za riznicu (*aerarium*). U doba Gaja Marija sigurno je bilo puno viših građanskih službenika koji su radili u brojnih odjelima riznice (broj se dramatično povećao nakon smrti Gaja Marija). Novac je prikupljan ubiranjem mnogih poreza, kod kuće i u inozemstvu, a trebalo ga je imati za mnoge stvari, od kupnje državnog žita do građevinskih radova cenzora i koječega drugog, primjerice za svinje gradskog pretora koje su se dijelile građanima u vrijeme kompitalija (svetkovina). Izabra ni magistrat mogao je odlučivati o svim tim stvarima, ali sigurno se nije bavio potankostima tih poslova. Za to su morali biti zaduženi viši građanski službenici, nadređeni običnim činovnicima ili pisarima. Sigurno su bili iz uglednih Obitelji i vjerojatno dobro plaćeni. Postojanje njihova staleža može se sa sigurnošću potvrditi u vrijeme Katona Utičkoga (64. g. pr. Kr.) koji je mnogima zasmetao kada je postavio kvestora riznice jer je bilo jasno da se kvestori osobno više nisu zamarali radom riznice koja je tada bila golema.

tribun vojni *Tribunus militum*. Svi srednji časnici u zapovjednom lancu rimske vojske svrstani su kao vojni tribuni. Najviši je bio izabrani tribun vojnika. Ako zapovjednik nije bio konzul, dakle nije imao konzulske legije, njegove je legije mogao voditi izabrani vojni tribun. Oni su služili i kao zapovjednici konjice.

tribun vojnički Narodna skupština svake je godine birala dvadeset četiri mladića između dvadeset pet i dvadeset devet godina da služe u konzulovoj legiji kao *tribuni militāres*. Izabrani od *comitia populi tributa*, cijelog naroda, bili su pravi magistrati. Dodjeljivani su četirima legijama konzula, šest po legiji, i bili su zapovjednici. Kada je konzul imao više od četiri legije, vojnički su tribuni bili preraspoređeni bez obzira na broj konzulovih legija.

Blagovaonica u Cezarovom domu na dan kada je prvi put pozvao u goste Gaja Marija

triclinium Blagovaonica. U većini blagovaonica (po mogućnosti kvadratnog oblika) bila su tri kauča postavljena pravokutno. Slijeva je bio *lectus summus*, ravno *lectus medius*, a zdesna *lectus imus*. Svi su bili prostrani, široki 1,25 m pa i više, barem dvostruko dulji pa i više. Na jednom je kraju bilo uzglavlje. Ispred je bio uzak stol, malo niži od kauča, koji se pružao cijelom duljinom. Onaj tko je jeo bio je naslonjen

na lijevi lakat, izuven i mogao je pozvati sluge da mu

operu noge. Domaćin je ležao na lijevom kraju *lectusa mahuni*, a na desnom, kod uzglavlja, ležao je počasni gost, pa se to mjesto zvalo *locus consularis*. U doba Gaja Marija žene su vrlo rijetko ležale s muškarcima (osim ako nisu bile sumnjiva morala). Žene su najčešće sjedile u sredini, na ravnim stolcima, ulazile su kad je posluženo prvo jelo, a izlazile čim je večera bila završena. Pile su samo vodu.

Tridentum Grad, danas Trento u Italiji.

trijumfalni mimohod Najveći dan za rimskog zapovjednika koji je pobjednik. U doba Gaja Marija zapovjednika su najprije njegove trupe morale proglasiti imperatorom, a nakon toga je od senata trebao tražiti pravo da priredi trijumfalni mimohod. Samo mu je senat to mogao odobriti, a katkad je to – vrlo rijetko – neopravdano uskraćivao. To je bila veličanstvena svečana povorka koja je išla po strogo propisanu putu od Ville publice na Marsovoj poljani, kroz poseban gradski ulaz u Servijevim zidinama (zvaao se Porta triumphalis), do Velabruma, Foruma boarium i Circusa Maximusa, nakon toga spuštao se po Vii triumphalis i skretao na Forum Romanum, u Viu Sacru. Završavao je na Kapitolu, u podnožju stubišta hrama Jupitera Optimusa Maximusa. Zapovjednik u trijumfalnom mimohodu ulazio bi sa svojim liktorima u hram i ponudio bogovima svoje lovorike, a nakon toga bi započela trijumfalna gozba.

trijumfator Vojskovođa koji ima trijumfalni mimohod.

Triokala (Triocala) Gotovo neosvojiva utvrda koju su pobunjeni robovi na Siciliji sagradili na brdu u zaleđu južne obale. Opsjedao ju je Lucije Licinije Lucul 103. g. pr. Kr., a pala je tek 101. g. pr. Kr.

trofej Oklop neprijateljskog poglavice. Običaj su uspostavili stari Grci koji su oklop stavili na okvir od koplja, zabili ga na bojište i posvetili bogu koji im je pomogao da pobijede u bitci. Rimljani su to promijenili – stavili bi na bojno polje trajan spomenik, a sve trofeje odnijeli u Rim. Tamo ih je zapovjednik prikazivao na trijumfalnom mimohodu, a nakon toga su posvećeni određenom bogu i trajno pohranjeni u njegovu hramu. Metel Makedonski izgradio je prvi mramorni hram u Rimu (Jupiteru Statoru) u koji je pohranio trofeje. Gaj Marije izgradio je hram Časti i Vrlini u koji je pohranio svoje trofeje.

Tullianum Tulijan, mala građevina ispod koje je bila prostorija koja je služila kao jedina ćelija za pogubljenja u Rimu. Svi zatvorenici koji su sudjelovali u trijumfalnom mimohodu zapovjednika odvođeni su kad bi svečana povorka stigla na vrh Kapitola te su zadavljeni ispod Tullianuma. Nisu zadavljeni rukama nego užetom ili garotom. Leš se bacao u otvor kanalizacije u zidu donje prostorije. Po zakonu, zatvorenik se mogao baciti u donju prostoriju u kojoj bi umro od gladi, ali to se rijetko činilo.

Tulije Hostilije Treći kralj Rima, vrlo tajanstven uglednik. Ratoboran, napao je, porobio i razorio Albu Longu, a stanovnike je doveo u Rim i proglasio rimskim građanima, pa su vladari Albe Longe postali rimskim patricijima. Sagradio je zgradu senata koju su njemu u čast nazvali kurija Hostilija.

tunika Osnovni odjevni predmet gotovo svih drevnih sredozemnih naroda, pa i Cirka i Rimljana. U Rimu u doba Gaja Marija pravokutna, bez nabora sa strane, izrez oko vrata vjerojatno je bio ovalan zbog udobnosti, a ne ravna linija paralelna s ramenima. Oko pojasa se vezivala remenom ili konopom, a prednji kraj uvijek je bio dulji (oko 75 mm) od stražnjega. Rukavi su bili istkani kao pravokutnici koji su izlazili iz ramena, a mogli su se i zašiti. Antički krojači sigurno su znali zašiti rukave

jer se u antičkim izvorima spominju dugi rukavi, a njih je trebalo zašiti. Na kipovima se ne vidi da su tunike uglednika koji su zaslužili kipove bile jednostavno na boku spojene s otvorom za ruke, a rukavi tunika na kipovima vojnika izgledaju kao današnji kratki rukavi. Vitezovi su na tunikama nosili tanku prugu, a senatori široku. Pretpostavljam da su se nalazile na desnom ramenu, a ne na prsima. Na zidnoj slici iz Pompeja prikazan je muškarac koji nosi *togu praetextu*, a na desnom ramenu ima široku prugu. Prema tome su izrađeni modeli dr. Lillian Wilson.

tunica palmata Tunika trijumfalnog vojskovođe, mogla je biti grimizne boje, a sigurno je bila izvezena palminim lišćem.

Tuskul (Tusculum) Grad na Vii Latini, oko 24 km udaljen od Rima. Prvi latinski grad koji je 381. g. pr. Kr. dobio puna rimska građanska prava, uvijek nepokolebljivo odan Rimu. Katon Cenzor potječe iz Tuskula u kojemu je njegova obitelj barem tri naraštaja držala državne konje rimskih vitezova.

Unovačeni očevi senata Osnovani su ih rimski kraljevi, a u senatu je bilo sto patricija s naslovom patres, »očevi«. Kad je uspostavljena Republika i plebejci- ma dopušteno da uđu u senat, članstvo je naraslo na tri stotine, cenzori su bili zaduženi za imenovanje novih senatora, pa se počela rabiti riječ »unovačeni« zato što su cenzori unovačili nove članove. U doba Gaja Marija rabile su se obje riječi, pa se članovima senata obraćalo kao unovačenim očevima senata.

Utika Kad je Scipion Emilijan 146. g. pr. Kr. razorio Kartagu, Utika je postala najvažnijim lučkim gradom u rimskoj provinciji Africi. Bila je sjedište namjesnika, a nalazila se na ušću rijeke Bagradas.

Vallis Salasa Danas Val d' Aosta.

Vediovis ili Vejovis Staro rimski bog, tajanstven, bez mita. Danas se drži da je bio prikaz mladoga Jupitera. Čak je i Ciceron ludovao za Vediovisom! On sigurno nije bio sretan bog, možda iz podzemlja, čini se da je bio zaštitnik razočaranih. U Rimu je imao dva hrama, na Kapitolu i otoku na Tiberu. Koliko nam je poznato, nije štovan izvan Rima, osim u Bovili u kojoj je 100. g. pr. Kr. neki Julije sagradio oltar u ime cijeloga roda Julijevaca.

Vercellae Vercela, gradić u italskoj Galiji, nalazio se na sjevernoj obali rijeke Pada, na početku Vallis Salase. Uz njega su bila dva polja, Campi Raudii na kojima su 101. g. pr. Kr. Marije i Katul Cezar potukli Cambre.

Vesta Drevna rimska božica, numinozna, nema mit ni lik (vidi numen). Bila je božica ognjišta, pa je bila važna za dom i obitelj i štovana kao *Penates* i *Lar familiaris*. I njezin službeni i javni kult bio je vrlo važan, a nadzirao ga je *pontifex maximus*. Njezin hram na Forumu Romanumu bio je malen, jako star i ovalan. Nalazio se uz Regiju, zdenac Juturne i *domus publicus pontifexa maximusa*. U tom je hramu gorjela vječna vatra koja se nikada nije smjela ugaziti.

vestalke Djevičanske svećenice koje su služile Vesti, šest žena koje su primane u kolegij već u sedmoj ili osmoj godini, a zavjetovale bi se na potpunu čednost i služile božici trideset godina. Nakon toga su bile oslobođene zavjeta, pa bi se vraćale u svakidašnji život i mogle su se udati, iako su to činile vrlo rijetko jer se vjerovalo da donosi nesreću. Njihova je čednost bila sreća Rima, dalde sreća države. Ako bi vestalka bila osumnjičena da nije čedna, nije joj se sudilo niti je se kažnjavalo kao ostale, nego je išla pred poseban sud. Suđeno je i njezinu osumnjičenu ljubavniku, ali na zasebnom sudu. Ako bi je osudili, bacili bi je u posebnu podzemnu odaju,

iskopanu samo za nju, koja je zatim zapečaćena, a ona bi u njoj umrla. U doba Republike vestalke su živjele u *domusu publicusu* s *pontifexom maximusom*, ali odvojeno od njega.

vexillum Zastava ili barjak.

via Glavna prometnica, cesta ili ulica.

vicus Uska gradska ulica koja nije morala biti kratka. Ali nije samo ulica nego i sve zgrade u njoj, a riječ zapravo znači zaselak u kojemu se kuće tiskaju jedna uz drugu. U svim se gradovima nazivi ulica stoljećima nisu mijenjali, osim kad bi političar ili monarh ulicu nazvao po sebi kako bi sebi odao počast. Zbog toga sam na svojoj mapi grada Rima napisala nazive ulica iz doba Carstva koji su pripadali novim četvrtima ili nisu bili na planovima grada u doba Carstva. Vicus Insteius, Vicus Iugarius, Vicus Tuscus, Vicus patricii, Vicus longus i druge sigurno su oduvijek imale taj naziv, kao i Alta Semita i brežuljci Clivus orbis, Clivus patricius, Clivus Capitolinus, Clivus argentarius, Clivus publicus u Tabernoli itd. Neke ulice nazvane su po djelatnostima koje su se u njima obavljale, primjerice Vicus sandalarius (Obućarska ulica), Clivus argentarius (Bankarski brežuljak), Vicus fabricii (Zanatlijska ulica), druge po nazivu mjesta, primjerice Vicus Tuscus (Etrurija), a neke su jednostavno govorile kamo vode, primjerice Vicus ad malum punicum (Ulica koja vodi do stabla punske jabuke, tj. šipka).

vila Seosko boravište, u potpunosti samodostatno, izvorno namijenjeno poljodjelstvu, dakle poljodjelsko dobro. Sagrađena oko peristila ili dvorišta, ispred nje su bile staje, a iza kuća za stanovanje. U doba Kornelije, majke braće Grakho, bogati su Rimljani gradili vile za ljetovanje, a ne za poljodjelstvo, pa se i njihova arhitektura prilagodila. Mnoge su bile na obali mora.

Villa publica Park na Marsovoj poljani, uz *Vicus pallacinae* u kojemu su se okupljali sudionici trijumfnog mimohoda prije početka svečane povorke.

vino Grci i Rimljani nisu mogli živjeti bez vina. Nisu imali sprave za destiliranje piva, pa je to bilo jedino alkoholno piće i izvor obožavanja (odatle bog vina, Bakho ili Dioniz). Crno i bijelo vino pravili su od mnogih sorta grožđa. U doba Gaja Marija vinarstvo je bilo razvijeno i odavno je nadmašilo grčko. Rimljani su oduvijek bili vješti u uzgajanju bilja, a od vremena kad su povlašteni građani počeli putovati 11 inozemstvo, u Rim su stizale mnoge strane biljke, neke nove sorte poznatih, a neke potpuno nepoznate. Tako je bilo i s vinovom lozom koja je uvijek križana sa stranim sortama. Rimski su vinari bili veliki znalci u kalemljenju i suzbijanju štetočina. Primjerice, asfaltom koji se vadio iz Palusa Asphaltitesa (Mrtvog mora) u Palestini mazali su čokote da suzbiju plijesan. Zrelo grožđe je brano, stavljano u bačve i gaženo. Od soka se pravilo najbolje vino. Nakon gaženja grožđe se stavljalo u tijeske, slične današnjima u vinarijama u kojima tehnike za masovnu proizvodnju nisu istisnule stare običaje. Grožđe su opet cijedili i proizvodili rijedak, kiseo, trećerazredni napitak koji se prodavao vrlo jeftino, pa ga je sirotinja pila u golemim količinama, a davan je i robovima. Količina alkohola povećavala se dodavanjem iskuhana mošta nakon fermentacije. Fermentacija se više ili manje sustavno nadgledala, ovisno o kakvoći soka i planovima vinara. Bačve su iznutra premazane voskom (za najbolja vina), ili smolom (dobivala se od borova, pa bi vino upilo aromu smole i okusom podsjećalo na današnji ocat). U njima se vino držalo nekoliko mjeseci, a tvar koja bi isplivala na površinu pomno je uklanjana. Nakon fermentacije

vina za potrošnju odmah su pretakana u amfore, katkada i u mješine. A vina koja su se čuvala da sazru nekoliko su puta procijeđena kroz cjedila i platno, a zatim spremna u amfore koje su pomno zapečaćene voskom. Na vosku je upisana godina, vinograd, sorta grožđa i ime vinara te su pohranjene u hladnim podrumima. Bolja vina čuvana su u drvenim bačvama. Veći dio vina popio bi se u prve četiri godine nakon proizvodnje, a dobro zapečaćena vina nisu opet fermentirala nego su samo sazrijevala. Nekima je bilo potrebno dvadeset godina da budu savršena za piće. To su, naravno, bila najbolja vina. Kao i danas, tada bi na scenu stupao enolog i kićenim riječima opisivao vino, a poznavatelja vina bilo je jako puno. Jedan je od njih slavni odvjetnik Kvint Hortenzije Hortal koji je umro 50. g. pr. Kr. i oporučno nepoznatu korisniku ostavio golemu zbirku s 10 000 amfora vina. Amfora je sadržavala 25 litara, dakle Hortenzije je u podrumu držao 250 000 litara vina. Vino se najčešće nije pilo čisto, u raznim se omjerima razrjeđivalo vodom. Rimske su žene u doba Gaja Marija rijetko pile vino, a u doba rane Republike, ako bi *pat er familias* u dahu ženskog člana Obitelji nanjušio najmanji tračak vina, imao ju je pravo odmah pogubiti. Iako su rimske vinopije vino razrjeđivale vodom, u antici je alkoholizam bio veliki problem, kao i danas.

Visurgis Rijeka, danas Weser u Njemačkoj.

vitezovi *Equitēs*, činili su Ordo cquester. Počelo je kad su rimski kraljevi najuglednije građane uvrstili u posebnu konjičku jedinicu, a konji su bili plaćeni iz državne blagajne. U to su doba dobri konji bili vrlo rijetki i jako skupi. Kada je Republika smijenila kraljeve, bilo je tisuću osamsto pripadnika tog reda, organiziranih u osamnaest centurija. Kako je Republika jačala, rastao je broj vitezova, ali svi su novi vitezovi satni kupovali i uzdržavali konje. Tisuću osamsto ljudi koji su dobili »državne konje«, kako su nazvani, postali su stariji red među onima koji su činili Ordo equester. Međutim, u drugom stoljeću pr. Kr. Rim više nije imao konjicu, pa je Ordo equester postala društvena i gospodarska skupina koja se nije bavila vojnim stvarima. Cenzori su vitezove svrstavali po gospodarskom ključu, izvornih osamnaest centurija koje su imale državne konje i dalje su brojile po sto ljudi, ali ostale viteške centurije (oko sedamdeset jedne) povećale su članstvo, pa su svi oni koji su ispunjavali gospodarske uvjete svrstani u prvi razred. Do 123. g. pr. Kr. senatori su se ubrajali u Ordo equester, a onda ih je Gaj Grakho izdvojio u poseban red koji je imao tristo članova. Međutim, njihovi sinovi i muški pripadnici Obitelji koji nisu bili senatori još uvijek su svrstavani među vitezove. Da bi u cenzusu (razvrstavanju građana prema imovini) koji se održavao na posebnom tribunalu na Forumu Romanumu netko bio svrstan u vitezove, morao je imati imanje ili prihod veći od 400 000 sestercija. Iako običaj nije strogo poštivan, neki su cenzori zahtijevali svečanu povorku tisuću osamsto vitezova koji su imali državne konje, kako bi se vidjelo da se o njima dobro brinu. Svečana povorka državnih konja (ako se održavala) vjerojatno se održavala na srpanjske Ide. Cenzori su sjedili na stubištu hrama Kastoru i Poluksu na Forumu Romanumu, a svi vlasnici državnih konja svečano su jahali pred njima. Od doba Gaja Grakha do kraja Republike vitezovi su naizmjenice stjecali i gubili nadzor nad sudovima koji su sudili senatorima za manje izdaje i zlostavljanje u provincijama i redovito su se sukobljavali sa senatom. Ništa nije moglo spriječiti viteza koji je ispunjavao uvjete za senatora da uđe u senat, a razlog općeg nezanimanja za tu dužnost jedino je sklonost vitezova trgovini i

poslovanju, zabranjenu voću za senatore. Oni koji su se ubrajali u Ordo equester (taj službeni naziv dobili su tek nakon Gaja Grakha) više su voljeli uzbuđenja poslovnog nego političkog foruma.

vojni čovjek Lat. *vir militaris*. Njegov se životni put odvijao jedino u vojsci, pa je kao viši časnik služio u vojsci i nakon obvezatnih vojnih pohoda. U političku arenu ulazio je oslanjajući se na vojni ugled, kako bi pridobio glasače, a mnoge politika nije zanimala. Ali ako je *vir militaris* htio zapovijedati vojskom, morao je imati položaj pretora. Gaj Marije, Kvint Sertorije, Tit Didije, Gaj Pomptin i Publije Ventidije bili su vojni ljudi, ali Gaj Julije Cezar diktator, najveći vojskovođa, nikada nije bio *vir militaris*.

Vokonti Savez keltskih plemena koja su se nastanila u dolini rijeke Druencije u Galiji s onu stranu Alpa. Na sjeveru su graničili s Alobrozima. Uživali su u napadima na rimske putnike na Vii Domitiji, koja je vodila preko Alpa i slijedila Druenciju do doline rijeke Rodan, Vallis Rhodani.

Volci Tektosagi Savez keltskih plemena koja su se nastanila u sredozemnoj Galiji iza rijeke Rodan, sve do Narbona.

Volščani Drevni narod iz srednje Italije nastanio je istočni Lacij. Svrstan oko naselja Sora, Atina, Cirecj, Taracina i Arpin, saveznici Lkva. Krajem četvrtog stoljeća pr. Kr. u cijelosti su uklopljeni u rimski sustav, a njihova kulturna i društvena pripadnost je nestala. Nisu govorili latinskim, nego vlastitim jezikom, srodnim umbrijskom.

COGNOMEN (PREZIME, PRVO IME ILI NADIMAK)

Ta su imena imala stvarna značenja, pa navodim ona koja su nam poznata.

Agelast, »onaj koji se nikad ne smije«

Ahala, nepoznato

Ahenobarb, »crvene ili brončane brade«

Albin, »izrazito bijele boje kože, kose i trepavica«

Balearik, »balearski«

Bambalije, nepoznato

Beštija, »zvijer«

Brokh, »nalik na zub«

Brut, »glup«

Cek, »slijep«

Cepion, »trgovac lukom«

Cezar, »kosat«

Cezonin, nepoznato

Ciceron, »slanutak«

Dentat, »zubat«

Dijademat, »s kraljevskim dijademom«

Dives, »bogat«, ili »obilan«, ili »dragocjen«
Druz, nepoznato
Eburn, »bjelokosni«
Fimbrija, »kovrčav«
Flak, »klempavih ušiju«
Galba, »trbonja«
Geta, »s kraja svijeta«
Glaucije, »plavkasto-siv«
Grakho, »čavka«
Kald, »topao«, ili »vruć«, ili »vatren«
Kalv, »ćelav«
Kamil, nepoznato
Kaprarije, »jarčev«
Karbon, »spaljen« ili »ugarak«
Katon, »strog sudac«
Katul, »štene«
Kota, »vinska mrlja«(?) ili »stijena«?
Kras, »grub«
Kunktator, »oklij evalo «
Laen, »svećenički ogrtač«
Lentul, »polagan« ili »spor«
Lepid, »sjajan momak«
Limetan, »pograničan«
Longin, »izdaleka«
Lukul, »šumarak«
Maktator, »koljač«
Mancin, »kljast«
Margarita, »biser«
Meminije, »od Gala Meminija«
Merula, »kos«
Metel, »oslobođen plaćenik«
Muz, »štakor« ili »miš«
Nazika, »nosonja«
Nerva, »žilav«
Orest, »onaj koji svladava planine«
Paul, »malen« ili »sitnica«
Pipina, »penis malog dječaka«
Pizon, »meljem«
Porcela, »prašćić« ili »genitalije male djevojčice«
Postum, »rođen nakon očeve smrti« ili »posmrće«
Pulher, »lijep«
Ravil, »promukao«
Ruf, »crvenokos«
Rufin, »iz Obitelji crvenokosih«
Ruso, »seljačina«
Saturnin, »Saturnov«

Scevola, »ljevoruki«
Scipion, »onaj koji ima štap kao znak vlasti«
Seran, »od pile« ili »nazubljen«
Seskvil, »seronja i pol« ili »polovični«
Sikul, »sa Sicilije«
Silan, »ružno namršteno lice«
Silo, »prćasta nosa«
Skaur, »otečenih gležanja«
Stih, grčko ime za roba
Strabon, »razrok«
Sula, nepoznato
Tubero, »grbav« ili »nemoralan«
Varon, »krivonog«
Vatija, »šepav«
Verukozis, »prekriven čirevima«
Vopisk, »preživjeli blizanac«

KPKA